

4. KARADENİZ ZİRVESİ

www.karadenizkongresi.org

EUROASIA JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES

ISSN 2651-5261

KARADENİZ

4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi

Artvin
13 Eylül 2020

Son Başvuru : 1 Eylül 2020

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ TAM METİN KİTABI

EDİTÖR

KHORRAM MANAFİDİZAJİ

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ TAM METİN KİTABI

EUROASIA JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES

KARADENİZ ZİRVESİ
4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
13 EYLÜL 2020
ARTVIN

EDİTÖR

KHORRAM MANAFİDİZAJİ

UBAK YAYINEVİ ®

(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI : 2018/42945)
TÜRKİYE

karadenizkongresi@gmail.com

www.ubak.org.tr

[https:// www.karadenizkongre.org](https://www.karadenizkongre.org)

Bu kitabın tüm hakları UBAK Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.
UBAK Publications – 2020 ©

Yayın Tarihi: 25.09.2020

ISBN: 978-605-60737-2-4

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

KARADENİZ ZİRVESİ
4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

13 EYLÜL 2020
ARTVİN

DÜZENLEYEN KURUMLAR

UBAK Uluslararası Bilimler Akademisi Derneği

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Düzenleme Kurulu Başkanı: Dr. Leman Kuzu
Düzenleme Kurulu Üyesi: Aynurə Əliyeva
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr Gültekin Gürçay
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr. Nadire Kantarcıoğlu
Düzenleme Kurulu Üyesi: Use Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Euroasia Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Use Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Ubak Uluslararası Bilimler Akademisi Yayınevi Editörlüğü
Genel Koordinatör: Amaneh Manafidizaji

YABANCI KONUŞMACILAR

Samira Dadashova: Azerbaijan National Academy of Science, Azerbaijan
Peter,B. A.: Kampala International University- Kampala, Uganda
Bhumika Sharma – Himachal Pradesh University, Shimla, Hindistan
Садыкова Дамежан Адилхановна - Kazak Milli Kadın Pedagoji Üniversitesi – Kazakistan
Asmaa Younis - Atatürk Üniversitesi - Lübnan
Amaneh Manafidizaji – Tebriz İslami Sanatlar Üniversitesi - İran

KONGRE DİLLERİ

TÜRKÇE (Tüm Lehçeleri) - İNGİLİZCE - RUSÇA - FARŞÇA - ÇİNCE - ARAPÇA

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Doç. Dr. Abbas GHAFFARI

Tebriiz Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV

Ufa State Petroleum Technological
University

Prof. Dr. Ariz Avaz GOZALOV

Moskova Devlet Üniversitesi

Dr. Lale Sariye AKAN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Dr. Ahmet GÜMÜŞ

İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu Semin AKEL

Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA

Bakü Avrasya Üniversitesi

Dr. Maha Hamdan ALANAZI

Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA

Özbekistan Bilimler Akademisi

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Cihandar HASANHANOĞLU

Başkent Üniversitesi

Doç. Dr. Nurhan AYDIN

Kafkas Üniversitesi

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA

K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge
Üniversitesi

Dr. Mehmet Fırat BARAN

Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO

Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev

Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Karligash BAYTANASOVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Kalemkas KALİBAEVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel

Ghardaia Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER

Ürdün Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Tüba KARAHİSAR

Uşak Üniversitesi

Doç Dr. Mehmet KAYA
Dicle Üniversitesi

Dosmukhamedov Atyrau Devlet
Üniversitesi

Prof Dr. Bülent KURTIŞOĞLU
Ardahan Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç Dr. Elif AKPINAR KÜLEKÇİ
Atatürk Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Sonali MALHOTRA
Delhi Balbahtri Academy

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI
Pakistan Language Academy

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Amanbay MOLDİBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yaprak I. OZDEMİR
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ
Urumiye Üniversitesi

Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ
Munzur Üniversitesi

Dr. Yang ZİTONG
Wuhan Üniversitesi

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Doç. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet AYDIN
Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün KOCA
Girne Amerikan Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel SİLİCİ
Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Işık SEZEN
Atatürk Üniversitesi

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA

KARADENİZ ZİRVESİ
4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
4. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
13 EYLÜL 2020 - ARTVİN

KARADENİZ ZİRVESİ
4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
4. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
13 EYLÜL 2020
ARTVİN
KONGRE PROGRAMI

KARADENİZ ZİRVESİ
4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
4. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
13 EYLÜL 2020 - ARTVİN

KONGR PROGRAMI

NOT:

- Sunum Süresi Her Bildiri İçin 15 Dakikadır.
- Sunumlar skype üzerinden ve power point ile anlatılacaktır. Her oturum için SKYPE gurubu oluşturulacaktır. Sunum yapan katılımcı ekranın diğer katılımcılar ile paylaşacaktır.
- (skype ile aradığımızda aşağıda sağ köşede iki tane üst üste kareden ekranı paylaş yapılacaktır.)

KARADENİZ ZİRVESİ 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 4. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ 13 EYLÜL 2020 – ARTVİN		
13 EYLÜL 2020		
UBAK 1	UBAK 2	UBAK 3
OTURUM 1 10:00 – 11:3011:45 – 13:00 OTURUM BAŞKANI: DR. GÜLTEKİN GÜRÇAY	OTURUM 1 10:00 – 11:3011:45 – 13:00 OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. ERGÜN KOCA	OTURUM 1 10:00 – 11:3011:45 – 13:00 OTURUM BAŞKANI: DR.ÖĞR. ÜYESİ GÜL DENİZ YILMAZ YELVAR
KADİR BAŞBOĞA Seyahat Serbestliğinin Ve Sınır Ötesi İşbirliğinin Avrupa Çapında Bölgesel Büyümeye Etkisi	DR. ÖĞRT. ÜYESİ MEHMET ORAN MEHMET AKİF KARALI Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Vatanserverlik Değerine Yönelik Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi	DR.ÖĞR.ÜYESİ MUSTAFA BERKEŞOĞLU Primer Hiperparatiroidizm Hastalarında Uzun Dönem Cerrahi Sonuçlarımız
TURAN ÖNDEŞ ŞERİFE KILIÇARSLAN Katılım Bankası Çalışanlarının Örgütsel Stres Kaynaklarının Tespit Edilmesine Yönelik Bir Çalışma	Y L. ÖĞRENCİSİ OGÜN KAYA PROF. DR. GÜLDEM DÖNEL AKGÜL İnformal Öğrenme Ortamlarına İlişkin Farklı Branş Öğretmenlerinin Görüşleri	HAZEL ÇELİK GÜZEL AYŞENUR TUNCER Spastik Serebral Palsi'li Çocuklarda Baş Kontrolü İle Salya Akış Oranı Ve Salya Kontrolü Arasındaki İlişki

KARADENİZ ZİRVESİ
4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
4. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
13 EYLÜL 2020 - ARTVİN

<p>DR. ÖĞR. ÜYESİ CEREN AVCİL</p> <p>Ağrı Nüfusunun Tarihsel Gelişiminde Göçün Etkileri (1980-2019 Dönemi)</p>	<p>Y L. ÖĞRENCİSİ OGÜN KAYA PROF. DR. GÜLDEM DÖNEL AKGÜL</p> <p>Oyun Temelli Öğrenme Modeliyle Elementler Konusunun Öğretimine Öğrencilerin Bakışı</p>	<p>HAZEL ÇELİK GÜZEL EMİNE ASLAN TELCİ ALİ CİMBİZ</p> <p>Kronik Boyun Ağrılı Hastalarda Temporomandibular Eklem Hareket Açıklıklarının İncelenmesi</p>
<p>ÖZKAN BİLGİLİ</p> <p>Bekleme Süresi İle Prim Borcu Bakımından Genel Sağlık Sigortası Kapsamındaki Sağlık Hizmetlerinden Yararlanma Şartları</p>	<p>DR. ÖĞR. GÖR. MEHMET KANATLI</p> <p>Tommaso Campanella'nın Güneş Ülkesinde Özgürlüğün Beş Hali</p>	<p>UZM. FZT. MÜCAHİT ÖZTOP PROF. DR. EMİNE ASLAN TELCİ PROF. DR. NESRİN YAĞCI UZM. FZT. SERBAY ŞEKERÖZ</p> <p>Toplum İçinde Yaşayan Yaşlılarda Fiziksel Aktivite, Fonksiyonel Mobilite Ve Denge Arasındaki İlişkinin İncelenmesi</p>
<p>ÖZKAN BİLGİLİ</p> <p>Sosyal Güvenlik Uygulamasında Aile Hekimliği İşyerleri</p>	<p>OSMAN KAYHAN ÖĞR. GÖR. DR. EMRAH DÖNMEZ ÖĞR. GÖR. SELÇUK KAYHAN</p> <p>Uzaktan Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarının Rolü</p>	<p>DR.ÖĞR.ÜYESİ GÜL DENİZ YILMAZ YELVAR</p> <p>Non-Spesifik Boyun Ağrılı Akademisyenlerde Ağrı Şiddetinin Servikal Postür, Kas Kuvveti ve Proprioepsiyon Üzerine Etkisi</p>
<p>DR. ÖĞR. ÜYESİ VAHAP ULUÇ</p> <p>Demokrat Parti İktidarı'nın Siyasi Tutumu</p>	<p>DR. ÖĞR. ÜYESİ YAVUZ SÖKMEN DR. ÖĞR. ÜYESİ İSMAİL SARİKAYA PROF. DR. AHMET NALÇACI</p> <p>İlkokul Düzeyinde Yapılan Artırılmış Gerçeklik Çalışmalarının İncelenmesi</p>	<p>DR. BAHADIR GENİŞ PROF. DR. NERMİN GÜRHAN DR. ÖĞRETİM ÜYESİ MEDİNE KOÇ HEM. ÇİĞDEM GENİŞ ARAŞ. GÖR. BURAK ŞİRİN DOÇ. DR. OKAN CEM ÇIRAKOĞLU PROF. DR. BEHÇET COŞAR</p> <p>Covid-19 Pandemisi İle İlişkili Algı ve Tutum Ölçeklerinin Geliştirilmesi</p>
<p>TUĞÇE KIRTI FATİMA ELİF ERGÜNEY OKUMUŞ</p> <p>Obes bireylerde Duygusal Yeme Ve Duygusal Zorlanmaya Toleranssızlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi</p>	<p>ÖZGÜR GEDİKLİ</p> <p>Sedat Umran'ın Şiirlerinde Yinelemeler</p>	<p>DR. ÖĞRETİM ÜYESİ MEDİNE KOÇ FATİH SEYRAN DR. BAHADIR GENİŞ ARAŞ. GÖR. BURAK ŞİRİN PROF. DR. NERMİN GÜRHAN</p>

KARADENİZ ZİRVESİ
4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
4. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
13 EYLÜL 2020 - ARTVİN

			Covid-19'un Nedenleri Ve Kontrolü İle İlişkili Alguların Sağlık Çalışanlarındaki Travma Sonrası Stres Bozukluğu Üzerine Etkisi
ÖĞR. GÖRV. AYŞE GÜNEŞ Zeytin Üretimini Ekonomik Analizi		Mûsâ Cârullah'ın Ehl-i Sünnet Ve Şia Eleştirisi Bağlamında Mezhepçiliğe İtirazı	DR.ÖĞR. ÜYESİ ECE BURU Geçmişten Günümüze Omurgaya Ait Konjenital Kapanma Defektleri: Nöral Tüp Defekti veya Spina Bifida?
ÖĞR. GÖRV. AYŞE GÜNEŞ Çalışanların Performansını Artırmak İçin Yetenek Yönetimi Ve İş Motivasyonunun Önemi		NEYİRE AKPINARLI Kolektif Haklırsız Bireysel İnsan Haklarının Yetisi	DR.ÖĞR. ÜYESİ ECE BURU Scapula'nın Gelişimi ve Kemikleşme Anomalilerinin Klinik Prezantasyonları
DR. ERDAL BİLGİÇ Sovyetler Birliği Türkiye Arasında 1927 Yılında İmzalanan Ticaret Anlaşmasına Giden Yol		PROF. DR. ERGÜN KOCA PROF. DR. AYŞEN KOCA Kırgız Türkçesi'nde Aile ve Akırabalık Kavramlarını Karşılayan Sözlere ve Söz Kalıpları	DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET DOĞAN Türkiye'nin Aşı Takvimindeki Aşılarda
		PROF. DR. ERGÜN KOCA PROF. DR. AYŞEN KOCA Kıbrıs Türkçesi Ağzınları Sözlüğü: Yansıma Adlar Üzerine Bir İnceleme	SÜHEYLA TUNA DR. ÖĞR. ÜYESİ EVRİM BURCU UNCU KİRTİŞ Endüstriyel Atık Olan Elma Posasının Gıda Teknolojisinde Değerlendirilme Olanakları

UBAK 1	UBAK2	UBAK 3
OTURUM 2 14: 00 – 15:30-----15:45 -17:00 OTURUM BAŞKANI: DR. BASIR ABDI	OTURUM 2 14: 00 – 15: 30-----15: 45 -17:00 OTURUM BAŞKANI: DR. LEMAN KUZU	OTURUM 2 14: 00 – 15: 30-----15: 45 -17:00 OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. SELİM GÜRGEN
<p>آمنه منافی دیزجی</p> <p>بررسی زندگی پسا کرونایی با تاکید بر تغییرات فرهنگی</p>	<p>ARŞ. GÖR. HASAN ALİ GÜÇLÜ</p> <p>Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Etkisi</p>	<p>MOHAMMED MUQTADIR BHUMIKA SHARMA AMIT RAWAT</p> <p>Policies And Incentives Vis-À-Vis Sustainable Alternative Of Electric Vehicles</p>
<p>SAMİRA DADASHOVA</p> <p>ETHICS OF TECHNOLOGY: THE IMPACT OF TECHNOLOGIES ON HUMAN LIFE</p>	<p>CANSU YETİMOĞLU DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH ÇAĞATAY CENGİZ</p> <p>1990'lar Türk Siyasal Hayatına 'Eşkya' Filminden Bakmak</p>	<p>SONER ŞEKER EBUBEKİR YANIK</p> <p>Çelik Taşıyıcı Sistemlerde Kullanılan Çaprazların Yapı Davranışı Üzerine Etkilerinin Araştırılması</p>
<p>Садыкова Дамежан Адилхановна Исханова Елнур</p> <p>ҒАЛАМДЫҚШӨЛЕЙТТЕНУ МӘСЕЛЕС</p>	<p>DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZLEM TOPÇUOĞLU</p> <p>Türkiye Düzey 2 Bölgeleri Kapsamında Sektörel Bir Yakınsama Analizi</p>	<p>DR. HALİL MURAT ENGİNSOY</p> <p>Experimental Analysis Of Mechanical Behavior Of Nb2 Al Reinforced Aluminum Matrix Hybrid Metal Composites</p>
<p>Садык Марияш</p> <p>ҚАЗАҚСТАН ҚОРЫҚТАРЫ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ</p>	<p>DOÇ. DR. MEHMET ELBAN</p> <p>Gazete Haberlerinde Bayburt'ta Hayat (1929-1948)</p>	<p>DOÇ. DR. SELİM GÜRGEN</p> <p>Shear Thickening Fluid In Spall Liner</p>
<p>PETER,B. A. PETER,R. E. OGUNSOLA,A. W.</p> <p>A Review Of An Epidemiological-Genetics Model For Assessing The Impact Of Insecticides Resistance On The Transmission Dynamics Of Malaria In Kampala</p>	<p>DOÇ. DR. MEHMET ELBAN</p> <p>Tarih Ders Kitaplarının Kavram Öğretimi Açısından İncelenmesi</p>	<p>DOÇ. DR. SELİM GÜRGEN</p> <p>Anti-Wear Properties Of Dispersion Hardened Uhmwpe</p>

KARADENİZ ZİRVESİ
4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
4. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
13 EYLÜL 2020 - ARTVİN

MOHAMMED MUQTADIR BHUMIKA SHARMA DR. RAJINDER VERMA Rights Of Mother And Child Vis-À-Vis Breastfeeding	DR. ÖĞR. GÖR. SADIYE KAYAARSLAN Yaşlılıktan Önce Gençliğin Değerini Bilmek: Koronavirüs Döneminde Gençlerin Bağımlılıktan Korunmasında Boş Zaman Değerlendirmenin Önemi	ARŞ. GÖR. MEHMET FATİH ÇAKAR DOÇ. DR. TOLGAY KARA Elektromekanik Sistemlerdeki Mekanik Boşluğun Kontrol Amaçlı Tanımlanması
	TARKAN ERKAN Türk Halk Müziği Ölçü Yapıları, Zamanları, Vuruş Şekilleri Ve Oluşan Vuruş Tipleri İle Bir Tasnifleme Önerisi	ZİR.YÜK.MÜH.BERNA YILMAZ DR.ÖĞR.ÜYESİ GÜLCAN TARLA Uşak İlinde Bağlarda Kamalı Nematod, <i>Xiphinema index</i> (Dorylamıda; Longidoridae)'in Varlığının ve Yoğunluğunun Saptanması
	DR. ÖĞR. ÜYESİ, ASMAA YOUNIS دور المرأة في العصر النبوي والعصر الحديث	ZİR.YÜK.MÜH.BERNA YILMAZ DR.ÖĞR.ÜYESİ GÜLCAN TARLA Denizli Ve Manisa İllerinde Bağlarda Zararlı Kamalı Nematod, <i>Xiphinema index</i> (Dorylamıda; Longidoridae)'in Dağılımının ve Yoğunluğunun Saptanması
	MUHAMMET ALİ ACAR Akademik Literatürde Zâhirîliğin Ehl-İ Hadis İle İlişkilendirilmesi Hakkında Bazı Mülâhazalar	EMRE AKSÖZ BİROL ARİFOĞLU Makine Öğrenmesi İle Kestirimci Bakım Ve Anomali Tespiti Analizi
	MUHAMMET ALİ ACAR Reşid Rıza'nın "Muhâverâtü'l-Muslih Ve'l- Mukallid" İsimli Eserinde Yer Alan Fikhî Görüşleri	

İÇİNDEKİLER	
KONGRE KÜNYESİ	
BİLİM VE DANIŞMA KURULU	
KONGRE PROGRAMI	
İÇİNDEKİLER	
SÖZLÜ SUNULMUŞ BİLDİRİ TAM METİNLERİ	
Ceren Avcil	
<i>AĞRI NÜFUSUNUN TARİHSEL GELİŞİMİNDE GÖÇÜN ETKİLERİ (1980-2019 DÖNEMİ)</i>	1
Özkan Bilgili	
<i>BEKLEME SÜRESİ İLE PRİM BORCU BAKIMINDAN GENEL SAĞLIK SİGORTASI KAPSAMINDAKİ SAĞLIK HİZMETLERİNDEN YARARLANMA ŞARTLARI</i>	16
Özkan Bilgili	
<i>SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMASINDA AİLE HEKİMLİĞİ İŞYERLERİ</i>	26
Tuğçe Kırtı & Fatima Elif Ergüney Okumuş	
<i>OBEZ BİREYLERDE DUYGUSAL YEME VE DUYGUSAL ZORLANMAYA TOLERANSSIZLIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ</i>	34
Mehmet Oran & Mehmet Akif Karalı	
<i>SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA YER ALAN VATANSEVERLİK DEĞERİNE YÖNELİK LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ</i>	38
Mehmet Kanatlı	
<i>TOMMASO CAMPANELLA 'NIN GÜNEŞ ÜLKESİNDE ÖZGÜRLÜĞÜN BEŞ HALİ</i>	55
Özgür Gedikli	
<i>REPEATS IN SEDAT UMRAN'S POEMS</i>	66
Mustafa Aykaç	
<i>MÛSÂ CÂRULLAH'IN EHL-İ SÛNNET VE ŞİA ELEŞTİRİSİ BAĞLAMINDA MEZHEPÇİLİĞE İTİRAZI</i>	82
Hasan Ali Güçlü	
<i>BOŞANMANIN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ</i>	96
Cansu Yetimoğlu & Fatih Çağatay Cengiz	
<i>1990'LAR TÜRK SİYASAL HAYATINA 'EŞKIYA' FİLMİNDEN BAKMAK</i>	102
Özlem Topçuoğlu	
<i>TÜRKİYE DÜZEY 2 BÖLGELERİ KAPSAMINDA SEKTÖREL BİR YAKINSAMA ANALİZİ</i>	112
Mehmet Elban	
<i>TARİH DERS KİTAPLARININ KAVRAM ÖĞRETİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ</i>	126
Tarkan Erkan	
<i>TÜRK HALK MÜZİĞİ ÖLÇÜ YAPILARI, ZAMANLARI, VURUŞ ŞEKİLLERİ VE OLUŞAN VURUŞ TİPLERİ İLE BİR TASNİFLEME ÖNERİSİ</i>	131
Muhammet Ali Acar	
<i>REŞİD RIZA 'NIN "MUHÂVERÂTÜ'L-MUSLİH VE'L-MUKALLİD" İSİMLİ ESERİNDE YER ALAN FİKHİ GÖRÜŞLERİ</i>	143
Muhammet Ali Acar	
<i>AKADEMİK LİTERATÜRDE ZÂHİRİLİĞİN EHL-İ HADİS İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR</i>	153
Ergün Koca & Aysen Koca	
<i>KIRGIZ TÜRKÇESİ'NDE AİLE VE AKRABALIK KAVRAMLARINI KARŞILAYAN SÖZLER VE SÖZ KALİPLERİ</i>	164
Ergün Koca & Aysen Koca	
<i>KIBRIS TÜRKÇESİ AĞIZLARI SÖZVARLIĞI: YANSIMA ADLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME</i>	181
AYŞE GÜNEŞ	
<i>ZEYTİN ÜRETİMİNİN EKONOMİK ANALİZİ</i>	192

AYŞE GÜNEŞ	
<i>ÇALIŞANLARIN PERFORMANSINI ARTIRMAK İÇİN YETENEK YÖNETİMİ VE İŞ MOTİVASYONUNUN ÖNEMİ</i>	205
Asmaa Younis	
<i>دور المرأة في العصر النبوي والعصر الحديث</i>	221

AĞRI NÜFUSUNUN TARİHSEL GELİŞİMİNDE GÖÇÜN ETKİLERİ**(1980-2019 DÖNEMİ)****Dr. Öğr. Üyesi Ceren AVCİL**

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-6301-515X

Özet: Göç, insanoğlunun kadim tarihinin ayrılmaz bir parçası haline gelen bir olgudur. Sebepleri yaşanan bölgeye göre değişmekle birlikte göçler sosyal bilimcilerin üzerinde epeyce konuştuğu bir konu olmaktadır. Her ne kadar tartışmalar göçün yönü ve niteliğine yönelik fikirleri barındırsa da göçün üzerinde net bir şekilde uzlaşmış bir tanım olmadığını söylemek gerekir. 21. yüzyılda küreselleşme sürecinin dünyanın en ücra köşelerini etki altına alması ile göçün homojenliği yerine heterojenleşme ve uluslararasılaşma süreci de hız kazanmakta, göçün toplumsal, ekonomik, sosyal, siyasal, ekolojik boyutları öngörülen durumdan öte boyutlara varmaktadır.

Türkiye’de temel olarak 1950’li yıllardan itibaren başlayan iç göç dalgası, göç veren ve göç edilen yerlerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında büyük değişikliklere yol açmıştır. Göç veren yerler beşeri ve sosyal sermaye bakımından yetersiz kalırken göç alan yerler çekim merkezi haline gelebilmektedir. Bu durumda göç, özellikle kalkınma politikalarında rehberlik etme ve belirleyici olma unsuru olabilmektedir.

Ağrı, sosyal ve ekonomik gelişme düzeyi bakımından Türkiye’de son sıralarda yer alan bir ildir. Göç, ilin kalkınmasını önemli derecede etkileyen faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İlde tarihsel süreç itibariyle yaşanan nüfus hareketliliği beşeri ve sosyal sermayenin yanı sıra ekonomik yatırımların da başka bölgelere kayması ile sonuçlanmaktadır.

Bu çalışmada, Ağrı ilinin 1980-2019 yılları arasındaki nüfus değişimi ele alınmıştır. İlde göçün nedenlerine yönelik daha önce yapılan çalışmalar ve istatistiklerden yararlanılarak mevcut duruma yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada; göçün sebep ve sonuçlarını azaltacak önerilere yer verilmiştir. Buna göre ilin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkı sağlayacak ve ilin kendine has potansiyelini ortaya koyacak politikalara öncelik verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, iç göç, Ağrı nüfusu, Türkiye

GİRİŞ

Göç, tarih boyunca gerçekleştiği toplumlarda olumlu veya olumsuz etkiler yaratmaktadır. Özellikle sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından alt sınıflarda yer alan bölge veya illerde göçün etkileri daha keskin bir biçimde hissedilmektedir. Ekonomik ve sosyal koşulların genel olarak daha iyi olduğu yönlerde doğru gerçekleşen göçler, bölgeler veya iller arasında da gelişmişlik düzeylerini farklılaştırma rolünü görmektedir.

Göçün çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte isteğe bağlı veya zorunlu olarak gerçekleşip gerçekleşmediği önem teşkil etmektedir. İstihdam olanakları, daha iyi yaşam koşulları, sağlık ve eğitim başta olmak üzere nitelikli kamu hizmetlerine erişim imkânları vb. sebepler göçün “çekici” yönlerini, salgın hastalıklar, savaşlar, yoksulluk, kısıtlı istihdam olanakları ise göçün “itici” yönlerini oluşturmaktadır.

Göç olgusuna yönelik yapılan tanımlamalar, sosyal bilimlerin ilgili dallarına göre değişmektedir. Ekonomi açısından bakıldığında göçün istihdam olanaklarından kaynaklı olabileceği, coğrafya açısından bakıldığında göç, mekân değişikliği olarak tanımlanabilir. Sosyolojik açıdan bakıldığında ise göç, insanların ve çeşitli grupların çeşitli nedenler ve faktörlerin etkisiyle yer değiştirmeleri ve sonrasında da etkileri devam eden süreçler bütünü olarak tanımlanabilir (Çakır, 2011:131). Söz konusu tanımlarda dikkatleri çeken önemli husus, göçün sadece ekonomik nedenlerle yer değiştirme hareketi olarak ele alınmamasına yönelik bakış açısıdır. Göç, bireylerin ekonomik yaşamlarını etkilemekle birlikte sosyal, siyasal ve kültürel değişiklikleri de beraberinde getirmektedir.

Göç konusuna yönelik geliştirilen kuramlar göçün nedenlerinin bireylerin ihtiyaçları, gereksinimleri ve arzuları dışında zorunlu olup olmadığı hususlarına da odaklanır. Bu durumda göçün “itici” olarak adlandırılan negatif yönü ve “çekici” olarak adlandırılan pozitif yönü ön plana çıkmaktadır.

Göçe yönelik temel çalışmalardan biri, E.G. Ravenstein’in 1885 yılında yaptığı çalışmadır. *Göç Kanunları (The Laws of Migration)* adlı çalışmaya göre iki tür yerleşim yeri vardır: İlki “soğuran/yutan beldeler” (counties of absorption), ikincisi ise “dağıtan/saçan beldeler” (county of dispersion). Birinci yerler ticaret ve sanayi merkezi konumundadır ve nüfus artışı hızlıdır. İkinci yerlerde ise tarım sektörü başatır ve nüfus artışı yavaştır (Karakaş vd., 2012: 13).

Ravenstein göç kuramında aşağıdaki varsayımları ortaya koymaktadır:

1. Göçmenler daha çok kısa mesafelere doğru göç ederler. Göçlerin önemli bir bölümü sanayi ve ticaret merkezlerine doğru yapılmaktadır.
2. Bir bölgede sanayi ve ticaretin gelişmesi, o bölgenin yakın bireyler için bir çekim merkezi haline gelmesine neden olmakta ve bölge göç almaktadır. Göç veren yerlere ise başka yerlerden göç eden insanlar yerleşmektedir. Dolayısıyla göç sadece gelişmiş yerlere değil, göç veren yerlere doğru olarak da gerçekleşmektedir. Sonuç olarak göç çarpan etkisi şeklinde merkez ve çevresini de etkilemektedir.
3. Göç sebep ve sonuçları bakımından birbirini tamamlar niteliktedir. Sanayi ve ticaretin gelişmesine paralel olarak artan iş imkânları göç eden insanların çalışmalarına imkân sağlamakta, böylece göç alan yer ile göçmenler arasında birbirini tamamlayan bir arz ve talep dengesi oluşmaktadır.
4. Her göç akımı başka bir göç akımını tetikleyerek göçte süreklilik meydana getirmektedir.
5. Göçlerin uzun mesafeli olanları daha çok sanayi ve ticaretin yoğunlaştığı bölgelere yapılmaktadır.
6. Göç, kır-kent ayırımında birbirinden farklı eğilimler taşımaktadır. Kırdan yaşayan bireylerin kentlere göç etme eğilimi daha yüksek iken bu eğilim kentlerde daha azdır.
7. Göçler kadın ve erkek göçmen bakımından farklılık gösterir. Kadınlar daha çok kısa mesafeli göç ve iç göç eğilimi taşırken erkeklerde tam tersi bir durum yaşanmaktadır. (Ravenstein, 1885; Ravenstein, 1889, aktaran: İnce: 2019: 2583-2584).

Ravenstein'in göçe ilişkin değerlendirmelerine bakıldığında göçün mekânsal değişiminin daha çok ekonomik nedenlerle gerçekleştiği savı ön plana çıkmaktadır. Nitekim büyük kentlerin sahip oldukları yeni iş ve istihdam olanakları göç yönünü kırdan kente çevirmekte, kentler "çekici" mekânlar haline gelmektedirler.

Göç, hem gidilen hem kalınan yerde önemli sorunları meydana getirmektedir. Göç edilen yerlerde başta çevre ve kentleşme olmak üzere gelen nüfusu barındırabilme, onlara eşit imkânları sunma gibi sorunlar oluşmaktadır. Göç veren yerler ise çekim merkezi olmaktan çıkarak gelişmekte olan veya gelişmiş kentlere göre çok daha geride kalmakta, yatırım ve istihdam imkânları azalmakta ve yaşam kalitesinde beklenti azalmaktadır. Dolayısıyla göç, süreç ile birlikte kalkınma olgusunu da gündeme getirmektedir. Göçün tarihsel süreç içerisinde ele alınmasında kalkınma ile göç arasında *çoğunlukla olumlu bir ilişki olduğu ileri sürülmekte*, konuya yönelik hem iyimser hem kötümser yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bu

yaklaşımların ortaya çıkmasında ekonomik ve politik durum göç-kalkınma ilişkisinde belirleyici olabilmektedir (Aktaş, 2014: 37).

Göçe yönelik gerçekleştirilen bazı çalışmalar, daimi göç yerine döngüsel göçe ve göçün kalkınma ile olan ilişkisinin olumlu yönüne vurgu yapmaktadır. *Göç veren yer ile göç alan yer arasında kısa süreli cereyan eden döngüsel göç özellikle göç veren yer açısından ekonomik kalkınmaya olumlu katkılar sağlamaktadır.* Göçün kalıcı olması göç veren yer açısından olumsuz bir etki yaparak bölgenin geri kalmasına sebep olmaktadır (Genç, vd., 2019: 481). Dolayısıyla göç hangi yönde olursa olsun, olumlu ve olumsuz etkiler yaratarak kalkınma süreçlerine etki edebilmektedir.

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren yoğun bir nüfus hareketliliği yaşanmaktadır. Sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşüm sürecinin bir parçası olarak gerçekleşen nüfus hareketliliğinin zaman içerisinde hızı değişmektedir. Daha çok ekonomik nedenlerle gerçekleşen nüfus hareketliliği, kırsal kesimlerden kentlere doğru gerçekleşmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde göç temel olarak güvenlik, terör ve uygulanan kalkınma projeleri nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu bölgelerde göçün yönü kırsal alandan kentlere ve doğu illerinden güney ve batı kesimlerine doğru gerçekleşmiştir (Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (TGNOYA), 2006: 5).

İÇ GÖÇ: TÜRKİYE’DE NEDENLERİNE YÖNELİK TEORİK BAKIŞ

Literatürde iç göçe yönelik yapılan tanımlamalarda göçün belli aralıklarla ve ülke içinde veya bölge içinde yapılması hususları vurgulanmaktadır. Tanımlamalarda göçün çalışmak veya yerleşmek amaçları ile yapılmasının yanında, sürenin uzunluğu konusu da gündeme gelmektedir. Göç konusunda çalışan uzmanlar arasında her ne kadar süre uzunluğu konusunda bir mutabakat olmasa da bu sürenin bir yıl veya bir yıldan fazla olması görüşü genel kanı olarak yaygınlık kazanmıştır (Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1589).

Göçün mekânsal boyutu kentleşme sürecine etki etmektedir. Göç, kentlerin “itici, iletici ve çekici” güçlerinin etkisiyle farklı şekillerde oluşmaktadır. İtici etmenler, genellikle nüfusu köyden ve tarımdan uzaklaştıran ve köy dışına iten etmenlerdir. İletici etmenler, köyden kopan nüfusu şehirlere ve büyük merkezlere taşıyan ulaşım araçlarındaki ve imkânlarındaki gelişmelerdir. Çekici güçler ise, kırsal kesimden ayrılan ya da ayrılmaya karar verenleri kentlere doğru çeken ekonomik ve toplumsal etmenlerdir (Keleş, 2012: 67).

Göç, bireylerin isteyerek veya zorunlu olarak bir yerden başka bir yere gitme hareketidir ve bu hareket sürekli olarak ya da belli bir zaman dilimine göre gerçekleşebilir. Bireylerin hayatını olumlu veya olumsuz yönden etkileyen iç göçün çeşitli sebepleri vardır. Türkiye’de köyden göçün “çekici” nedenlerine ilişkin dile getirilen faktörler şu şekildedir (Hemmasi ve Prorok, 2002: 400-401):

- Nüfusun artması ile birlikte mevcut tarımsal araziler yetersiz kalmakta ve bu durum tarım arazilerinin küçük parçalara ayrılarak işsizliğe ve yaşam kalitesinin düşmesine neden olmaktadır.
- Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren tarımda makineleşme ile birlikte işgücüne olan talep azalmıştır.
- Tarımsal amaçlar doğrultusunda kullanılan gübrelerde ulaşım ve pazarlama giderleri artmıştır.
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ortaya çıkan siyasi karmaşa insanları etkilemiştir.
- İnsanlar yerel çatışmalar ve doğal afetler nedeniyle yer değiştirmişlerdir.
- Askerlik hizmeti nedeniyle gidilen yerlerde modern çevre ve değerlerin etkisiyle evlilikler yapılmıştır.
- Tarımsal faaliyetlere yönelik hasat dönemlerinde çeşitli yer değişiklikleri meydana gelmektedir.

Hemmasi ve Prorok (2002: 401), kentlerin “çekici” yönlerinin kırsal kesimlerin “itici” yönlerine göre çok daha karmaşık olduğu ifade ederler. Göçlerin sadece ekonomik nedenlere bağlanamayacak “çekici” yönlerinin başında; kentlerdeki bir takım seçkin grupların varlığı, gerçek fırsatları yakalamaya ilişkin değişen umutlar, toplumsal modernizasyon, küreselleşmenin etkisi, çeşitli düzeydeki karar vericilerin göçü etkilemesi, kamu ve özel sektörün sunduğu iş imkânları gelmektedir.

Benzer şekilde Türkiye’de iç göçün sebepleri; ekonomik sebepler, doğal afetler, terör ve güvenlik sorunları, kırsal kesimdeki yüksek doğurganlık ve hızlı nüfus artışı, tarımsal toprak yetersizliği, kentlerin sosyal ve kültürel yönlerden çekiciliği ve eğitim olarak sıralanabilir (Karpat Çatalbaş ve Yarar, 2015: 102).

Kentlerde daha iyi ve fazla iş imkânları arayışı, kırsal kesimlerde yoğun yaşanan salgın hastalıklar ve altyapı eksiklikleri, güvenlik sorununun varlığı, tarımda mekanizasyon nedeniyle arttan işsizlik, kırsal alanda hızlı nüfus artışına bağlı olarak mevcut toprakların

yetersiz gelmesi, kentlerde yüksek refah beklentisi, iyi eğitim ve sağlık olanaklarının varlığı iç göçün temel nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

TÜRKİYE’DE İÇ GÖÇ DEĞİŞİMİ

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren büyük bir göç hareketliliği yaşanmış, kırdan kente göç büyük bir ivme kazanmıştır. 1950-1990 yılları arasından Türkiye nüfusunun kır ve kent deseni farklı özellikler taşımaya başlamıştır. Buna göre 1950 yılında Türkiye nüfusunun %19’u kentlerde yaşarken bu oran yıllar itibariyle artış göstermiş, 1970 yılında %36 ve 1990 yılında %56 olmuştur (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 250).

Türkiye’de yerleşim yerleri temel alınarak göç eden nüfusun dağılımına bakıldığında, göçlerin en büyüğünün şehirden şehire yapılan göçler olduğu görülmektedir. Özellikle 1995-2000 döneminde şehirlere büyük göç akımları gerçekleşmiştir.

Tablo 1:Türkiye’de Yerleşim Yerlerine Göre Göç Eden Nüfus, 1975-2000

Yerleşim Yeri	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1995-2000
Toplam	3.584.421	3.819.910	5.402.690	6.692.263
(%)	100,00	100,00	100,00	100,00
Şehirden Şehire	1.752.817	2.146.110	3.359.357	3.867.979
(%)	48,90	56,18	62,18	57,80
Köyden Şehire	610.067	860.438	969.871	1.168.285
(%)	17,02	22,53	17,95	17,46
Şehirden Köye	692.828	490.653	680.527	1.342.518
(%)	19,33	12,84	12,60	20,06
Köyden Köye	528.709	322.709	392.935	313.481
(%)	14,75	8,45	7,27	4,68

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1980-2000

1975-1980 döneminde nüfusun %17,02’si köyden şehre göç ederken % 19,33’ü şehirden köye göç etmiştir. Köyden köye göç aynı dönemde % 14,75 olarak gerçekleşmiştir. 1995-2000 yılları arasında köyden köye göç hariç olmak üzere tüm göç türlerinde yükseliş olduğu görülmektedir. Ravenstein’in de ifade ettiği şekilde kırdan kıra göç olgusu daha yavaş gerçekleşmektedir.

Türkiye’de iç göç ile birlikte ortaya çıkan önemli sorunlardan biri kentleşmedir. 1990’lı yıllardan itibaren iç göç artan bir şekilde hızlanmıştır. 1990 yılında Türkiye nüfusunun % 51,3’ü 20 bin ya da daha fazla nüfuslu şehir yerleşmelerinde yaşarken, 2000 yılında ise bu

oran % 59,3'e yükselmiştir. Bu durum, kırsal alandan kentlere yaşanan göçün boyutunu ortaya koymaktadır. Kırsal alanlarda tarımsal mekanizasyon nedeniyle işgücüne duyulan ihtiyacın azalması ile bireylerin elde ettiği gelirlerde düşüş yaşanmış, ortaya çıkan işgücü fazlası bireyleri göç zorlamıştır. Ayrıca, büyük kentlerin sunmuş olduğu iyi eğitim ve sağlık olanakları, istihdam bulmada kolaylıklar ile terör göçün önünü açan unsurlar olmuştur (Kaştan, 2016: 697).

AĞRI İLİ NÜFUS VE GÖÇ MEVCUT DURUMU

Türkiye'de sosyal ve ekonomik gelişme bakımından geri kalan bir il olan Ağrı'da temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır ve ilde son yıllarda sanayi alanında yapılan yatırımlar ilin kalkınmasına yönelik olumlu adımlar olarak değerlendirilmektedir. 2011 yılında hazırlanan İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na göre Ağrı ili sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi açısından 81 il içerisinde 79. sırada yer almaktadır (İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011, www3.kalkinma.gov.tr). Son olarak hazırlanan SEGE 2017 çalışmasına göre Ağrı ili sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından 80. sıraya gerilemiştir (SEGE, 2017). TÜİK tarafından 2015 yılında gerçekleştirilen İllerde Yaşam Endeksi İl Sıralamaları ve Endeks Değerleri çalışmasına göre Ağrı ili konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık ve eğitim göstergeleri bakımından 79. sırada yer almaktadır.

Ağrı ili nüfus bakımından dönem dönem değişkenlik gösteren bir seyir izlemektedir. Tablo 2'de Ağrı ilinin 1980-2019 yılları arasındaki nüfus değişim verileri yer almaktadır.

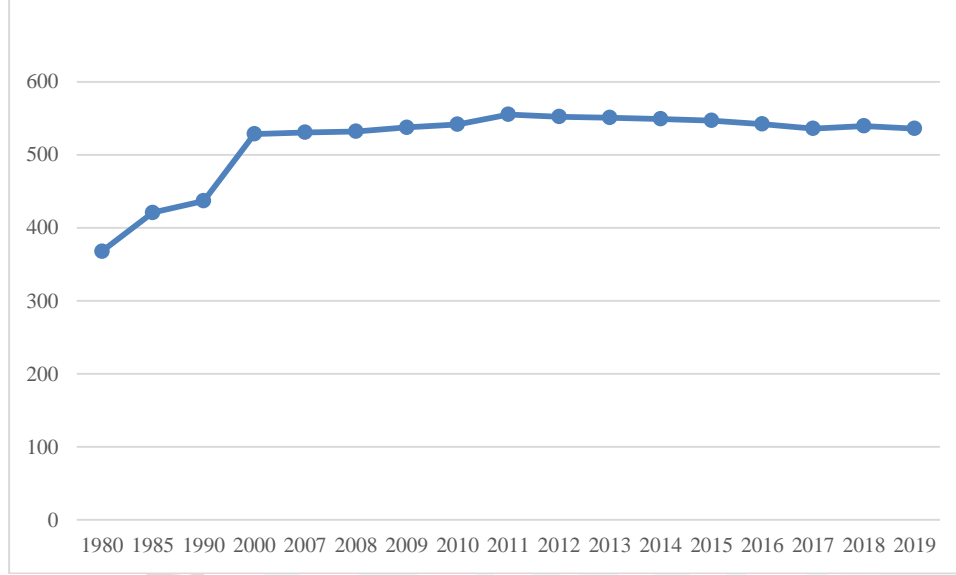
Tablo 2: Ağrı İli Nüfus Değişimi (1980-2019)

Yıllar	Ağrı	Türkiye
1980	368,009	44,736,957
1985	421,131	50,664,458
1990	437,093	56,473,035
2000	528,744	67,803,927
2007	530,879	70,586,256
2008	532,180	71,517,100
2009	537,665	72,561,312
2010	542,022	73,722,988
2011	555,479	74,724,269
2012	552,404	75,627,384
2013	551,177	76,667,864
2014	549,435	77,695,904
2015	547,210	78,741,053
2016	542,255	79,814,871
2017	536,285	80,810,525
2018	539,657	82,003,882
2019	536,199	83,154,997

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları (1980-2000), TÜİK, ADNKS, 2007-2019

Ağrı ili nüfusu 1980 yılında 368,009 olup Türkiye nüfusunun %8,2'sini oluşturmaktadır. 2000 yılı itibariyle ise 528,744 olup Türkiye nüfusunun %7,7'sini oluşturmaktadır. 2000 yılından itibaren Ağrı nüfusu 2011 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. 2011 yılında tüm dönemlerin en yüksek nüfusuna ulaşan ilde bu dönemden sonra nüfus azalmaya başlamıştır.

Şekil 1: Ağrı İli Nüfusu Yıllara Göre Değişimi, 1980-2019

Kaynak: TÜİK, ADNKS, 2020

Şekil 1’de Ağrı ilinin 1980-2019 yılları arasındaki nüfus değişimi gösterilmektedir. Ağrı ilinin nüfusu 2011 yılında en yüksek seviyeye ulaşmış, 2011 yılından itibaren azalmaya başlamıştır. 2017 yılına kadar devam eden düşüş, 2018 yılında tekrar yükselişe geçmiştir, 2019 yılında da tekrar düşüş yaşanmıştır.

Tablo 3: Ağrı İlinde Net Göç Hızı Sıralanışı, 1975-2000

Sıra No	1975-1980	1980-1985	1985-1990	1995-2000
	Net göç Net göç hızı (%)	göç Net göç hızı (%)	göç Net göç hızı (%)	göç Net göç hızı (%)
69	-24.986 -80,5	-19.005 -53,5	-37.312 -95,4	-26.213 -56,4

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1980-2000

Tablo 3’e göre Ağrı ili 1975-2000 yılları arasında net göç sıralamasında Türkiye genelinde 69. sırada yer almaktadır. 1975-1980 döneminde binde -80,5 olan net göç hızı, 1985-1990 yılları arasında en yüksek seviyeye çıkarak binde -95,4 olarak gerçekleşmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Doğu ve Güneydoğu illerinde 1980’li yıllarda terör nedeniyle başlayan

karmaşa ve güvenlik kaygısı, bu illerden batı illerine yoğun göçlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Şekil 2: Ağrı İli Net Göç Hızı Değişimi, 1975-2000

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1980-2000

Ağrı ilinin 1980-2019 yılı verdiği göç değerlerine bakıldığında tüm dönemlerde ilin verdiği göçün aldığı göçten her dönem fazla olduğu görülmektedir. İlde en yüksek net göç oranı 1985-1990 döneminde gerçekleşirken en düşük oran 2009-2010 yılında gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Ağrı İli Göç Verileri, 1980-2019

Yıl	İl	Toplam Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
2018-2019	Toplam	83.154.997	2.806.123	2.806.123	0	0
	Ağrı	536.199	16.342	28.158	-11.816	-21.8
2017-2018	Toplam	82.003.882	3.057.606	3.057.606	0	0.0
	Ağrı	539.657	20.091	29.482	-9.391	-17.3
2016-2017	Toplam	80.810.525	2.684.820	2.684.820	0	0.0
	Ağrı	536.285	15.088	32.479	-17.391	-31.9
2015-2016	Toplam	79.814.871	2.619.403	2.619.403	0	0.0
	Ağrı	542.255	14.306	30.811	-16.505	-30.0
2014-2015	Toplam	78.741.053	2.720.438	2.720.438	0	0.0
	Ağrı	547.210	16.597	32.174	-15.577	-28.1
2013-2014	Toplam	77.695.904	2.681.275	2.681.275	0	0.0
	Ağrı	549.435	14.480	30.995	-16.515	-29.6
2012-2013	Toplam	76.667.864	2.534.279	2.534.279	0	0.0
	Ağrı	551.177	14.725	28.477	-13.752	-24.6
2011-2012	Toplam	75.627.384	2.317.814	2.317.814	0	0.0
	Ağrı	552.404	12.856	27.984	-15.128	-27.0
2010-2011	Toplam	74.724.269	2.420.181	2.420.181	0	0.0
	Ağrı	555.479	15.508	25.182	-9.674	-17.3
2009-2010	Toplam	73.722.988	2.360.079	2.360.079	0	0.0
	Ağrı	542.022	14.950	22.966	-8.016	-14.7

2008-2009	Toplam	72.561.312	2.236.981	2.236.981	0	0.0
	Ağrı	537.665	12.115	22.613	-10.498	-19.3
2007-2008	Toplam	71.517.100	2.273.492	2.273.492	0	0.0
	Ağrı	532.180	12.195	27.450	-15.255	-28.3
1995-2000	Toplam	60.752.995	4.788.193	4.788.193	0	0
	Ağrı	451.287	24.586	50.799	-26.213	-56,44566515
1985-1990	Toplam	49.986.117	4.065.173	4.065.173	0	0
	Ağrı	372.450	17.162	54.474	-37.312	-95,40124672
1980-1985	Toplam	44.078.033	2.885.873	2.885.873	0	0
	Ağrı	345.873	13.662	32.667	-19.005	-53,47864442
1975-1980	Toplam	38.395.730	2.700.977	2.700.977	0	0
	Ağrı	297.713	9.798	34.784	-24.986	-80,54647557

Kaynak: Genel Nüfus Sayımı Sonuçları (1980-2000), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları (2008-2019)

İlin söz konusu dönemlerde aldığı göç miktarları 1995-2000 döneminde en büyük artışı yakalamıştır.

Tablo 5'te Ağrı ilinde göç eden nüfusun eğitim durumu cinsiyete göre ele alınmıştır. İlde son 10 yıllık verilere bakıldığında göç eden kadınlardan 15 yaş üzeri ve doktora mezunu kadınların en az göç eden kesim olduğu görülmektedir. Genel olarak, kadın ve 15+ yaş ve ilkokul, lise ve dengi meslek okulu ve okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen kadınların göç etme eğilimde olduğu ve yıllar itibariyle sayıların arttığı görülmektedir.

Tablo 5: Göç Eden Kadın Nüfusun Eğitim Durumu (Verdiği), 2009-2019

Yıllar	Kadın ve 15+ Yaş ve Doktora	Kadın ve 15+ Yaş ve İlköğretim	Kadın ve 15+ Yaş ve İlkokul	Kadın ve 15+ Yaş ve Lise Ve Dengi Meslek Okulu	Kadın ve 15+ Yaş ve Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	Kadın ve 15+ Yaş ve Okuma Yazma Bilmeyen	Kadın ve 15+ Yaş ve Ortaokul Veya Dengi Meslek Ortaokul	Kadın ve 15+ Yaş ve Yüksek Lisans (5 Yıllık Fakülteler Dâhil)	Kadın ve 15+ Yaş ve Yüksekokul Veya 6 Fakülte
2009	7	585	1313	1091	1383	1431	131	28	595
2010	10	887	1194	1190	1587	1144	126	56	717
2011	8	1245	1238	1515	1887	1094	147	59	1148
2012	5	1371	1311	1428	2266	1174	112	75	1324
2013	10	1488	1137	1810	2337	1033	126	105	1582
2014	11	1513	1342	1760	2577	949	382	97	2027
2015	5	1583	1284	1955	2483	989	528	118	2525
2016	10	1311	1376	2278	1960	838	642	105	2647
2017	13	1351	1640	2428	1969	852	791	172	2494
2018	13	1078	1213	2511	1263	699	1511	160	2655
2019	6	401	1008	2579	1010	618	2345	124	2266

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler, 2020

Göç eden erkeklerin eğitim durumu kadınlarla benzer özellikler taşımaktadır. Doktoralı erkek sayısı en az göç eden kesimdir. 15+ yaş ve ilkokul, lise ve dengi meslek okulu ve okuma

yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen erkeklere göç etme eğilimindedirler. Yıllar itibariyle yükseköğretim veya fakülte mezunu erkeklerin göç sayısında artış gözlemlenmektedir.

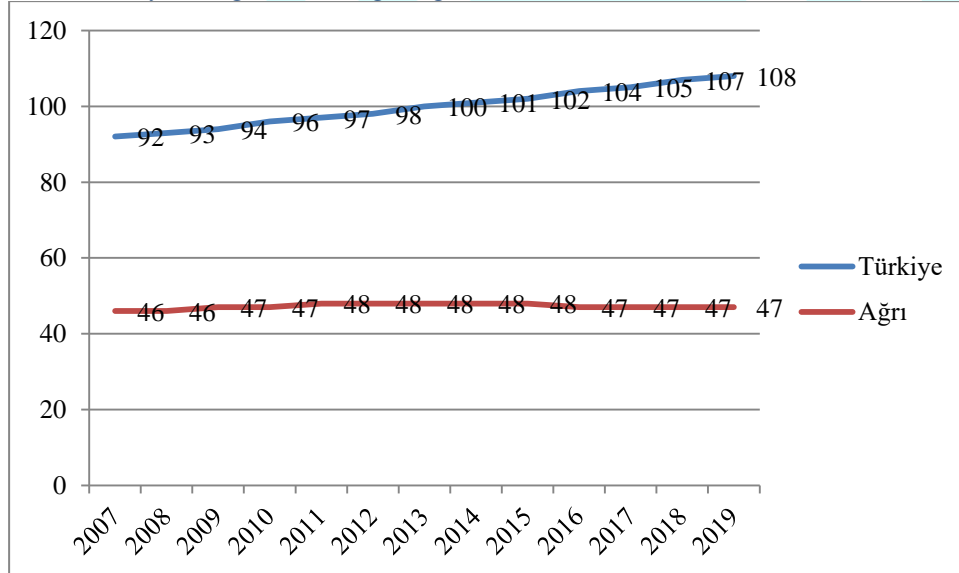
Tablo 6: Göç Eden Erkek Nüfusun Eğitim Durumu (Verdiği), 2009-2019

Yıllar	Erkek ve 15+ Yaş ve Doktora	Erkek ve 15+ Yaş İlköğretim	Erkek ve 15+ Yaş İlkokul	Erkek ve 15+ Yaş Lise Dengi Meslek Okulu	Erkek ve 15+ Yaş ve Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	Erkek ve 15+ Yaş ve Okuma Yazma Bilmeyen	Erkek ve 15+ Yaş ve Ortaokul veya Dengi Meslek Ortaokul	Erkek ve 15+ Yaş ve Yüksek Lisans veya Yıllık Fakülteler	Erkek ve 15+ Yaş ve Yükseköğretim Fakülte
2009	11	807	1516	2019	848	390	204	73	904
2010	12	1128	1253	1977	760	213	197	104	1066
2011	13	1450	1213	2436	871	179	218	97	1474
2012	17	1936	1487	2399	1073	215	226	118	1588
2013	21	1938	1198	2682	1063	161	181	184	1834
2014	14	2117	1476	2810	1039	163	572	160	2318
2015	17	2027	1507	2976	1095	189	835	137	2935
2016	17	1904	1338	2775	981	153	995	134	2613
2017	26	1969	1468	3099	864	146	1153	281	2550
2018	32	1729	992	2751	636	98	1512	295	2607
2019	17	837	903	2940	547	118	2541	211	2320

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler, 2020

Kilometrekareye düşen kişi sayısı olarak adlandırılan nüfus yoğunluğu verilerine bakıldığında Ağrı ilinde nüfus yoğunluğunun yıllar itibariyle önemli bir değişiklik yaşamadığı görülmektedir. Türkiye’de ise nüfus yoğunluğu bakımından sürekli artış yaşanmaktadır.

Şekil 3: Türkiye ve Ağrı Nüfus Yoğunluğu Verileri, 2007-2018

Kaynak: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2008-2019

Ağrı ilinde nüfus yoğunluğu 46-48 aralığında seyretmektedir. 2007-2009 yılları arasında 46 olan nüfus yoğunluğu, 2010-2013 yılları arasında 47-48 arasında seyrederken 2017 yılında 46’ya gerilemiştir.

AĞRI'DAN GÖÇÜN NEDENLERİNE DAİR DEĞERLENDİRME

Ağrı ili sahip olduğu sosyo-ekonomik gelişim düzeyi nedeniyle sürekli göç veren il konumundadır. İlin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması bakımından son sıralarda yer alması, göçü tetikleyen, dahası göçün yarattığı sonuçlardan biridir. İlden nitelikli işgücü ve beşeri sermayenin dışarıya gitmesi, kalan insanlar için de ilden göç etme eğilimini artırmaktadır.

2012 yılında gerçekleştirilen *TRA2'de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma* çalışmasında TRA2 Bölgesi'ni oluşturan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli illerine gerçekleşen göç ve göçün nedenleri araştırılmıştır. Çalışmada Ağrı ilinden beş büyük şehre göçün nedenleri saha çalışması ile ortaya konulmuştur. Buna göre ilden göçün en önemli nedenleri ekonomik olmakla birlikte, gelir dağılımının adaletsizliği, yoksullaşmanın derinleşmesi ve işsizlik gibi temel ekonomik sorunlar ile birlikte nitelikli ve yeterli eğitim ve sağlık hizmeti alamayan insanlar büyük şehirlere göç etmektedirler. Temel belediyecilik hizmetlerinden olan yol ve su gibi altyapı hizmetlerinin eksikliği göç eğilimlerini daha da hızlandırmaktadır. Ayrıca ilde 1980'li yıllardan itibaren terör nedeniyle oluşan güvensizlik havası göçü tetiklemiştir (Karakaş vd., 2012: 159-160).

Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (TGYONA) kapsamında 2006 yılında gerçekleştirilen çalışmada, Ağrı ilinin de içinde bulunduğu on dört ilde göçün nedenleri araştırılmıştır. Çalışmada, 14 ilden gerçekleşen göçte güvenlik gerekçesinin sayısal büyüklüğü ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre Türkiye'de 1986-2005 yılları arasında on dört ilden nüfusun %1,15'i güvenlik nedeniyle göç etmiştir. Göç eden nüfusun en az 728.000; en çok 946.400 olabileceğinin ortaya konulduğu çalışmada, bireylerin sürekli olarak yaşadıkları yerleri terk etme eğilimi baz alınmıştır. Buna göre on dört ilin kentsel alanından da göç eden nüfus düşünüldüğünde göç edenlerin ortalama 953.680 ile 1.201.200 arasında olabileceği ifade edilmektedir. 14 ilden göç eden nüfusun kır-kent ayrımına bakıldığında ise yaklaşık %80'i kırsal alandan, % 20'si ise kentsel alandan meydana gelmiştir (TGYONA, 2006: 61).

Türkiye'de 1980'li yıllardan başlayarak 1990'lı yıllara uzanan dönemde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer alan illerde terör sonucu ortaya çıkan güvenlik kaygısı nüfusu göçe zorlamıştır. Göçün nüfus hareketliliği dışında ekonomik olumsuzlukları beraberinde getirdiği, insanların temel geçim kaynakları olan tarım ve hayvancılık

faaliyetlerinden koparıldığı, bunun da işsizliği tetiklediği, sonuç olarak göç olgusunun keskin bir biçimde kendisini ortaya koyduğu görülmektedir.

Ağrı ilinde göç, verilen kamu hizmetlerinin kalitesini de olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle sağlık ve eğitim alanlarında yaşanan yoğun kamu personeli sirkülasyonu hizmetin kesintiye uğramasına neden olmaktadır. İle atanan doktor ve öğretmenlerin uzun süre kalmamaları, kısa aralıklarla yeni personel atamaları hizmette süreksizliğe yol açmaktadır. 2013 yılında yapılan *TRA2 Bölgesi'nde Yoğun Kamu Çalışanı Göçü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* çalışması kapsamında Ağrı ilinin de içinde olduğu TRA2 Bölgesi'nde çalışan kamu personelinin önemli bir bölümü (%91) bulunduğu ilden ayrılmak istemektedir. Görev yapılan ilin geri kalmış olması, nitelikli eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, insanların rahat vakit geçirecekleri sosyal donatı alanlarının olmaması kamu personelinin ayrılmak istemelerinin temel nedenleridir (Çaha ve Tutar, 2012: 146).

Coğrafi yakınlık veya uzaklık ilin tercih edilebilirliğinde belirleyici bir unsur olmaktadır. Batı illerinden Ağrı'ya yatırım yapacak olan potansiyel iş insanları için maliyetlerin düşüklüğü yatırım kararı vermede en önemli öğedir. Dolayısıyla ilin büyük yerleşim yerleri ile ticaret ve sanayi merkezlerine uzaklığı ilin kalkınmasına olumlu katkı sağlayacak yatırımların önünde engel teşkil etmektedir.

SONUÇ

Göç, sebep ve sonuçları ile birlikte göç veren ve göç alan yerlerin sosyal, ekonomik, kültürel yapısında kalıcı etkiler bırakan bir olgudur. Göç edilen yerler bakımından sosyal uyumsuzluk, düzensiz kentleşme vb. sorunlar yaşanırken göç veren yerlerde beşeri ve sosyal sermaye yetersizliği ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de genel olarak 1950'li yıllarda harekete geçen iç göç dalgası 1980'li yıllarda nedenleri de değişerek farklı bölgeleri derin bir şekilde etkilemiştir. Terör ve güvenlik nedeniyle boşalan yerler uzun süre gelişme sorunu yaşamış ve kalkınma politikaları bu yerlere özgü olarak uygulanmaya başlamıştır.

Ağrı ili gerek 1980'li yıllarda gerekse son dönemlerde göç veren iller arasındadır. Kentte özellikle batı illerinde daha iyi iş imkânları, yüksek hayat standartları, iyi ve kaliteli eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma umudu ve beklentisi göçü tetiklemektedir. Dolayısıyla ilde, sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından göçü tersine çevirecek politika ve önlemlere acil ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda ekonomik ve sosyal yatırımların ilin kendine özgü

koşullar göz önünde bulundurularak hayata geçirilmesi, kamu personelinin ilde uzun süre kalmasına yönelik teşvik edici programların hayata geçirilmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Aktaş, M.T. (2014). Göç Olgusu Ekonomik Kalkınmada İtici Güç Olabilir mi?, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), ss.7-48.

Çaha, Ö. & Tutar, H. (2013). TRA2 Bölgesi'nde Yoğun Kamu Çalışanı Göçü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, ISBN: 978-605-63661-9-2.

Çakır, S. (2011). Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:24, ss.129-142.

DİE, Genel Nüfus Sayımları, ADNKS Sonuçları (1980-2000).

Genç, Y., Ustabaşı Gündüz, D., Çöpoğlu, M. (2019). "Göç ve Kalkınma İlişkisi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 18, ss. 479 – 498.

Hemmasi, M., Prorok, C.V. (2002). Women's Migration and Quality of Life in Turkey, *Geoforum* 33, ss. 399–411.

İçduygu, A. & Sirkeci, İ. (1999). Bilanço' 98, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri, Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul.

İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE), (2017).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı,

https://www.bebka.org.tr/admin/datas/sayfas/89/sege-2017_1581687211.pdf,

erişim tarihi: 27.08.2020.

İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011),

<http://www3.kalkinma.gov.tr>, erişim tarihi: 26.08.2020.

Karakaş, A., Yüce, A., Aykotalp, A., Özyakışır, D., Yıldız, S., Utkan, T., Uyanık, Z. (2012).

TRA2'de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma, T.C.

Serhat Kalkınma Ajansı, ISBN: 978-605-62728-4-4.

Karpat Çatalbaş, G. &Yarar, Ö. (2015). Türkiye'deki Bölgeler Arası İç Göçü Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi İle Belirlenmesi, *Alphanumeric Journal*, 3(1), 2015 ss. 99-117.

Kaştan, Y. (2016). Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi İç Göç Hareketleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 42, ss. 692-700.

Keleş, R. (2012). *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.

Öztürk, M., Altuntepe, N. (2008). Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması, *Journal of Yasar University*, 3(11), ss.1587-1625.

Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of The Statistical Society of London*, 48(2), 167-235, Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. *Journal of The Royal Statistical Society*, 52(2), 241-305, aktaran: İnce: (2019). Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme, İnce, C. (2019). Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme, *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*,11(18), ss. 2579-2615.

TÜİK, Bölgesel Göstergeler, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/>, erişim tarihi: 30.08.2020.

TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları (2008-2019),

<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloYilSutunGetir.do?durum=acKapa&menuNo=249&altMenuGoster=1>, erişim tarihi: 30.08.2020.

Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (TGYONA) (2006). Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Yayın no. NEE-HÜ.06.01, ISBN 975-491-235-1

BEKLEME SÜRESİ İLE PRİM BORCU BAKIMINDAN GENEL SAĞLIK SİGORTASI KAPSAMINDAKİ SAĞLIK HİZMETLERİNDEN YARARLANMA ŞARTLARI

Özkan Bilgili

İzmir Demokrasi Üniversitesi

ORCID:0000-0002-1700-1427

ÖZET

Ülkemizde genel sağlık sigortası (GSS) 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda düzenlenmiş ve uygulamasına tam olarak 01/01/2012 tarihi itibarıyla başlanmıştır. Kapsamındaki genel sağlık sigortalılarının Kurum (SGK) tarafından finanse edilen sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri bazı koşullara bağlanmıştır. Bu koşullardan bir kısmı sağlık hizmet sunucularına başvuru sırasında aranan, biyometrik yöntemlerle kimlik doğrulamasının yapılması, nüfus cüzdanı, kimlik belgesi, sürücü belgesi, evlenme cüzdanı ve pasaport ibraz edilmesi gibi şekli koşullardır.

Şekil şartlarının dışında genel sağlık sigortalılarının sağlık hizmetlerinden yararlanmasında aranan esas şartlar ise belli bir prim gün sayısının olması ile prim borcunun bulunmamasıdır. Genel sağlık sigortalılarının bakmakla yükümlü olduğu kişiler de aynı koşullarda sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedir.

Bekleme süresi açısından ülkemizde cömert bir genel sağlık sigortası uygulamasından söz edilebilir. Temel kural, genel sağlık sigortalısı ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin, sağlık hizmeti sunucusuna başvurduğu tarihten önceki son bir yıl içinde toplam 30 gün genel sağlık sigortası prim ödeme gün sayısının olmasıdır. Onsekiz yaşından küçük çocuklar, GSS primlerinin tamamı Devlet tarafından ödenenler, Sosyal Güvenlik Kurumundan (SGK) aylık yada gelir alanlar ile askeri öğrenciler ve misafir askeri personel için 30 gün koşulu aranmamaktadır.

Genel sağlık sigortalılarının bazıları için hiç prim borcu bulunmaması gerekmektedir, bazılarının ise 60 günden fazla prim borcunun bulunmaması koşulu aranmaktadır. Borcu olanların ise prim borçlarını yapılandırılmaları ve ilk taksitini ödemeleri durumunda sağlık hizmetlerinden yararlanma imkanları bulunmaktadır. Öte yandan prim borcunun olmaması koşulu tüm genel sağlık sigortalıları için geçerli değildir. Daha çok genel sağlık sigortası primlerini kendileri ödemek zorunda olanlar bu kapsamdadır. Genel sağlık sigortası prim borcu bulunanların bir kısmının yapılan kanuni yada idari düzenlemelerle belli sürelerle sağlık hizmetlerinden yararlandırıldıkları da görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Genel sağlık sigortası, bekleme süresi, sigorta prim borcu, aile sağlığı merkezi, sağlık hizmetleri

CONDITIONS OF BENEFITTING FROM HEALTH SERVICES IN THE SCOPE OF THE GENERAL HEALTH INSURANCE IN TERMS OF PREMIUM DEBT WITH WAITING PERIOD

ABSTRACT

In our country, general health insurance (GHI) was regulated in the Social Insurances and General Health Insurance number 5510 and its implementation exactly initiated as of 01/01/2012. Whether general health insurance holders in this scope can benefit from health services financed by the Institution (Social Security Institution, SSI) was stipulated to certain conditions. A part of these conditions is verification of identity made by biometrical methods and submitting ID card, driving licence, marriage certificate and passport required during application to the health service providers.

Except requirements as to form, essential conditions required so that the general health holders can benefit from the health services are a definite premium day number and they do not have any premium debt. Dependants of the general health insurance holders can benefit from the same health services under the same conditions.

A generous general health insurance implementation in terms waiting period can be mentioned in our country. The main rule is that there should be 30 days of general health insurance premium debt payment in total within the last one year as of the date when health insurance holders and their dependants apply to the health service providers. For minors, those whose whole general health insurance premiums are paid by the State, those receiving salary or income by the SSI and military students and guest military staff 30-days condition is not sought.

While there should not be any premium debt for certain general health insurance holders, some shouldn't have premium debt more than 60 days. In case debtors restructure their debts and pay the first installment, they can benefit from the health services. On the other hand, condition of not having any premium debt is not valid for all general health insurance holders. Those who have to pay their general health insurance premium are mostly under this scope. It is also seen that some general health insurance holders with premium debts benefit from the health services for certain periods with legal or administrative regulations.

Key Words: General health insurance, waiting period, insurance premium debt, family health center, health services

1-GİRİŞ

Genel sağlık sigortalıları ile bakmakla yükümlü olunan kimselerin Kurumca finanse edilen sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için evvela sağlık hizmet sunucularına başvurularında kimlik belgelerini ibraz etmeleri gerekmektedir. (Şakar, 2017, s.367; Tuncay

ve Ekmekçi, 2019, s.634) Gerçekte, acil haller hariç olmak üzere (acil hallerde ise acil halin sona ermesinden sonra); biyometrik yöntemlerle kimlik doğrulamasının yapılması ve/veya nüfus cüzdanı, sürücü belgesi, evlenme cüzdanı, pasaport veya Kurum tarafından verilen resimli sağlık kartı belgelerinden birinin gösterilmesi zorunludur.(5510/67-3 Md)

Sağlık hizmet sunucularına gerekli belgelerle birlikte başvuran kişinin sağlık hizmeti alabilmesi için sağlık hak sahibi olduğunun bir başka söyleyişle müstehaklığının belgelenmesi gerekmektedir. Sağlık hizmet sunucusu, Kurum bilgi sisteminden aldığı onay ile başvuran kişiye sağlık hizmeti sunabilmektedir.

Genel sağlık sigortalılarının ise istisnai durumlar hariç Kurumca finanse edilen sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri belli koşulların varlığına bağlanmıştır. Bunların başında belli bir bekleme süresinin geçirilmesi gelmektedir. Buna göre, sağlık hizmeti sunucusuna başvuru tarihinden önceki son bir yıl içinde toplam 30 gün genel sağlık sigortası prim ödeme gün sayısının olması gerekmektedir. Bu genel kurala ek olarak bazı genel sağlık sigortalıları için de prim borcunun bulunmaması şartı da aranmaktadır.

Çalışmamızda, sosyal güvenlik mevzuatı bağlamında, bekleme süresi ile prim borcu koşulu ayrı ayrı incelenmiş ve genel sağlık sigortalılarının Kurumca finanse edilen sağlık yardımlarından yararlanabilmeleri açıklığa kavuşturulmuştur.

2-BEKLEME SÜRESİ

2.1-Otuz Günlük Bekleme Süresinin Kapsamı

Genel sağlık sigortalıları ile bunların bakmakla yükümlü olduğu kimselerin Kurumca finanse edilen sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için sağlık hizmeti sunucusuna başvurdukları tarihten önceki son bir yıl içinde toplam 30 gün genel sağlık sigortası prim ödeme gün sayısının olması gerekmektedir.(5510/67-1.a Md) Otuz gün GSS priminin daha en başında ödenmesi de sonucu etkilememektedir. GSS primi ödenmiş olsa bile genel sağlık sigortalısının otuz gün bekleme zorunluluğu bulunmaktadır. (Bostancı, 2008, s.145-173)

Eğer 30 GSS gün sayısı bulunmaz ise başvuru kamuya yada özel sağlık hizmeti sunucusu, MEDULA* sisteminden yaptığı mühtahaklık sorgulaması sonucuna göre, yeterli gün sayısı bulunmaması sebebiyle başvuruyu kabul edip sağlık hizmeti vermeyecektir. Kişinin sosyal sigortalı olarak yada sadece genel sağlık sigortalı olarak tescil edilmiş olması sağlık hizmetlerinden yararlanması için yeterli değildir. Otuz genel sağlık sigortası gün sayısının bulunması gerekmektedir. (Bilgili, 2008, 439-441)

*Medikal+Ulak kelimelerinin birleştirilmesinden oluşturulmuştur ve sağlık ağı anlamına gelmektedir. Medula, GSS ile sağlık tesisleri arasında, sağlık tesislerinin iç süreçlerine müdahale etmeksizin fatura bilgisini elektronik olarak toplamak, hizmetlerin ödemesini gerçekleştirmek için oluşturulmuş bütünsel sistemdir.

Bu otuz günlük bekleme süresi bazen fiilen daha uzun bir süreye tekabül etmektedir. Örneğin, 4/a statüsünde sosyal sigortalı olarak çalışmaya başlayan kişinin kazanç ve hizmet bildirimleri, takip eden ayın 26.günü saat 23:59'a kadar muhtasar ve prim hizmet beyannamesi ile elektronik ortamda ilgili vergi dairesine yapılmak zorundadır. İşveren, bildirimini takip eden ayın 26.günü yaparsa, 4/a statüsündeki sigortalı otuz günden daha uzun bir süre beklemek zorunda kalmış olacaktır. Örneğin; 01/07/2020 günü işe başlayan 4/a statüsündeki sigortalının bildirge işlemleri 26/08/2020 tarihinde yapılmış ise Kurum MEDULA sisteminde bu tarihten itibaren görüleceği için, sigortalı fiilen 56 gün beklemiş olacaktır. 2020/Temmuz ayı sonu itibariyle otuz günlük bekleme süresi dolmuş olmakla birlikte, başvurduğu herhangi bir sağlık hizmet sunucusundan müstehaklık onayı alamadığından sağlık hizmetinden de yararlanamayacaktır.

Bu tür durumlar için sigortalı hesap fişinin kullanılması bir seçenek olabilir. Sigortalıların Kurum sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için gerekli olan prim ödeme gün sayısını içinde bulunan ay içerisindeki günlerle tamamlayacak olmaları durumunda, sağlık provizyon tarihinde Kuruma henüz bildirilmeyen günlerin kısa vadeli sigorta kolları ve genel sağlık sigortası uygulamalarına esas prim ödeme gün sayılarının/kazançlarının "sigortalı hesap fişi" ile elektronik ortamda Kuruma gönderilmesi halinde işlem yapılması mümkün bulunmaktadır. (SGK, 2017)

Diğer taraftan 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu uyarınca çalışma izni muafiyeti kapsamında olan Türk soylu yabancılar ile bunların ana, baba, eş ve çocuklarının Kurumca finanse edilen sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için sözü edilen 30 gün GSS gün sayısı 120 gün olarak uygulanmaktadır. (5510/Ek 13-4 Md)

2.2-Bekleme Süresi Aranmayan Kişiler

Bazı genel sağlık sigortalıları ile bakmakla yükümlü olduğu kimseler açısından otuz günlük bekleme süresi aranmamaktadır. (5510/67-1.a Md) Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Harcamaları, taşınır ve taşınmazları ile bunlardan doğan hakları da dikkate alınarak, Kurumca belirlenecek test yöntemleri ve veriler kullanılarak tespit edilecek aile içindeki geliri kişi başına düşen aylık tutarı asgari ücretin üçte birinden az olan vatandaşlar ile gelir tespiti yapılmaksızın genel sağlık sigortalılığı ya da bakmakla yükümlü olduğu kişi bulunmayan Türk vatandaşlarından 18 yaşını doldurmamış çocuklar; uluslararası koruma başvurusu veya statüsü sahibi ve vatansız olarak tanınan kişiler; 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre aylık alan kişiler; 1005 sayılı İstiklal Madalyası Verilmiş Bulunanlara Vatani Hizmet Tertibinden Şeref Aylığı Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre şeref aylığı alan kişiler; 3292 sayılı Vatani Hizmet Tertibi Aylıklarının Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre aylık alan kişiler; 2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre aylık alan kişiler; 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu hükümlerine göre korunma, bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinden ücretsiz faydalanan kişiler ile ana ve babası olmayan Türk vatandaşlarından 18 yaşını doldurmamış çocuklar;

Harp malûllüğü aylığı alanlar ile Terörle Mücadele Kanunu kapsamında aylık alanlar; 442 sayılı Köy Kanununun ek 16 ncı maddesine göre aylık alan kişiler; 5774 sayılı Başarılı Sporculara Aylık Bağlanması İle Devlet Sporcusu Unvanı Verilmesi Hakkında Kanun hükümlerine göre aylık alan kişiler; 5510 sayılı Kanun veya bu Kanundan önce yürürlükte bulunan sosyal güvenlik kanunlarına göre gelir veya aylık alan kişiler.

Askerlik bağlamında otuz günlük bekleme süresi kapsamında olmayanlarda bulunmaktadır: Askerlik hizmetlerini er ve erbaş olarak yapmakta olanlar askere sevk tarihi ile terhis tarihi arasında, yedek subay öğrencileri ve adayları askere sevk tarihi ile yedek subay nasıp tarihi arasında, yedek astsubay öğrencileri ve adayları askere sevk tarihi ile yedek astsubay nasıp tarihi arasında, genel sağlık sigortalısı olmayan yedek personelden seferberlik tatbikatları veya eğitimleri maksadıyla silah altına alınanlar tatbikat ve eğitim sevk tarihi ile terhis tarihi arasında, askeri öğrenci adayları ile Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi öğrenci adayları ise intibak eğitimine başladıkları tarih ile yemin ettikleri tarih arasında primleri ilgili kamu idaresi tarafından karşılanmak suretiyle genel sağlık sigortalısı sayılanlar; uluslararası Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmaları kapsamında Türkiye’de eğitim ve öğretim gören yabancı uyruklu misafir askeri personel ile bakmakla yükümlü oldukları aile fertlerinden, söz konusu anlaşmada sağlık hizmeti giderleri, kabul eden devlet tarafından karşılanacağı hüküm altına alınmak suretiyle genel sağlık sigortalısı sayılanlar; uluslararası Eğitim İşbirliği Anlaşmaları kapsamında Türkiye’de Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı ile Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Başkanlığında eğitim ve öğretim gören yabancı uyruklu misafir personel ile bakmakla yükümlü oldukları aile fertlerinden, söz konusu anlaşmada sağlık hizmeti giderleri, kabul eden devlet tarafından karşılanacağı hüküm altına alınmak suretiyle genel sağlık sigortalısı sayılanlar.

Öte yandan, genel sağlık sigortalısının bakmakla yükümlü olduğu kişi kapsamından çıkanların genel sağlık sigortalısı olduğu tarihten itibaren otuz gün içinde sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi için otuz GSS prim ödeme gün sayısı aranmaz.(5510/67-2 Md) 5510 sayılı Kanununun 4.maddesi birinci fıkrasının (c) bendi kapsamında sigortalı sayılanlardan, ilgili kanunları gereğince kullandıkları aylıksız izin sürelerinin bitiminden sonra göreve başlayanlar ile göreve başlaması için tanınan süreler ile bir yıl ve daha az süreyle aylıksız izne ayrılanların aylıksız izin sürelerinde 30 günlük prim ödeme şartı aranmaz. (5510/45-4 Md)

2.3-Bir Yılın Hesabında Dikkate Alınmayan Süreler

5510 sayılı Kanununun 60.maddesi kapsamında genel sağlık sigortalısı sayılanların, herhangi bir sebeple silâh altına alınan sigortalının askerlikte geçen hizmet süresi; hükümlülükle sonuçlanmayan tutuklulukta geçen süre; iş kazası, meslek hastalığı, hastalık ve analık sigortalarından geçici iş göremezlik ödeneği alan sigortalının iş göremediği süre ve sigortalının greve iştirak etmesi veya işverenin lokavt yapması hallerinde geçen süre, sağlık hizmeti sunucusuna başvurduğu tarihten önceki son bir yıl içinde toplam 30 gün genel sağlık sigortası primi ödeme gün sayısı hesabında dikkate alınmaz.(5510/67-2 Md) Prim ödenemeyen bu haller son bir yılın hesabında dikkate alınmayacaktır. Yani bu durumlar yok

sayılacak ve aradaki zaman boşluğu daha önceden alınacak süreyle doldurulacaktır. (Sözer, 2018, 318)

2.4-Genel Sağlık Sigortalılığı Sona Erenlerin Sağlık Hizmetlerinden Yararlanabilme Süreleri

5510 sayılı Kanununun 60.maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında genel sağlık sigortalısı sayılanlar yani 4/a, 4/b ve 4/c kapsamında sosyal sigortalı olanların zorunlu sigortalılıklarının sona erdiği tarihten itibaren on gün süreyle genel sağlık sigortasından yararlanırlar. Bu kişilerin sigortalılık niteliğini yitirdikleri tarihten geriye doğru bir yıl içinde 90 günlük zorunlu sigortalılıkları varsa, sigortalılık niteliğini yitirdikleri tarihten itibaren 90 gün süreyle bakmakla yükümlü olduğu kişiler dahil sağlık hizmetlerinden yararlandırılırlar. (5510/67-4 Md)

5510 sayılı Kanununun 60.maddesinin onikinci fıkrası kapsamındaki genel sağlık sigortalılığı sona erenler ise terhis tarihinden itibaren 30 gün süreyle genel sağlık sigortasından yararlanırlar. (5510/67-4 Md) Yani, askerlik hizmetlerini er ve erbaş olarak yapmakta olanlar, yedek subay öğrencileri ve adayları, yedek astsubay öğrencileri ve adayları, genel sağlık sigortalısı olmayan yedek personel, askeri öğrenci adayları ile Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi öğrenci adayları genel sağlık sigortalılıklarının sona ermesinden itibaren 30 gün süreyle genel sağlık sigortasından yararlanacaklardır.

Öte yandan lise veya dengi öğrenimden mezun olanlar 20 yaşını, yükseköğrenimden mezun olanlar ise 25 yaşını geçmemek ve bakmakla yükümlü olunan kişi yada 5510 sayılı Kanununun 60.maddesi birinci fıkrasının (g) bendinde sayılanlar hariç genel sağlık sigortalısı olmamak şartıyla mezun oldukları tarihi izleyen günden itibaren iki yıl süreyle, prim borçlarına bakılmaksızın bakmakla yükümlü olunan veya hak sahibi kişi sayılmak suretiyle sağlık hizmetinden faydalandırılır. (5510/67-4 Md) Sosyal devlet anlayışına uygun bir düzenleme ile önemli bir boşluk doldurulmuştur.(Alper, 2019, s.371)

3-PRİM BORCUNUN BULUNMAMASI

5510 sayılı Kanununun 60.maddesinin birinci fıkrasının (a) bendinin (2) numaralı alt bendi ile (g) bendine tabi olan genel sağlık sigortalısı ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin 60 günden fazla prim borçlarının bulunmaması gerekmektedir. Başka bir söyleyişle, 4/b statüsünde sosyal sigortalı olanlar (5510/60-1.a.2 Md) ile bir başka statüde genel sağlık sigortalısı olmayan ve başka bir ülkede sağlık sigortasından yararlanma hakkı bulunmayan Türk vatandaşları (5510/60-1.g Md), 30 gün GSS gün sayısı bulunması şartı ile birlikte sağlık hizmeti sunucusuna başvurduğu tarihte 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanununun 48.maddesine göre tecil ve taksitlendirilerek tecil ve taksitlendirmeleri devam edenler hariç *60 günden fazla prim ve prime ilişkin her türlü borcunun bulunmaması*, şartı aranmaktadır**. (5510/67-1.b Md)

** 5510 sayılı Kanununun Ek 5 (tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süresiz olarak çalışanlar) ve Ek 6 (ay içinde 10 günden az çalışan şehir içi taşıma aracı şoförleri ile sanatçılar) maddelerindeki sosyal sigortalılar da

Aşağıda da yer verildiği üzere bazı genel sağlık sigortalıları açısından “*prim ve prime ilişkin her türlü borcunun bulunmaması*” şartının, Anayasa ve temel insan hakları belgeleriyle güvence altına alınan sosyal güvenlik hakkı ve kutsal sayılan yaşam hakkını olumsuz etkileyeceğinden isabetli bir çözüm olmadığı belirtilmiştir.(Güzel vd, 2020, s.815) Bu sebeplerle olsa gerek, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında prim borcu bulunan Türk vatandaşlarının sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için idari düzenlemeler yapılmış(BKK, 2018; CBK, 2019; CBK, 2020), prim borçları olsa bile belirtilen yıllarla sınırlı olmak üzere kamu sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri sağlanmıştır.

5510 sayılı Kanununun 60. maddenin birinci fıkrasının (b) ve (d) bentlerine tabi olan genel sağlık sigortalısı ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ise hiç prim borçlarının bulunmaması gerekmektedir.(Ekin, 2012, s.151-166) Aksi halde sağlık hizmetlerinden yararlanamayacaklardır. Bir başka söyleyişle, isteğe bağlı sigortalılar (5510/60-1.b Md) ile mütakabiliyet esasına da dikkate alınmak şartıyla, oturma izni almış yabancı ülke vatandaşlarından yabancı bir ülke mevzuatı kapsamında sigortalı olmayan kişiler (5510/60-1.d Md), 30 gün GSS gün sayısı bulunması şartı ile birlikte, sağlık hizmeti sunucusuna başvurduğu tarihte *prim ve prime ilişkin her türlü borcunun bulunmaması*, koşulu aranmaktadır. (5510/67-1.c Md)

5510 sayılı Kanununun 60.maddesi yedinci fıkrasına göre genel sağlık sigortalısı sayılanlar yani ülkemizde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler, 30 gün GSS gün sayısı bulunması şartı ile birlikte, bir öğretim dönemine ilişkin genel sağlık sigortası primlerinin tamamını öğrenim gördükleri üniversitenin öğrenim dönemi başından itibaren bir ay içinde ödemeleri halinde Kurumca finanse edilen sağlık hizmetlerinden yararlanabileceklerdir. (5510/67-1.4 Md) Yabancı uyruklu öğrenciler sadece aylık GSS prim borçlarını değil bir öğretim dönemine ilişkin GSS primlerinin tamamını ödemek zorundadırlar.(Gerçek, 2013)

Türkiye’de ikamet eden Türk vatandaşlarının Türkiye’de ikamet etmeyen ve 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu uyarınca Türk soylu yabancı ana, baba, eş ve çocukları; Türk soylu yabancılardan çalışma muafiyeti kapsamında olanlar ile bunların ana, baba, eş ve çocukları, talep etmeleri hâlinde, talep tarihini takip eden günden itibaren 5510 sayılı Kanununun (60/1-g)maddesi kapsamında ikamet şartı aranmaksızın genel sağlık sigortalısı sayılır. Bunların sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için ise, sağlık hizmet sunucusuna başvurdukları tarihte 6183 sayılı Kanununun 48. maddesine göre tecil ve taksitlendirerek tecil ve taksitlendirmeleri devam edenler hariç *prim ve prime ilişkin her türlü borcunun bulunmaması* şarttır. (5510/Ek 13-3 Md)

4/a statüsünde sosyal sigortalı sayılanların ücretsiz izin hallerinde sağlık yardımlarından yararlanabilmeleri özel bir koşula bağlanmıştır.(Şakar, 2017, s.363) Buna göre, 4/a kapsamındaki sigortalıların 4857 sayılı İş Kanununun 56 ve 74.maddeleri ile diğer iş kanunlarında ücretsiz izin sayılan süreler haricinde ayrıca bir takvim yılı içerisinde toplam bir ayı aşmayan ve işverenlerince belgelendirilen ücretsiz izin sürelerinde genel sağlık sigortalılıkları devam eder.(5510/67/5 Md) Yani, “diğer ücretsiz izin hallerinde” bir takvim

aynı şartlarda Kurumca finanse edilen sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedir.

yılından 30 günden sonraki eksik günlerinin GSS primlerinin her ay 30 güne tamamlanacak şekilde ödenmemesi ve 60 günden fazla prim borcunun bulunması halinde sağlık giderleri SGK tarafından karşılanmayacaktır.(Bilgili, 2012)

Kısmi süreli çalışanların da eksik günlerinin GSS primlerini her ay 30 güne tamamlama zorunlulukları bulunmaktadır. Aksi halde onlar da Kurumca finanse edilen sağlık hizmetlerinden yararlanamaz.(Şakar, 2017, s.363-364; Bilgili, 2010) Düzenlemenin son haline göre, 5510 sayılı Kanunun 3.maddesinin üçüncü fıkrası kapsamına girenler hariç olmak üzere (bakmakla yükümlü olunan kimseler); 4/a kapsamında sigortalı olmakla birlikte, 4857 sayılı Kanunun 13 ve 14. maddelerine göre kısmi süreli veya çağrı üzerine çalışanlar ile ay içerisinde günün bazı saatlerinde çalışıp, çalıştığı saat karşılığında ücret alanlardan, **ay içerisinde sekiz gün ve daha az çalışanlar** için eksik günlerine ait genel sağlık sigortası primlerinin otuz güne tamamlanması zorunludur. Bu durumda olan sigortalıların eksik günlerine ilişkin genel sağlık sigortası primleri ise, 60.maddenin birinci fıkrasının (c) bendinin (1) numaralı alt bendi veya (g) bendi kapsamında ödenir.(5510/88-4 Md)

4-BEKLEME SÜRESİ VE PRİM BORCU BULUNMAMASI ŞARTLARININ ARANMADIĞI DURUMLAR

Bazı kişiler ve bazı sağlık hizmetleri için hem otuz günlük bekleme süresi hem de prim borcunun olmaması şartları aranmamaktadır. Bunlar için 30 günlük GSS prim gün sayısı bulunmasa da prim borcu olsa da sağlık hizmetlerinden yararlanılması olanaklıdır. Buna göre, 18 yaşını doldurmamış olan kişiler ile tıbben başkasının bakımına muhtaç olan kişiler bu kapsamdadır. Trafik kazası halleri, acil haller, iş kazası ile meslek hastalığı halleri, bildirim zorunlu bulaşıcı hastalıklar, madde bağımlılığı tedavisine yönelik sağlık hizmetleri, 5510 sayılı Kanunu 63.maddesi birinci fıkrasının (a) ve (c) bentleri gereğince sağlanan sağlık hizmetleri (*kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri ile insan sağlığına zararlı madde bağımlılığını önlemeye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri ile analık sebebiyle ayakta ve yatarak tedaviler*) ve 5510 sayılı Kanunun 75.maddesinde sayılan afet ve savaş ile grev ve lokavt hallerinde bekleme süresi aranmaksızın ve prim borcu bulunup bulunmadığına bakılmaksızın sağlık hizmetlerinden yararlanılabilmektedir.(5510/67-1 Md)

5-SONUÇ OLARAK

Çalışmamızda ortaya konulduğu üzere genel sağlık sigortası kapsamında Kurumca finanse edilen sağlık hizmetlerinden yararlanılabilmesi için belli bir bekleme süresi ile prim borcunun bulunmaması gibi temel koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Kural olarak bekleme süresi 30 GSS gün sayısı iken, çalışma izni muafiyeti kapsamında olan Türk soylu yabancılar için 120 gün olarak uygulanmaktadır. Primin başlangıçta ödenmiş olması da belirleyici değildir, genel sağlık sigortalıları ancak 30 günlük bekleme süresi sonrasında sağlık hizmetlerine erişebileceklerdir.

Prim borcunun bulunmaması koşulu tüm genel sağlık sigortalıları için geçerli değildir. 4/b kapsamındaki sosyal sigortalılar, bir başka statüde genel sağlık sigortalısı olmayan ve başka bir ülkede sağlık sigortasından yararlanma hakkı bulunmayan Türk vatandaşları, isteğe bağlı sigortalılar ile müteakabiliyet esaslı da dikkate alınmak şartıyla, oturma izni almış yabancı ülke vatandaşlarından yabancı bir ülke mevzuatı kapsamında sigortalı olmayan kişiler, Türk soylu yabancılar ile ülkemizde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin prim borçlarının bulunmaması gerekmektedir.

Prim borcu olan genel sağlık sigortalılarından Türk vatandaşı olan 4/b kapsamındaki sosyal sigortalılar ile bir başka statüde genel sağlık sigortalısı olmayan ve başka bir ülkede sağlık sigortasından yararlanma hakkı bulunmayanlara ise Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanlığı kararları ile 2018-2020 yıllarında kamu sağlık hizmetlerinden yararlanma olanağı getirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Alper, Y.(2019).Sosyal Sigortalar Hukuku, Dora Yayınları, Bursa
- Bilgili, Ö.(2008). Yeni Sosyal Güvenlik Uygulaması, İZSMMMÖ-ASMMMÖ
- Bilgili, Ö.(2010). Kısmi Süreli Çalışanların Eksik Günlerine İlişkin GSS Primleri, *Sicil*, S.19
- Bilgili, Ö.(2012).Ücretsiz İzinli İşçilerin GSS Prim Ödeme Zorunlulukları, *Sicil*, S.25
- Bostancı, Y.(2008). Sosyal Güvenlik Hukukunda Genel Sağlık Sigortası, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16/1.
- BKK.(2018). 14/05/2018 tarih ve 2018/11769 sayılı, 23/06/2018-30457 RG
- CBK.(2019). 28/03/2019 tarih ve 859 sayılı, 29/03/2019-30729 RG
- CBK.(2020). 07/01/2020 tarih ve 2040 sayılı, 08/01/2020-31002 RG
- Ekin, A.(2012). Genel Sağlık Sigortasından Yararlanma Şartları ve Esasları, *TBB Dergisi*, 2012/100
- Gerçek, M.(2013). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Genel Sağlık Sigortası, *E-Yaklaşım*, S.250, <https://uye.yaklasim.com/MagazineContent.aspx?ID=22004&arananKey=genel%20sa%C4%9Fl%C4%B1k%20sigortas%C4%B1>, Erişim:23/08/2020
- Güzel, A., Okur, A.R. ve Caniklioğlu, N.(2020).Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul
- SGK. (2017). SGK Başkanlığı Emeklilik Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 07/09/2017 tarih ve 2017/26 sayılı Genelgesi
- Sözer, A.N.(2018).Türk Genel Sağlık Sigortası, Beta Yayınları, İstanbul
- Şakar, M.(2017). Sosyal Sigortalar Uygulaması, Beta Yayınları, İstanbul

Tuncay, A.C. ve Ekmekçi, Ö.(2019).Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, Beta Yayınları, İstanbul

5510.(2006). Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 16/06/2006-26200 RG

SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMASINDA AİLE HEKİMLİĞİ İŞYERLERİ

Özkan Bilgili

İzmir Demokrasi Üniversitesi

ORCID:0000-0002-1700-1427

ÖZET

Türkiye’de 25 Eylül 2005 tarihinde ilk defa Düzce ilinde pilot uygulama olarak başlayan aile hekimliği uygulaması 2010 yılı sonu itibariyle ülke çapında yaşama geçirilmiştir. Sağlık ocakları yerine kurgulanan ve Sağlıkta Dönüşüm denilen sağlık reformun bileşenlerinden biri olan aile hekimliği hizmetlerinin verildiği aile hekimliği işyerleri 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu açısından işyeri sayılmaktadır.

Aile hekimliği mevzuatı uyarınca, aile hekimliği birimlerinde yada aile sağlığı merkezlerinde sözleşmeli olarak çalışan tabip, uzman tabip ve aile sağlığı çalışanları Sağlık Bakanlığı ile sözleşme imzalamış olup durumlarına göre 5510 sayılı Kanunun 4.maddesi birinci fıkrasının (a) yada (c) bendi kapsamında sigortalı sayılmaktadır. Bunların dışında sağlık hizmetlerine yardımcı olmak üzere ilave olarak hizmet akdi ile çalıştırılan sağlık ve diğer personel de aile hekimliği/aile sağlığı merkezinin 5510 sayılı Kanunun 4.maddesi birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalısı sayılacak ve belirtilen yerler de 5510 sayılı Kanun kapsamında işyeri olarak kabul edilecektir.

Aile hekimlikleri/aile sağlığı merkezlerinin 5510 sayılı Kanun uygulamasında işyeri sayılması, işverenleri açısından önemli yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin, bu şekilde işyeri statüsünde kabul edilen aile hekimliği işyerlerinin Sosyal Güvenlik Kurumuna (SGK) bildirimlerinin yasal süresinde yapılmaması idari para cezasını gerektirmektedir.

Öte yandan, birden fazla aile hekiminin görev yaptığı aile sağlığı merkezlerinde işverenin kim olacağı ise tartışmalı görülmekle birlikte sosyal güvenlik mevzuatı uyarınca çözüme kavuşturulabilecek niteliktedir. Aile hekimliği işyeri olarak tescil edilecek işyerlerinden ilave sağlık personeli ve yardımcı personel olarak istihdam edilenlerin sigortalı bildirimleri ile hizmet bildirimlerinin de aynı şekilde süresinde yerine getirilmesi gereken yükümlülüklerdir. Sağlık Reformu yada Sağlıkta Dönüşüm Programı uyarınca sağlık hizmet sunumunda kendilerine önemli bir rol yüklenen aile hekimlerinin işveren olarak sorumluluk almak durumunda kalmaları dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile hekimi, aile sağlığı çalışanı, aile hekimliği birimi, aile sağlığı merkezi, işyeri

FAMILY PRACTICE WORKPLACES IN SOCIAL SECURITY IMPLEMENTATION

ABSTRACT

Family practice initiated as a pilot implementation on the 25 September 2005 in Düzce, Turkey became available throughout the country as of the end of 2010. Family practice workplaces designed instead of cottage hospitals, one of elements of Transformation in Health and where family practice services are provided are considered as workplaces under the law number 5510 Social Insurances and General Health Insurance.

Pursuant to the family practice legislation, doctors, specialists and family health workers working under contract in family practice departments or family practice centers are considered as insurance holders in the scope of subparagraph (a) or (c) of the first paragraph of the 4th article of the Law Number 5510 depending on the fact that they sign contract with the Ministry of Health. Except them, health and other staff additionally employed to help the health services with labor contract shall be considered as insurance holders in the scope of subparagraph (a) of the first paragraph of the 4th article of the Law Number 5510 and determined places shall be considered as workplaces in line with the Law Number 5510.

The fact that the family practice centers are considered as workplaces according to the Law Number 5510 brings along important liabilities in terms of employers. For instance, not notifying family practice workplaces accepted as workplace status in this way to the Social Security Institution (SSI) within legal period requires administrative fine.

On the other hand, who will be the employer in family practice centers where more than one family practitioner work is seen controversial but it can be solved in line with the social security legislation. Insurance notification and labor notification of additional health staff and those employed as auxiliary staff in workplaces to be registered as family practice centers are liabilities that should be done within the same way and on time. The fact that family practitioners have to take an important responsibility as employers in presenting health service in line with Health Reform or Transformation in Health.

Key Words: Family Practitioner, Family Health Worker, Family Practice Department, Health Service Center, Workplace

1- GİRİŞ

Aile hekimliklerinde ve aile sağlığı merkezlerinde, aile hekimleri ve aile sağlığı çalışanları Sağlık Bakanlığınca imzalanan sözleşmeler uyarınca istihdam edilmektedir. Bu kapsamda istihdam edilen aile hekimleri ile aile sağlığı çalışanları, aşağıda açıklanacağı üzere durumlarına göre ya 4/c yada 4/a statüsünde sigortalı sayılmaktadırlar. Bu durumda olanların işvereni olarak Sağlık Bakanlığı yada ilgili birimleri tüm sosyal sigorta yükümlülüklerini yerine getirmektedir.

Diğer taraftan, aile hekimliklerinde ve aile sağlığı merkezlerinde, ferden yada müştereken sağlık hizmetlerine yardımcı olmak amacıyla ebe, hemşire, sağlık memuru, tıbbi sekreter gibi ilave sağlık hizmetleri personeli ile güvenlik, temizlik, kalorifer, sekreteryaya ve benzeri hizmetler için yardımcı personel de çalıştırılabilmektedir. Bu şekilde çalışanlar ise hizmet akdi ile istihdam edildikleri için 4/a statüsünde sigortalı sayılacaklardır. İlave sağlık personeli ile yardımcı personel işçin işyeri ve işveren aile hekimlikleri ile aile sağlığı merkezleri olacak, aile hekimleri ise işveren vekili olacaktır. Bu durumda, bir taraftan kendileri 4/c yada 4/a statüsünde sigortalı olan aile hekimleri, diğer taraftan işveren/işveren vekili olarak sosyal sigorta yükümlülüklerinin yerine getirilmesinden ötürü Sosyal Güvenlik Kurumuna karşı sorumlu olacaklardır.

Çalışmamızda aile hekimlerinin sosyal sigortalığına kısaca değinilerek, sosyal güvenlik mevzuatı açısından aile hekimliklerinin işyeri ve işveren nitelikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

2-AİLE HEKİMLERİ VE AİLE SAĞLIĞI ÇALIŞANLARI

2.1-Tanım ve Kavramsal Çerçeve

Aile hekimleri, ülkemiz birinci basamak sağlık hizmetlerinin kurucu unsurudur. Koruyucu sağlık hizmetleri aile hekimlikleri kanalı ile sunulmaktadır. Aile hekimleri ile aile sağlığı çalışanları Sağlık Bakanlığı ile sözleşme imzalamak suretiyle çalışmaktadırlar.

Aile hekimi ile aile sağlığı çalışanı kavramları 5258 sayılı Aile Hekimliği Kanununun (Resmi Gazete, 2004) 2. maddesi ile Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği'nin (Resmi Gazete, 2013) 3. maddesi ve Aile Hekimliği Ödeme ve Sözleşme Yönetmeliği'nin (Resmi Gazete, 2010) 4. maddesinde tarif edilmiştir. Buna göre aile hekimi; kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri ile birinci basamak teşhis, tedavi ve rehabilite edici sağlık hizmetlerini yaş, cinsiyet ve hastalık ayrımı yapmaksızın her kişiye kapsamlı ve devamlı olarak belli bir mekânda vermekle yükümlü, gerektiği ölçüde gezici sağlık hizmeti veren ve tam gün esasına göre çalışan aile hekimliği uzmanı veya Sağlık Bakanlığının öngördüğü eğitimleri alan uzman tabip veya tabip, olarak tanımlanmıştır. Aile sağlığı çalışanı ise, sözleşmeli olarak çalıştırılan veya Sağlık Bakanlığınca görevlendirilen hemşire, ebe, sağlık memuru (toplum sağlığı) ve acil tıp teknisyenidir.

Sağlık Bakanlığı; Bakanlık veya diğer kamu kurum veya kuruluşları personeli olan uzman tabip, tabip ve aile sağlığı çalışanı olarak çalıştırılacak sağlık personelinin, kendilerinin talebi ve kurumlarının veya Bakanlığın muvafakatı üzerine, *657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılması hakkındaki hükümlerine bağlı olmaksızın*, sözleşmeli olarak çalıştırmaya veya bu nitelikteki Bakanlık personelinin aile hekimliği uygulamaları için görevlendirmeye veya aile hekimliği uzmanlık eğitimi veren kurumlarla sözleşme yapmaya yetkilidir. (5258/3-1 Md)

Aile sağlığı çalışanları da, aile hekimi tarafından belirlenen ve Sağlık Bakanlığı tarafından uygun görülen, kurumlarınca da muvafakatı verilen Bakanlık veya diğer kamu

kurum ve kuruluşları personeli arasından seçilir ve bunlar sözleşmeli olarak çalıştırılır. Bu suretle eleman temin edilememesi halinde, Sağlık Bakanlığı, personeli bu hizmetler için görevlendirebilir (5258/3-2). İhtiyaç duyulması halinde, Türkiye’de mesleğini icra etmeye yetkili ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 48. maddesinin (A) bendinin (4), (5) ve (7) numaralı alt bentlerindeki şartları taşıyan *kamu görevlisi olmayan uzman tabip, tabip ve aile sağlığı çalışanları*; Sağlık Bakanlığının önerisi, Hazine ve Maliye Bakanlığının uygun görüşü üzerine sözleşme yapılarak aile hekimliği uygulamalarını yürütmek üzere hekimleri ve aile sağlığı çalışanları altmış beş yaşına kadar çalıştırılabilir.(5258/3-2 Md)

Görüldüğü üzere aile hekimleri ve aile sağlığı çalışanları ister kamu görevlisi olsun ister olmasın Sağlık Bakanlığı ile sözleşme yapmak suretiyle çalıştırılmaktadır. *Bahsi geçen sözleşmeli çalışma ilişkisi 657 sayılı Kanun’un 4/B ve diğer kanunların sözleşmeli personel statüsünde değildir.* Aile Hekimliği Ödeme ve Sözleşme Yönetmeliği’nin 6.maddesine göre, sözleşmeli olarak çalıştırılan aile hekimleri ve aile sağlığı çalışanları ile yapılacak sözleşmeleri Sağlık Bakanlığı adına imzalamaya ve sona erdirmeye ildeki vali yetkilidir.

2.2-Aile Hekimlerinin Sosyal Sigortalılığı

Sözleşmeli olarak çalışan aile hekimi ve aile sağlığı çalışanları kurumlarında aylıksız veya ücretsiz izinli sayılırlar ve bunların kadroları ile ilişkileri devam eder. Bu personelin, sözleşmeli statüde geçen süreleri kazanılmış hak derece ve kademelerinde veya kıdemlerinde değerlendirilerek her yıl işlem yapılır ve bunlar talepleri halinde eski görevlerine atanırlar. Sözleşmeli personel statüsünde çalışmakta iken aile hekimi ve aile sağlığı çalışanı statüsüne geçenlerden önceki sözleşmeli personel statüsüne dönmek isteyenler, eski kurumlarındaki boş pozisyonlara öncelikle atanırlar ve bu madde kapsamındaki çalışmalarını hizmet sürelerinde dikkate alınır. (5258/3-3 Md)

Sözleşmeli olarak çalışmaya başlayan aile hekimi ve aile sağlığı çalışanlarının, daha önce bağlı oldukları sosyal güvenlik kuruluşlarıyla ilişkileri aynı şekilde devam ettirilir. Ancak, her türlü prim, kesenek ve kurum karşılıkları bu fıkrada belirtilen ücretlerden kesilerek ilgili sosyal güvenlik kuruluşuna aktarılır. Bunlar önceki durumları çerçevesinde tedavi yardımlarından yararlanmaya devam ederler.(5258/3-6 Md)

Buna göre, aile hekimleri ve aile sağlığı çalışanlarının Sağlık Bakanlığı veya diğer kamu kurum veya kuruluşlarının *kadrolu personeli olması* halinde bunlar aylıksız izinli veya ücretli izinli sayılıp kadroları ile ilişkileri devam edeceğinden 4/c kapsamındaki sigortalılıkları da devam ettirilecektir.(SGK, 2013) Bu şekilde 4/c statüsünde sigortalı sayılan personelin 2008/Ekim ayı başından önce yada sonra işe başlama tarihleri dikkate alınarak haklarında sosyal sigorta işlemleri yürütülecektir. 2008/Ekim ayı başı öncesinde işe başlayarak Sağlık Bakanlığı veya diğer kamu kurum veya kuruluşlarının kadrolu personeli olanlardan sözleşme imzalayanlar hakkında 5510 sayılı Kanun’un geçici 4.maddesi uyarınca 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunu hükümleri uygulanacaktır. 2008/Ekim ayı başından sonra ilk defa işe başlayanlardan Sağlık Bakanlığı veya diğer kamu kurum veya kuruluşlarının kadrolu personeli olup sözleşme imzalayanlar hakkında ise 5510 sayılı Kanun hükümleri uygulanacaktır. (Bilgili, 2020)

Aile hekimliği ve aile sağlığı çalışanlarına ihtiyaç duyulması halinde 657 sayılı Kanun'un 48.maddesi (A) bendinin (4), (5) ve (7) numaralı alt bentlerindeki şartları taşıyan ve **kadrolu kamu görevlisi olmayan** uzman tabip ve tabipler ile hemşire, ebe, sağlık memuru (toplum sağlığı) ve acil tıp teknisyenleri arasından Sağlık Bakanlığının önerisi, Hazine ve Maliye Bakanlığının uygun görüşü ile sözleşme yaptırılması halinde bu durumdaki kişiler 4/a kapsamında sigortalı sayılacaktır. (SGK, 2013)

Aile hekimi ve aile sağlığı çalışanlarından işsizlik sigortası primi kesilip kesilmeyeceği değerlendirilirken, sözleşmeli olarak çalışmaya başlamadan önceki statüleri dikkate alınacaktır. Zira, aile hekimi ve aile sağlığı çalışanlarının daha önce tabi oldukları sosyal sigorta statüleri aynı şekilde devam ettiğinden Sağlık Bakanlığı ile sözleşme imzalamadan önce 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu (Resmi Gazete, 1999) kapsamında olup olmadıklarına göre hareket edilecektir. Sözleşme imzalamadan önce kamu çalışanı olarak 5510 sayılı Kanuna göre 4/c statüsünde sigortalı olanlar hakkında 4447 sayılı Kanun'un 46/3 maddesi uyarınca işsizlik sigortası hükümleri uygulanmayacaktır. Sözleşme imzalamadan önce kamu görevlisi olmayan ve 4/a ya da 4/b statüsünde sigortalı olanlardan ise Sağlık Bakanlığı ile sözleşme imzalamak suretiyle aile hekimi ve aile sağlığı çalışanı olarak görev yapanlar ise 4/a statüsünde sigortalı sayıldıkları için 4447 sayılı Kanun'un 46/2 maddesi uyarınca işsizlik sigortası hükümlerine tabi olacaktır. (Bilgili, 2020:114-118)

Diğer yandan, aile hekimi ve aile sağlığı çalışanı olarak görevlerine yeni başlayan kişilerin kapsam bakımından durumlarını tespit etmek için ise işsizlik sigortası kapsamı dışında bulunan sigortalıları tahdidi olarak sayan 4447 sayılı Kanun'un 46/3 maddesine bakılacaktır. 4447 sayılı Kanun'un 46/3 maddesinde "**sözleşmeli personel statüsünde**" çalışanlardan bahsedilmekle birlikte, 5258 sayılı Kanun'un 3.maddesine göre kamu görevlisi olmayan ve Sağlık Bakanlığı ile sözleşmeli olarak çalıştırılan sigortalılara (uzman tabip, tabip ve aile sağlığı çalışanları) yer verilmediğinden 4447 sayılı Kanun kapsamında sayılacaklardır.(SGK, 2015)

3-AİLE HEKİMLİKLERİNİN İŞYERİ NİTELİĞİ

3.1-İşyeri Olarak Aile Hekimlikleri

İşyeri, sigortalı sayılanların maddî olan ve olmayan unsurlar ile birlikte işlerini yaptıkları yerlerdir. İşyerinde üretilen mal veya verilen hizmet ile nitelik yönünden bağlılığı bulunan ve aynı yönetim altında örgütlenen işyerine bağlı yerler, dinlenme, çocuk emzirme, yemek, uyku, yıkanma, muayene ve bakım, beden veya meslek eğitimi yerleri, avlu ve büro gibi diğer eklentiler ile araçlar da işyerinden sayılır.(5510/11-1,2 Md; Sözer, 2019:67-68)

Dolayısıyla 5510 sayılı Kanun kapsamında sigortalı sayılanların işlerini yaptıkları her yer işyeridir. İşyeri fiziki sınırları olan bir yer olarak tarif edilmemiştir. 5510 sayılı Kanun anlamında bir işyerinden söz edebilmek için orada sigortalıların çalışması/işlerini yapması gerekmektedir. Sigortalı çalıştırılmayan bir yer niteliği ne olursa olsun sayılı Kanun açısından işyeri sayılmaz. (Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2020, 208) Burada sözü edilen sigortalılar hizmet akdi ile çalışan 4/a statüsünde sigortalılar olabileceği gibi memur ve diğer kamu

görevlisi olarak çalışan 4/c statüsünde sigortalılar da olabilir. İnceleme konumuz açısından ise önemli olan 4/a statüsünde sigortalıların çalışmasıdır.

Aile hekimliği birimi, bir aile hekimi ile en az bir aile sağlığı çalışanından oluşan yapıyı, aile sağlığı merkezi ise bir veya birden fazla aile hekimi ile aile sağlığı elemanlarınca aile hekimliği hizmetinin verildiği sağlık kuruluşunu, ifade etmektedir.(AHUY/3-b, ç Md) Aile hekimliklerinde ve aile sağlığı merkezlerinde, aile hekimi, aile sağlığı çalışanı ve aile hekiminin isteği halinde çalıştırabileceği ilave sağlık personeli ile yardımcı personel (güvenlik, temizlik, sekretery vb.) olmak üzere üç türlü personelin istihdamı söz konusudur. (SGK, 2020) Bunlardan aile hekimleri ile aile sağlığı çalışanları Sağlık Bakanlığı ile sözleşme imzalamak suretiyle çalışanlar olarak yukarıda açıklandığı üzere 4/c veya 4/a statüsünde sigortalı olabilmekte ve tüm sosyal sigorta yükümlülükleri Sağlık Bakanlığının ilgili birimleri tarafından yerine getirilmektedir.

Öte yandan aile hekimliklerinde yada aile sağlığı merkezlerinde, Sağlık Bakanlığı değil de aile hekimlerince ilave sağlık personeli veya yardımcı personel de çalıştırılabilmektedir. Aile hekimleri sağlık hizmetlerine yardımcı olmak amacıyla ebe, hemşire, sağlık memuru, tıbbi sekreter gibi ilave sağlık hizmetleri personeli ile güvenlik, temizlik, kalorifer, sekretery ve benzeri hizmetler için ferden veya müştereken personel çalıştırabilir ya da hizmet satın alabilirler. (AHUY/22-3 Md)

Çalıştırılan ilave sağlık personeli ve yardımcı personel hizmet akdi ile çalışmak suretiyle 4/a statüsünde sigortalı sayılacağından aile hekimlikleri ve aile sağlığı merkezleri de 5510 sayılı Kanun uyarınca işyeri kabul edilecektir. Aile hekimleri de işveren vekili sayılacaktır. Dolayısıyla sosyal sigorta yükümlülükleri aile hekimleri tarafından yerine getirilecektir. İşyerinin SGK'ye bildirilerek işyeri dosyası açılması, sigortalıların işe giriş ve işten ayrılış bildirelerinin verilmesi, aylık prim belgelerinin/muhtasar ve prim hizmet beyannamelerinin verilmesi yükümlülükleri aile hekimleri tarafından yerine getirilecektir. Aksi halde, 5510 sayılı Kanun uyarınca idari para cezası yaptırımını ile karşı karşıya kalabilirler.

3.2-İşveren Olarak Aile Hekimlikleri

5510 sayılı Kanununun 4.maddesinin birinci fıkrasının (a) ve (c) bentlerine göre sigortalı sayılan kişileri çalıştıran gerçek veya tüzel kişiler ile tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlar işverendir. İşveren adına ve hesabına, işin veya görülen hizmetin bütününün yönetim görevini yapan kimse, işveren vekilidir. (5510/121,2 Md; Sözer, 2019: 36-38) Bu sebeple, işvereni tespit ederken, herşeyden önce çalıştırdığı kimselerin belirtilen kapsamda sigortalı olup olmadıkları incelenmelidir. Eğer çalıştırılan, 5510/6.1 maddesinde belirtilen “sigortalı sayılmayanlar” arasında yer alıyorsa, çalışma ilişkisi hizmet akdine dayansa da çalıştıran işveren sayılmayacaktır.(Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2020, 194)

Buna göre, aile hekimliklerinde ve aile sağlığı merkezlerinde, aile hekimleri tarafından çalıştırılan ilave sağlık personeli ve yardımcı personelden ötürü aile sağlığı merkezleri ve aile hekimlikleri işveren sayılacaktır. İş mevzuatı açısından da işveren yada işveren vekili sayılacaktır. (Sonkaya, 2017) Gerçektende, aile hekimleri ferden veya müştereken personel

çalıştırabilir ve işveren olabilir.(5258/3-11 Md) Yargıtay kararları da bu yöndedir.(Y.10.HD, 2014)

Aile sağlığı merkezinde birden çok aile hekimi hizmet veriyor ise, aile hekimleri kendi aralarında bir yönetim planı oluşturarak yönetici belirler ve yönetici ismini müdürlüğe bildirirler. Yönetici seçimi zorunlu haller dışında yılda bir kez yapılır. Yönetim tarafından alınan kararlar karar defterine işlenir. Yönetici, aile sağlığı Merkezinin işletilmesinden birinci derecede sorumlu olduğu gibi bu Merkezin müdürlük ve toplum sağlığı merkezi ile koordinasyonunu sağlamakla da görevlidir. Yöneticinin diğer aile hekimleri ve aile sağlığı elemanları üzerinde herhangi bir idari görev ve sorumluluğu bulunmaz.(AHUY/26 Md)

Öte yandan, aile hekimlerinin, aile hekimliği hizmetlerinin verilmesiyle ilgili olarak temizlik, sekreterlik, şoförlük gibi hizmetler için yanlarında çalıştıracakları hizmet erbabına yapılacak ücret ödemeleri, serbest meslek isleri dolayısıyla yapılan ödemeler ile işyerine ilişkin kira ödemeleri ve esnaf muaflığından yararlananlardan mal ve hizmet alımları karşılığında yapılan ödemelerden tevkifat yapmaları uygun bulunmuştur. Birden çok aile hekiminin görev yaptığı aile sağlığı merkezlerinde ise bu yükümlülük yönetici olarak belirlenen aile hekimi tarafından yerine getirilecektir. (GVGT, 2010)

Birden fazla aile hekiminden oluşan aile sağlığı merkezlerinde aile sağlığı merkezi işveren, yönetici konumunda olan aile hekimi ise işveren vekili olarak kabul edilecektir. Aile hekimliğindeki yönetici hekimin ise T.C. kimlik numarası görev süresi ile sınırlı olmak kaydıyla aile hekimliği işyeri ile ilişkilendirilecektir. Her yıl gerçekleşen yönetici değişikliği durumunda karar defteri ilgili SGK ünitesine ibraz edilecek olup ünite tarafından yeni işveren vekili olan aile hekimine ilişkin bilgiler işyeri tescil kütüğüne görev süresi ile sınırlı olmak kaydıyla işlenecektir.(SGK, 2020) İşveren vekilleri, aynen işveren gibi sorumluluk taşımakta olup, 5510 sayılı kanun açısından işveren vekili sayılmak için işin bütününe yönetmek ve işveren adına ve hesabına hareket etme koşullarının birlikte taşınması gerekmektedir.(Tuncay ve Ekmekçi, 2019, 359)

4-SONUÇ OLARAK

Çalışmamızda ortaya konulduğu üzere aile hekimleri bir taraftan sosyal sigortalı sayılırken diğer taraftan işveren/işveren vekili olmaları da olanaklıdır. Aile hekimliklerinde veya aile sağlığı merkezlerinde, aile hekimleri tarafından çalıştırılan ilave sağlık personeli ve yardımcı personel 4/a statüsünde sigortalı sayılacağından, aile hekimlikleri ve aile sağlığı merkezleri işyeri ve işveren olarak değerlendirilecek, aile hekimleri de işveren vekili olarak kabul edilecektir.

Bu durumda da tüm sosyal sigorta yükümlülükleri aile hekimleri tarafından yerine getirilecektir. Örneğin, işyeri bildirgesi vermek, sigortalıların işe giriş ve işten ayrılış bildirgelerini düzenlemek, istirahatli sigortalıları adına çalışmadığına dair bildirim işlemlerini yapmak, çalışanlarının kazanç ve hizmet bildirimlerini muhtasar ve prim hizmet beyannameleri ile bildirmek gibi sosyal sigorta yükümlülükleri aile hekimlerince yerine

getirilecektir. Aksi halde 5510 sayılı Kanunda öngörülen idari para cezalarının muhatabı aile hekimleri olacaktır.

KAYNAKÇA

- AHUY. (2013). Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği, 25/01/2013-28539 RG
- Bilgili, Ö. (2020). Aile Hekimi ve Aile Sağlığı Çalışanlarının Sigortalılığı, *Yaklaşım*, S.330
- GVGT. (2010). 275 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği, 26/08/2010-27684 RG
- Güzel, A., Okur, A.R. ve Caniklioğlu, N. (2020). Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul
- Resmi Gazete. (2004). 09/12/2004 tarih ve 25665 sayılı
- Resmi Gazete. (2010). 30/12/2010 tarih ve 27801 sayılı
- Resmi Gazete. (2013). 25/01/2013 tarih ve 28539 sayılı
- SGK. (2013). Emeklilik Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 22/02/2013 tarih ve 2013/11 sayılı Genelgesi
- SGK. (2015). Sigorta Primleri Genel Müdürlüğünün 25/05/2015 tarih ve 2739715 sayılı yazısı
- SGK. (2020). Sigorta Primleri Genel Müdürlüğünün 18/06/2020 tarih ve 2020/20 sayılı Genelgesi
- Sonkaya, Ç.(2017). Aile Hekiminin Kıdem Tazminatı Sorumluluğu, E-Yaklaşım, S.297, <https://uye.yaklasim.com/MagazineContent.aspx?ID=30243&arananKey=aile%20hekimleri>, Erişim:20/08/2020
- Sözer, A.N. (2019). Türk Sosyal Sigortalar Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul
- Tuncay, A.C. ve Ekmekçi, Ö. (2019). Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, Beta Yayınları, İstanbul
- Y.10.HD.(2014). Yargıtay 10.Hukuk Dairesinin 30/01/2015 tarihli, E:2014/26061, K:2015/1668 sayılı Kararı
5510. (2006). Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 31/05/2006-26200 RG
4447. (1999). İşsizlik Sigortası Kanunu, 08/09/1999-23810 RG
5434. (1949). Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu, 17/06/1949-7235 RG

OBEZ BİREYLERDE DUYGUSAL YEME VE DUYGUSAL ZORLANMAYA TOLERANSSIZLIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Tuğçe Kırtı

Orcid İD: <https://orcid.org/0000-0002-5232-4037>

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Fatima Elif Ergüney Okumuş

Orcid İD: <https://orcid.org/0000-0001-5807-0317>

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırma obez bireylerde duygusal yeme ve duygusal zorlanmaya toleranssızlık arasındaki ilişkinin ortaya konması amacıyla yürütülmüştür. Çalışmaya İstanbul ve Antalya'da yaşayan 114 birinci ve ikinci derece obezite problemi olan birey katılmıştır. Katılımcıların yaşları 18-55 yaş aralığında değişmektedir. Katılımcılara duygusal yeme davranışlarını değerlendirmek için Hollanda Yeme Davranış Anketi (HYDA), duygusal zorlanmaya toleranssızlıklarını değerlendirmek amacıyla Duygusal Zorlanmaya Toleranssızlık İndeksi (DZTI) ile sosyodemografik bilgi formu verilmiştir. Araştırmamıza göre; duygusal yeme ile duygusal zorlanmaya toleranssızlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($r= 0.429$ $p<0.01$). Çalışmada ayrıca obez bireylerin duygusal yemenin sosyodemografik değişkenlerden cinsiyet, yaşanan il, duygusal durum, tanısı konmuş psikiyatrik ya da psikolojik rahatsızlığa sahip olma ve diyet yapma davranışı tarafından yordanıp yordanmadığına ilişkin değerlendirme yapılmıştır. Bulgulara göre, belirtilen sosyodemografik değişkenlerin duygusal yemeyi yordayıp yordadığı ile ilgili model anlamlı çıkmıştır ($F(6, 107) = 12,398$, $p< .05$). Buna göre kadın olma, İstanbul ilinde yaşama, duygusal durum, tanısı konmuş psikiyatrik ya da psikolojik rahatsızlığa sahip olma ve diyet yapma durumu duygusal yemedeki değişimin % 41'lik kısmını açıklamaktadır. Ek olarak, bulgular emosyonel yemenin duygusal durum olan sıkıntılı, üzgün, mutsuz hissetme tarafından yordandığını göstermektedir. Özetle, birinci ve ikinci derece obez olan kişilerin duygusal yeme davranışlarının duygusal zorlanmaya toleranssızlık ile ilişkili olduğu, duygusal durumun emosyonel yeme davranışını yordadığı saptanmıştır. Sonuçlarımız ilgili literatür kapsamında değerlendirilecek, daha sonra yapılacak araştırmalar için önerilerde bulunacaktır.

Anahtar Sözcükler : Obezite, Duygusal yeme, Duygusal Zorlanmaya Toleranssızlık

Giriş

Obezite dünya ve Türk toplumunda oldukça yaygın görülen fiziksel ve psikolojik işlevsellikte bozulmalarla seyreden, son yıllarda artış gösteren birçok hastalığa davetiye çıkaran bir sağlık sorunudur. Genç yaşta hayat kaybı ile sonuçlanabileceği gibi; tip II diyabet, kanser, kalp damar hastalıkları, hipertansiyon, karaciğer yağlanması, uyku apnesi ve polikistik over sendromu gibi çoklu sağlık sorunları da obeziteye eşlik eder (Speakman, 2004). Obez

bireylerin yaşam kalitesi azalmakla beraber depresyon, kaygı bozuklukları gibi psikolojik rahatsızlıklarda da artış görülür (Glinski, Wetzler ve Goodman, 2001' den akt. Erdem, 2017). Bu sebeple obeziteyi biyopsikososyal açıdan değerlendirmek oldukça önem arz etmektedir.

Duygusal yeme obezitede yaygındır. Duygu düzenleme güçlüklerinin yeme ataklarını ortaya çıkarmada rol aldığı bu ilişkilerin literatürde araştırıldığı, ayrıca duygusal zorlanmaya toleransın düşük olduğu dolayısıyla bu durumun duygusal yeme davranışını tetiklemesi ile sonuçlanabilmektedir.

Duygusal yemenin daha çok duygu düzenleme güçlüğü ile ilişkisinin araştırıldığı, duygusal zorlanmaya toleranssızlık ile araştırılmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, araştırma sonuçlarının obeziteye yönelik etkin müdahaleler için psikoterapi sürecinde önemli olabileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle, bu araştırma obez bireylerde duygusal yeme ve duygusal zorlanmaya toleranssızlık arasındaki ilişkinin ortaya konması amacıyla yürütülmüştür.

Yöntem ve Araçlar

Araştırma için etik kurul onayı İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı'ndan alınmıştır. Obez bireylerde duygusal yeme ve duygusal zorlanmaya toleranssızlık arasındaki ilişkinin incelenmesi için ilişkisel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma anketleri 17.09.2019-15.03.2020 tarihleri arasında kâğıt kalem ve çevrimiçi anket yolu ile katılımcılara uygulanmıştır. Araştırma örneklemini okuma-yazma bilen, Antalya veya İstanbul'da yaşayan 18-55 yaş arasındaki beden kitle indeksi 30-39,9 kg/m² arası olan 114 birinci ve ikinci derece obezite problemi olan kadın ve erkek oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen verilerin analizi SPSS versiyon 18 paket programı aracılığıyla sağlanmıştır.

Çalışmanın veri toplama araçları araştırmaya katılan bireylerin sosyodemografik ve kişisel bilgilerini elde etmek amacıyla Demografik Bilgi Formu katılımcıların duygusal yeme davranışlarını değerlendirmek için Hollanda Yeme Davranış Anketi duygusal zorlanmaya toleranssızlıklarını değerlendirmek için Duygusal Zorlanmaya Toleranssızlık İndeksidir. Hollanda Yeme Davranış Anketi Strein, Frijters, Defares, Bergers (1986) tarafından çeşitli yeme davranış örüntülerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. 33 madde ve 3 boyuttan oluşmakla birlikte 1 (hiçbir zaman), 2 (nadiren), 3 (bazen), 4 (sık) ile 5 (çok sık) olarak puanlanmaktadır. Duygusal yeme alt boyutu 13 madde (11. - 23. sorular), kısıtlayıcı yeme davranışı alt boyutu 10 madde (24. - 33. sorular) ve dışsal yeme davranışı alt boyutu 10 madde (ilk 1. - 10. sorular) içermektedir.

McHugh ve Otto (2012) tarafından duygusal zorlanmaya toleransı ölçmek için geliştirilmiştir. Bireylerin öz bildirimine dayanmaktadır ve tek boyut ile 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 5 dereceli likert tipindedir. (0= çok az, 1= az, 2= biraz, 3= çok, 4= çok fazla) Ölçekten yüksek puan alındıysa, bireyin duygusal zorlanmaya toleransının az olduğu; başka bir şekilde ifade etmek gerekirse duygusal zorlanmaya toleranssızlığının fazla olduğu anlamına gelmektedir.

Bulgular

Araştırmanın sosyodemografik verileri incelendiğinde katılımcıların yaş ortalaması ve standart sapması $34,68 \pm 8,607$ iken vücut kitle indeksi ortalaması 33,1249, standart sapma değeri 3,18698'dir. Obezite problemi olan bireylerin 76'sı (% 66,7) kadın, 38'si (% 33,3) erkektir. Katılımcıların % 65,8'i (n= 75) kâğıt-kalem yoluyla, % 34,2'si (n= 39) çevrim içi anket bağlantısı yoluyla araştırmaya katılım sağlamıştır. Örneklem % 9,6'sı (n=11) ilkökul, % 9,6'sı (n=11) ortaokul, % 22,8'i (n=26) lise, % 54,4'ü (n=62) üniversite, % 2,6'sı (n=3) yüksek lisans, % 0,9'u (n=1) doktora düzeyinde eğitime sahiptir. Katılımcıların yaşadıkları yer incelendiğinde, 34'ü (% 29,8) İstanbul, 80'i (% 70,2) Antalya'da yaşadığını bildirmiştir. Katılımcıların % 9,6' sının (n= 11) psikolojik ya da psikiyatrik yardım geçmişi bulunmamakta, % 90,4' ünün (n= 103) psikolojik yardım geçmişi bulunmamaktadır. Ek olarak, örneklem 79'u (% 69,3) sıkıntılı, üzgün hissettiğinde yemek yediğini, 35'i (% 30,7) olumsuz duygu hissettiğinde yeme davranışı sergilemediğini bildirmiştir. Obezite problemi olan katılımcıların 58'i (% 50,9) mutlu, neşeli hissettiğinde yemek yerken, 56'sı (% 49,1) yemediğini bildirmiştir. Katılımcıların 103' ü (% 90,4) kilo vermek amacıyla diyet yaptığını bildirmiştir.

Obez Olan Bireylerde Duygusal Yeme ve Duygusal Zorlanmaya Toleranssızlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Obezite problemi olan kişilerin duygusal yeme ve duygusal zorlanmaya toleranssızlık arasındaki ilişkilerini göstermek amacıyla korelasyon testi yapılmıştır. Araştırmamıza göre; duygusal yeme ile duygusal zorlanmaya toleranssızlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($r= 0.429$, $p<0.01$).

Sosyodemografik Değişkenlerin Duygusal Yeme Puanları Üzerine Etkisini Ölçmek İçin Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

Obez bireylerde duygusal yemeyi yordayan sosyo-demografik değişkenleri incelenmiştir. Demografik değişkenlerden cinsiyet, yaşanılan il, sıkıntılı-üzgün-mutsuz hissettiğinde daha fazla yeme davranışı, tanısı konmuş psikiyatrik ve psikolojik rahatsızlığa sahip olma, neşeli mutlu hissettiğinde daha fazla yeme ve diyet yapma davranışlarının duygusal yemeyi yordayıp yordadığına ilişkin regresyon analizi yapılmıştır. Bulgulara göre, belirtilen sosyodemografik değişkenlerin duygusal yemeyi anlamlı olarak yordadığı görülmüştür. ($F(6, 107)= 12,398$, $p< .05$). Kadın olma, İstanbul ilinde yaşama, sıkıntılı-üzgün-mutsuz hissettiğinde daha fazla yeme, tanısı konmuş psikiyatrik ve psikolojik rahatsızlığa sahip olma, neşeli mutlu hissettiğinde daha fazla yeme ve diyet yapma duygusal yemedeği değişimin % 41 lik kısmını açıklamaktadır. Sıkıntılı-üzgün-mutsuz hissettiğinde daha fazla yeme ($\beta= .535$, $p< .05$) duygusal yemeyi yordamaktadır. Buna karşın, kadın olma ($\beta= .142$, $p> .05$), İstanbul ilinde yaşama ($\beta= -.062$, $p> .05$), tanısı konmuş psikiyatrik ve psikolojik rahatsızlığa sahip olma ($\beta= -.098$, $p> .05$), neşeli mutlu hissettiğinde daha fazla yeme ($\beta= .145$, $p> .05$) ve diyet yapma ($\beta= .102$, $p> .05$) duygusal yeme davranışını yordamamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, birinci ve ikinci derece obez olan kişilerin duygusal yeme ile duygusal zorlanmaya toleranssızlıkları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ek olarak, sıkıntılı-üzgün-mutsuz hissettiğinde daha fazla yemenin emosyonel yeme davranışını yordadığı saptanmıştır. Bu araştırmada elde edilen duygu durumun duygusal yeme ile ilişkisi alanyazın ile benzerlik göstermektedir. Geçmişteki çalışma bulguları incelendiğinde olumsuz duygudurum karşısında duygusal yeme davranışı artmaktadır (Erdem, 2017). Emosyonel yeme sıkıntılı-üzgün-mutsuz gibi olumlu olmayan duyguların üstesinden gelinmesinde kullanılan bir araç gibi düşünülmektedir (Goossens ve ark., 2009).

Çalışmamızın örnekleme ele alındığında, gelecekte yapılacak benzer araştırmalar İstanbul ve Antalya'da yaşayan obez bireylerin yanında farklı şehirlerdeki obezite problemi olan bireylerle yürütülmesinin sağlanması genellenebilirliğin artırılmasında önemli olduğu düşünülmektedir. Duygusal yeme ve duygusal zorlanmaya toleranssızlık arasındaki ilişkinin normal kilolu örnekleme de araştırılması duygusal yeme davranışının sürdürülmesinin anlaşılmasında yararlı olabileceği düşünülmektedir. Değişkenler arası ilişkinin farklı vücut kitle indeksine sahip bireyler üzerinde boylamsal bir çalışma ile incelenmesiyle nedenselliğe dair daha net açıklamalara ulaşacağı düşünülmektedir. Sahada obezite ile mücadelede aktif çalışan psikologlar için tedavi sürecinde araştırma bulgularının uygulamaya dönük fayda sağlayabileceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Erdem, E. (2017). Kiloya bağlı yaşam yaşam kalitesini yordayan değişkenler ve cerrahi tedaviye başvuran obezite hastalarının ebeveyn psikolojik kontrolü, yeme davranışı ve psikopatoloji açısından diyetisyen desteği alan obezite hastalarıyla karşılaştırması. Yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Goossens, L., Braet, C., Van Vlierberghe, L., & Mels, S. (2009). Loss of control over eating in overweight youngsters: the role of anxiety, depression and emotional eating. *European Eating Disorders Review: The Professional Journal of the Eating Disorders Association*, 17(1), 68-78.
- McHugh, R. K. ve Otto, M. W. (2012). Refining the Measurement of Distress Intolerance. *Behavior Therapy*, 43,641-651.
- Speakman, J. R. (2004). Obesity: the integrated roles of environment and genetics. *The Journal of nutrition*, 134(8), 2090-2105.
- Strein, V. T., Frijters, J. E. R., Bergers, G. P. A. ve Defares, B. P. (1986). The Dutch eating behavior questionnaire (DBEQ) for assessment of restrained, emotional, and external eating behavior. *International Journal Of Eating Disorders*, 5, 295- 315.

SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA YER ALAN VATANSEVERLİK DEĞERİNE YÖNELİK LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ**Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet ORAN¹**

Uşak Üniversitesi

Mehmet Akif KARALI²

Marmara Üniversitesi

ÖZET

Ülkeler yaşadıkları coğrafya ile sürekli bir etkileşim halindedir. Belirli bir coğrafyada meydana gelen olaylar hem o coğrafyada varlığını sürdüren ülkeleri hem de coğrafyayı etkilemektedir. Son yıllarda ülkemiz ve coğrafyamızda meydana gelen gelişmeler özellikle toplumsal anlamda birtakım değerlerin ön plana çıkmasında ve canlı kalmasında etkili olmuştur. Bu gelişmeler eğitim, sağlık, hukuk, askerlik vb. gibi alanlarda ülke menfaatlerinin ön plana alınarak milli irade, vatanseverlik ve milli egemenlik gibi kavram ve değerlerin toplumda canlılığını sürdürmesinde etkili olmaktadır. Bu değerlerin bireylere kazandırılmasında ve kavramların öğretiminde eğitimin payı oldukça büyüktür. Eğitim alanında bireylere vatanseverlik değerinin aktarımında öncü derslerinden birisi Sosyal bilgilerdir. Sosyal bilgiler dersi, kapsamı daha geniş olmasına rağmen öğrencilere vatandaş olmanın getirdiği hak ve sorumlulukları aktarırken aynı zamanda vatanseverlik değerinin kazandırılmasında önemli bir ders olarak görülmektedir. Sosyal bilgiler dersi kapsamında yer alan vatanseverlik değerine yönelik lisansüstü tezlerin incelendiği bu araştırmanın ilgili literatürde daha önce ele alınmadığı görülmektedir. Nitel araştırma yöntemine göre tasarlanan bu çalışma Yükseköğretim Kurumları Başkanlığının Ulusal Tez Merkezinde yer alan lisansüstü tezlerden, bu eserlerin başlığında vatanseverlik kavramının yer aldığı lisansüstü tezler, doküman incelemesi yoluyla irdelenmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Başlığında vatanseverlik kavramının yer aldığı lisansüstü tezler toplam 21 adet olarak tespit edilmiştir. İncelenen bu tezlerin 12 tanesi nitel, 6 tanesi nicel ve 3 tanesinin karma araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirildiği görülmüştür. Başlığında vatanseverlik kavramının yer aldığı lisansüstü tezlerin eğitim ve öğretim, psikoloji, gazetecilik, tarih ve coğrafya konularında yayınlandığı tespit edilmiştir. İncelenen bu tezlerin yalnızca 2 tanesi doktora düzeyinde olduğu diğer 19 çalışmanın yüksek lisans düzeyinde

¹ Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği² Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

gerçekleştirildiği görülmüştür. Çalışma kapsamında ele alınan tezlerin son yıllarda sayısal olarak artış gösterdiği, bu artışın toplumsal açıdan vatanseverlik değerinin ön planda ve canlı tutulduğu ifadesini destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler : Sosyal bilgiler, Vatanseverlik, Lisansüstü Tezler.

Giriş

İnsanoğlu dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren vatan olgusunu öğrenmeye başlar ve bunu da yaşadığı toplumun geleneği, göreneği, örfü, âdeti, kültürü gibi olgularla öğrenir. Bu gelenek, görenek, örf, âdet, kültür vb. olgular insanoğlunun vatanını sevmesine vesile araçlardır ve bunlar sayesinde insanoğlu vatanına karşı aidiyet duygusunu hisseder (Gündüz, Aktepe ve Mertol, 2019: 390).

Vatan kavramı genellikle ülke kavramı ile aynı anlamda kullanılmaktadır, lakin vatan kavramı içerisinde değerler barındırması bakımından ülke kavramından ayrılmaktadır. Vatan, bireyin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşıladığı, yaşamını güvenli bir şekilde sürdürdüğü, aynı zamanda atalarından kalan ve değer arz eden kültürlerini devam ettirmek için üzerinde yaşadığı topraklardır (Elban, 2015: 1304-1305). Vatan, insanın doğup büyüdüğü ve yaşamını devam ettirdiği memleketidir. Vatan, insanlarda duygu, bağlılık ve aidiyet oluşmasını sağlayan özel bir histir. Vatan, üzerinde yaşayan vatandaşları tarafından sevilen, korunan, fedakârlık yapılan, savaşılan, gerekirse uğruna can verilen bir yerdir (Kabaklı Çimen, 2017: 1951).

Uğruna can verilecek kadar sevilen vatan olgusunun oluşabilmesi için öncelikle öğrencilere vatanseverlik kavramının aşılması gerekmektedir. Vatanseverlik kavramı; millet sevgisi, vatan sevgisi, milli kimlik, milli gurur gibi kavramlar ile ilişkilendirilmektedir. Kişide duygusal bakımdan olumlu bir his uyandıran vatanseverlik kavramı günümüz dünyasında insanların birbirlerine sıkı bir bağla bağlanmalarını sağlayan en önemli unsurlardan biridir (Gündüz, Gündüz, Mertol ve Çelikkol, 2019: 591).

Vatanseverlik insanın doğduğu yeri, evini, köyünü, memleketini sevmesidir (Kabaklı Çimen, 2017: 1951). Yıldırım (2006: 23)'a göre ise vatanseverlik, bir insanın kendisinden yola çıkarak ailesini, çevresini, ülkesini ve ait olduğu milleti severek bütün bunları

yüceltmeye çalışmasıdır. Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere kısacası vatanseverlik, insanın ülkesine karşı sevgi ve saygı beslemesi olarak tanımlanabilir.

Globalleşen dünyada öğrencilerin vatanseverlik değerini kazanmasında eğitime büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Sosyal Bilgiler dersi de öğrencilerin milli kimlik kazanmalarında ve ülkelerine karşı aidiyet duygusu kazanmalarında kilit rol oynayan derslerden biridir (Ersoy ve Öztürk, 2015: 975).

Sosyal bilgiler dersi vatansever bireylerin yetişmesinde önemlidir. Çünkü Sosyal Bilgiler dersi vatan, millet, devlet, bayrak, hak, sorumluluk gibi kavramları öğrencilere öğretmek öğrencilerde vatandaşlık bilincinin oluşmasını amaçlamaktadır. Sosyal Bilgiler dersi öğrencilere verdiği vatandaşlık eğitimiyle, öğrencilerde milli birlik ve beraberliğin sağlanması, hukuk kurallarına uyulup toplumsal düzenin devam ettirilmesi, insanların bir arada yaşamalarını kolaylaştırması bakımında önemlidir (Avcı, İbret ve Karasu Avcı, 2017: 1560). Ayrıca Sosyal Bilgiler dersi yaşamın toplumsal yönünü ilgilendiren konularda öğrencilerin gelişimlerini hedefleyerek öğrencilerin toplum adına faydalı işlere imza atabilmelerini yardımcı olmaya çalışmaktadır (Yavuz, 2018: 18).

Bu araştırma Sosyal Bilgiler dersi öğretim programındaki değerlerden biri olan vatanseverlik değerine ilişkin lisansüstü tezleri yöntem, konu ve tür bakımından karşılaştırarak tezlerin benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymayı amaçlamıştır.

Yöntem

Bu bölümünde araştırmanın modeli, veri toplama araçları, verilerin analizi, araştırmanın kapsam ve sınırlılıkları hakkında bilgiler verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Nitel araştırma yöntemine göre tasarlanan bu çalışmada doküman incelemesine başvurulmuştur. Doküman incelemelerinde hedeflenen veya amaçlanan konu, olay veya olgulara ilişkin materyaller analiz edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 187). Yani doküman incelemesinde, gerek elektronik olsun gerekse basılı olsun herhangi bir konu, olay veya olgulara ilişkin bilgilerin sistematik olarak gözden geçirilmesi, incelenmesi ve değerlendirilmesi söz konusudur (Bowen, 2009: 27).

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama araçlarını vatanseverlik ile ilgili yayınlanmış lisansüstü tezler, makaleler, kitaplar vb. bilimsel yayınlar oluşturmaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde ilk olarak vatanseverlik konusu ile ilgili olarak alanyazın taraması yapılmıştır. Alanyazın taramasında bir konuya ilişkin çeşitli kaynaklardan yararlanma, delillere dayandırma ve literatürde eksik görülen yerleri gidererek bilgi toplama süreci söz konusudur (Timmins ve McCabe, 2005: 41-42). Konu ile ilgili alanyazın taraması yapıldıktan sonra 2006-2020 yılları arasında Yükseköğretim Kurulu'nun tez merkezinde yayınlanan vatanseverlik adlı lisansüstü tezler incelenerek yöntem, tür ve konu bakımından karşılaştırılmıştır. Verilerin analizinde ise elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizinde veriler detaylı olarak incelenerek verilerin açıklanması söz konusudur (Tedmem, Palancı, Kandemir & Dünder, 2014: 433).

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma lisansüstü vatanseverlik adlı tezlerin yöntem, konu ve tür bakımından karşılaştırılması amaçlandığı için araştırma 2006-2020 yılları arasında Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın Tez Merkezi'nde yayınlanan lisansüstü vatanseverlik adlı tezler ile sınırlı tutulmuştur.

Bulgular

Bu bölümde 2006-2020 yılları arasında Yükseköğretim Kurulu'nun Ulusal Tez Merkezi'nde yayınlanan vatanseverlik adlı lisansüstü tezlerin yöntem, konu ve tür bakımından karşılaştırılması ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Lisansüstü Vatanseverlik Adlı tezlerin Karşılaştırılması

2006-2020 yılları arasında vatanseverlik adlı lisansüstü tezler incelendiğinde toplam 21 tane lisansüstü tez yazılmıştır. Yükseköğretim Kurulu'nun Tez Merkezi sitesinde yayınlanan lisansüstü vatanseverlik adlı tezler aşağıda verilmiştir:

Yıl	Konu	Tez Adı
2006	Esin Ertük	Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatandaşlık ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi
2007	Tamer Kurt	Öğretmenlerin Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Algılarının Nitel Olarak İncelenmesi
2010	Deniz Can Beken	Türkiye’de Ulus Devletinin İnşasında Üniversite Mezunlarının Vatandaşlık Olgusuna Katkıları
2010	Reşit Kışlıoğlu	Kolektif Eylem ve Gruba Bağlanma: Bedavacılık ve Vatandaşlık İlişkisi
2011	Mehmet Elban	Ortaöğretim 11. Sınıf Öğrencilerinin Tarih Dersine Yönelik Tutumları İle Vatandaşlık Tutumları Arasındaki İlişkilerinin İncelenmesi
2014	Elçin Başol	Savaş Vatandaşlık ve Politika Ekseninde Abhazya’da Gazetecilik Pratiği
2014	Papatya Çetinalp Şahin	Polis Okulu Öğrencilerinin Adil Dünya İnancı, Otoriterlik, Sistemi Meşrulaştırma, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Tutumlarının İncelenmesi
2015	Ahmet Ali Avcı	Sosyal Bilgiler Dersinde Vatandaşlık Değerinin Kazandırılmasına Yönelik Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri
2016	Oğuzhan Gümüş	İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Türk Büyüklerine Saygı, Aile Birliğine Önem Verme ve Vatandaşlık Değerlerinin Karma Yaklaşımına Dayalı Etkinliklerle Öğretimi
2018	Nurzada Abışeva	Meslek Yüksekokulu Öğrencilerine Vatandaşlık Değerlerinin Kazandırılmasının İncelenmesi (Bişkek Örneği)
2018	Dudu Duygu Gündüz	Tarih Öğretmenlerinin Ortaöğretim Öğrencilerin ‘Vatandaşlık’ Değerini Öğretirken Kullandıkları Değer Yaklaşımlarının Tespit Edilmesi
2018	İbrahim Yavuz	Sosyal Bilgilerde Vatandaşlık Değerinin Kazandırılmasında Farklı Ülke Uygulamaları (ABD, Kanada, Singapur, Türkiye)
2018	Recep Yıldız	Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatandaşlık ve Sosyal Bilgiler Derslerinde Vatandaşlık Eğitimi Hakkındaki Görüşleri
2019	Emine Tarhan	Vatandaşlık Bağlamında Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının

		Vatanseverlik Tutumları ve Görüşleri
2019	Erdem Küpeli	Coğrafya Dersi Kapsamında Doğal ve Kültürel Miras Varlıklarımıza Yapılan Gezilerin ve Gözlemlerin Vatanseverlik Değeri Üzerine Katkısı (Giresun İli Örneği)
2019	Gizem Özcel	3. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin ve Sınıf Öğretmenlerinin Vatanseverlik Değerine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi
2019	Gökhan Demirok	Sosyal Bilgiler Dersi Öğretmenlerinin Bağımsızlık ve Vatanseverlik Değerlerinin Kazandırılmasına İlişkin Yaptıkları Çalışmaların Belirlenmesi
2019	Merve Keleş	Vatanseverlik Değeri İle Çoklu Zekâ Alanları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma
2019	Rümeysa Bilginer	Ortaokul Öğrencilerinin Vatanseverlik Değerine Yönelik Algılarının İncelenmesi
2019	Şaban Karaderili	Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatanseverlik Değerinin Kazanımına İlişkin Görüşleri
2020	İlker Açık	İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Kültürel Mirasa Duyarlılık ve Vatanseverlik Değerlerinin Biyografilerle Öğretimi

Yükseköğretim Kurulu'nun tez araştırma merkezinde yayınlanan vatanseverlik adlı yayınlanmış lisansüstü tezlere bakıldığında toplam 21 tane tezin yazıldığı ve bunlardan 12 tanesinin son 3 yılda yayınlandığı görülmektedir. Tablo 1'de de belirtildiği gibi vatanseverlik konusunun günden güne önem kazandığı ve kaleme alınmaya başlandığı görülmektedir.

Lisansüstü Vatanseverlik Adlı Tezlerin Yöntem Bakımından Karşılaştırılması

2006-2020 yılları arasında vatanseverlik adlı lisansüstü tezler incelendiğinde, nitel, nicel ve karma olmak üzere üç yöntem üzerine inşa edilmiştir. Bu tezler ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Nitel Araştırma Yönteminin Kullanıldığı Tezler

2006-2020 yılları arasında yayınlanan 21 lisansüstü vatanseverlik adlı tezdin 12'sinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu tezler hakkındaki bilgiler şu şekildedir:

“Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatanserverlik ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi” adlı yüksek lisans tezinde nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır.

“Öğretmenlerin Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatanserverlik Algılarının Nitel Olarak İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmadaki veriler yarı yapılandırılmış mülakat formu ile elde edilmiştir.

“Türkiye’de Ulus Devletin İnşasında Üniversite Mezunlarının Vatanserverlik Olgusuna Katkıları” adlı yüksek lisans tezinde nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır.

“Savaş Vatanserverlik ve Politika Ekseninde Abhazya’da Gazetecilik Pratiği” adlı yüksek lisans tezinde nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır.

“Sosyal Bilgiler Dersinde Vatanserverlik Değerinin Kazandırılmasına Yönelik Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri” adlı yüksek lisans tezinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmadaki veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak, kompozisyon yazdırılarak, resim ve karikatür çizdirilerek toplanmıştır.

“Tarih Öğretmenlerinin Ortaöğretim Öğrencilerin ‘Vatanserverlik’ Değerini Öğretirken Kullandıkları Değer Yaklaşımlarının Tespit Edilmesi” adlı yüksek lisans tezinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir.

“Sosyal Bilgilerde Vatanserverlik Değerinin Kazandırılmasında Farklı Ülke Uygulamaları (ABD, Kanada, Singapur, Türkiye)” adlı doktora tezinde nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır.

“Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatanserverlik ve Sosyal Bilgiler Derslerinde Vatanserverlik Eğitimi Hakkındaki Görüşleri” adlı yüksek lisans tezinde nitel araştırma yöntemlerinden gözlem, görüşme ve doküman incelemesi teknikleri birlikte kullanılmıştır.

“Sosyal Bilgiler Dersi Öğretmenlerinin Bağımsızlık ve Vatanserverlik Değerlerinin Kazandırılmasına İlişkin Yaptıkları Çalışmaların Belirlenmesi” adlı yüksek lisans tezinde nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır.

“Ortaokul Öğrencilerinin Vatanseverlik Değerine Yönelik Algılarının İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır.

“Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatanseverlik Değerinin Kazanımına İlişkin Görüşleri” adlı yüksek lisans tezinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri mülakat yöntemi ile elde edilmiştir.

“İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Kültürel Mirasa Duyarlılık ve Vatanseverlik Değerlerinin Biyografilerle Öğretimi” adlı yüksek lisans tezinde nitel araştırma yöntemlerinden durum modeli çalışması kullanılmıştır.

Tablo 1. Nitel Araştırma Yöntemlerinin Kullanıldığı Lisansüstü Eserler

Araştırmanın Adı	Yöntem
Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatanseverlik ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi	Nitel Araştırma Doküman İncelemesi
Öğretmenlerin Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatanseverlik Algılarının Nitel Olarak İncelenmesi	Nitel Araştırma Yarı Yapılandırılmış Görüşme
Türkiye’de Ulus Devletin İnşasında Üniversite Mezunlarının Vatanseverlik Olgusuna Katkıları	Nitel Araştırma Görüşme
Savaş Vatanseverlik ve Politika Ekseninde <u>Abhazya’da Gazetecilik Pratiği</u>	Nitel Araştırma Doküman İncelemesi
Sosyal Bilgiler Dersinde Vatanseverlik Değerinin Kazandırılmasına Yönelik Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri	Nitel Araştırma Yarı Yapılandırılmış Görüşme
Tarih Öğretmenlerinin Ortaöğretim Öğrencilerin ‘Vatanseverlik’ Değerini Öğretirken Kullandıkları Değer Yaklaşımlarının Tespit Edilmesi	Nitel Araştırma Yarı Yapılandırılmış Görüşme

Sosyal Bilgilerde Vatandaşlık Değerinin Kazandırılmasında Farklı Ülke Uygulamaları (ABD, Kanada, Singapur, Türkiye).	Nitel Araştırma Doküman İncelemesi
Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatandaşlık ve Sosyal Bilgiler Derslerinde Vatandaşlık Eğitimi Hakkındaki Görüşleri	Nitel Araştırma Gözlem, Görüşme ve Doküman İncelemesi
Sosyal Bilgiler Dersi Öğretmenlerinin Bağımsızlık ve Vatandaşlık Değerlerinin Kazandırılmasına İlişkin Yaptıkları Çalışmaların Belirlenmesi	Nitel Araştırma Fenomenoloji
Ortaokul Öğrencilerinin Vatandaşlık Değerine Yönelik Algılarının İncelenmesi	Nitel Araştırma Fenomenoloji
Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatandaşlık Değerinin Kazanımına İlişkin Görüşleri	Nitel Araştırma Görüşme
İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Kültürel Mirasa Duyarlılık ve Vatandaşlık Değerlerinin Biyografilerle Öğretimi	Nitel Araştırma Durum Modeli

Nitel Araştırma Yönteminin Kullanıldığı Tezler

2006-2020 yılları arasında yayınlanan 21 lisansüstü vatandaşlık adlı tezdin 6'sında nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu tezler hakkındaki bilgiler şu şekildedir:

“Kolektif Eylem ve Gruba Bağlanma: Bedavacılık ve Vatandaşlık İlişkisi” adlı yüksek lisans tezinde nicel araştırma tekniklerinden tarama modeli kullanılmıştır.

“Ortaöğretim 11. Sınıf Öğrencilerinin Tarih Dersine Yönelik Tutumları İle Vatandaşlık Tutumları Arasındaki İlişkilerinin İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde nicel araştırma tekniklerinden tarama modeli kullanılmıştır.

“Polis Okulu Öğrencilerinin Adil Dünya İnancı, Otoriterlik, Sistemi Meşrulaştırma, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Tutumlarının İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde nicel araştırma yöntemlerinden deneysel desen modeli kullanılmıştır.

“Meslek Yüksekokulu Öğrencilerine Vatandaşlık Değerlerinin Kazandırılmasının İncelenmesi (Bişkek Örneği)” adlı yüksek lisans tezinde, nicel araştırma tekniklerinden deneysel desen modeli kullanılmıştır.

“Coğrafya Dersi Kapsamında Doğal ve Kültürel Miras Varlıklarımıza Yapılan Gezilerin ve Gözlemlerin Vatanseverlik Değeri Üzerine Katkısı (Giresun İli Örneği)” yüksek lisans tezinde nicel araştırma tekniklerinden tarama modeli kullanılmıştır.

“Vatanseverlik Değeri İle Çoklu Zekâ Alanları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinde nicel araştırma yöntemlerinden ilişkiyel tarama modeli kullanılmıştır.

Tablo 2. Nicel Araştırma Yöntemlerinin Kullanıldığı Lisansüstü Eserler

Araştırmanın Adı	Yöntem
Kolektif Eylem ve Gruba Bağlanma: Bedavacılık ve Vatanseverlik İlişkisi	Nicel araştırma
Ortaöğretim I I. Sınıf Öğrencilerinin Tarih Dersine Yönelik Tutumları İle Vatanseverlik Tutumları Arasındaki İlişkilerinin İncelenmesi	Nicel araştırma Tarama
Polis Okulu Öğrencilerinin Adil Dünya İnancı, Otoriterlik, Sistemi Meşrulaştırma, Vatanseverlik ve İnsan Hakları Tutumlarının İncelenmesi	Nicel araştırma DeneySEL Desen
Meslek Yüksekokulu Öğrencilerine Vatanseverlik Değerlerinin Kazandırılmasının İncelenmesi (Bışkek Örneği)	Nicel araştırma DeneySEL Desen
Coğrafya Dersi Kapsamında Doğal ve Kültürel Miras Varlıklarımıza Yapılan Gezilerin ve Gözlemlerin Vatanseverlik Değeri Üzerine Katkısı (Giresun İli Örneği)	Nicel araştırma Tarama
Vatanseverlik Değeri İle Çoklu Zekâ Alanları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma	Nicel araştırma Tarama

Karma (Mix) Araştırma Yönteminin Kullanıldığı Tezler

2006-2020 yılları arasında yayınlanan 21 lisansüstü vatanseverlik adlı tezden 3’ünde karma (mix) araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu tezler hakkındaki bilgiler şu şekildedir:

“İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Türk Büyüklerine Saygı, Aile Birliğine Önem Verme ve Vatanseverlik Değerlerinin Karma Yaklaşım Dayalı Etkinliklerle Öğretimi” adlı doktora tezinde nicel ve nitel araştırma yöntemi birlikte kullanılmıştır. Araştırma da nicel

veriler araştırmacı tarafından geliştirilen tutum ölçeği ile elde edilirken, nitel veriler geliştirilen görüş belirleme formları ile elde edilmiştir.

“Vatandaşlık Bağlamında Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Vatanseverlik Tutumları ve Görüşleri” adlı yüksek lisans tezinde nitel ve nicel araştırma yöntemi birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın nitel kısmında fenomenoloji deseni kullanılırken, nicel kısmında tarama modeli kullanılmıştır.

“3. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin ve Sınıf Öğretmenlerinin Vatanseverlik Değerine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde nitel ve nicel yöntemin birlikte kullanıldığı karma yöntem kullanılmıştır. Nitel veriler yarı yapılandırılmış mülakat formu ile toplanırken nicel veriler tutum ölçeği ile toplanmıştır.

Tablo 3. Karma Araştırma Yöntemlerinin Kullanıldığı Lisansüstü Eserler

Araştırmanın Adı	Yöntem
İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Türk Büyüklerine Saygı, Aile Birliğine Önem Verme ve Vatanseverlik Değerlerinin Karma Yaklaşıma Dayalı Etkinliklerle Öğretimi	Karma Tutum Ölçeği Görüş Belirleme Formu
Vatandaşlık Bağlamında Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Vatanseverlik Tutumları ve Görüşleri	Karma Fenomenoloji Tarama
3. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin ve Sınıf Öğretmenlerinin Vatanseverlik Değerine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi	Karma Yarı yapılandırılmış mülakat Tutum ölçeği

Lisansüstü Vatanseverlik Adlı Tezlerin Konu Bakımından Karşılaştırılması

2006-2020 yılları arasında vatanseverlik adlı lisansüstü tezler incelendiğinde, eğitim ve öğretim, psikoloji, gazetecilik, tarih ve coğrafya konularında yayınlandığı görülmektedir. Bu tezler hakkındaki bilgiler aşağıda verilmiştir.

Eğitim ve Öğretim Konusunda Yayınlanan Lisansüstü Vatanseverlik Adlı Tezler

Toplam 21 lisansüstü vatanseverlik adlı tezdten 16'sı eğitim ve öğretim konusunda yayınlanmıştır. Bu tezleri kaleme alan yazarlar: Esin Ertürk (2006), Tamer Kurt (2007), Deniz Can Beken (2010), Mehmet Elban (2011), Ahmet Ali Avcı (2015), Oğuzhan Gümüş (2016), Nurzada Abışeva (2018), İbrahim Yavuz (2018), Recep Yıldız (2018), Merve Keleş (2019), Rümeyya Bilginer (2019), Gizem Özcel (2019), Gökhan Demirok (2019), Şaban Karaderili (2019), Emine Tarhan (2019), İlker Açık (2020).

Psikoloji Konusunda Yayınlanan Lisansüstü Vatanseverlik Adlı Tezler

Toplam 21 lisansüstü vatanseverlik adlı tezdten 2'si psikoloji konusunda yayınlanmıştır. Bu tezleri kaleme alan yazarlar: Reşit Kışlıoğlu (2010), Papatya Çetinalp Şahin (2014).

Gazetecilik Konusunda Yayınlanan Lisansüstü Vatanseverlik Adlı Tezler

Toplam 21 lisansüstü vatanseverlik adlı tezdten 1'i gazetecilik konusunda yayınlanmıştır. Bu tezi kaleme alan yazar: Elçin Başol (2014).

Tarih Konusunda Yayınlanan Lisansüstü Vatanseverlik Adlı Tezler

Toplam 21 lisansüstü vatanseverlik adlı tezdten 1'i tarih konusunda yayınlanmıştır. Bu tezi kaleme alan yazar: Dudu Duygu Gündüz (2018).

Coğrafya Konusunda Yayınlanan Lisansüstü Vatanseverlik Adlı Tezler

Toplam 21 lisansüstü vatanseverlik adlı tezdten 1'i coğrafya konusunda yayınlanmıştır. Bu tezi kaleme alan yazar: Erdem Küpeli (2019).

Lisansüstü Vatanseverlik Adlı Tezlerin Tür Bakımından Karşılaştırılması

2006-2020 yılları arasında vatanseverlik adlı lisansüstü tezler incelendiğinde, yüksek lisans ve doktora olmak üzere iki türde yayınlanmıştır. Bu tezler ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Yüksek Lisans Türünde Vatanseverlik Adlı Tezler

Lisansüstü Vatanseverlik adlı yayınlanan toplam 21 tezdten 19'u yüksek lisans türünde yayınlanmıştır. Bu tezleri kaleme alan yazarlar: Esin Ertürk (2006), Tamer Kurt (2007), Deniz Can Beken (2010), Reşit Kışlıoğlu (2010), Mehmet Elban (2011), Elçin Başol (2014), Papatya Çetinalp Şahin (2014), Ahmet Ali Avcı (2015), Nurzada Abışeva (2018), Dudu

Duygu Gündüz (2018), Erdem Küpeli (2019), Merve Keleş (2019), Recep Yıldız (2018), Rümeyza Bilginer (2019), Gizem Özcel (2019), Gökhan Demirok (2019), Şaban Karaderili (2019), Emine Tarhan (2019), İlker Açık (2020).

Doktora Türünde Vatanseverlik Adlı Tezler

Lisansüstü Vatanseverlik adlı yayınlanan toplam 21 tezdən 2'si doktora türünde yayınlanmıştır. Bu tezleri kaleme alan yazarlar: Oğuzhan Gümüş (2016), İbrahim Yavuz (2018).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Yükseköğretim Kurulu'nun Tez Araştırma Merkezi sitesinde 2006-2020 yılları arasında yayınlanan lisansüstü vatanseverlik adlı tezlere bakıldığında, kullanılan yöntem bakımından incelendiğinde lisansüstü tezler nitel, nicel ve karma olmak üzere 3 farklı açıdan ele alınmıştır. Yayınlanan lisansüstü tezler konu bakımından eğitim ve öğretim, psikoloji, gazetecilik, tarih ve coğrafya olmak üzere 5 farklı konu alanında kaleme alındığı görülmektedir. Yayınlanan lisansüstü tezler tür bakımından incelendiğinde ise yüksek lisans ve doktora olmak üzere iki farklı türde kaleme alındığı görülmektedir.

Yükseköğretim Kurulu'nda 2006-2020 yılları arasında yayınlanan vatanseverlik adlı lisansüstü tezler incelendiğinde özellikle son yıllarında vatanseverlik adlı lisansüstü tezlerin sayılarının arttığı görülmektedir. Toplam 21 lisansüstü tezdən 12'si son 3 yılda yayınlanmıştır. Bu da vatanseverlik konusunun günden güne önem kazandığını göstermektedir.

Yükseköğretim Kurulu'nda 2006-2020 yılları arasında yayınlanan vatanseverlik adlı lisansüstü tezler incelendiğinde özellikle son yıllarında vatanseverlik adlı lisansüstü tezlerin sayılarının arttığı görülmektedir. Bu durumun son yıllarda ülkemiz ve coğrafyamızda meydana gelen gelişmelerin etkisinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Vatanseverlik adlı lisansüstü tezlerin daha çok yüksek lisans düzeyinde olması nedeniyle doktora düzeyinde çalışmalar yapılması desteklenebilir. Tarih alanında yazılan eserlerin azlığı, tarih alanında lisansüstü eğitim gören adayların bu konuya yönelmelerini destekleyebilir.

Elde edilen bulgular ve sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda vatanseverlik ile ilgili olarak:

- Vatanserverlik ile ilgili video ve eğitici filmler derslerde öğrencilere izlettirilerek öğrencilerin vatanserverlikleri arttırılabilir.
- Vatanserverlik ile ilgili lisansüstü bilimsel eserlerin sayıları arttırılabilir. Bu doğrultuda doktora eğitimi almaktan olan öğrencilerin vatanserverlik konularına yönelmeleri desteklenebilir.
- Öğretmenlere vatanserverlik ile ilgili hizmet içi eğitimler verilerek öğrencilerin vatanserverliklerini arttırılması için neler yapılabileceği konusunda yardımcı olunabilir.
- Yaşanılan bu vatan uğruna fedakârlık yapan insanlarla öğrenciler konuşturulabilir. Böylece ğrencilerin vatanserverlik konusundaki hassasiyetleri arttırılabilir.

KAYNAKÇA

- Abışeva, N. (2018). *Meslek Yüksekokulu ğrencilerine Vatanserverlik Değerlerinin Kazandırılmasının İncelenmesi (Bişkek rneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Bişkek.
- Açık, İ. (2020). *İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Kültürel Mirasa Duyarlılık ve Vatanserverlik Değerlerinin Biyografilerle ğretimi*, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sınıf ğretmenliği Anabilim Dalı, Zonguldak.
- Avcı, A. A., İbret, B. . ve Karasu Avcı, E. (2017). Sosyal Bilgiler ğretmenlerinin Vatanserverlik Değerinin Kazandırılmasına Yönelik Görüşleri, *İlköğretim Online*, 16(4), 1558-1574.
- Avcı, M. A. (2015). *Sosyal Bilgiler Dersinde Vatanserverlik Değerinin Kazandırılmasına Yönelik ğretmen ve ğrenci Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Kastamonu
- Başol, E. (2014). *Savaş Vatanserverlik ve Politika Ekseninde Abhazya'da Gazetecilik Pratiği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Medya ve İletişim Sistemleri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Beken, D. C. (2010). *Türkiye'de Ulus Devletin İnşaasında niversite Mezunlarının Vatanserverlik Olgusuna Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Muğla.

- Bilginer, R. (2019). *Ortaokul Öğrencilerinin Vatanseverlik Değerine Yönelik Algularının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method, *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Çetinalp Şahin, P. (2014). *Polis Okulu Öğrencilerinin Adil Dünya İnancı, Otoriterlik, Sistemi Meşrulaştırma, Vatanseverlik ve İnsan Hakları Tutumlarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Demirok, G. (2019). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretmenlerinin Bağımsızlık ve Vatanseverlik Değerlerinin Kazandırılmasına İlişkin Yaptıkları Çalışmaların Belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Konya.
- Elban, M. (2011). *Ortaöğretim 11. Sınıf Öğrencilerinin Tarih Dersine Yönelik Tutumları İle Vatanseverlik Tutumları Arasındaki İlişkilerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Elban, M. (2015). Tarih Eğitimi ve Vatanseverlik Üzerine Bazı Düşünceler, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/3, 1302-1319.
- Ersoy, A. F. Ve Öztürk, F. (2015). Bir Vatandaşlık Değeri Olarak Yurtseverlik: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Algısı, *İlköğretim Online*, 14(3), 974-992.
- Ertük, E. (2006). *Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatanseverlik ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Gümüş, O. (2016). *İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Türk Büyüklerine Saygı, Aile Birliğine Önem Verme ve Vatanseverlik Değerlerinin Karma Yaklaşımına Dayalı Etkinliklerle Öğretimi*, Doktora Tezinde, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Ankara.
- Gündüz, D. D. (2016). *Tarih Öğretmenlerinin Ortaöğretim Öğrencilerin 'Vatanseverlik' Değerini Öğretirken Kullandıkları Değer Yaklaşımlarının Tespit Edilmesi*, Yüksek

- Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta.
- Gündüz, D. D., Gündüz, M., Mertol, H. ve Çelikkol, Ö. (2019). Tarih Öğretmenlerinin Ortaöğretim Öğrencilerine ‘Vatanseverlik’ Değerini Öğretirken Kullandıkları Değer Yaklaşımlarının Tespit Edilmesi, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 591-606.
- Gündüz, M., Aktepe, V. ve Mertol, H. (2019). Okul Öncesi Dönemindeki Çocuklara Vatanseverlik Değerini Kazandırırken Öğretmenlerin Kullandıkları Etkinliklerin Tespit Edilmesi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (19), 387-406.
- Kabaklı Çimen, L. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Vatanseverlik Tutumları ile Benlik Kurguları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1950-1975.
- Karaderili, Ş. (2019). *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatanseverlik Değerinin Kazanımına İlişkin Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Uşak.
- Keleş, M. (2019). *Vatanseverlik Değeri İle Çoklu Zekâ Alanları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Sivas.
- Kışlıoğlu, R. (2010). *Kolektif Eylem ve Gruba Bağlanma: Bedavacılık ve Vatanseverlik İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Kurt, T. (2007). *Öğretmenlerin Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatanseverlik Algılarının Nitel Olarak İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Küpeli, E. (2019). *Coğrafya Dersi Kapsamında Doğal ve Kültürel Miras Varlıklarımıza Yapılan Gezilerin ve Gözlemlerin Vatanseverlik Değeri Üzerine Katkısı (Giresun İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Giresun.
- Özcel, G. (2019). *3. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin ve Sınıf Öğretmenlerinin Vatanseverlik Değerine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Kocaeli.

- Tarhan, E. (2019). *Vatandaşlık Bağlamında Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Vatansızlık Tutumları ve Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Bolu.
- Tedmem, Z. S., Palancı, M., Kandemir M. ve Dündar, H. (2014). Eğitim ve Bilim Dergisinde Yayınlanan Araştırmaların Eğilimleri: İçerik Analizi, *Eğitim ve Bilim*, 173(39), 430-453.
- Timmins, F. ve McCabe, C. (2005). How to Conduct an Effective Literature Search, *Art & Science Study Skills*, 11(20), 41-47.
- Yavuz, İ. (2018). Sosyal Bilgiler Derslerinde Vatansızlık Değeriinin Öğretimi Konusunda Farklı Ülke Uygulamaları, *Araştırma ve Deneyim Dergisi (ADEDER)*, 3(1), 17-31.
- Yavuz, İ. (2018). *Sosyal Bilgilerde Vatansızlık Değeriinin Kazandırılmasında Farklı Ülke Uygulamaları (ABD, Kanada, Singapur, Türkiye)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimsek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 7. Baskı, Seçkin Yayınevi: Ankara.
- Yıldırım, S. (2006). *TSK Vatandaşlık Bilinci ve Vatan Sevgisi Eğitiminin Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Van.
- Yıldız, R. (2018). *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatansızlık ve Sosyal Bilgiler Derslerinde Vatansızlık Eğitimi Hakkındaki Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Kütahya.

TOMMASO CAMPANELLA'NIN GÜNEŞ ÜLKESİNDE ÖZGÜRLÜĞÜN BEŞ HALİ**Dr. Öğr. Gör. Mehmet KANATLI**

Hitit Üniversitesi

ORCID: [0000-0003-2215-4038](https://orcid.org/0000-0003-2215-4038)**Özet**

Erken Modern Dönem Siyaset Felsefesinin önemli metinleri arasında yer alan Tommaso Campanella'nın Güneş Ülkesi adlı yapıtı, yaşamış olduğu dönemin toplumsal eşitsizliklerini, adaletsizliklerini ve tutsaklıklarını eleştiren ve ideal bir toplumsal formasyonun nasıl olması gerektiğini açıklayan ütöpik bir eserdir. Tıpkı diğer ütöpik eserlerde olduğu gibi Campanella da bu eserinde özgür ve adil bir toplumun resmini çizmeye çalışır. Bunu yaparken de özellikle toplumsal özgürlük ve eşitlik nosyonlarını ön planda tutarak, toplumu oluşturan fertlerin nasıl özgür olacaklarını eserin neredeyse genelinde bazen örtük bazen de açık seçik anlatmaya koyulur. Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı; Campanella'nın Güneş Ülkesi'nde ortaya koyduğu özgürlük ideallerini kategorileştirerek Campanella'nın özgürlük nosyonunu toplumsal özgürlük bağlamında nasıl formüle ettiğini açıklamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tommaso Campanella, Güneş Ülkesi, Özgürlük.**Abstract**

Being one of the crucial texts of Early Modern Term Political Philosophy, Tommaso Campanella's masterpiece, The City of the Sun, is a Utopian work which extremely criticizes social inequalities, injustices and dependence of the period that he has lived and clarifies how an ideal social formation should be. Just like other utopian Works, Campanella tries to paint a picture in which free and just society has established in his work. By keeping the notions of freedom and equality in the foreground, Campanella sometimes implicitly and sometimes explicitly tries to explain how the individuals who makes up the society will be free almost throughout the work. In this sense, by categorizing the ideas of freedom in The City of the Sun, the main purpose of this study is to try to explain how Campanella formulates the notion of freedom within the context of social freedom.

Keywords: Tommaso Campanella, The City of the Sun, Freedom.**Giriş**

Modern dönem siyaset felsefesinde Ütöpik Yapıtlar kategorisinde değerlendirilen, modern dönem siyaset felsefesi yazın dünyasının erken dönem temsilcileri arasında yer alan ve

Headley'in tabiriyle 'geç Rönesansın bağlantı figürü olarak karşımıza çıkan'¹ Tommaso Campanella'nın Güneş Ülkesi, (*La città del Sole (The City of the Sun)*) adlı yapıtı, on yedinci yüzyılın başından günümüze değin ideal bir toplumsal formasyonun nasıl olması gerektiği yönünde yürütülen tartışmalarda akla ilk gelen eserlerden biri olagelmıştır.

Her ne kadar Yunanca'da 'yok, olmayan' anlamlarına gelen olumsuzluk eki *ou* ve 'yer' anlamına gelen *topos* sözcüklerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan *utopia* teriminin kullanımı², Thomas More'un 1516 yılında kaleme aldığı Latince adı *De Optimo Reipublicae Statu deque Nova Insula Utopia* veya kısaca Türkçe'deki adıyla Ütopya adlı eserle yaygınlaşmaya başlamışsa da, Campanella'nın Güneş Ülkesi adlı kitabından sonra terim adeta literatürde düzene karşı gelmenin, alternatif bir yaşam alanı yaratmanın eş anlamlısı olarak kullanılagelmıştır (Badaloni, 1965: 8). Ütopya kategorisinde yer alan eserlerin ortak noktası; eseri kaleme alan düşünürlerin yaşadıkları dönemdeki toplumsal adaletsizlik, eşitsizlik ve her şeyden önemlisi de özgürsüzlüklere veya tutsaklıklara karşı gelmektir (Sarakemsky, 1993: 112). Bu türden bir hoşnutsuzluğun ve karşı gelişin temel nedeni; sadece yazarın içinde yaşadığı toplumsal düzenden rahatsızlık duymuş olması değil, aynı zamanda yazarın bilakis kendisinin tutsaklıklara, adaletsizliklere ve eşitsizliklere uğramış olmasıdır (a.g.e: 113). Campanella'yı da bu kategoride değerlendirmek gerekir.

1568 yılında İtalyanın Stilo kasabasında dünyaya gelen ve 1639 yılında Paris'te hayata veda eden Campanella'nın Güneş Ülkesi adlı eserini yazmadan önce 'sapkınlık suçlamasıyla'³ yaşamış olduğu sürgün hayatı, uzun yıllar hapisanede tutsak edilmesi ve özellikle ülkesinin İspanya tarafından hakimiyet altında tutulması, Ernst Germana'nın da belirttiği gibi Campanella'nın siyasi tutumunu ve düşüncelerini etkileyen en önemli etkenlerdendir (Germana, 2014: 9). Her ne kadar düşünür dinsel ve siyasi görüşlerini, *Apologia pro Telesio (Telesio'yu Savunma)* ve *Rhetorica Nova (Yeni Hitabet)* adlı eserlerinde kısmen sergilemiş olsa da, ideal bir toplumsal formasyonun nasıl yaratılacağı yönündeki bütünlüklü argümanlarını Güneş Ülkesinde görmek mümkündür. Bu bağlamda Campanella'nın Güneş

¹ Tommaso Campanella'nın Rönesans Düşüncesi'ndeki yeri hakkında detaylı bilgi için bkz: John M. Headley. (1997). *Tommaso Campanella and the Transformation of the World* (Princeton: Princeton University Press); Bonansea, Bernardino (1969), *Tommaso Campanella. Renaissance Pioneer of Modern Thought* (Washington D.C.: The Catholic University of America Press).

² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Çiğdem, Dürüşken (2011), *Güneş Ülkesi, Thoma Campanella*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

³ Campanella, yaşadığı dönemde kilisenin Aristotelesçi resmi görüşünü eleştiren Aristoteles karşıtı doğa bilimci Bernardo Telesio'nun fikirlerini desteklediği için kilise tarafından sapkınlıkla suçlanmıştır. Telesio'nun temel düşüncesi şuydu: "Bilim soyut kavramlardan değil, gerçek varlıklardan yola çıkmalıdır. Deney, bilimin başvurması gereken temel yöntemdir" (Özsoy, 2017: 1318).

Ülkesi, Dürüşken'in de belirttiği üzere, “yaşamının yarısını hapislerde geçirmiş bir düşünürün Kilise, Tanrı, doğa, varlıklar, evren, siyaset, toplum ve en önemlisi yeniden yapılanmayla ilgili bütün düşlerinin ete kana bürünüp dirildiği bir coğrafyadır; bir filozofun dünya üstünde kurmak istediği, ama ancak zihninin kıyısında bucağında kurmak zorunda kaldığı bir sığınaktır” (Dürüşken, 2011: 9). Bir başka deyişle, Campanella'nın nazarında Güneş Ülkesi aslında tutsaklıktan, eşitsizlikten ve adaletsizlikten toplumsal olarak nasıl kurtulacağını resmetmektir. İçinde yaşadığı dönemden ve toplumdaki rahatsızlığını “dünyada büyük bir bozulmuşun yaşandığını, insanların gerçek anlamda üstün yasalarla yönetilmediğini, iyilerin işkence çekerken, hakaret işitirken kötülerin saltanat sürdüğünü söylüyorlar, oysa onlara göre, kötülerin mutlu yaşamı aslında mutsuz bir yaşamdır” (Campanella, 2011: 157) şeklinde açık seçik dile getiren Campanella, Hint Okyanusu'nda Taprobana adasına yerleştirdiği Güneş Ülkesi'ndeki ideal toplumsal formasyonda eşitlik ve özgürlüklerin nasıl olması gerektiğini Cenevizli bir kaptan ile 'Baş Hospitalarius'⁴ arasında geçen capcanlı bir sohbet üzerinden resmetmeye çalışır. Özgürlükleri toplumsal boyutta ele almaya çalışan Campanella son derece yalın ve akıcı bir dille kaleme aldığı Güneş Ülkesi adlı yapıtında zaman zaman dinsel özgürlükten, zaman zaman cinsel özgürlükten ve çoğu zamanda özgürlük için eşitliğin öneminden bahsetmektedir. İşte çalışmamızın temel amacı da Campanella'nın Güneş Ülkesi ile çizmeye çalıştığı bu resimde özgürlüğün izlerini sürerek Campanella'nın özgürlüğe dair düşüncelerini açığa çıkarmaktır. Bu bağlamda, çalışmada Campanella'nın Güneş Ülkesi'nde özgürlüğe dair fikirleri beş alt başlık şeklinde kategorileştirilerek her bir kategoride Campanella'nın özgürlüğe dair fikirlerinin ayrıntılı açıklaması yapılmıştır.

1. Özgürlüğün Birinci Şartı Olarak Dış Tehditten Arınma

Güneş Ülkesinin vatandaşlarının ideal bir toplumsal formasyonda özgür olabilmelerinin ilk şartını Campanella tıpkı 'Machiavelli'nin özgürlük anlayışında olduğu gibi'⁵ dış tehditlerden arınma veya bağımsızlık şeklinde formüle eder. Campanella'ya göre tehdit iki yönlüdür. Birincisi ülkenin bağımlı hale getirilme veya işgal edilme ihtimalleridir. Ada ülkesi olan Güneş Ülkesinin çok sıkı bir şekilde korunması bunun en açık göstergesidir. Kent'in etrafının

⁴ Hastane rahibi, hayır işlerine bakan rahip: S. Ioannis de Deo (Aziz John) tarafından kurulan Ordo Hospitalarius (Hospitalarius Tarikatı) rahibi. Dinsel kimlikli askeri bir örgüt olan Hospitalarius tarikatı 1080'de Kudüs'te kuruldu ve kutsal topraklarda hastalanan hacılara bakma ve ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlendi. Campanella'nın Güneş Ülkesi'ni yazdığı tarihlerde, Baş Hospitalarius Fra Alof de Wignacourt idi, ama Campanella ise ne Hospitalarius'un ne de Cenevizli Kaptan'ın adını verir, bu yüzden eserindeki konuşmacılar hayali karakterler olarak kalır (Dürüşken, 19).

⁵ Machiavelli'nin özgürlük ve güvenlik arasındaki ilişkiye dair argümanlarının detayları için bkz. Machiavelli, N. (1998). *Prince*, Chicago, The University of Chicago Press.

yüksek duvarlarla çevrili olması ve kente ancak dört kapıdan giriş yapılarak ulaşılabileceği gerçeği bu ihtimalleri bertaraf etmeyi hedeflemektedir. Campanella özgür kentin ilk şartı olan güvenlik durumunu şu şekilde formüle eder:

“Ülke yedi çembere bölünmüş ve bu çemberler adlarını yedi gezegenden almış; bir çemberden diğerine dört caddeden ve dünyanın dört köşesine bakan dört kapıdan giriliyor. Ayrıca bu ülke öyle inşa edilmiş ki, biri ilk çemberi yarmaya kalksa, ikincisini yarmak için iki kat, üçüncüsü için de bir o kadar çaba sarfetmeli, yani hep bir kat daha fazla çaba ve emek sarfetmek zorunda kalacak. Bu yüzden ülkeyi tamamen fethetmek için yedi çemberi yarması gerekecek. Ama bana sorarsan, ilk çemberi bile zaptetmek öyle kolay bir iş değil; duvarları öyle kalın ki, ayrıca siperlerle, kulelerle, toprakla ve hendeklerle öyle iyi tahkim edilmiş ki” (Campanella, 2011: 33).

Campanella, Güneş Ülkesi’ne yönelik ikinci tehditi ise dışarıdan gelebilecek ahlaki yozlaşma olarak değerlendirmektedir. Ona göre ahlaki yozlaşma demek aynı zamanda insanların özgürlük yanılısımaı içerisinde oldukları anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Campanella’nın, insanı, ‘duyuların isteklerine kapılan hayvanlardan farklı olarak, tutkuların dürtüsüne başkaldırabilen bir canlı olarak tanımlaması’⁶ dolaylı olarak Campanella’nın, Güneş Ülkesi’nde ahlaki yozlaşma ile özgürlük arasında kurmuş olduğu sıkı bağı gösterir. Dışardan gelecek bu yönde bir tehdit ihtimalini, Campanella şu sözlerle bertaraf etmeye çalışır:

“Ülkelerinin, kölelerin ve yabancıların kötü alışkanlıklarıyla yozlaşmasını istemiyorlar. Bu yüzden ticareti Kentin ana kapılarında yapıyorlar; savaşta esir düşürdükleri insanları da satıyorlar ya da bunları kent dışında çukurlar kazmada veya ağır işlerde kullanıyorlar” (a.g.e: 109).

Campanella’nın içinde yaşadığı dönemin toplumsal ve tarihsel koşullarını hatırladığımızda Campanella güvenliği veya bağımsızlığı toplumsal özgürlük için öncül şart koşarak yaşadığı ülkenin tutsaklık ve yozlaşmaya bağlı özgür olamama durumuna adeta reçete sunmayı adeta Güneş Ülkesi üzerinden amaçladığı söylenebilir.

2. Özgürlüğün İkinci Şartı Olarak Temel İhtiyaçların Karşlanması Gerekliği

Campanella insanın özgür olabilmesinin önündeki en büyük engelin toplumda özel mülkiyet kurumunun varlığı olarak değerlendirir ve Güneş Ülkesi’nde özel mülkiyetin olmadığı bir toplum ideali resmeder. Ona göre özel mülkiyet bir toplumda hem kıskançlığın hem de bencil sevginin ve tutsaklığa yol açan aşırı şehvetin temel nedenidir. Benzer şekilde özel mülkiyete

⁶ Detaylı bilgi için Bkz. Tomasso, Campanella. (1925). *Del senso delle cose e della magia naturale*, Antonio Bruers (edited and translated.), Oxford: Oxford University Press.

içkin kılınan aile kavramı da, toplumsal çıkar yerine kişisel çıkarı ön planda tuttuğu için toplumsal bağları zayıflatan ve bir süre sonra toplumun özgürlüğünü bireysel tutsaklıklara dönüştüren bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda Campanella toplumda özel mülkiyet kurumunun neden olmaması gerektiğini şu şekilde açıklar:

“Özel mülkiyetin ortaya çıkmasının ve gelişmesinin başlıca sebebi, tek tek her insanın kendisine ait ayrı evi, çocukları ve karısı olmasıymış. Onlara göre, bu durum bencil bir sevgi doğurur. Çünkü oğlumuzun servetini ve mevkisini yükseltmek, mülklerimize mirasçı bırakmak için, zenginsek ve soyumuzun spoumuzun gücüne güvenip hiçbir şeyden korku duymuyorsak, hepimiz ya devletin elindekileri kapmaya hazır hale geliriz ya da azla bir nüfusumuz yoksa, kaynaklarımız yetersizse ve vasat bir aileden geliyorsak, açgözlü, dalavereci, ikiyüzlü oluruz. Oysa bencil sevgiyi bir tarafa atmış olsak, ortada sadece topluma duyduğumuz sevgi kalacak” (a. g. e. 51).

Özel mülkiyetin özgürlüğe giden yolda bir engel teşkil ettiğini bu şekilde açıklayan Campanella, gerçek özgürlüğün komünist bir devlette veya toplumda gerçekleşebileceğini iddia eder. Dürüşken’in de belirttiği gibi Campanella’nın Güneş Ülkesi’nde yaşayanların “her şeyleri ortak; bir arada yiyip içiyorlar, bir arada çalışıyorlar, bir arada yürüyorlar, bir arada eğleniyorlar, bir arada şarkı söylüyor, dans ediyorlar, bir arada uyuyorlar ve bir örnek giyiniyorlar” (Dürüşken, 2011: 8). Bu bağlamda, Güneş Ülkesi’nde herkes yeteneğine göre toplumsal üretime katkı sağlar ve herkes toplumsal olarak üretilenden ihtiyacı olanı alır ki toplumsal eşitsizliklerin yaşanmadığı bir toplumda özgürce eylemde bulunabilsinler. Dolayısıyla Campanella’ya göre özgür olmanın en önemli şartı ekonomik olarak bir insanın başka bir insana bağımlı olmaması durumudur. Bu durumu Campanella şu şekilde açıklar:

“İhtiyaçları olan her şeyi toplumdan alıyorlar. Yöneticiler bir kimsenin hak ettiği kadar fazlasını almamasına büyük özen gösteriyorlar. Onların arasındaki dostluğa savaş ve hastalık durumlarında tanık oluyorsun ya da bilimsel rekabette, öyle ki karşılıklı bir şeyler öğreterek birbirlerine destek oluyorlar. Kimi zaman övgüler yağdırarak, konuşarak, hizmet ederek ve temel ihtiyaçlarını bölüşerek birbirlerini besleyip geliştiriyorlar. Aynı yaşta olan herkes birbirine kardeş diyor. Yirmi iki yaşın üstündekilere baba, yirmi iki yaşın altındakilere oğul deniyor. Ayrıca Yöneticiler bu kardeşlik bağı çerçevesinde kardeşin kardeşe haksızlık etmemesi için ellerinden geleni yapıyor” (Campanella, 2011: 53).

Burada önemle üzerinde durulması gereken husus, Campanella’nın toplumda bir insanın başka bir insana bağımlı olma ihtimalini ekonomik eşitsizlikler üzerinden açıklayarak adeta modern dönem pozitif özgürlüğün ilk savunucusu durumunda olduğudur. ‘Modern dönem

pozitif özgürlük savunusuna göre bireyin özgürce eylemde bulunabilmesi için ekonomik olarak bağımsız ve kendine yeten konumda olması gerekir⁷ ki; Campanella'nın da en azından özgürlüğün somut alanda gerçekleşebilmesi için insanın temel ihtiyaçlarının karşılanması şartını koştuğunu pekâlâ söylemek mümkündür.

3. Özgürlük ve Emek İlişkisi

Komünist bir toplumsal formasyonun resmini çizen Campanella'ya göre kişi ancak ve ancak yetenekleri ölçüsünde emek sarfederek kendisini gerçekleştirebilir ki; bu da gerçek özgürlüğün ta kendisidir. Bir başka deyişle, Campanella emeği özgürlüğe giden yolda ontolojik bir kategori olarak ele almaktadır. Komünist düzen bu ülkede kötülüğü, yani kendini beğenmişliği yok etmek için kurulmuştur, çünkü kendini beğenmişlik özel mülkiyetten kaynaklanır. Bu yüzden ülkedeki herşey herkese aittir. Sanatlar, mevkiler, onurlar, övgüler ortaktır (Dürüşken, 2011: 21). Özel mülkiyetin olmadığı bir toplumsal formasyonda toplumun oluşumunu iş bölümü üzerinden açıklayan Campanella bu bağlamda, Karl Marx'ı andırırçasına “herkesten yeteneğine göre herkesten ihtiyacına göre” ilkesinden yola çıkarak herkesin emeğine göre toplumsal üretime nasıl katkıda bulunması gerektiğini uzun uzadıya anlatır:

“Fazla güç ve uzun yol yürümeyi gerektiren işler erkekler tarafından yapılıyor, örneğin toprağı sürme, ekme, hasat toplama, harman yerinde ya da bir ihtimal bağbozumunda çalışma gibi işler. Ama koyun sağma, peynir yapma gibi işler için genellikle kadınlar tercih ediliyor. Ayrıca yine kadınlar Kentin civarındaki bahçelere gidip ot topluyor, topladıklarını ayırıyor. Oturarak yapılan ya da durağan işleri de kadınlara bırakmışlar, örneğin doku, örgü örme, iplik eğirme, dikiş dikme, saç ve sakal kesme, ilaç hazırlama ve her türden giysi dikme. Buna karşın kadınlar marangozluk işlerine, Demirciliğe ve silah yapımına karışmıyor. Bir kadının resim yeteneği varsa, hiçbir engellemeyle karşılaşmadan resim yapabiliyor. Müzik uğraşısı ise tamamen kadına bırakılmış, çünkü bu işten kadınlar, bir de çocuklar büyük keyif alıyor; ama boru ya trampet çalmalarına izin verilmiyor. Ayrıca yemek hazırlamak ve sofraya hizmet etmekse erkek çocuklarının ve yirmi yaşından küçük kızların işi olarak belirlenmiş” (a.g.e: 65).

Daha da önemlisi, emeğin yetenekleri doğrultusunda özgürce açığa çıkması ve insanın bir anlamda kendini gerçekleştirebilmesi Campanella'ya göre eğitim kurumu ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, Güneş Ülkesi'nde bütün kent neredeyse başlı başına bir okul olarak tasarlanmış, yurttaşların hepsi çocukluktan başlayarak yetenekleri ölçüsünde eğitime tabi

⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Mehmet KANATLI. (2020). *THE TENSION BETWEEN PRIVATE PROPERTY, FREEDOM AND ORDER IN SOCIAL CONTRACT THEORIES* (Doctoral dissertation, MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY).

tutularak hem ruhen hem de bedenlen kendilerini gerçekleştirirler. Monarşiyle yönetilen Güneş lkesin’de en büyük yönetici olan Rahip Sol’un, adları sırasıyla G, Bilgelik ve Sevgi olan yardımcılarında Sevgi’nin görev tanımına baktığımızda vatandaşların daha ocuk yaşta eğitime tabi tutularak yetenekleri doğrultusunda emeklerini sarfederek nasıl zgr yurttaşlar konumuna yükseldiğini gözlemleyebiliriz. Bu doğrultuda Campanella yardımcı yöneticilerden olan Sevgi’nin en temel görevini şu şekilde açıklar:

“Sevgi doğan çocukların yetiştirilmesinden sorumlu; Hekimlikten, Eczacılıktan, toprağın ekiminden, tahıl ürünlerinin ve meyvelerin hasadında, ziraattan, meracılıktan, mevsimlere göre yapılan hazırlıklardan, aşcılıkla ilgili işlerden de; yani beslenmeyle, giyim kuşamla ve cinsel birleşmeyle ilgili ne var ne yoksa hepsinden sorumlu ve bu sanatları öğretmekle yükümlü erkek ve kadın öğreticileri yönetmekle görevli” (a.g.e. 49).

Toplumsal iş bölümü neticesinde ortaya çıkan toplumda toplumun her bir ferdinin kendini gerçekleştirebilmesinin şartını kişinin yetenekleri doğrultusunda emeğini açığa çıkarmaktır. Bunun yolu Campanella’ya göre sıkı bir eğitimden geçmektedir. Yeteneği bu şekilde emek ve iş bölümü ile ilişkilendiren Tomasso Campanella sonuç itibariyle, zımnen herkesin birbirinden farklı yeteneklere sahip olduğunu ama önemli olanın kişinin kendini özgürce gerçekleştirebilmesi için eğitim ve emek aracılığıyla yeteneklerini açığa çıkarmanın önemini kabul etmiş görünmektedir.

4. Din zgrlğ

Her ne kadar Campanella’nın Güneş lkesi’nde vatandaşların dinlerine dair tasarımlar, ruhun lmszlyđ ve cennet ve cehennemden Tanrı tarafından yaratıldığı yönünde Hıristiyanlıktan izler taşıyor olsa da; Bernardino’nin de belirttiği üzere yurttaşların dini esasında kent ve yıldızlar arasında bağlantı kuran doğal bir dini simgelemektedir (Bernardino, 1959: 27). Bir başka deyişle, Güneş lkesi’nin vatandaşlarına vahiy inmemiştir belki ama Campanella’ya göre, “ahlaksal yaşayış biçimleri, hak hukuk anlayışları, doğaya ve insana saygıları ölçüt alınacak olursa neredeyse tam anlamıyla Hıristiyanlar” (Dürüşken, 2011: 9). Bu bağlamda, Güneş lkeliler’in temel taşı doğa yasası olduğu gibi din de doğuştan gelen bir duyurudur ve insanın hamuruna işlenmiştir. Tanrı bütün yarattıklarıyla kendini doğada sergiler, bu yüzden O’nun bilgisine ermek için doğaya saygı beslenmelidir. Tanrının yansıısı olan Güneş’e şkretmeli ve onun aracılığıyla Tanrı’ya ibadet edilmelidir (a.g.e:). Burada yurttaşların kendi dini yaşama yönünde herhangi bir engel yoktur. Daha da önemlisi, Campanella din özgürlüğünü sadece Güneş tanrısına tapınmak olarak formüle etmekte ve bunun dışında

ibadetleri sapkınlık ve yozlaşma olarak tanımlamaktadır: “Tanrıdan başka hiçbir yaratığı tapınmaya layık bulmuyorlar” (Campanella, 2011: 145)

Daha da önemlisi, din Campanella’da işlevsel bir boyutta ele alınmaktadır. Din ideal toplumsal formasyonun sürdürülebilmesinde, özellikle de Güneş Ülkesinin yasalarına uyacak erdemli yurttaşlar yetiştirilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Bir başka deyişle din özgürlüğünün sadece Güneş Tanrısı’na tapınmayla sınırlandırılması ideal düzenin yozlaşmaması ve bozulmaması için elzem görülmekte ve Güneş Ülkesi’nin bir anlamda resmi dini olan Doğa Dini dışındaki dinlerin ülkeye girişi engellenmek istenmektedir (a.g.e: 146). Dolayısıyla erdemli yurttaşlığın din üzerinden ilişkilendirilmesi ve Krishan Kumar’ın da belirttiği üzere “kısa ve herkesin kolayca anlayabileceği bir dille bronz levhalara yazılmış olan yasalar tapınağın sütunlarında asılı...” (Kumar, 2006: 67) olması din özgürlüğünün hem neden işlevsel olduğunu hem de dinsel özgürlüğün neden resmi dinle sınırlı olduğunu göstermektedir.

5. Cinsel Özgürlük

Güneş Ülkesi’nde toplumun bekası açısından ilk etapta cinsel özgürlüğün varlığından söz edilebilir. Özellikle Campanella’nın “Güneş ülkesindekiler için kadının hem hizmette hem de yatakta ortak olduğunu gördüm” (Campanella, 2011: 89) sözü toplumda ‘hetairisme’⁸ geçerli bir ilişki türü olduğunu göstermektedir. Fakat aynı sayfada Campanella bu ortaklık durumuna “toplumda erkeklerin “vahşi hayvanlar gibi her önüne çıkan kadına saldırıyorlar anlamına gelsin..... soyun devamını sağlamak amacıyla ve belli bir düzen çerçevesinde yürütüyorlar bu ortaklığı” (a.g.e) sözüyle bir sınır çizmektedir. Daha da önemlisi, cinsel özgürlüğün sınırlarını doğal düzene içkin kılacak şekilde belirleyen Campanella, cinsel özgürlüğü denetim altında tutmak ister. Bu doğrultuda Hospitalarius’un ‘soylarını nasıl devam ettirdiklerini de anlatır mısınız?’ sorusuna Campanella, Cenevizli Kaptan üzerinden şu cevabı verir:

“Burada hiçbir kadın on dokuz yaşına basmadan kocaya verilmez. Erkek de yirmi bir yaşına girmeden soyunu devam ettirmeye girişemez, ama bünyesi zayıfsa bu süre daha da uzar. Bu yaştan önce doğaya aykırı yollardan zevklerini tatmin etmeye kalkışmasınlar diye, bazı erkeklerin ancak kısır ve hamile kadınlarla cinsel ilişkiye girmesine izin verilir. Kadın yöneticiler ve yaşlı erkek yöneticiler şehvetli ve aşk güdülerini fazla olan erkeklere

⁸ Kelime ilk defa Bachevon tarafından cinselliğin yaşanmasında herhangi bir kuralın ve sınırlamanın olmadığı anlamında kullanılarak Aile Tarihi literatürüne kazandırılmıştır. Bachevon’dan alınan bu kavramı Friedrich Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni adlı kitabında daha çok aile kurumunun olmadığı toplumlarda görece cinsel özgürlük anlamında kullanmıştır. Detaylı için bkz. Friedrich, Engels. (2019). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (Çev). Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap.

cinsel ilişkiye girebilecekleri kadınları bulur; onların bu ilişkiyi istediklerini ya kendilerinden gizlice öğrenirler ya da böyle bir şeyi güreş meydanlarında bizzat saptarlar. Ama önce soyun üremesinden birincil derecede sorumlu Yöneticiden izin alırlar; bu kişi büyük Tıp Bilginidir ve üç asil başkandan biri olan Sevgi'nin hizmetindedir” (a.g.e: 71).

Düzen-özgürlük geriliminde cinselliğin heterasizm ile sınırlandırılması ve doğanın Campanella'ya göre erkek-kadın birlikteliğini zorunlu kılması, haliyle Campanella'nın eşcinsel bir ilişkinin cinsel özgürlük kategorisinde değerlendirilemeyeceği sonucuna ulaşmasına yol açmıştır. Benzer şekilde, cinsel özgürlüğe belli bir sınırlama getiren Campanella, Güneş Ülkesi'nde cinsel şehveti dizginlemenin yollarını toplumsal normlar aracılığıyla cinsel denetimde bulmuştur. Bu bağlamda Campanella Güneş Ülkesi'nde hem eşcinsel birlikteliği hem de soyun devamını veya üremenin devamını sağlamanın dışında kalabilecek ilişkileri düzenin bekası için toplumsal baskı üzerinden bertaraf etmeye çalışmaktadır:

“Eşcinsel bir ilişki yaşarken yakalanırlarsa cezaya çarptırılırlar ve doğal düzeni altüst ettiklerinin işareti olarak iki gün boyunca ayakkabılarını boyunlarına asarak gezmek zorunda kalırlar, başka deyişle ayaklarını başlarına geçirirler. Bu suça ikinci kez teşebbüs etmeye kalkarlarsa işin sonu ölüm cezasına kadar gidebilir. Buna karşılık yirmi bir yaşına kadar cinsel ilişkiye girmekten kaçınmış olanlar, hatta yirmi yedi yaşına kadar hiçbir ilişki yaşamamış olanlar nişanlarla onurlandırılır ve halka açık törenler düzenlenir şarkılarla göklere çıkarılır” (a.g.e. : 71-73).

SONUÇ

Modern dönem siyaset felsefesinin önemli yapıtlarından biri olan Güneş Ülkesi'nde Campanella, yaşamış olduğu dönemin eşitsizliklerini, toplumsal adaletsizliklerini ve tutsaklığı bir anlamda eleştirerek insanın nasıl özgür olabileceği yönünde ideal bir toplumsal formasyonun resmini çizmiştir. Bu resmin özgürlük karelerine baktığımızda beş boyutlu bir fotografla karşılaşmaktayız. Özgürlüğün birinci karesi, toplumsal bütünlüğü perçinleyecek ve yurttaşları özgür kılacak şekilde dış tehditten güvenlik ve yozlaşma kaygısıyla arınmayı anlatırken; ikinci kare bizlere özgürlüğün ekonomik imkânlar dâhilinde somutlaşabileceğini anlatmaktadır. Emeğin özgürlüğe giden yolda ontolojik bir kategori olarak ele alındığını gösteren üçüncü karede ise Campanella, toplumsal işbölümü ekseninde ortaya çıkan bir toplumsal formasyonda kişinin ancak eğitim sayesinde özgürce kendini gerçekleştirebildiği bir portre betimlemektedir. Bir sonraki karede Campanella bizlere, Güneş Ülkesi'nde hem Güneş Tanrısından başka bir tanrıya inanmanın neden yurttaşlar için sapkınlık olacağını, hem

de dinsel özgürlüğün sınırlamaya tabi olmasının erdemli yurttaşlar yetiştirmede ve yasalara itaat etmede ne denli önemli bir uygulama olacağını açıklar. Resmin tamamlayıcısı olan son karede ise; Güneş Ülkesi'nde yurttaşların üreme ile cinsellik arasındaki ilişkiden bahsederken Campanella'nın cinsel özgürlüğü toplumun ve düzenin bekası için neden ve nasıl sınırlandığını açıklanmaktadır.

KAYNAKÇA

Badaloni, N. (1965). *Tommaso Campanella*, Milano: Feltrinelli Press.

Bernardino, B. (1969). *Tommaso Campanella. Renaissance Pioneer of Modern Thought*, Washington D.C.: The Catholic University of America Press.

Campanella, T. (1925). *Del senso delle cose e della magia naturale*, Antonio Bruers (edited and translated.), Oxford: Oxford University Press.

Campanella, T. (2011). *CIVITAT SOLIS, (Güneş Ülkesi)*, (Çev.), Dürüşken, Çiğdem, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Dürüşken, Ç. (2011), *Güneş Ülkesi, Thoma Campanella*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Engels, F. (2019). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev). Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap.

Headley, John, M. (1997). *Tommaso Campanella and the Transformation of the World* (Princeton: Princeton University Press).

Kanatlı, M. (2020). *THE TENSION BETWEEN PRIVATE PROPERTY, FREEDOM AND ORDER IN SOCIAL CONTRACT THEORIES* (Doctoral dissertation, MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY).

Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, (Çev.) Ali Galip, İstanbul: Kalkedon Yayınları

Machiavelli, N. (1998). *Prince*, Chicago, The University of Chicago Press.

Özsoy, S. (2017). “Utopia, Güneş Ülkesi ve Yeni Atlantis: Dayanışma Bir Hayal Mi, Yoksa Bir Hakikat Mi?”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (2): 1313-1325.

Sarakemsky, I (1993). “Utopia as political theory”, *South African Journal of Political Studies*, 20 (2): 111-125.

İNTERNET KAYNAKÇA

Germana, E. (2014). "Tommaso Campanella", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/campanella/>>. (Erişim Tarihi: 15/06/200).

REPEATS IN SEDAT UMRAN'S POEMS

SEDAT UMRAN'IN ŞİİRLERİNDE YİNELEMELER

Özgür GEDİKLİ

Milli Eğitim Bakanlığı

ORCID: 0000-0001-7763-3699

Abstract

Language studies are made to understand and interpret literary texts. There are many ways for language reviews. Stylistic is one of them when examining the style of the writer or poet, the ways and methods of using language, that is, the style. In stylistics, it is tried to determine the fiction, style and language usage in the texts by using certain criteria in line with linguistic methods. For this purpose, language deviations in texts, relationships between texts, priorities, quotations and so on. is examined. Repetitions are also one of these areas of study of lexical science. Repetitions; sounds, words or structures repeatedly, periodically, frequently, in escalation or contrast. It has been used frequently in literary works because it affects people in terms of harmony and makes the text a pleasant structure. These brought beauty to literary works, created associations, reinforced the meaning and concepts.

Certain sounds, words, syntaxes and structures are repeated in the language of poetry. These repetitions appeal to the listener's sense of harmony by creating rhythm like in music. It creates different sound images in the audience and adds richness to the meaning of the poem. Sometimes it brings dynamism or stillness to the poem. Many poets grasped the contribution of repetitions to associations and the effect of harmony and benefited from this in their poems as in the art of repetition in divan poetry.

Sedat Umran, known as the "poet of things", wrote poems about objects that no one had written or even thought about before. He turned to metaphysical fields and thought that the subconscious could be expressed with the identity of the thing. The poet, who also attaches importance to form in his poems, emphasized harmony and benefited from repetitions in providing rhythm in his poems. It focused especially on frequently repeated lines and parallel structures. In addition to the rhythm created by these, the desire to benefit from associations is also seen. For this reason, his poems have been studied by the method of

phraseology. When the *Infinity Horse* and the *Kaması of the Evening*, where his collective poems are examined, is examined, it is seen that Sedat Umran makes use of all kinds of formal repetitions and word repetitions in parallel, and tries to enrich the harmony and meaning of his poetry with these uses.

In this paper, the use of repetition determined as a result of the scientific examination of the poems in Sedat Umran's books was shown with selected examples. Thus, it has been revealed that repetitions are an important element of his style.

Keywords: Turkish Language and Literature, Phraseology, Repetition, Style, Sedat Umran

Özet

Edebi metinleri anlamak ve yorumlamak için dil incelemeleri yapılır. Dil incelemelerinin birçok yolu vardır. Yazar ya da şairin deyiş gücü, dil kullanma biçim ve yöntemleri yani üslubu incelenirken kullanılan deyiş bilimi de bunlardan biridir. Deyiş biliminde, belirli ölçütler kullanılarak dilbilimsel yöntemler doğrultusunda metinlerdeki kurgu, üslup ve dil kullanımları tespit edilmeye çalışılır. Bu amaçla metinlerdeki dil sapmaları, metinler arası ilişkiler, öncelemeler, aktarmalar vb. incelenir. Yinelemeler de deyiş biliminin bu inceleme alanlarından biridir. Yinelemeler; seslerin, sözcüklerin veya yapıların art arda, belli aralıklarla, sık sık, tırmandırılarak veya zıtlaştırılarak tekrar edilmesidir. İnsanı armoni açısından etkilediği ve metni insana hoş gelen bir yapıya büründürdüğü için edebî eserlerde sık sık kullanılmıştır. Bunlar edebî eserlere güzellik getirmiş, çağrışımlar oluşturmuş, anlamı ve kavramları pekiştirmiştir.

Şiir dilinde de belli sesler, kelimeler, söz dizimleri ve yapılar yinelenir. Bu yinelemeler müzikte olduğu gibi ritim oluşturarak dinleyicinin ahenk duygusuna hitap eder. Dinleyicide farklı ses imgeleri oluşturur ve şiirin anlamına zenginlik katar. Bazen de şiire hareketlilik ya da durgunluk, sükûnet kazandırır. Birçok şair yinelemelerin çağrışımlara katkısını, ahenge etkisini kavramış ve divan şiirindeki tekrar sanatında olduğu gibi şiirlerinde bundan faydalanmıştır.

“Eşyanın şairi” olarak tanınan Sedat Umran daha önce kimsenin yazmadığı hatta düşünmediği nesnelere ilgili şiirler yazmıştır. Metafizik alanlara yönelmiş ve bilinçaltını eşyanın kimliğiyle dışa vurulabileceğini düşünmüştür. Şiirlerinde biçime de önem veren şair ahengi öne çıkarmış ve şiirlerinde ritmi sağlamada yinelemelerden de faydalanmıştır.

Özellikle sık tekrarlanan mısralara ve koşut yapılarla yönelmiştir. Bunların oluşturduğu ritmin yanı sıra çağrışımlardan da yararlanma isteği de görülür. Bu yüzden onun şiirleri deyiş bilimi yöntemiyle ele alınıp incelenmiştir. Toplu şiirlerinin bulunduğu *Sonsuzluk Atı* ve *Akşamın Kaması* incelendiğinde Sedat Umran'ın özellikle biçimsel yinelemeler ve koşutlukla kelime tekrarlarının her türlüünden faydalandığını ve bu kullanımlarla şiirinin ahengini, anlamını zenginleştirme çabasında olduğu görülür.

Bu bildiride de Sedat Umran'ın kitaplarındaki şiirlerin deyiş bilimsel yönden incelenmesi sonucu tespit edilen yineleme kullanımları seçilmiş örneklerle gösterilmiştir. Böylece yinelemelerin onun üslubunun önemli bir unsuru olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türk Dili ve Edebiyatı, Deyiş bilimi, Yineleme, Üslup, Sedat Umran

Giriş¹

Asıl adı Osman Sedat Öcal olan Sedat Umran'ın ilk şiiri 1943 'te *Yedigün*'de çıkmıştır. Şiirlerini *Hisar*, *Türk Dili*, *Varlık*, *Soyut*, *Büyük Doğu*, *Diriliş*, *Türk Edebiyatı*, *Argos*, *Gergedan* ve *Yedi İklim* dergilerinde yayımlamıştır. *Meşaleler* (1949), *Leke* (1970), *Gittin Taş Atarak Denizlerime* (1990), *Kara Işıldak* (1993), *Aynada Gün Doğumu* (1995), *Parmak Uçlarımdaki Yangın* (1995), *Kırık Ayna* (2000) adlı şiir kitaplarını yayımlamıştır. Şiirleri sonraki yıllar toplu olarak *Sonsuzluk Atı* (2000) ve *Akşamın Kaması* (2004) adlı eserlerde toplanmıştır. Birçok antoloji hazırlamasının yanı sıra edebiyat ve felsefe konularında Almancadan çeviriler yapmıştır. *Felsefenin Arka Merdiveni* (W. Weischedel) çevirisi ile 1995 TYB Çeviri Ödülünü almıştır.(Yalçın, 2010a:1057).

Şiire Ahmet Haşim hayranlığıyla başlamış olan şairin en dikkat çekici özelliği eşyanın metafiziğini araştırmasında görülür. Bir tür eşya sembolizmini dile getiren *Leke* adlı şiir kitabı nedeniyle de “eşyanın şairi” olarak tanınmıştır (Necatigil, 1980: 264). Daha önce kimsenin şiir yazmayı düşünmediği cansız nesnelere iç dünyasını dile getirmiştir. Bilinçaltını eşyanın kimliğiyle dışa vurulabileceğini düşünmüştür. Şiirlerinde biçime önem veren şair ahengi öne

¹ Burada “Yineleme”ler konusu sınıflandırılırken Ünsal Özünlü'nün *Edebiyatta Dil Kullanımları* isimli eseri esas alınmıştır. Özünlü, anlatımını Batı kaynaklarını esas alarak yaparken Nurullah Çetin ise bu konuyu *Şiir Çözümleme Yöntemi* isimli eserinde “Ahenk ve Ahengi Sağlayan Unsurlar” başlığı altında inceler ve bu tekrarları divan edebiyatındaki “tekrim”, “nakarat”, mukaddem-u muahhar”, “iade” vb. sanat-kavramlarına dayandırıp açıklar. Aksan ise Eski Yunan ve Roma'ya dayandırırken (Aksan, 2013: 203) Cem Dilçin de *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler* adlı eserinde yinelemelerin divan şairleri tarafından ustalıkla kullanıldığını gösterir.

çıkarmış ve şiirlerinde ritmi sağlamada yinelemelerden de faydalanmıştır. Özellikle sık tekrarlanan mısralar ve koşut yapılar şiirlerinde dikkat çeker. Bunların oluşturduğu ritmin yanı sıra çağrışımlardan da yararlanma isteği de görülür.

Edebi metinleri anlama ve yorumlamanın yollarından biri de dil incelemesidir. Dil incelemelerinin birçok yolu vardır. Bunlardan biri de yazar ya da şairin deyiş gücü, dil kullanma biçim ve yöntemleri yani üslubu incelenirken kullanılan deyiş bilimidir. İlk defa bağımsız bir bilim dalı olarak deyiş bilim Charles Bally, *Traite de Stylistique Française* adlı eserinde geçmiştir. XX. yüzyılda Bally'nin katkılarıyla dil bilimden ayrı bir bilim dalı olarak gelişmeye başlayan deyiş bilim (stilistik / üslup bilim) Prag Dil Okulu'nda kullanılmaya başlamış ve bu okul sayesinde yaygınlaşmıştır. Okulun önemli temsilcilerinden olan Roman Jakobson'un görüşleri de deyiş bilimin yönteminin belirlenmesini sağlamıştır. Deyiş bilimle belirli ölçütler kullanılarak dilbilimsel yöntemler doğrultusunda metinlerdeki kurgu, üslup ve dil kullanımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla metinlerdeki dil sapmaları, metinler arası ilişkiler, önelemeler, aktarmalar vb. incelenmiştir. Yinelemeler de deyiş bilimin bu inceleme alanlarından biridir.

Yinelemeler; seslerin, sözcüklerin veya yapıların art arda, belli aralıklarla, sık sık, dönüp dönüp, tırmandırılarak veya zıtlaştırılarak tekrar edilmesidir. İnsanı armoni açısından etkilediği ve metni insana hoş gelen bir yapıya büründürdüğü için edebî eserlerde sık sık kullanılmıştır. Bunlar edebî eserlere güzellik getirmiş, çağrışımlar oluşturmuş, anlamı ve kavramları pekiştirmiştir (Özünü, 1997: 101). Şiir dilinde de belli sesler, kelimeler, söz dizimleri ve yapılar yinelenir. Bu yinelemeler müzikte olduğu gibi ritim oluşturarak dinleyicinin ahenk duygusuna hitap eder. Dinleyicide farklı ses imgeleri oluşturur ve şiirin anlamına zenginlik katar. İleti kişinin zihninde bu tekrar sonucu kalıcı hâle gelir ve pekiştirilir (Çetin, 2017: 257). Bazen de şiire hareketlilik ya da durgunluk, sükûnet kazandırır. Ayrıca yinelemelerde doğal, olağan şeyler anlatılırken tekdüze anlatımın hemen ardından geliveren beklenmedik bir kavram okuyan / dinleyende bir şaşkınlık ve buna bağlı olarak bir etkilenmeyi de beraberinde getirir. Aksan, yinelemelerin şiir dilinin sağladığı anlatım gücünden yararlanma isteğiyle deyim ve atasözlerinde de kullanıldığını belirtir (Aksan, 2013: 203).

Birçok şair yinelemelerin çağrışımlara katkısını, ahenge etkisini kavramış ve divan şiirindeki tekrar sanatında olduğu gibi şiirlerinde bundan faydalanmıştır. Sedat Umran da yinelemelerin şiirdeki gücünü ve ahenge olan katkısını kavrayıp onu üslubunun temel

özelliklerinden biri olarak kullanan şairlerdendir. Sedat Umran özellikle biçimsel yinelemeler ve koşutlukla kelime tekrarlarının her türlüşünden faydalanmış ve şiirinin ahengini, anlamını zenginleştirmiştir. Onun şiirindeki yinelemeleri ses bilgisel, biçimsel, söz dizimsel tekrarlar olarak sınıflandırabiliriz.

1. Ses Bilgisel Yinelemeler²

Şiirlerde sesler içeriğe bağlı, anlama zenginlik katan ya da çağrışımlarda bulunan bir unsurdur. Aynı ünlü veya ünsüz seslerin anlama ve konuya uygun biçimde bir ya da birden fazla mısırada tekrarlanmasıyla ses bilgisel yinelemeleri oluşturur (Çetin, 2017: 245). Şiirde, bu tür yinelemelerin dengeli kullanımı ahenge katkı sağlar. Bunlar ilhama dayalı olarak kullanılmaz, şiir yazıldıktan sonra kelimeler üzerinde yapılan titiz çalışmalarla sağlanır. Örnek verecek olursak sessiz ortamı betimleyen bazı şiirlerde “l”, “r”, “m”, “n” vb. ötümlü ünsüzlerin, savaş sahneleri canlandırılırken “p”, “ç”, “t”, “k” patlayıcı seslerden yararlanıldığı görülür (Aksan, 2016: 207). Bu incelemelerde bazı seslerin, bazı anlamları çağrıştırdığı görülür. Bu nedenle şiir araştırmalarında özellikle yapı üstü denilen bu ses düzenlerine dayalı yapıları daha önce yapılmış tespitlere dayanarak belirlenmelidir (Yalçın, 2010b: 87).

Ses bilgisel yinelemeler asonans ve aliterasyon olarak da isimlendirilen ünlü ve ünsüz tekrarlarından oluşur. Bu ses yinelemeleri Sedat Umran’ın şiirlerinde art arda, belli yoğunluklarda kullandığı görülür. Böylece şiir muhatabında ritim duygusu uyandırır ve şiirde ses yinelemeleri sezdirilmeye çalışılan anlama katkı sağlar. Şairin “Halı” şiirinden alınan aşağıdaki dörtlükte eşyanın metafizik yönü anlatılır. Bölümde yirmi defa “i” ve on altı defa “e” seslerinin tekrarından elde edilen asonans dört mısraya da yayılarak “gizem, bilinmezlik ve mistik” kelimelerini çağrıştırarak sezgisel bir anlam sağlar:

² Özünü, *XVI. Değişibilim Sempozyumu*’nda “Değişibilimde Yazınsal Değerlerin Bulunması” adlı bildirisinde dört tip ses bilgisel alandan bahseder:

a- Şiirde kullanılan tüm ünlüleri düz, yuvarlak, ön, orta, art gibi sesbilgisel özelliklere göre inceleyerek şiirdeki sözcük ve tümceler içinde kullanılış durumlarına göre sözcük ve tümce anlamlarını yansıtıp yansıtmadıklarını kontrol eden yaklaşım.

b-Ünlü, ünsüz ve çift ünlü ve ses demetçikleri (clusters)gibi tüm sesleri ele alarak, şairin bu sesleri ne denli sık kullandığını bularak şiirdeki sesbilgisel tabloyu ortaya çıkarmaya çalışılan yaklaşım.

c-Sesle anlam arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğunu savunup ses demetçiklerinin ve bazı ünlülerin belli anlamlar gösterdiğini ileri sürerek belli sesleri sık kullanan şairlerin, şiirlerinde belli ses anlamlarını inceleyen yaklaşım.

d-Ses yinelemeleri, ünlü yinelemeleri, ünsüz yinelemeleri, ters uyak, yarım uyak, tam uyak ve benzer uyak açılarından inceleyen yaklaşım (Özünü,2016:74-75). Bu dört yaklaşımda şiirde kullanılan ünlü-ünsüzlerle ilgili stil ve anlama dair çıkarımlarda bulunmaya çalışır.

*İki elin sımsıkı kenetlenişi gibi
Atkı ve çözgü iplikleri iç içe düğümlenir
Halı büyüleyen dünyasıyla bir düşün gibi
Ne çiçekleri koklanır ne meyveleri yenir.*

(“Halı”, *Sonsuzluk Atı*, s. 202)

“İğne” şiirinde yumuşak ve sert tonlar bir arada kullanılır. Bu tonlar şairin kullandığı ince ve kalın seslerde görülür. Şiirde de bu ses tonlarına bağlı olarak kalın “i” sesi on dokuz “a” sesi on dört kere yinelenir. “i” sesi “iğne” kelimesini çağrıştırdırırken kalın ve ince seslerin dalgalanmasıyla şairin iç dünyasındaki gelgitler şiire yansır. Şair “Düğüm” şiirinde ise sekiz kez tekrarlanan “ö” ve on sekiz kez yinelenen “ü” sesleri ile ritmi sağlamıştır:

*Biz yutulmaktan korkulan
yalnız sivrinin incenin bilindiği
çıplak gövdemizle utanarak yaşadık
emeğimiz boşa gitti
başkalarının giyindiği.*

(“İğne”, *Sonsuzluk Atı*, s. 24)

*Ağzın alevden düğüm
dilimle çözdüğüm
öpüşün çözüldükçe dolanan
bir kördüğüm*

*Yüzüne bakınca gördüğüm
çenen aşkının ilk basamağı
bakışlarının sık örgülü ağı
gözlerimin tığıyla ördüğüm*

(“Düğüm”, *Sonsuzluk Atı*, s. 144)

Sedat Umran şiirlerinde ünsüzlerin tekrarlarından da faydalanmış, ünsüzler de ahenk oluşturacak biçimde onun şiirlerinde yinelenmiştir. Oluşturduğu müzikaliteyle şiirin duygusal atmosferini okuyucuya hissettirmiştir. Aşağıdaki şiirde şair tasvip etmediği bir durumu anlatırken Türkçenin sert, patlamalı “ç”, “t” ve “k” seslerini kullanarak şiire hem ritim kazandırmış hem de müzikaliteyle anlama dair çağrışımlarda bulunmuştur:

*Uydurabilsek bir kapak
En önemlisi onu tartışmamak
Bir de takabilsek kulp
İkimiz de bir olup
Girip koluna yürütsek
Buzda ayağı kayarak düşmesin diye
Kaypak*

(“Kaypak”, *Sonsuzluk Atı*, s.175)

Şair, bilinçli bir şekilde şiirdeki anlamı destekleyecek, okuyucuya şiirin atmosferini hissettirecek ünlü ve ünsüz seslerin sağladığı imkânlardan faydalanmıştır. Asonans ve aliterasyonlarla bir yandan şiirde ahengi sağlarken diğer yandan duygularını okuyucuya sezdirmiştir.

2. Biçimsel Yinelemeler³

Edebî eserlerde özellikle şiirde kelime ya da kelime grupları metin boyunca yinelenir. Bu yinelemeler edebî yapıt için bir olumsuzluk olarak değerlendirilmez. Edebî eserin temel unsurlarından biri olarak edebî esere getirdiği ritimle estetik güzellik katar; çağrışımlarla anlamı zenginleştirir (Özünü, 1997: 101). Bu yinelemeler ses açısından okuyucuyu etkiler ve müzik yapıtlarında olduğu gibi uyandırdığı ritimle ses imgesini pekiştirir (Aksan, 2016: 215). Ancak bunlar sadece ahenk sağlamakla kalmaz aynı zamanda iletiyi taşıyan kelimeleri yineleyerek anlama vurgu yapar (Çetin, 2017: 257). Biçimsel yinelemeler de Sedat Umran'ın şiirinde temel unsurlardan biri olarak karşımıza çıkar. Şair bu tekrarlardan faydalanırken tek bir çeşide bağlı kalmaz, bunların birkaçını bir arada kullanır. Ancak bunlardan birini önceler. Onun şiirlerinde edat-bağlaç-ünlem yinelemeleri, ön, art, zıt-koşut kıvrımlı, çapraz, koşut yinelemeler vb. birçok yineleme türü görülür.

2.1. Edat, Bağlaç, Ünlem⁴

Kelimeler arasında bilinçli olarak aynı ya da farklı türden edat, bağlaç ve ünlemlerin birçok kez yinelenmesiyle yapılır. Bu yinelemelerle şiire ritim vermek, kelimeler arasında ilgi kurmak ve dikkat çekmek amaçlanır. Ayrıca bu tarz yinelemelerde anlam ayrımı verebilmek için de bağlaç yinelemesi önemli roller üstlenebilmektedir (Özünü, 1997: 103). Çetin, bu yolla yapılan tekrarlarının şiirde kelimelerin önem ve ağırlıklarını vurguladığını söyler.

“Manken” şiirinde “gibi” mısra sonlarında ve içinde tekrarlanarak dört dize arasındaki bağlanmış ve ilk mısradaki yüklem, benzetme ilgisiyle diğer mısraları bağlayarak dörtlüğün genelindeki anlam bütünlüğü sağlanmıştır. İkinci örnekte şairin en çok kullandığı bağlaç olan “de” bağlacı kullanılmış ve dört kere tekrar edilen bu bağlacın oluşturduğu ritim şiire süreklilik anlamı katmış, ilk dört mısrayı son mısradaki yüklem bağlamıştır. Son örnekteki “ey” ünlemi şiir boyunca mısra başlarında yinelenerek hem ritim sağlanmış hem de şiire lirik bir hava vermiştir:

³ Özünü, şiirdeki bölükler arasında koşutluk bulunması ve önyineleme (anadiplosis), ardyineleme (epistrophe), koşut yineleme (symploce), kıvrımlı yineleme (anadiplosis), zıt koşut yineleme (epanalepsis), çapraz yineleme (antistrophe), çokekli yineleme (polyptoton), ve ek yinelemesi (homoiteuton) gibi koşut yapıları gerektiren sözbilimsel yapıları içeren dizelerdeki sözdiziminin bazı öğelerin öncelenmesi sonucunda devrik tümceleri ortaya çıkardığını söyler (Özünü, 2016: 77).

⁴ Cümle dışı unsur olarak değerlendirilen bu kelime türleri direk cümlenin kuruluşuna katılmazlar ancak dolaylı olarak cümlenin anlamına yardımcı olurlar. Pekiştirme, açıklama vb. işlevleri vardır (Karahana, 2017: 36).

*Yaşamak isterdim bir manken gibi
Duyup anlamadan ve düşünmeden
Tiğ gibi bir vücut, dimdik bir beden
Şişirmek bir yelken gibi*

(“Manken”, *Sonsuzluk Atı* , s.211)

*Otursa da daracak koltuğunda
hiçlik gazetesini okusa da
ilişki kursa da dış dünyayla
esneme tüneliyle uzansa da
tembellik ülkesine
bulamaz yine bir arkadaş.*

(“Sıkıntı”, *Sonsuzluk Atı*, s.55)

*Eşya giriyor şekilden şekle
Ey ömür boyu saramadığım çile
Ey açamadığım baht tabakası
Sabrın bir türlü dolmuyan tası
İçimizde yorgun çarpınan umu
Ey kuşkuların korkunç ağları*

(“Semboller Dünyası”, *Sonsuzluk Atı*, s.205)

2.2. Ön Yineleme⁵

Birbiri peşi sıra gelen cümlelerin ön kısmındaki sözcük ya da sözcük gruplarının yinelenmesiyle yapılır. Vurgulanmak istenen ya da öncelenen kelime ya da kelimelerin mısra başlarında yinelenmesi olarak da yapılabilir. Bu yüzden bazı kelime ya da kelime grupları devrik yapı kurularak mısra başına alınır. Ritim ve anlam ağırlığına önem verme bu yinelemelerin en önemli özelliğidir (Özünü, 1997: 104). Sedat Umran’ın şiirlerinden alınan birinci örnekte şair “bazan” ve “onunla” kelimelerini vurgulamak için kelimeleri öncelemiş ve yinelemelerle vurgulamıştır. İkinci örnekte ise “bir” sözcüğünü öncelemiş ve vurguyu başa almıştır. Dört mısradaki da bunu yaparak yinelemelerle şiirdeki belirsizliği pekiştirmiştir:

***Bazan** onunla sessiz durarak anlaşırım
İnerim yumuşak bir sis gibi dünyasına
Bazan derin bir kuyunun dibinden seslenirim
Sarkıtırım umudumun boş kovasının sularına*

***Bazan** bir kılıcın keskinliğiyle birikirim
Bakışlarımı uysallığımdan çırılçıplak soyarak
Onunla oynarım geceleri gökyüzünde kaydırarak
Onunla sevinir, üzülür, ölür ve dirilirim*

(“Şaşırtmaca”, *Sonsuzluk Atı* , s.99)

***Bir** kadın taşıyor bombalarını
Göğsünde neredeyse patlayacak*

***Bir** çığ büyütüyor kışlarında
Bir dağdan aşağıya yuvarlayacak
Tetikteyim çünkü her an tehlike*

⁵ Çetin, bu yinelemeleri *Şiir Çözümleme Yöntemi* isimli eserinde “Mısra Başı Tekrarı” olarak niteler ve bunların şiire ahenk, canlılık katmasının yanında sunulmak istenen iletiyi, vurgulanmak istenen düşünce ve dikkatin yoğunlaştırıldığı kavramı kalıcı etki bırakacak şekilde okuyucunun zihnine perçinlediğini söyler (Çetin, 2017:260) ve bir kelimelik, iki kelimelik, bağlaç tekrarı olarak üç başlıkta inceler.

*Bir kadın kırılarak yürüyor
Gözlerinde tavırlarında hep şike*

(“frijit”, *Akşamın Kaması*, s.20)

2.3. Art Yineleme

Birbiri peşi sıra gelen tümceler sonundaki sözcüklerin ya da sözcük gruplarının yinelenmesiyle oluşur. Art yineleme ahengin yanında sözcüklerin anlamını pekiştirmede veya vurgulamada da kullanılır (Özünü, 1997:105). Modern şiirde bölüm sonlarında da yinelemeler görülür. Sedat Umran’ın da şiirlerinde de art yinelemelerden faydalandığını görürüz. “Ölünün Ayakkabısı” şiirinde “olduğunu” kelimesi dört kez mısra sonlarında tekrar edilerek vurgulanır. Okuyucunun dikkati şairin “ben”i üzerine çekilerek şairin iç dünyasında yaşadığı gelgitler anlatılır. İkinci örnekte tekrarlanan “yumak” kelimesi ve üçüncü örnekteki “olmuş” kelimelerini yinelenmesiyle ahenk sağlanır:

*Kimse bilmedi bir yüreği **olduğunu**
atışı susmuş bir yüreği **olduğunu**
bir yaşayan ölü yüreği **olduğunu**
paspasın toz dünyasında var **olduğunu***

(“Ölünün Ayakkabısı”, *Sonsuzluk Atı*, s.47)

*Yüreğime dolanan acıların **yumağı**
Bulamadım ucunu ölümün açacağı
Yıldızlar sarılması bitmeyen altın **yumak**
Çilesi ebediyet olmalıdır muhakkak*

*Biz sararız da büyür yalanların **yumağı**
Gerçeğin makasıyla keserek atacağı*

*Ölümün bizim için sardığı kara **yumak**
Kefenimiz onunla örülür olsa da ak*

(“Yumaklar”, *Sonsuzluk Atı*, s.143)

*Mavna keneleri emer bu sayısız düşünceni
Çünkü kanın çok tuzlu artık içilmez **olmuş**
Çok eski bir kitapsın ak köpük harflerine
Dalga sahifelerin çevrile çevrile okunmaz **olmuş***

*Kimse ulaşamamış içinin derinliklerine
Dalga basamakların oynak, artık basılmaz **olmuş**
Gemiler çizmişse de kaygan ve yumuşak derini
Hemen kapanmış yaran, izi seçilmez **olmuş***

(“Denizin Avuntusu”, *Sonsuzluk Atı*, s.157)

2.4. Zıt-Koşut Yinelemeler⁶

Zıt- Koşut yinelemelerde mısra veya birim başındaki sözcük ya da öbekler mısra veya birim sonlarında tekrar edilir (Özünü, 1997: 105). Zıt koşut yinelemede diğer yineleme

⁶ Çetin bu yinelemeleri çapraz tekrar (Antistrophe) olarak isimlendirir. Dans ve müzikteki ters, çapraz hareketlere benzetir ve divan şiirinde bir beytin sonundaki kelimenin sonraki beytin ilk kelimesi olarak kullanılması olan “iade” sanatının bir türü olan “mukaddem u muahhar”a benzetir (Çetin, 2017: 259).

türlerinde olduğu gibi ahengin yanında vurgu, dikkat çekme, çağrışım yapma gibi amaçlarda görülür. Koşut yinelemelerden bir birimin belli bir yerinde yapılan tekrarlar olmaması ve zıtlık oluşturacak şekilde tekrar edilmesiyle ayrılır. Sedat Umran mısra başında ve sonunda aynı kelimeleri, şiirin ilk ve son mısrasında aynı sözcük gruplarını ve dördlükleri zıtlık oluşturacak şekilde kullanılmıştır:

Yangınlar çoğaltırız yangınlardan
Damladıkça gizli muslukları söndürülüşlerin
(“Yangın”, *Sonsuzluk Atı*, s.83)

Kız yatıştırılmaz artık kızlığını
Çırlıçiplak kıvranarak yatakta
(“Bir Genç Kızın Uykusuzluğu”, *Sonsuzluk Atı*, s.141)

Sağır Sultan olmasa da büsbütün sağır
İşitir kulakları bazen ağır
(“Sağır Sultan”, *Sonsuzluk Atı*, s.165)

Geçtik upuzun köprülerden geçtik
Sağımız solumuz derin uçurumdu,
(“Köprü”, *Sonsuzluk Atı*, s.239)

Deniz sallıyor kumbarasını
Coşmuş da sevincinden
Saçtı etrafa parasını
Kumbaranın içinden
Eğildi toplamak için
Dökülen parasını
Deniz bir çocuk hırçın
Sallıyor kumbarasını
(“Çocuk ve Kumbarası”, *Sonsuzluk Atı*, s.161)

Zaman bir büyük ayna
Tam karşımıza konmuş
Sen de bir taş atsana
Bakarsın tuz-buz olmuş
Ne çıkar vuramazsam
O kadar atan olmuş
Zaman bir büyük ayna
Tam karşımıza konmuş
(“Ayna”, *Sonsuzluk Atı*, s.153)

Her gün içimde bin uçak parçalanır
Kalkarken sevinçlerimin buz tutmuş alanlarından
Kopar kanatları dört yana savrulur gider
Geriye sapsağlam motoru kalır: yüreğimdir.

.....
İncelerim yazgımın hava raporlarını
Öfkemin şimşegiyle aydınlanır gökyüzü
Beyaz ölümden bir iz kalır dünyamda
Bin uçağın içimde inerek yükseldiği

Her gün içimde bin uçak parçalanır
Kalkarken sevinçlerimin buz tutmuş alanlarından
Kopar kanatları dört yana savrulur gider
Geriye sapsağlam motoru kalır: yüreğimdir.
(“İçimdeki Kaza”, *Sonsuzluk Atı*, s.154)

2.5. Zıt yapılı yineleme

Artarda gelen tümceler içinde sözcüklerin zıt dil bilgisel özelliklerle kullanılmaları biçiminde yapılır (Özünü, 1997: 107).⁷ Genelde aynı mısra içindeki iki söz dizimi aynı iki yapı zıtlık oluşturacak bir düzende yazılır:

*En derin sevgiler dönüşür hemen hınca
Uzaklaşır yakınlaşır, yakınlaşır uzaklaşır...*
(“Deprem”, *Sonsuzluk Atı* , s.214)

2.6. Kıvrımlı Yineleme⁸

Kıvrımlı yinelemede mısra sonundaki sözcük daha sonraki mısra başında tekrarlanır (Özünü, 1997: 106). Sedat Umran’ın “Yaz” isimli şiirinde “süpür”, “Haftanın Günleri”nde “cuma”, “Aşkın Tanımında”da “aşk” sözcükleri kıvrımlı olarak yinelenmiştir:

*Yaz elinde farası kocaman süpürgesi
Süpürüyor sevincin birikmiş tozlarını*
(“Yaz”, *Sonsuzluk Atı* , s.171)

*Kara gözleriyle bakıyor uzaktan başörtülü Cuma
Cumartesiye yalvarıyor: “gitme kal uzan ayak ucuma”*
(“Haftanın Günleri”, *Sonsuzluk Atı* , s.173)

*Bilenir gözlerimde bakışların
Uçuşur kıvılcımlar bu aşktır
aşk bir hazineyi hesapsız harcamaktır
ellerimin cömertliğidir alkışlarım*
(“Aşkın Tanımı”, *Sonsuzluk Atı* , s.264)

2.7. İkizleme⁹

Mısra içerisinde aynı sözcüğün bağlaçla ya da bağlaçsız olarak yinelenmesiyle yapılır (Özünü, 1997: 108). Umran’ın “Çalar Saat”, “Hamam”, “Belkiler”, “ay saçlarını tarıyor”, “balgam”, “Yıldızlar” ve “Oruç” şiirlerindeki sözcük ya da sözcük gruplarının yinelenmesi ikizlemeye örnektir:

*Her vakit kurulu, her vakit yeni
Bir daha bir daha çalmamak üzere*
(“Çalar Saat”, *Sonsuzluk Atı* , s.20)

*Burada yankılanır yankılanır
“Bu ne biçim raks, bu ne biçim raks”*
(“Hamam”, *Sonsuzluk Atı* , s.200)

⁷ Çetin, zıt yapılı yinelemeyi klasik edebiyattaki söz sanatlarından “akis” sanatına benzetir (Çetin, 2017: 267).

⁸ Çetin, bu yineleme türünden klasik edebiyattaki söz sanatlarından “iade” sanatıyla aynı özellikleri gösterdiğini söyler (Çetin, 2017: 260).

⁹ Çetin, bu yineleme türünden klasik edebiyattaki tekrar sanatıyla aynı özellikleri gösterdiğini söyler (Çetin, 2017: 263).

İçimizin kalabalığı yanında yalnız kalmış
Belkiler belkileri istamiyor belki de!..
 (“Belkiler”, *Sonsuzluk Atı*, s.294)

Vay vay vay
Bak nasıl kurulmuş ay
 (“ay saçlarını tarıyor”, *Akşamın Kaması*, s.10)

Tükürmek... Tükürmek... Tükürmek...
Sokakların kirli yüzlerine ne gam
 (“balgam”, *Akşamın Kaması*, s.24)

Yıldızlar... Yıldızlar... Yıldızlar...
Sizi uzakta tek tek görünce içim sızlar
 (“yıldızlar”, *Akşamın Kaması*, s.10)

Doymuşluğun kalesinden
Ordular, ordular, ordular
 (“oruç”, *Akşamın Kaması*, s.114)

2.8. Koşut Yineleme¹⁰

Bir birimde belli yerlerdeki sözcük ya da sözcük gruplarının başka bir birimin aynı yerinde tekrar edilmesidir (Özünlü, 1997: 105). Umran’ın “Özveri” isimli şiirinde birimlerdeki “vazgeçtim gözlerinden, yeter, Vazgeçtim ve yeter” kelime grubu ve kelimelerin yinelenmesiyle koşutluk sağlanır. “Bir Ozanın Portresi” ve “Eğer” şiirlerinde de benzer bir kullanımlarla bazı yapıların yinelenildiği görülür:

Artık vaz geçtim gözlerinden
Bir baksa yeter
Vazgeçtim ellerinden
Bir dokunsa yeter

Vazgeçtim dudaklarından
Gülümsemesi yeter
Vazgeçtim sevdiğini söylemesin
Susması yeter

(“Özveri”, *Sonsuzluk Atı*, s.273)

Bir gün bir ada bin parça havaya uçarsa
Ağızdan ve burnundan yalınlar püskürterek
Gözlerinin lav taşları yuvarlanırsa kaldırırma
Bilin ki
O adam benim!..

Bir gün sararsa düşlerimizi
Bir deprem gibi bir ozanın düşleri
Alışkanlıklarımız diplerinden oynatarak
Yönler yer değiştirirse aralarında
Gök çatırdayarak yıkılırsa üstümüze
Yıldız mandallarını gevşetirse gece
Ve inerse yere ışık örtüsü samanyolunun
Bilin ki
O ozan benim!..

Bir gün bir derviş görürseniz sokakta
Binlerce kılıcın üstünde dans ederek

¹⁰ Çetin, koşut yinelemeleri “Mısra Tekrarı” başlığı altında anlatır, bentlerin ilk ve son mısralarında yapılabildiğini söyler ve bu yinelemeleri nakarat olarak değerlendirir (Çetin, 2017: 264).

Bir kan seli boyarsa toprağı kırmızıya

Bilin ki o derviş

Ve bu kılıçları acıların tav-ocağında

Sertleşirken

O usta benim!..

(“Bir Ozanın Portresi”, *Sonsuzluk Atı*, s. 156)

Bütün otomobiller çikolata **olaydı**

Çocuklar yitip bitmezler miydi hepsini?

Bütün çiçekler metal **olaydı**

Hangi kız süsleyebilirdi onlarla göğsünü?

Bütün geceler gündüz **olaydı**

Yıldızlar gösterebilir miydi parlaklığını?

Bütün kapılar pencere **olaydı**

Odalar gizleyebilir miydi içlerini?

Bütün önceler sonra **olaydı**

Aralarına girebilir miydi şimdiler?

Bütün ağaçlar kuş **olaydı**

Hangi dala konardı ikindiler?

Bütün sessizlikler ses **olaydı**

Kim dokurdu gergefnde kış örtüsünü?

Bütün heykeller diri **olaydı**

Kim duyabilirdi mermerleşmenin gururunu?

(“Eğer”, *Sonsuzluk Atı*, s. 142)

2.9. Çok Ekli Yineleme

Aynı köke sahip sözcüklerin farklı eklerle türetilerek mısra ya da mısralar içinde yinelenmesiyle oluşur. Sedat Umran “Haftanın Günleri” şiirinde “sal-”, “Ölümün Ölümü” şiirinde “öl-” ve “Yalan Söylemeyen Aynalar”daki “gül-, ağla-, kız-“ fiillerinden türettiği kelimeleri yineleyerek çok ekli yineleme yapmıştır:

Sallanıyor salıncağında başına buyruk Salı

Girmiyor kulağına çarşambanın masalı

(“Haftanın Günleri”, *Sonsuzluk Atı*, s. 173)

Binsem günlerin bana kurduğu **salıncağa**

Gizlensem mor salkımlı çardağında sevincin

(“Çocukluğuma Dönüş”, *Sonsuzluk Atı*, s. 150)

Ölüm öldü

Elleri ellerimde kaldı

(“Ölümün Ölümü”, *Sonsuzluk Atı*, s. 176)

Verdi gizinin anahtarını sadece bir ozana

Güldü gülene, ağladı ağlayana, kızdı kızana...

(“Yalan Söylemeyen Aynalar”, *Sonsuzluk Atı*, s. 245)

2.10. Ek Yinelemesi

Aynı eklerin başka kelimelerle mısra ya da mısralarda kullanılmasıyla yapılır. Bu ekler yapım ya da çekim eki olabilir (Özünü, 1997: 109). Sedat Umran “Çocukluğuma Dönüş” şiirinde dilek şart kipi “-se/-sa”yı şiirin bütününde tekrarlayarak hem ahengi sağlar hem de

geçmişe duyduğu özlemi şiirin geneline yayar. “Hindiler” şiirinde ise çoğul eki “-ler/-lar” ekleriyle ek yinelemesi yaparak şiirde ahengi sağlar:

Dalsam çocukluğumun eğri sokaklarına
 Büyüyen yanım beni arayıp bulamasa
 Girsem büyük dünyama birden ufalsa masa
 Değse alnım annemin ıslak dudaklarına
 Binsem günlerin bana kurduğu salıncağa
 Gizlensem mor salkımlı çardağında sevincin
 Şeytan uçurtması gibi seyirtsem sağa sola
 Beni yakalamak isteyenleri şaşırtmak için

Yatsam sırtüstü ak hamağına bulutların
 Düşmek korkusu kalksa düşüncenin ağına
 Yaşamak bıraksa beni sınıksız tutacağına
 Ve kırılma içimde bir ayna gibi yarın

(“Çocukluğuma Dönüş”, *Sonsuzluk Atı*, s. 150)

İçlerini saran bir kara tozdan
 Yılışık gülüşleriyle silkindiler
 Çabucak vaz geçtiler insancıl pozlardan
 Alışamadıkları için tedirgindiler
 Kalsalardı o dünyanın içinde
 Zaten sevilmezlerdi çirkindiler
 Kapıldılar melankolik düşlere
 Durgunluklarıydı uzak ikindiler

(“Hindiler”, *Sonsuzluk Atı*, s.126)

3. Söz Dizimsel Yinelemeler

Şiirde herhangi bir mısradaki sözdiziminin diğer mısra ya da mısralarda yinelemesiyle oluşur. Nakaratları da kapsayan söz dizimsel yinelemeler yapısal koşutluğu ve ahengi sağlar. Bunun yanında yanı sıra birlik, bütünlük de oluşturur (Özünü, 1997: 110). Sedat Umran’ın şiirlerinde ahengi sağlamak için koşutluktan sonra en çok kullandığı yineleme türüdür. “aşkın gücü” şiirinde üç birimde de “Ben + isim + olsam sen de + isim” söz dizimi yenilenir. “korku tüneli”nde “Bir + isim ve fiil + bir + isim + içinden” söz dizimi art arda üç mısradaki yenilenir. Ayrıca söz dizimindeki isimleri vücudun uzuvları oluşturur. “korku tüneli”, “Bozuk-Düzen”, “Gurur” şiirlerinden alınan parçalarda bu yineleme türünü örnekler:

Ben köpük *olsam sen* bir kepçe
 Gözeneklerinden geçe geçe
 Bıraksam gereksiz fazlalığımı

Ben bilek *olsam sen* de kelepçe
 Sınıksız bağlasan beni kendine
 Ne çıkar olmasak da iç içe

Ben bir oda *olsam sen* de pencere
 Seyretsem dünyayı göğü içinden
 Arıtsam ruhumu hasetten kinden

(“aşkın gücü”, *Akşamın Kaması*, s.70)

Bir el uzanır *bir* ayağın içinden
Bir göz bakar *bir* kulağın içinden
Bir ağız konuşur *bir* burnun içinden

Dışa vuran içimizdir korku tüneli
(“korku tüneli”, *Akşamın Kaması*, s.57)

***Kim hesapladı, yaşımızı yıllarımızı saydı,
Kim verdi, kullan diye bu cetveli elimize?***

.....
***Kim düğümlüyor sımsıkı içimizde günleri
boşuna bir çabayla kaçıp gitmesinler diye?***
***Kim boyadı yaşamayı tekdüze bir griye
ve icat etti bayramları, sonsuz düğünleri?***

(“Bozuk-Düzen”, *Sonsuzluk Atı*, s. 27)

Tavus kuşlarının çirkin sesinde

Gurur bir parıltı gibi yanmada

Gönül kulesinin en tepesinde

Gurur bayrak gibi dalgalanmada

(“Gurur”, *Sonsuzluk Atı*, s. 209)

Sonuç

Sözcüklerin, sözcük gruplarının ve söz diziminin yinelenmesiyle oluşan ahenk şairlerin ilgisini çekmiş, okuyucuda farklı ses imgeleri oluşturup şiirin anlamına katkıda bulunacağı düşünüldükçe şiirlerde kullanılmıştır. Şiirlerinde biçimsel özelliklere önem veren Sedat Umran ritmi önemsemiş, yinelemelerin şiirdeki gücünü kavrayarak onu üslubunun temel özelliklerinden biri yapmıştır. Ses ve kelime yinelemeleriyle şiirin ahengini ve anlamını zenginleştirerek şiirlerine dilsel bir zenginlik katmıştır. Vurgulamak istediği duygularını çeşitli yinelemelerden yararlanarak okuyucuya aktarmaya çalışmıştır.

Şair, aliterasyon, asonans, ses bilgisel yinelemeleri şiirlerinde başarılı bir şekilde kullanarak duygularını okuyucuya sezdirmiş ve şiirine ahenk katmıştır. Edat, bağlaç yinelemeleriyle mısraları birbirine bağlayıp şiirde bütünlüğü oluşturmuş, ön yinelemelerle vurgulamak istediği kelimeleri öncelemiş, art yinelemelerle ahengi sağlamış, zıt-koşut, zıt yapıllı yinelemeler, çok ekli ve ek yinelemeleriyle elde ettiği bazı çağrışımlarla anlamı zenginleştirip metnin ritmine hız kazandırmış, kıvrımlı yinelemeler ve ikizlemelerle şiirde müzikaliteye katkıda bulunmuş, şiirlerinde en çok kullandığı koşut yinelemelerle vurgulamak istediği duyguları şiirin geneline yayarak okuyucuyu etkilemeyi amaçlamış, söz dizimsel yinelemelerle yapısal koşutluğu sağlamıştır.

Ayrıca şiirlerinde anlam derinliğine büyük önem vermiş, yinelemelerle vurgulamak istediği düşüncelerin okuyucuların belleklerinde yer etmesini de sağlamıştır. Yinelemeleri bilinçli olarak kullanan şair klasik şiirdeki kafiye ve redif oluşturmak için kullanılan ek, edat, bağlaç vb. kelimeleri yineleyerek şiirin bütününe yaymış ve ritmin bütün şiire yayılmasını

farklı çağrışımlara zemin oluşturmayı ve anlamı derinleştirmeyi amaçlamıştır. Bunun yanında şairin uzun şiirlere ritme hız katmak ve anlatımı yavanlıktan kurtarmak için de yinelemelere (özellikle koşut ve söz dizimsel yinelemelere) başvurduğu görülür.

Kaynakça

- AKSAN, D. (2013). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- ÇETİN, N. (2017). *Şiir Çözümleme Yöntemi (14. Baskı)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DİLÇİN, C. (2011). *Divan Şiir ve Şairleri Üzerine İncelemeler (1. Baskı)*. İstanbul: Kabalcı Yayınları
- NECATİGİL, B. (1980). *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. Ankara: Varlık Yayınları.
- ÖZÜNLÜ, Ü. (1997). *Edebiyatta Dil Kullanımları*. Ankara : Doruk Yayınları.
- UMRAN, S. (2000). *Sonsuzluk Atı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- (2004). *Akşamın Kaması*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- YALÇIN, M. (ed.). (2010a). *Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi (3. Baskı)*. (Cilt : 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YALÇIN, M. (2010b). *Şiirin Ortak Paydası (3. Baskı)*. İstanbul: İkarus Yay.

MÛSÂ CÂRULLAH'IN EHL-İ SÛNNET VE ŞİA ELEŞTİRİSİ BAĞLAMINDA MEZHEPÇİLİĞE İTİRAZI

MUSA JARULLAH'S OBJECTION TO SECTARIANISM IN THE CONTEXT OF
CRITICISM OF AHL AL-SUNNAH AND SHIA

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa AYKAÇ

Kastamonu Üniversitesi

orcid.org/0000-0003-3126-1070

Özet: XIX. yüzyıldan itibaren İslâm dünyası diğer medeniyetler karşısında geri kalmaya başladığı kabul edilen bir gerçektir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile İslâm dünyası parçalanmış ve Batı'nın sömürgesi haline gelmiştir. İslâm dünyasının içinde bulunduğu bu kötü durum farklı İslâm coğrafyalarında yenilikçi ve tevhitçi fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kazanlı bir ilim adamı olan Mûsâ Cârullah Bigiyef (1875-1949) de bu yenilikçi âlimlerden biridir. Mûsâ Cârullah İslâmî ilkelere taviz verilmeden Kur'an'ın modern bilimin ve çağın ihtiyaçları çerçevesinde yeniden yorumlanarak sosyal hayata uyarlanmasını savunmakta idi. Mücadeleci bir idealist olması sebebiyle karşılaştığı baskılar onun farklı birçok Müslüman beldesinde bulunmasına sebep olmuştur. O, Müslümanların tekrar güçlenebilmesinin ancak tüm dünya Müslümanlarının birleşmesiyle gerçekleşebileceğini düşünüyordu. Bu sebeple İslâm dünyasını birbirinden uzaklaştıran mezhebî unsurlardan uzaklaşılması gerektiğini düşünmekteydi. Bu anlamda özellikle Ehl-i sünnet ile Şia mezheplerinin ayrıştırıcı mezhep tasnifinden vazgeçmesi gerektiğinden bahsediyordu. Çalışmamız Ehl-i sünnet ve Şia'nın dışlayıcı mezhep anlayışları hakkında Cârullah'ın görüşlerini konu almaktadır. Cârullah Ehl-i sünnet'i bu ismi kendilerine has kılmaları bakımından eleştirmiştir. Şia'yı eleştirdiği konu ise Hz. Ali ve soyunun Hz. Muhammed'den sonra en üstün kişiler olduğu iddiasıdır. Çalışmada bu mezheplerin kimlikleri bakımından önemli gördüğümüz bu iki konu özelinde Cârullah'ın vahdetçi anlayışı ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Ehl-i sünnet, Şia, Mezhepçilik, Ümmet, Mûsâ Cârullah Bigiyef.*

Abstract: It is an accepted fact that the Islamic world started to lag behind other civilizations since the 18th century. Especially with the collapse of the Ottoman Empire, the Islamic world was shattered and became the colony of the West. This bad situation that the Islamic world in, has led to the emergence of innovative and unifying ideas in different Islamic geographies. Musa Jarullah Biqiyef (1875-1949), a scolar of Kazan, is one of these innovative scholars.

Musa Jarullah defended the adaptation of the Qur'an to social life by reinterpreting it within the framework of modern science and contemporary needs without compromising Islamic principles. As he was a struggling idealist, the pressures he faced caused him to live in many different Muslim towns. He thought that the re-empowerment of Muslims could only be achieved by the unification of Muslims all over the world. For this reason, he thought that it was necessary to move away from the sectarian elements that diverted the Islamic world from each other. In this sense, he was especially saying that the Ahl al-Sunnah and Shia sects should give up the distinctive classification. Our study focuses on the opinions of Jahullah about the distinctive sect understandings of Ahl as-Sunnah and Shia. Cârullah criticized Ahl al-sunnah for making this name unique to them. The subject he criticized shia, is the claim that Ali and his offspring are the most superior after Muhammad. In terms of these two issues that we consider important in terms of their identities, the unitary understanding of Cârullah was discussed.

Keywords: *Ahl al-Sunnah, Shia, Sectarianizm, Ummah, Musa Jarullah Biqiyef.*

Giriş

XX. yüzyılın önemli Türk mütefekkirlerinden olan Mûsâ Cârullah Bigiyef (1875-1949) 21.12.1875 tarihinde Rusya'nın Güneybatısındaki Novoçerkassk şehrinde doğmuştur. Aslen Nogay Türklerindedir. Ailesi Penza şehrinin Çembar ilçesinin bir köyü olan Kikino köyünden olup, buradan onun doğduğu Novoçerkassk yakınlarındaki Rostov (Azak Kalesi) şehrine göç etmiştir. Zengin ve dindar bir ailenin çocuğudur. Basının vefatından sonra annesi hem Rusça hem de İslâmî ilimle eğitim almasını istemiştir. Bu sebeple gittiği ilk mektepten sonra teknik liseye sonra da Kazan'da medrese eğitimi almıştır. Eğitimi ilerletmek isteyen Mûsâ Cârullah, bu amaçla Buhara, İstanbul, Kahire, Mekke, Medine, Hindistan, Çin, Cava, Sumatra, İran, Irak, Şam, Beyrut ve Taşkent gibi önemli şehirlerde bulunmuş, Farsça ve Fars edebiyatı, İslâmî ilimler, Mühendislik ve Hukuk alanlarında eğitim almıştır. İmamlık, müderrislik ve matbaacılıkla iştigal etmiştir. Devrim yaşayan ve siyasi açıdan çalkantılı dönemler yaşayan Rusya'da fikirleri sebebiyle takibâta uğramış, bu sebeple Japonya, Hindistan, Afganistan ve Almanya'da da bulunmuştur. Hayatının son döneminde Türkiye vatandaşlığına girse de, çok geçmeden sağlığına iyi geleceğini düşündüğü için gittiği Kahire'de 29 Ekim 1949 tarihinde vefat etmiştir (Bigiyef, 1369: 22, 23; Keskiöglü, 1964: 63-65).

Mûsâ Cârullah, hem komünizmin hem de sömürgeci devletlerin aleyhine, İslâmî uyanışı sağlamak için faaliyetlerde bulunmuştur. Bu uğurda çok kez tutuklanan Cârullah, taassuba, hurafeye ve tembelliğe karşı dinamik İslâm ruhunu uyandırmaya çalışan rasyonel bir aydındır. Döneminin önemli âlimleri olan Kursavî, Mercânî, Rızâeddin b. Fahreddin, Muhammed Abduh, Muhammed Bahît ile görüşerek onlardan etkilenmiştir. Muhsin el-Emîn gibi bazı Şîa müçtehitleriyle de görüşmüştür. Arkadaşları Abdülhay Kurban Ali ve Abdürreşid İbrahim Efendi'nin daveti üzerine gittiği Tokyo'da dersler vermiş, bu sırada ünlü ilim adamı Toshihiko İzutsu'ya da hocalık yapmıştır. Dönemin ıslahat hareketlerinin karakteri olan Selefilik düşüncesinden etkilenmiştir. Dil konusunda Gaspıralı İsmail'in yolunu takip etmiş ve İstanbul Türkçesi'ne yakın bir dil kullanmıştır. Cârullah'ın kaynaklarda 122 adet eserinin ismi geçmektedir. Bunlardan birkaç Arapça risâlesi dışında önemli çalışmalarının hepsini Tatar Türkçesi'yle yazmıştır (Kanlıdere, 2002: 223-229; Kanlıdere, 2006: 214-216).

Bigiyef, bir taraftan Rusya içinde Türklerin bazı hakları kazanması için çalışırken diğer taraftan da İslâm dünyasının içinde bulunduğu durumdan kurtulması için uğraşan, bu amaçla Türk ve İslâm dünyası için yapılan her faaliyete katılmaya çalışan aydın bir kişiliktir. Matbaacılıkla uğraşmasının, uyanışa çağıran çok sayıda eser yazmasının bu gayretinin sonucu olduğu söylenebilir. Müslümanların geri kalmasına sebep olarak ilim ve fenden uzaklaşılması, donuklaşmış ve işlevini yitirmiş geleneksel din anlayışını gösteren Cârullah, Müslümanları ayırıştırıcı mezhepçi tasniflere şiddetle karşı çıkmıştır. Bu sebeple Müslümanların büyük çoğunluğunu oluşturan Ehl-i sünnet ve Şîa'nın mezhebî telakkilerine karşı ağır eleştirilerde bulunmuştur.

1. Ehl-i Sünnet'e (Eş'arî ve Mâtürîdîlere) Karşı İtirazı

Mûsâ Cârullah Bigiyef Ehl-i sünnet kelâmına birçok konuda eleştiri yöneltmiştir. Bunların ilki felsefenin kelâma dâhil edilmesi konusudur. Cârullah, Aristo mantığını da tenkit etmiştir. Ona göre Müslüman bilginler arasında İmam Gazali'ye kadar red ve zemmedilen Aristo mantığı, bâtinî akımlarla mücadele gayesiyle Gazzâlî tarafından kelâma dâhil edilmiştir. Ona göre Aristo mantığı, zihni hatadan koruyan bir savunma aracı olup donuk ve pasif yapı arz eder. Bu sebeple mantık önceleri kıymetli bir araç olmasına rağmen bu kıymeti artık geçmişte kalmıştır. Kelâmcılar hâlâ Aristo mantığında ısrar ederek, İslâm âleminde akla dayalı çalışmaların duraksamasına ve donuklaşmasına sebep olmuştur. Hâlbuki Aristo mantığının yerine keşfetmeye teşvik eden Kur'an mantığını koymak lâzımdır. Kur'an mantığı, korumacı ve pasif Aristo mantığının aksine, aktif ve aksiyonerdir. Mûsâ Cârullah, Ehl-i

sünnet’i kelâm konularında benimsediği görüşleri bakımından da eleştirmiştir. Cehennemin ebediliği konusu bu konulardan biridir. Ehl-i sünnet’in cenneti Mü’minlere, cehennemi kâfirlere has kılan anlayışına karşı çıkararak Allah’ın rahmetinin geniş olduğunu, bu sebeple cehennemin bir süre sonra yok olacağını söylemektedir (Bigiyef, 2019a; 68-106). Yine Ye’cûc-Me’cûc (Bkz: Genç, 2019; 30-35) ve mehdilik konularında da Ehl-i sünnet’in görüşlerine muhalefet etmektedir. Onun bazı itirazlarında ıslahatçı Seleflerin görüşlerinden etkilendiği yorumları yapılmıştır (Keskioglu 1964: 12).

Mezhebî taassupları sebebiyle Müslümanları böldüğü gerekçesi ile Ehl-i sünnet kelimalarına yönelttiği eleştiri ise sadece kendilerini “sünnet ehli” olarak görmeleri, bu isimle sadece kendilerini vasıflandırmalarıdır. O, bu anlayışı ayrılıkçı bir tavır olarak görmekte ve eleştirmektedir. Bu sebeple Ehl-i sünnet kelimalarından bahsederken, “Ehl-i sünnet ismini kendilerine özgü kılan Eş’arîler ve Mâtürîdîler...” şeklinde ibareler kullandığı görülmektedir. (Bigiyef, 2019a: 60).

Bigiyef, “Ehl-i sünnet ve’l-cemaat” sözünü, tarihi bir söz olarak kabul etmektedir. Ona göre bu söz, Müslümanların çoğunluğunu oluşturmalarından aldıkları cesaret ve güçle, Eş’arî ve Mâtürîdîler tarafından gasp edilerek, kendilerine has özel bir isim haline getirilmiştir. Bigiyef’e göre, Eş’arî ve Mâtürîdîlerin kendilerini ifade etmek için bu ismi kullanmaları tamamen önemsiz ve anlamsızdır. Çünkü İslâmî olan her mezhep görüşlerini belirlerken ve içtihat ederken birincil kaynak olan Kur’an’a, daha sonra ikincil kaynak konumundaki Hz. Peygamber’in sünnetine bakmak ve bu kaynaklardan istidlâlde bulunmak zorundadır. Dolayısıyla herhangi bir İslâmî mezhebin sünnetten ayrı kalması mümkün değildir. Bu durumda her İslâmî fırka ve mezhep zorunlu olarak “Ehl-i sünnet” olmaktadır. Ona göre Eş’arî ve Mâtürîdîler eğer bu kavramı bir mezhep adı olarak sadece kendilerini ifade eden bir isim olarak değil de, Kur’an ve sünnetle amel eden, sahabenin yolundan ilerleyen tüm Müslümanları ifade eden bir isim olarak kullanıyorlarsa, o zaman bunun isabetli olacağını düşünülebilir (Bigiyef, 2019b: 83).

Kelâm tarihi incelendiğinde, Ehl-i sünnet kavramının zaman içinde Eş’arî ve Mâtürîdîleri ifade eden bir kavram haline geldiği görülecektir. Önceleri Ehl-i hadis ile bazı Ehl-i rey taraftarlarının kendini ifade etmek için bu isimlendirmeye sahip çıktığı görülmektedir. Kelâmî mezheplerin oluşumu ile beraber Eş’arîlerin ve Mâtürîdîlerin sadece kendilerini bu isimle niteledikleri görülmektedir. Ehl-i sünnet kelâmının Mütেকaddimûn dönemi olarak isimlendirilen bu dönemde Abdulkâhir el-Bağdâdî ile Ebu’l-Muzaffer el-

İsferâyinî dışında bu iki gelenek mensuplarının sadece kendilerini Ehl-i sünnet olarak nitelediğini görülmektedir. (Eş'arî, 1980: 138-139; Bağdâdî, 1995: 314-315; İsferâyinî, 1988: 170).

Daha sonraki süreçte Eş'arî ve Mâtürîdîlerin her birinin kendilerini Ehl-i sünnet'in asıl öncüsü olarak, diğerini de kendilerine tabi olan Ehl-i sünnet üyesi olarak kabul ettikleri bir anlayış belirlemektedir. (İcî 1317: 35; Mercânî 1317: 35-36). Bu durum bu iki mezhep arasında rekabet veya ayrışmanın hâlâ sürdüğünü gösteren bir gösterge olarak kabul edilebilir. Ağırlıklı olarak Osmanlılar döneminde oluşan ve günümüzde de geçerli olan kanaate göre ise Eş'arî ve Mâtürîdî mezheplerinden her ikisi beraberce Ehl-i sünneti oluşturmaktadır (Teftâzânî 2011: 1/215; Hayâlî 2013: 1/785). Ayrıca kendini Ehl-i hadis'e nispet ederek, asıl Ehl-i sünnet'in kendileri olduğunu iddia eden Selefler, teşbih ve tecsim taraftarı olmakla suçlanarak bu isimlendirme dışına itilmiştir (Buhârî, trs; 40).

Cârullah'ın Eş'arî ve Mâtürîdîlerin sadece bu iki mezhep mensuplarını Ehl-i sünnet olarak isimlendirmesine yaptığı itirazın arka planında, Müslümanların birlik olarak güçlü bir yapı oluşturmaları ve tekrar hâkim konuma yükselmeleri temennisi yatmaktadır. O, bu şekildeki bir isimlendirmeye karşı çıkarak, aslında fırka bazlı tasniflere karşı çıkmaktadır. Çünkü fırka bazlı tasnif ayrıştırıcı özellik arz etmektedir. Hâlbuki İslâm dünyası ayrılmak yerine birleşmek ve güçlenmek zorundadır. Cârullah'ın, Rus işgali altında bir takım baskılara maruz kalmasının yanında Türkî cumhuriyetler, Arap ve Acem coğrafyası ve uzak doğu ülkeleri gibi geniş bir coğrafyada ve çok sayıda şehirde bulunması, oralarda yaşayan Müslümanlarla görüşmesi onda ümmet şuurunun oluşmasında etkili olmuştur. Bu şuur sebebiyle o, Ehl-i sünnet isimlendirmesini Müslümanları birbirinden başkalaştırıcı, ayırıcı, hatta diğerlerine hakaret içeren bir isimlendirme olarak telakki etmiştir. Bu sebeple ona göre Ehl-i sünnet ismi sadece bir fırkanın ismi olmaktan çok, tüm Müslümanları kapsayan bir isim olarak kullanılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında bunu alternatif bir Ehl-i sünnet tanımlaması olarak kabul etmek mümkündür.

2. Şia'ya Karşı İtirazı

Mûsâ Cârullah Bigiyef Şia eleştirisini ağırlıklı olarak *el-Veşia fi nakdi 'akâidi's-Sia* isimli eserinde yapmaktadır. Bigiyef eserinin mukaddimesinde ilki bir sene, ikincisi yedi ay olmak üzere iki kez İran ve Irak coğrafyasında Şiiler arasında yaşadığını ve Şîî dinî yaşantısı hakkında bazı mülâhazalarda bulunduğunu söylemektedir. O, İran'ın hemen hemen her şehrinde bulunmuş, ders halkalarına, medreselere katılmış, bu esnada da hep susup

dinlemiştir. Şahit oldukları karşısında çok şaşırıp üzölmüş, bir ümmetin günahdan kaçınır gibi Kur'an naslarını terk etmesinden ve içlerinde mezhebî taassubun nasıl kök saldığını görmesinden dehşete kapılmıştır (Bigiyef, 1369: 24, 25). Halkın cemaatle namaza ve Cuma namazına iltifat etmediğini zikreden Cârullah, camilerde diğere vakitlerde nadir de olsa cemaatle namaz kılanlara rastlanabilse de Cuma günü camilerde kimsenin olmamasına, Cuma namazında kimsenin bulunmamasına çok üzölmüştür. Şia tarafından kutsal sayılan günlerde Kerbelâ ve Necef'e defalarca giden Bigiyef'i üzen bir diğere husus da özellikle bu günlerde insanların Hz. Ali'nin kabrini tavaf etmeleri, kendilerini Hz. Hüseyin uğruna feda eden şehitler gibi görerek, "tatbîr" denilen hal ve hareketlerde bulunmaları, Ali evlâdının kabirlerini mabed edinmeleridir. Yine Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Âişe, Hz. Hafsa'ya hatta İslâm'ın ilk neslini temsil eden sahabenin hepsine lanet ettiklerini, insanların düşünmekten aciz mutaassıp durumlarını görerek üzöldüğünü beyan etmektedir. (Bigiyef, 1369: 26, 27).

Çocuklar, öğrenciler ve âlimler arasında Kur'an'ı ezberleyen veya kıraat eden kimseyi görmediğini, herkesin Kur'an'dan kaçtığını, uzaklaştığını söylemekte, Şîi Müslümanların Kur'an okumanın ve onunla amel etmenin farz değilmiş gibi yaşadığına da değinmektedir. Onun dikkatini çeken bir diğere husus ise İranlı kadınların durumudur. İran sokaklarında kadınların dünyanın hiçbir yerinde görölmeyecek derecede açılıp saçıldığını gördüğünü söyleyen Bigiyef, Tahran'da daha öncede görüştüğü dönemin önemli Şia müçtehit âlimlerinden Seyyid Muhsin Emin el-Hüseynî ile 26.08.1934 tarihinde ikinci kez görüştüğünü ve kendisini rahatsız eden bu durumları bir kâğıda yazarak ona verdiğini söylemektedir. (Bigiyef, 1329: 27).

Şia'nın en belirgin özelliği Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin, ondan sonra da çocuklarının meşru halifeler olduğu, bu soyun mensuplarının seçilmiş ve üstün kimseler olduğu görüşünü benimsemesidir. Şia'nın Hz. Ali ve soyunun üstünlüğü anlayışı, Cârullah tarafından Müslümanları ayırıştırıcı bir anlayış olarak görölmüştür. Bu sebeple Cârullah bir soyun üstünlüğünden ziyade İslâm ümmetinin üstünlüğünü ön plana çıkararak Müslümanları birleştirici bir fikir ortaya atmıştır. Bu amaçla Bigiyef, eserinin mukaddimesinde bu konuya eğilerek ümmetin Hz. Peygamber ile aynı seviyede öneme sahip olduğu, bu sebeple belli bir soyun değil de tüm ümmetin peygamberimizin meşru vasiyetçisi olduğu fikrini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu amaçla otuz madde halinde ümmetin nesepten önce geldiğini, Hz. Ali'nin soyundan ziyade ümmetin mukaddes olduğuna vurguda bulunmaktadır. Ümmetin bu üstünlüğünü ortaya koyan hususlar olarak ise şunları zikretmektedir:

- Allah Hz. Peygamber hakkında “Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” (el-Enbiyâ 21/107) buyurmuş ve Hz. Peygamber’i insanlara doğru yolu gösteren bir hidayet edici olarak üstün bir konuma koymuştur. Sahabe hakkında ise “Siz, insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, azgınlıktan alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz.” (Âl-i İmrân 3/110) buyurarak ümmeti övmüş ve üstün kılmıştır. (Cârullah, 1369: 41)
- Nimetlerin tamamlanması konusunda da aynı şey söz konusudur. Allah Hz. Peygamber hakkında “Allah, ümmetinin önce yapılan ve sona kalmış olan suçlarını affetsin ve senin üzerindeki nimetini tamamlasın ve doğru yola götürsün diye...” (el-Fetih 48/2) buyururken, peygamberi üzerindeki nimetini tamamlamaktan bahsetmektedir. Aynı şekilde ümmet hakkında da “Bugün, dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı verip, din olarak ondan razı oldum.” (el-Mâide 5/3) buyurmuş ve aynı şeyin ümmet için de söz konusu olduğunu ortaya koymuştur. (Cârullah, 1369: 41)
- Allah’ın yardımı açısından da Hz. Peygamber ile ümmet arasında benzerlik vardır. Kur’an’da Hz. Peygamber hakkında “Sana, üstün bir yardımla yardım etsin diye...” (el-Fetih 48/3) buyurulurken, ümmet hakkında da “Mü’minlere yardım etmek, üzerimize aldığımız kesin bir vaaddir.” (er-Rûm 30/47) buyurulmuştur. (Cârullah, 1369: 41)
- Hz. Peygamber’e hitaben “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik” (el-Fetih 48/2) buyurulurken, ümmet hakkında da “Allah onları pek yakın bir fetih ile mükâfatlandırmıştır.” (el-Fetih 48/18) buyurulmuştur. Cârullah bu noktada ümmetin mazhar olduğu fethin Hz. Peygamber’e verilen fetihden daha geniş olduğuna işaret ederek, bu konuda ümmetin peygamberini geçtiğini söylemektedir. (Cârullah, 1369: 41)
- Allah ve meleklerinin salât etmesi bakımından da Hz. Peygamber ile ümmet arasında eşitlik söz konusudur. Hz. Peygamber hakkında “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât etmektedir.” (el-Ahzâb 33/56), ümmet hakkında da “O, sizi karanlıklardan nûra çıkarmak için üzerinize, melekleriyle beraber, salât edendir. (el-Ahzâb 33/43) buyurulmaktadır. Buna göre bu konuda da bir eşitlik vardır.
- Allah’ın desteklemesi bakımından da ümmet Hz. Peygamber ile eşittir. Hz. Peygamber ile ilgili olarak “Allah, seni bizzat yardımıyla ve mü’minlerle

destekleyendir” (el-Enfal 8/63) buyrulurken, ümmet için de “Allah onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir.” (el-Mücadele 58/22) buyrulmaktadır. (Cârullah, 1369: 42)

- Allah “Allah, hem meleklerden, hem de, insanlardan peygamberler seçer.” (el-Hâc 22/75) buyurarak peygamberliğin kendisinin seçtiği kimselere verildiğini, yani peygamberlikte bir seçimin söz konusu olduğunu bildirmiştir. Aynı şekilde ümmet hakkında da “Sonra kitabı, kullarımızdan seçtiklerimize mîras olarak verdik” (el-Fâtır 35/32) buyurarak, ümmet hakkında da bir seçimin söz konusu olduğunu söylemiştir. O halde peygamberlerle ümmet arasında seçilmeleri bakımından benzerlik vardır. (Cârullah, 1369: 42)
- Kur’an’da “Allah, resûlünün ve Müminlerin üzerine sekîne (huzur) indirdi” (el-Fetih 48/26) ve “O, inananların kalplerine sekine (huzur) indirdir.” (el-Fetih 48/4) buyurularak, Allah’ın sekine vermesi bakımından da peygamberlerle ümmeti arasında eşitlik olduğu anlatılmaktadır.
- “Göğsü açmak” yani huzur vermek ve rahatlatmak bakımından da Hz. Peygamberle ümmet arasında eşitlik söz konusudur. Zira “Biz göğsünü yarıp-genişleterek rahatlatmadık mı? (el-İnşirah 94/1) ve “Allah, kimin gönlünü yarıp-genişleterek rahatlatmışsa o kişi...” (ez-Zümer 39/22) buyurulması bu eşitliği göstermektedir. (Cârullah, 1369: 43)
- Kolaylaştırma hususunda da aynı eşitlik söz konusudur. Kur’an’da Hz. Peygamber için “Biz onu (Kur'an'ı) senin diline kolaylaştırdık.” (el-Meryem 19/97) buyrulurken, ümmet için de “Allah sizin için kolaylık ister.” (el-Bakara 2/185) buyurulmuştur. Cârullah bu noktada her iki ayette de maksat ifade edilirken bi harf-i cerri kullanıldığına dikkat çekerek harf-i cerr kullanma bakımından da aynı eşitliğin söz konusu olduğunu söylemektedir.
- Kur’an’da günahların affi konusunda “Allah’ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması için...” (el-Fetih 48/2) buyurularak, Hz. Peygamber’in tüm günahlarının affedileceğini bildirirken, aynı affin ümmeti için de geçerli olduğunu “Allah bütün günahları affeder.” (ez-Zümer 39/53) âyeti ile bildirilmektedir. (Cârullah, 1369: 43)
- Cârullah’a göre, İman etmeleri bakımından da Hz. Peygamber ve ümmeti arasında da benzerlik vardır. Bakara Sûresi’nin 285. âyetinde “Peygamber ve Mü’minler Rabbinden indirilene iman etti.” denirken bu benzerlik dile getirilmektedir. Âyetin devamında “Hepsi Allah’a meleklerine, kitaplarına iman etti” denirken de “hepsi”

kelimesinin hem Hz. Peygamber'i hem de ümmetini kapsadığı görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu topluluğun bir ferdi olması dikkat çekicidir.

- “Ancak Peygamber ve onunla birlikte olan mü'minler mallarıyla ve canlarıyla cihat ettiler. İşte bütün iyilikler onlardır. Kurtuluşa erecekler onlardır.” (et-Tevbe 9/88) âyeti de Allah yolunda cihat konusunda aynı eşitliği göstermektedir. (Cârullah, 1369: 43)
- Dinin hükümlerini uygulama konusunda da aynı eşitlikten bahsetmek mümkündür. Çünkü “Artık sen de, sana tabi olarak tövbe edenler de emredildiğiniz gibi dosdoğru olun.” (el-Hûd 11/112) âyetinde emredilen şey hakkında ortak olduklarını vurgulamıştır. “Sana tabi olarak tövbe edenler” ifadesi ise, Hz. Peygamber döneminde yaşayanlarla sınırlı olmayıp, kıyamet gününe kadar yaşayacak tüm ümmeti kapsamaktadır. (Cârullah, 1369: 44)
- İman ve ahiret günü yaşanacak utanç konusunda da Hz. Peygamber ve ümmeti eşittir. Kur'an'da “Allah o gün, peygamberini ve onunla beraber iman edenleri utandırmayacaktır.” (et-Tahrim 66/8) denilerek bu durumdan bahsedilmiştir. (Cârullah, 1369: 44)
- Peygamber ve ümmet arasındaki eşitliği gösteren bir diğer âyet de “Doğru yol kendisine apaçık belli olduktan sonra, Peygamberden ayrılıp, inananların yolundan başkasına uyan kimseyi, döndüğü yöne döndürür ve onu cehenneme sokarız” (en-Nisa 4/115) âyetidir. Bu âyette doğru yolu gösteren nebiye muhalefet etmenin ve ona uymamanın ceza gerektireceğinden bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Allah'ın doğru yolu yine var ve ümmetin bu doğru yol üzere devam etmesi söz konusu olacağından, hidayet üzere olan ümmete de muhalefet etmek (peygambere tabi olmak söz konusu olmasa da) aynı cezayı gerektirecektir.
- Cârullah'a göre risâletin gerektirdiği faziletler konusunda da eşitlik dikkat vardır. Cârullah, Fetih Sûresi'nin 48/29. âyetini ele alırken “vellezîne meahû” ibaresini “rasûlullah” ibaresi üzerine atıf yaparak anlam vermektedir. Bu durumda meal “Muhammed ve beraberindekiler Allah'ın elçileridir” şeklinde olmaktadır. Buna göre Hz. Muhammed'in vefatından sonra ona tabi olan yanındakiler de diğer milletler için birer Allah'ın elçisi olma durumundadır. Hz. Peygamber ile ümmet arasındaki bu ortaklık ayetin devamında “kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler” derken de devam ettirilmiştir. Hz. Peygamber de “Ümmetimin âlimleri İsrailoğullarının peygamberleri gibidir” buyurarak bu benzerliği izhar etmiştir.

- “İşte böylece, siz insanlara, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık.” (el-Bakara 2/143) ayeti şahitlik ve örneklilik konusunda da Hz. Peygamber ile ümmeti arasındaki ortaklığı göstermektedir. (Cârullah, 1369: 45)
- Cârullah, Allah tarafından hayatta iken peygamberine indirilen meleklerin aynı zamanda ümmete de indirileceğini ve bunun kıyamete kadar gelecek tüm ümmet için geçerli olduğunu söylemektedir. Kadir Sûresi'nin 97/4. âyetinde “O gece, melekler ve ruh Rablerinin izniyle her iş için iner de iner” buyrulurken, Hz. Peygamber hayatta iken kadir gecesinde meleklerin ve ruhun indiği anlatılmakta ve bu durumun Hz. Peygamber'in vefatından sonra da her kadir gecesinde devam edeceğini söylemektedir. Şia'nın bu konudaki itirazlarını zikreden Cârullah âyetin zahirinin ümmetin bu konuda peygamberiyle ortak olduğunu, bununla beraber ümmetin peygamberin risâletine bağlı ve muttasıl olduğunu söylemektedir. (Cârullah, 1369: 46)
- Ümmet ile peygamber Allah'ın dinini üstün kılmaya çabaları bakımından da ortak özelliktedir. Kur'an'da Hz. Peygamber hakkında “Müşrikler istemeseler de, dinini bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen Allah'tır.” (es-Saff 61/9) buyrulurken, ümmet hakkında “Allah sizden iman edip salih amel işleyenlere, kendilerinden öncekileri hükümler kıldığı gibi onları da yeryüzüne hükümler kılacağını vaat etti. Kendileri için seçip beğendiği dinlerini onlar için güçlendirip yerleştirecek ve korkularından sonra onları güvene kavuşturacaktır.” (en-Nûr 24/55) denilmektedir. Bu âyet dini peygamber kadar ümmete de izafe etmektedir. (Cârullah, 1369: 46)
- Allah hem peygamberini hem de ümmetini ihsanda bulunarak ve nimetler vererek razı etmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber de ümmeti de müşterektir. Allah, “Elbette Rabbin sana verecek, böylece sen hoşnut kalacaksın.” (ed-Duhâ 93/5) ve “Senin için, kesintisiz bir ödül vardır.” (el-Kalem 68/3) buyurarak Hz. Peygamber'in hoşnut edildiğinden, “Onları, kendisinden gerçekten hoşnut kalacakları bir yere sokacaktır.” (el-Hac 22/59) ve “Onlar için, kesintisiz bir ödül vardır.” (et-Tîn 95/6) buyurarak da ümmetin hoşnut edildiğinden bahsetmektedir. (Cârullah, 1369: 46)
- Davet ve tebliğdeki roller bakımından da müştereklik vardır. “De ki: “Benim yolum, basiret üzere Allah'a davet etme yoludur” (el-Yusuf 12/108) ve “Kendilerine indirildiğini açıkça anlatman, düşüncelerini sağlaman için Kur'an'ı indirdik.” (en-Nahl 16/44) ayetlerinde peygamberin; “O kitabı insanlara mutlaka açıklayacaksınız,

gizlemeyeceksiniz diye...” (Âl-i İmrân 3/187) ayetinde de ümmetin bu sorumluluğu dile getirilmiştir.

- “Size içinizden öyle aziz bir elçi geldi ki, sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir...” (et-Tevbe 9/128) âyetinde “içinizden” hitabı tüm asırlardır. Bu hitabın Hz. Peygamber’den sonra da devam edebilmesi ümmetin Hz. Peygamber’in halifesi olmasına bağlıdır.
- Allah, hem peygamberini hem de onun ümmetini dinlerinde sebat etmeleri konusunda desteklemiştir. “Kalbini onunla sağlamlaştıralım diye, onu azar azar indirdik.” (el-Furkan 25) ve “İman edenlere sebat kazandırısın diye rabbin tarafından bir gerçek olmak üzere ...” (en-Nahl 16/102) ayetleri bu konuda da ümmet ile Hz. Peygamber’in müşterek olduğunu göstermektedir.
- Allah’ın selamına muhatap olma bakımından da aynı eşitlik görülmektedir. “De ki: Allah'a hamdolsun ve seçtiği kullarına selâm olsun.” (en-Neml 27/59) ve “Âyetlerimize iman edenler sana geldiklerinde, onlara ‘Selam olsun size’ de.” (el-En’am 6/54) âyetleri selama muhatap olmaları bakımından peygamberlerle ümmetin eşit olduklarını göstermektedir.
- Allah katında peygamberlerin sayısız nimet içinde olacakları bilinmektedir. Aynı nimetlerin ümmet için de söz konusu olduğu, “Onlara Rablerinin katında istedikleri her şey vardır.” (ez-Zümer 39/34) âyeti ile bildirilmiştir. (Cârullah, 1369: 47)
- Allah Kur’an’da hem peygamberinin hem de ümmetinin durumunun zikredildiğini haber vermektedir. Bu konuda nazil olan “Şüphesiz Kur’an senin ve kavmin için bir zikirdir” (ez-Zuhuruf 43/44) ve “And olsun, size zikrinizin içinde bulunduğu bir kitap indirdik.” (el-Enbiya 21/10) ayetleri peygamber ve ümmetinin bu konudaki eşitliğini göstermektedir.
- Kur’an geçmiş peygamber hakkında “Onların hepsini seçtik ve dosdoğru bir yola yönelttik” (el-En’am 6/87) buyurmuştur. Biz ümmeti hakkında ise, “Allah uğrunda hakkıyla cihat edin. O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim’in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur’an’da “Müslüman” diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah’a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır” (el-Hac 22/78) buyurmaktadır. Buna göre hem peygamberler hem de ümmet aynı şekilde seçilmişlerdir. Diğer taraftan önceki peygamberlerin ümmeti ve vasıfları açıklanmayıp da İslâm ümmeti

zikredilerek vasıfları açıklandığı için İslâm ümmeti diğer ümmetlerden üstün ve peygamberlerle beraber veya onlardan hemen sonra gelmelidir. Kur'an'da Hz. İbrahim bizlere “Baba” olarak takdim edilmektedir. Onun zevcesi için aynı şey geçerli kılınmamıştır. Ama Hz. Peygamber bize “Baba” kılınmasa da Hz. Peygamber'in eşleri bizlere “anne” olarak belirlenmiştir. O halde Kur'an'a göre Hz. Peygamber'in eşleri Hz. İbrahim ile aynı konumdadır. Hz. Aîşe'nin “Mü'minlerin annesi” olduğu da bilinmektedir. Hz. Aîşe ile aynı seviyesindeki Hz. İbrahim “dinin ve imanın babası” olarak bilinir. O halde kim (Şia'nın dediği gibi) “Hz. Âîşe bizim annemiz değildir” derse, bu söz bir Mü'minin sözü olamaz. (Cârullah, 1369: 47)

- Allah Hz. Muhammed'in ümmetini diğer peygamberlerin ümmetlerinden bahsetmediği bir şekilde bahsetmiştir. “Şüphesiz, rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: ‘Korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennetten dolayı sevinin!’ derler. ‘Biz dünya hayatında da, ahirette de sizin dostlarınızız. Cennette sizin için canınızın çektiği ve istediğiniz her şey vardır.’” (Fussilet 41/30-32) âyeti bunun bir örneğidir. Bu âyette İslâm ümmeti için toplam sekiz adet ayrıcalıktan bahsedilmektedir ki, bu ayrıcalık daha önce hiçbir ümmet ve peygamber için zikredilmemiştir. (Cârullah, 1369: 48-49)
- Ümmetin Kur'an'ın tebliğinin bir kısmında Hz. Peygamber ile müşterek görevi vardır. Bu gerçek “Âlemlere bir uyarıcı olsun diye, Furkan'ı (Kur'ân'ı) kuluna indiren (Allah) ne yücedir!” (el-Furkân 25/1) âyetinden çıkarılabilir. Bu ayette Kur'an'ın tüm asırlar için bir uyarıcı olacağından bahsedilmektedir. Bu ise ancak asırlar boyu yaşayacak olan ümmetin eliyle olacaktır. Dolayısıyla ümmet, asırlarca Hz. Peygamber'in getirdiği dini tebliğ ederek yaşatacaktır. (Cârullah, 1369: 49)

Cârullah'a göre, tüm bu sebeplerden dolayı Kur'an'da belli bir soyun üstünlüğünden bahsetmekten çok, ümmetin önemi ön plana çıkmaktadır. Dolayısı ile Şia'nın belli bir soyun seçilmiş soy olduğu anlayışı temelinde oluşturduğu anlayış Kur'an çerçevesinde temelsiz ve yanlış olmaktadır. Şia'nın bu anlayışı, Müslümanların bir kısmını diğerinden ayırıcı, Müslümanlar arasında düşmanlığı körükleyici bir karakterdedir. O halde Müslümanların ümmetçilik fikrini benimseyerek birlik olması ve tüm Müslümanların topluca terakkisi için çabalaması gerekmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Mûsâ Cârullah Bigiyef'in Ehl-i sünnet ve Şia'nın mezhep telakkileri üzerine yaptığı eleştiriler üzerinden, onun ayrıştırıcı mezhep tasniflerine karşı olduğu

anlatılmıştır. Gerek doğup büyüdüğü coğrafyanın gerçekleri, gerekse daha sonra ziyaret ettiği Müslüman coğrafyasının durumu karşısında çağdaşı diğer düşünürler gibi toparlanma ve yeniden dirilişe ihtiyaç duyduğunu hissetmiştir. Mûsâ Cârullah, Müslümanların bu kötü durumdan kurtulabilmelerinin ancak birlik olmalarıyla gerçekleşebileceğine inanmıştır. Ümmetçilik olarak adlandırılan bu fikrin gereği olarak da Müslümanları ayrıştıran fikirlere şiddetle karşı çıkmış ve Müslümanları birbirinden ayrıştırdığı gerekçesi ile Eş'arî ve Mâtürîdîlerin "Ehl-i sünnet" telakkilerine itiraz etmiştir. Ona göre "Ehl-i sünnet" ismi birleştirici bir özellik arz etmeli ve tüm İslâmî fırka ve mezheplerin ortak ismi olarak kabul edilmelidir. Diğer taraftan bir soyun üstünlüğü esasına dayalı Şîî anlayış da terk edilmelidir. Çünkü bunun Kur'anî anlamda karşılığı yoktur. Bilakis Kur'an tüm Müslümanların eşit olduğunu, üstünlüğün ırkla değil, takva ile olduğunu söylemektedir. O halde Şîa'nın Hz. Ali ve soyunun üstünlüğü fikrinin yerine de ümmetçi bir anlayış benimsenmelidir. Çünkü ümmetin kurtuluşu ancak ümmetçe birlik olmaktan geçmektedir. Buna göre Cârullah'ın Müslümanların hemen hemen tamamını oluşturan iki itikadî mezhep hakkında yaptığı eleştiriler üzerinden tüm ümmeti kapsayan alternatif bir "Ehl-i sünnet" tanımı yapılabilir.

KAYNAKÇA

Bigiyef, Mûsâ Cârullah (2019a), Rahmet-i İlâhiyye Burhanları ve İnsanların Akîde-i İlâhiyyelerine Bir Nazar, Ed: Ferhat Koca, Sad: Yunus Öztürk, Hafzullah Genç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Bigiyef, Mûsâ Cârullah (1369), el-Veşîa fî nakdi akâidi'ş-Şîa, Matbaatü'l-Keyâlânî, Lahor.

Bigiyef, Mûsâ Cârullah (2019b), Mülâhaza, Ed: Ferhat Koca, Sad: Yunus Öztürk, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed (1995), el-Fark beyne'l-fırak, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut.

Buhârî, Alâeddin Muhammed b. Muhammed, Mülçimetü'l-Mücessime, Thk. Saîd Abdullatîf Fûde, Dâru'z-Zehâin, Beyrut.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan (1980), Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilafu'l-musallîn, thk. Hellmut Ritter, 3. Bs en-Neşerâtü'l-İslâmiyye li Cem'iyeti'l- Müsteşrikîn el-almâniyye, Wiesbaden.

Genç, Hafzullah (2019), “Giriş Yerine: İslâm Kaynaklarına Göre Zülkarneyn Kıssası”, Yâ Cûc, Ed. Ferhat Koca, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Hayâlî, Şemseddin Ahmed (2013), Hâşiyetü ’alâ Şerhi’l-‘Akâ’idi’n-Nesefiyye (Şurûh ve’l-havâşiyü’l-akâidi’n-Nesefiyye li Ehli’s-Sünneti ve’l-Cema’ati’l-Eş’âirati ve’l-Mâtûrîdiyye içinde), Thk. Âhmed Ferîd el-Mezîdî, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.

Îcî, ‘Adudullah ve’d-dîn Abdurrahmân b. Ahmed (1317), ‘Akâidü’l-‘Adudiyye, (Devvânî şerhi, Gelenbevî, Mercânî ve Halhâlî hâşiyeleriyle birlikte) Matbaa-i Âmire, İstanbul.

İsferâyînî, Ebu’l-Muzaffer (1988), *et-Tabsîr fi’d-dîn ve temyîzü’l-fırkati’n-nâciyeti ani’l-fırakı’l-hâlikîn*, Thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, 2. Bs, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.

Kanlıdere, Ahmet (2006), “Mûsâ Cârullah”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 31, s. 214-216.

Kanlıdere, Ahmet (2002), “Mûsâ Cârullah’ın Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler”, I. Uluslararası Musa Carullah Bigiyef Sempozyumu Bildiriler Kitabı (6-7 Kasım 1999, Ankara) Diyanet Vakfı Yayınları, s. 113-229.

Keskioğlu, Osman (1964), Mûsâ Cârullah (1875-1949): Hayatı, Görüşleri ve Eserleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C 7, s. 63-73

Mercânî, Ebu’l-Hasan Şihâbuddîn (1317) Hâşiyetü şerhi’l-‘Akâidi’l-Adudiyye (Devvânî şerhi, Gelenbevî, Mercânî ve Halhâlî hâşiyeleriyle birlikte) Matbaa-i Âmire, İstanbul.

Teftâzânî, Mes’ud b. Ömer b. Abdullah Sa’deddîn (2011), Şerhu’l-Makâsîd, Thk. İbrahim Şemseddin Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.

BOŞANMANIN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**THE EFFECT OF DIVORCE ON CHILDREN****Ar. Gör. Hasan Ali Güçlü**

Ufuk Üniversitesi

ORCID ID : 0000-0003-0501-7912

Özet

Çalışmamın konusunu Türk Medeni Hukukunda düzenlenen boşanma kurumunun çocuklar üzerindeki etkisinin incelenip değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Boşanma, Türk Medeni Kanunumuzda düzenlenen ve bir takım sonuçlar doğuran bir kurumdur. Eski hukuk sistemlerinde günümüzdeki anlamda bir boşanmanın söz konusu olmadığı örnekler yer almaktadır. Bazı hukuk sistemlerinde ise boşanma kurumu hiç düzenlenmemiştir. Katolik kilisesi hukukunda boşanma kurumuna yer verilmemiş ayrılık kurumu düzenlenmiştir. İslam Hukukunda ise boşanma tek taraflı irade açıklaması ile sonuç doğuran bir kurumdur. Türk Medeni Kanunumuza göre boşanma hâkim hükmüne dayanmalıdır. Boşanmayı, eşler hayatta iken, sebebe dayanarak evlilik birliğine hâkim kararı ile son verme olarak tanımlayabiliriz. Boşanma bu tanımdan da anlaşılacağı üzere hâkim hükmüne dayanmalıdır.

Hâkim boşanmaya karar vermesi halinde bazı hukuki sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu hukuki sonuçlar çok çeşitlidir. Bazı hukuki sonuçlar boşanma kararı içinde yer alması mümkün olabilen sonuçlardır. Örneğin velayet hakkına sahip olmayan eşin çocukla nasıl kişisel ilişki kuracağı, maddi tazminat, manevi tazminat, yoksulluk nafakasını bu kapsamda değerlendirebiliriz.

Boşanmanın bazı hukuki sonuçları ise boşanma kararı içinde yer almaz boşanma kararı verilmesiyle birlikte kendiliğinden doğarlar. Örneğin evlilik birliğinin devamı sırasında durmuş olan zamanaşımının işlemeye başlaması, eşler için yeniden evlenme imkânının doğması gibi durumlar da hâkimin kararına ihtiyaç yoktur.

Boşanmanın hukuki sonuçlarından bazıları her boşanmada ortaya çıkabilir bazıları ise her boşanmada ortaya çıkmazlar. Örneğin çocuğun velayetine kimin sahip olacağı, çocukla nasıl kişisel ilişki kurulacağı her boşanmada karşımıza çıkabilecek hususlardır. Maddi tazminat, manevi tazminat ve yoksulluk nafakası ise her boşanmada ortaya çıkan hukuki sonuçlar değildir. Zira, maddi tazminat için eşin kusurlu olması, manevi tazminat için eşlerden birinin kişilik haklarının saldırıya uğraması ve diğer eşin kusurlu olması gerekmektedir. Yoksulluk nafakasında ise eşin geçim sıkıntısına yoksulluğa düşmesi gerekmektedir. Tebliğ kapsamında boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisi detaylı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, Çocuk, Nafaka, tazminat

Abstract

The subject of my study is to examine and evaluate the impact of the divorce institution regulated in Turkish Civil Law on children. Divorce is an institution regulated by our Turkish Civil Code and has some consequences. In the old legal systems, there are examples where divorce is not an issue in the present sense. In some legal systems, a divorce institution has never been organized. In the Catholic church law, the divorce institution was not included, but divorce was not included. In Islamic Law, divorce is an institution that results in a unilateral declaration of will. According to our Turkish Civil Code, divorce should be based on judge judgment. We can define the divorce as the termination of the marriage union by reason of the decision while the spouses are alive. As can be understood from this definition, divorce should be based on the judgment.

If the judge decides to divorce, there are some legal consequences. These legal consequences are very diverse. Some legal results are the results that may be included in the divorce decision. For example, we can evaluate how the spouse who does not have the right to custody will have a personal relationship with the child, financial compensation, moral compensation and child support.

Some legal consequences of divorce arise spontaneously when the divorce decree is included in the divorce decision. For example, there is no need for a judge's decision, such as the timeout stopped during the continuation of the marriage union, the possibility of remarriage for the spouses.

Some of the legal consequences of divorce can occur in every divorce, while others do not appear in every divorce. For example, who will have custody of the child, how to establish a personal relationship with the child are the issues that we may encounter in every divorce. Material compensation, moral compensation and poverty support are not legal consequences in every divorce. For the spouse must be defective for pecuniary damage, the personal rights of one of the spouses must be attacked for moral compensation and the other spouse must be defective. In poverty support, the spouse should fall into poverty due to his livelihood. Within the scope of the communique, the effect of divorce on children will be examined in detail.

Keywords: Divorce, Child, Alimony, compensation

GİRİŞ

Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisi tüm sosyal bilim disiplinlerini hatta fen bilimi disiplinlerini de ilgilendirse de bu tebliğde boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisi hukuki açıdan ele alınmıştır. Boşanmanın hukuki sonuçları ele alınırken psikoloji biliminden de oldukça yararlanılmıştır.

Boşanma konusunda yapılan çalışmaların tarihçesi incelendiğinde, ilk çalışmaların daha yoğun olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde yapıldığı görülmektedir. ABD'de, 60'lı

yıllarda boşanmaların artmaya başladığı, o yıllarda boşanma sonrasındaki süreçle ilgili çalışmaların arttığı görülmektedir¹

Yapılan araştırmalarda annesi babası boşanmış olan çiftlerin, annesi babası ayrı olan çiftlere göre daha fazla psikolojik sorunlarla baş başa kaldıkları görülmüştür². Boşanma son yıllarda çokça gördüğümüz olaylardan birisidir. Boşanan çiftlerin çocukları olması durumunda velayetin kimde kalacağı konusu hukukun çözmesi gereken problemlerden birisidir. Velayetin kimde olacağı tartışmalı ve ancak hukuksal çözümlerle sonuçlanabilen bir süreçtir³. Boşanma ile evlilik sözleşmesi sona ermektedir.

Çocuğun biyolojik, psikolojik ve sosyal esenliği ve genel olarak sağlıklı gelişimi açısından “tam aile” şeklinde adlandırılan birlik içindeki aile yapısı ideal olarak tanımlanan bir durumdur⁴. Günümüzde aile kavramı değişmiş ve eski dönemlerdeki geniş aile olarak tanımlanan ailenin yerini çekirdek aile almaya başlamıştır.

Günümüzde, “tam aile” kavramından çekirdek aileyi anlamaktayız. Boşanmanın çocuk üzerindeki hukuki etkisi dediğimizde, velayetin yanı sıra nafakadan da bahsetmemiz gerekecektir.

Çocuğa fiilen bakan ana veya babanın isteyebileceği İştirak nafakası bakım nafakaları içerisinde düzenlenmiş olup, bahsi geçen nafakalar, evlilik birliğinin sona ermesi için açılan boşanma davası sürecinde ve boşanma ile yoksulluğa düşecek olan eşin ve müşterek çocukların bakım ve yaşam masraflarının karşılanmasını hedef tutar⁵.

Çocukların bakımının bırakıldığı eşe, diğer eş tarafından ödenen nafakaya “iştirak nafakası” adı verilmektedir. Bu nafaka belirlenirken çocuğun üstün yararı göz önünde tutulmalıdır. Türkiye’de de istatistiki verilere baktığımızda oldukça fazla sayıda boşanmanın olduğunu görmekteyiz. Bu sebepten dolayı Türkiye’de “iştirak nafakası” belirlenirken oldukça dikkatli olunmalı, çocuğun yararı güdülmelidir.

ÇOCUKLUK KAVRAMI

Çocukluk tarih boyunca yetişkinlikten ayrı bir biçimde değerlendirilmiş ve ayrı bir safha olarak ele alınmıştır. Çocukluğa ilişkin evrensel bir yaklaşım ancak 1989 yılında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ile konulmuştur. Sözleşmeyi imzalayan devletler çocuğun korunması ve yaşatılması temelinden hareket etmişlerdir. Bu sözleşmeyi imzalayan devletler çocuğun üstün yararı ilkesine uymalıdır. Sözleşmenin ilk maddesi” 0-18 yaş arası herkes çocuktur” demektedir.

¹ ÖNGİDER, Nilgün, Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 2013, s.141.

² ÖNGİDER, s.140.

³ POLAT, Oğuz/GÜLDOĞAN, Evin, Uzman Görüşünün Boşanma Davalarında Velayetin Saptanmasındaki Önemi, TBB Dergisi, 2015 (118), s.245.

⁴ POLAT/GÜLDOĞAN, s.246.

⁵ BOZAN MEMİŞOĞLU, Ayşe Gül, Boşanma Davalarında Nafakalar, İstanbul Kültür Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, s.1.

VELAYET KAVRAMI

Velayet ana ve/veya babanın, çocuğun başta bakımı, eğitimi ve temsili olmak üzere menfaati ile ilgili hak ve yükümlülüklerini kapsamakta olup Türk Medeni Kanunu'nun 335 ila 351'inci maddelerinde düzenlenmiştir⁶.

Çocuğun boşanmadan sonra velayetinin kimde olacağı hukuken çözülmesi gereken bir problem niteliğindedir. Türk uygulamasında, çocuğun velayeti çoğunlukla anneye veriliyor olarak gözüktüğü de böyle bir kesin kural söz konusu değildir. Çocuğun boşanma durumunda velayetinin kimde kalacağını belirlerken çocuğun üstün yararı ilkesinden hareket edilmelidir.

Türk Medeni Kanunu'nun boşanmaya bağladığı sonuçlardan bir tanesi çocuğun ayrılan eşlerden bir tanesine bırakılması olup velayetin de aynı eşe ait olacağı hükme bağlanmıştır. Bu düzenleme velayet kavramının doğasından kaynaklanmaktadır. Çünkü velayete sahip olan ana veya babanın çocuğun bakımını üstlenmesi gerekmektedir⁷. Velayetin bırakılmadığı diğer eşin de kişisel ilişki kurma hakkı söz konusu olacaktır.

Velâyetin düzenlenmesinde, çocuğun yararının belirlenmesi için, yeterli idrak gücüne sahip olan çocuğun dinlenmesi ve görüşünün alınması gerekir⁸. Ayırt etme gücüne sahip çocuğun dinlenilmesi, çocuğun üstün yararının belirlenmesi açısından da önemlidir.

Aile mahkemesi hâkimi velayetin düzenlenmesinde çocuğun yaşını göz önünde bulundurmalıdır. Hâkim, boşanma halinde velayeti ana ya da babadan hangisine bırakacağına çocuğun yaşını da dikkate alarak karar vermelidir. Yapılan bir çalışmaya göre; araştırmaya dâhil edilen 9-12 yaş grubu çocukların boşanmaya uyumlarında; cinsiyetin, kardeş sayısının, anne-baba ayrılığını öğrendiği kişinin, birlikte yaşadığı ebeveynin kim olduğunun, anne babanın öğrenim düzeyinin, anne-babanın çalışma durumunun ve çocuk için profesyonel yardım alınmasının anlamlı bir farklılık yaratmadığı, yalnızca çocuğun doğum sırasının boşanmaya uyumda anlamlı bir farklılığa neden olduğu belirlenmiştir⁹.

9-12 yaş çocuk için farklı usul belirlenebilir yine 12-15 yaş çocuk için farklı bir usul belirlenebilir.

“Velayet kamu düzenine ilişkindir. Velayet düzenlemesinde aslolan çocuğun sağlık, eğitim ve ahlaki bakımdan yararidir. Davalı anne, babası yanında bulunan müşterek çocuğun şiddete maruz kaldığını ileri sürerek, bu hususta Cumhuriyet Savcılığına şikâyetle bulunduğunu bildirmiş ve Cumhuriyet Savcılığınca yapılan soruşturma evraklarını delil olarak sunmuştur. İddianın gerçekleşmesi durumunda, belirtilen olaylar velayetin değiştirilmesi veya kaldırılması sebebidir. Velayete ilişkin düzenleme henüz kesinleşmeden böyle bir durumun ortaya çıkması halinde hâkim, çocuğun yararını gözeterek düzenlemeye re'sen müdahale edebilir ve değiştirebilir. Mahkemece; davalı tarafından bildirilen ve dosya içine örnekleri

⁶ POLAT/ GÜLDOĞAN, s.245.

⁷ POLAT/ GÜLDOĞAN, s.245.

⁸ GENÇCAN, Ömer Uğur, Boşanma Hukuku, Ankara, 2016, s.846.

⁹ GENÇCAN, s.851.

sunulan Cumhuriyet Savcılığının soruşturma evraklarıyla sulh ceza mahkemesinin dava dosyasının da değerlendirilerek, gerektiğinde psikolog, pedagog ve sosyal çalışma uzmanlarından yeniden görüş alınmak suretiyle velayetin düzenlenmesi gerekir. Davalının velayete ilişkin temyiz isteğinin kabulüyle hükmün bozulmasına karar verilmesi gerekmiştir”¹⁰

Anlaşmalı boşanmalarda çocuğa ilişkin protokoldeki hükümler ancak hâkim onayladığı takdirde uygulanabilecektir. Anlaşmalı boşanma dışındaki boşanmalarda ise, hâkim re’sen çocukların durumunu düzenleyecektir.

ÇOCUKLA KİŞİSEL İLİŞKİ KURULMASI

Velayetin bırakılmadığı tarafın, çocukla kişisel ilişki kurma hakkı söz konusudur. Olağanüstü hallerin bulunması durumunda çocuğun menfaatine uygun düştüğü ölçüde özellikle hısımlar olmak üzere diğer kişilere de istemeleri halinde, çocuk ile kişisel ilişki kurulabilir (TMK.m.325/I).

Çocuk ile kişisel ilişki kuracak kişiler özellikle hısımlar olarak vurgulanmış ancak sayıca sınırlanmamıştır¹¹

Bu bağlamda olağanüstü durumlarda, büyük anne ve büyük baba konumundaki kişiler çocukla kişisel ilişki kurabilecektir. Buradaki olağanüstülükten kasıt kanımızca çocuğun üstün yararından başka bir şey değildir.

SONUÇ

Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisi bütün sosyal bilimler disiplinlerini ilgilendirirse de en çok hukuk disiplinini ilgilendirmektedir. Çocuğun, velayeti ve iştirak nafakası belirlenirken çocuğun üstün yararı göz önünde tutulmalıdır.

Boşanma kararının verilip kesinleşmesi üzerine taraflara ilişkin bir takım sonuçlar ortaya çıkar. Bu sonuçların bazıları kanundan kaynaklanmakta, bazıları hâkim tarafından re’sen alınan kararlar sonucu ortaya çıkmakta bazıları ise tarafların talepleri ile kararda yer alması üzerine ortaya çıkmaktadır¹². Çocuklarla ilgili kararlar kural olarak hâkim tarafından re’sen alınır.

Çocuk hakkında kararlar alınırken, çocuk ayırt etme gücüne sahipse görüşü alınmalıdır. Çocukla velayet bırakılmayan tarafın kişisel ilişki kurma hakkı söz konusudur. Kişisel ilişki kurma hakkına sahip taraf, bu hakkı kötüye kullanırsa kişisel ilişki kurmaktan men edilmelidir.

¹⁰ AKYÜZ, Emine, Çocuk Hukuku, Pegem Akademi, 2018, s.227.

¹¹ ÖZTAN, Bilge, Aile Hukuku, 2015, s.794.

¹² AKINTÜRK, Turgut/ ATEŞ KARAMAN, Derya, Aile Hukuku 2019, İstanbul, s.289.

KAYNAKÇA

AKINTÜRK, Turgut/ ATEŞ KARAMAN, Derya, Aile Hukuku 2019, İstanbul

AKYÜZ, Emine, Çocuk Hukuku, Pegem Akademi, 2018

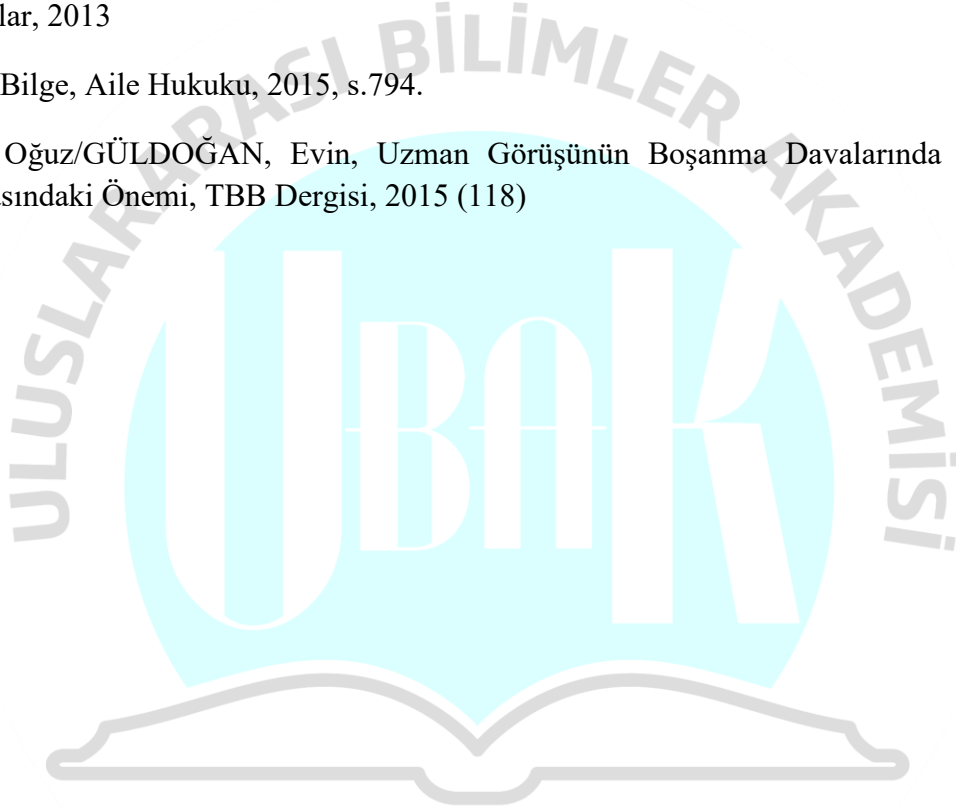
BOZAN MEMİŞOĞLU, Ayşe Gül, Boşanma Davalarında Nafakalar, İstanbul Kültür Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi

GENÇCAN, Ömer Uğur, Boşanma Hukuku, Ankara, 2016

ÖNGİDER, Nilgün, Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 2013

ÖZTAN, Bilge, Aile Hukuku, 2015, s.794.

POLAT, Oğuz/GÜLDOĞAN, Evin, Uzman Görüşünün Boşanma Davalarında Velayetin Saptanmasındaki Önemi, TBB Dergisi, 2015 (118)

1990’LAR TÜRK SİYASAL HAYATINA ‘EŞKIYA’ FİLMİNDEN BAKMAK***Cansu YETİMOĞLU**Ondokuz Mayıs Üniversitesi
0000-0002-5835-726X**Dr. Öğretim Üyesi Fatih Çağatay CENGİZ**Ondokuz Mayıs Üniversitesi
0000-0002-8582-2665**ÖZET**

1980 darbesi ve sonrası süreçte izlenen ekonomi politikaları, dünya ölçeğine uygun düşecek şekilde orta sınıflara ağırlık veren, dünya pazarına eklemlenme motivasyonuna sahip, piyasa merkezli olarak popüler kültürü benimsemiş ve bu doğrultuda kabuk değiştiren/değiştirmeye çalışan bir Türkiye çehresi ortaya çıkarmıştır. Dönemin Başbakanı Turgut Özal’dan (1983-1989) devralınan bu ekonomik mirasın devamını ifade eden 1990’lar süreci, siyasal olarak da koalisyonların peş peşe dizildiği, siyasi cinayetlerin ve faili meçhullerin doruk noktasına ulaştığı, karmaşık bir siyasal ve toplumsal görünümün sergilendiği ve askeri darbelerle yeni eklemlenen bir post-modern darbeye tanıklık etmiş olan dinamik ve çatışmacı bir dönem olarak hafızalara kazınmıştır.

Öte yandan, bu çatışmacı zeminin sinemada dile gelmesi ancak 1990’ların ortalarından sonra mümkün olmuş ve 1996 yılında ‘Eşkiya’ filmi ile başlayan Yeni Türk Sineması, 1998 yılında ‘Her Şey Çok Güzel Olacak’ ile devam etmiş ve son kertede ‘Propaganda’ ile taçlanmıştır. Ekonomi, kentleşme, kültür ve siyasal olarak tarihin bu zamanına değin içine girmediği kadar küreselleşme olgusuna bağlı bir neo-liberal dalgaya teslim olan ülkenin sineması, bu dalgayı lehine çevirerek oldukça anlamlı bir noktada yer almıştır. ‘Eşkiya’ filmi ise; Amerikan tipi çekim ve pazarlama tekniklerinin kullanılarak Türk Sinemasını popüler kültürle buluşturmasının yanı sıra içerisinde yaşanan toplumu oluşturan her tür bireyi içine alan hikayesiyle öne çıkmıştır. Yapım aşamasında Avrupa Konseyi Eurimages desteği ile fonlanarak kameraya alınan filmin dağıtımını da Warner Bros üstlenmiştir. Böylece film, Türk Siyasal Hayatına paralel şekilde bir yandan küresel sermayeye eklemlenmeyi ifade

* Bu bildiri, Cansu Yetimoğlu tarafından Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde 2020 yılında Dr. Öğretim Üyesi Fatih Çağatay Cengiz gözetiminde yazılan “Türkiye’de 1990 Sonrası Ulus İnşa Sürecinin Sinema Üzerinden İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ederken, diğer yandan da çekildiği dönem içerisinde etnik farklılıklara dayalı ayrıma, verdiği mesajlarla karşı koymaktadır. Ayrıca toplumsal ve siyasal anlamda çatışmacı bir dönem içerisinde kameraya alınmış olmasına rağmen Türk toplumunu ele alış biçimiyle de zamanının ötesinde bir görüntü sergilemiştir. Bu çalışma, Türkiye'deki siyaset ve sinema arasındaki ilişkiyi 'Eşkîya' filmi özelinden incelemekte ve 1990'lar Türk Siyasal Hayatını politik bir film perspektifinden anlamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasal Hayatı, Türk Sineması, Küreselleşme, Siyasal İstikrarsızlık

ABSTRACT

Economic policies followed during the 1980 coup and its afterwards created a face of Turkey, which focuses on the middle classes, who are motivated to be incorporated into the world market, while adopting popular culture based on the market and tending to change/trying to change his/her shell in this direction. As a manifestation of the continuation of this economic heritage inherited from Prime Minister Turgut Özal (1983-1989), the 1990s has been etched in memories as a dynamic and confrontational period in which coalition government followed each others, political murders and unidentified murders reached the peak, a complex political and social outlook was on display and a post-modern coup accompanied other military coups.

On the other hand, it was only after the mid-1990s when this confrontational ground was expressed in cinema and in the New Turkish Cinema, which commenced with the movie "Eşkîya" in 1996, continuing with "Her Şey Çok Güzel Olacak" in 1998 and being crowned with "Propaganda". The cinema of the country, which was surrendered to a neo-liberal wave in economy, urbanization, culture and politics, has been dependent on the phenomenon of globalization, while the country was able to turn this wave in its favour with respect to cinema. In addition to approximating the Turkish cinema to popular culture by using American-style shooting and marketin techniques, the movie "Eşkîya" has come to the fore with its story that includes all kinds of individuals in society. Warner Bros handled the distribution of the film and it was funded during the production by the support of European Council Eurimages. Thus, in parallel with Turkish political life, the movie expresses the articulation to global capital while it opposes ethnic based the discrimination via its messages. Moreover, although it was filmed in a socially and politically confrontational period, its

approach to Turkish society was ahead of its time. This study tries to analyse the relationship between politics and cinema in Turkey with respect to the movie "Eşkıya" and expresses the Turkish political life in 1990s through the lens of a political movie.

Keywords: Turkish Political Life, Turkish Cinema, Globalization, Political Instability

GİRİŞ

Türkiye’de 90’lı yıllar; Amerika Birleşik Devletleri ile önceden başlatılan ilişkilerin sürdürüldüğü bir siyasal ortama denk düşmekteyken aynı zamanda da Avrupa Birliği’ne giriş protokol ve hazırlıkların başlatıldığı bir dönemi ifade etmektedir. Siyasal olarak iki yönlü ilişkilere sahne olan bu dönemin etkileri; konu özelinde ele alınacak olan sinema sanatı üzerinden de okunabilmektedir.

Bunun yanı sıra, yine aynı dönem yükselen terör, ayrımcılık, ötekileştirme, kimlik bunalımları, melezleşme gibi pek çok toplumsal konunun zirve noktasına ulaştığı, millet ile devlet ilişkilerinin birbirinden zıt kutupları işaret ettiği bir toplumsal ortamı bünyesinde barındırmaktadır. Siyasal söylem, demeç ve toplumsal hareketlerin halk nezdindeki karşılığının halk tabakası üzerindeki etkisi yadsınmamakla birlikte; dönem içerisinde ortaya çıkan siyasal olay ve durumlar, toplumsal vicdanı rahatsız eden niteliğe sahip görünmektedir. Bu doğrultuda; bu çalışma; “Eşkıya” filmi üzerinden 90’lı yılları analiz etmeye çalışacaktır.

1. Millet Perspektifinden “Eşkıya”

Millet kavramı, Türk Dil Kurumu üzerinden ele alındığında; “çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında tarih, dil, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus”¹ olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra, Weberci anlamda bir ulus tanımı yapıldığında ise; “kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen duygu birliğidir; o halde millet, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimi de taşıyan bir topluluktur”² tanımıyla karşılaşılmaktadır. Weber’e göre; “ortak kültürel değerler, topluluk arasında bir bağ kurmakta ise de milleti, bir kültür topluluğu olarak düşünmek yanlış bir

¹ Türk Dil Kurumu Resmi Sitesi, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>, (06.09.2020).

² Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Taka Varla (çev.), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 263.

çıkarmı”³ ifade etmektedir. Eşkıya filminde yer alan Baran ve Cumali karakterleri, Weberci anlamda ele alındığında; farklı kültürel ve etnik aidiyetlere sahip olmalarına rağmen duyuğu birliği ile birbirine yaklaşmakta ve birbirlerinin hikayelerine sahip çıkmaktadırlar. Dolayısıyla; toplumu oluşturan bireylerin kültürel ya da siyasal aidiyetlerin benzer olması gerekliliği tezi çürümekteyken; “sağlıklı bir akla ve sıcak bir kalbe sahip büyük bir insan topluluğunun ahlaki bir bilinç yaratarak ulusu oluşturduğu”⁴ savı haklı çıkmaktadır.

Birbirlerinin hikayelerini sırtlanarak yola çıkan bu iki karakterin, adı “Cumhuriyet” olan bir otelde birlikte kalmaya başlaması ise; ulus devletlerin yaratmış olduğu modern vatandaş yapısının, tüm kültürel farklılıkların korunarak zengin bir kültür mozaği yaratıyor olmasına örnek verilebilmektedir. Söz konusu otel içerisinde, bu iki karaktere ek olarak çocuğuna bakabilmek adına seks işçiliği yaparak hayatını kazanan bir kadın karakter, hukuk okumasına rağmen hayallerinin peşine düşen bir sinema oyuncusu ve Rusya’dan kaçarak Türkiye’de yeni bir hayata başlamak üzere çalışan bir Rus vatandaşı eşlik etmektedir. Cumhuriyet rejiminin özünün; farklı tercihlere, yaşam biçimlerine, aidiyetlere, dinlere, ahlaki ve toplumsal kabullere sahip olan bireyleri tek çatı altında toplamaya yönelik olmasının hatırlanması, filmdeki bu detayın anlaşılması açısından önem taşımaktadır. 90’lar döneminde yaşanan ötekileştirme atmosferi ile birlikte düşünüldüğünde durum; siyasal alan ile toplum beklentilerinin birbiri ile bağdaşmıyor olduğunu göstermektedir. Sosyolojik olguların beyazperdeye yansımaları olarak ele alınabilecek son durumda söz konusu olan; “birlikte yaşama konusunda arzulu ve bölünmemiş halde aldıkları mirası geliştirmeye hevesli”⁵ bir ulusal bilincin varlığıdır.

2. Devletin Beka Sorunu Perspektifinden “Eşkıya”

Filmin çekildiği dönem itibarıyla ülke genelinde yükselen terör sorunu açısından da analizinin yapılması mümkün görünmektedir. “Kişi özgürlük ve haklarını güvence altına alan⁶, en yüksek düzeyde değerleri kapsayarak kendine bağlı insanların güvenliğinin sağlamak amacıyla kurulan⁷, dışa ve içe karşı toplum adına hareket edebilen, bu amaçla güç kullanabilen, toprağı ve insanıyla birlikte tüm bir ülkeyi temsil eden⁸ bir yapı olan modern devlet yapısı, bu görevlerini ifa etme karşılığında bireyleri vatandaş olarak kendine bağımlı

³ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, 265.

⁴ Ernest Renan, *Ulus Nedir?*, Gökçe Yavaş (çev.), 2. Basım, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 50.

⁵ Renan, *Ulus Nedir?*, s. 50.

⁶ Robert A. Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, Levent Köker (çev.), Türk Siyasi İlimler Derneği ve Türk Demokrasi Vakfı Ortak Yayını, Ankara 1993, s. 117.

⁷ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, 8. Basım, Der Yayınları, İstanbul 2002, s. 337.

⁸ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 16. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2014, s. 105.

kılarak varlığını meşrulaştırmıştır. Öte yandan 90'lı yıllarda, söz konusu olan terör sorunu açısından devletin, bu görevini ifa etme açısından büyük bir eksiklik içerisinde yer aldığını söylemek mümkündür.

Filme göre; söz konusu eksikliği, ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer alan ağalık sistemi oluşturmaktadır. Türkiye'nin bir gerçeği olan bu sistem, devletin yer yer aldığı önlemlere rağmen varlığını sürdürerek günümüze değin süregelen ve ülke içerisindeki dengeyi bozarak özellikle o bölgedeki toplumsal ve ekonomik yapıyı sekteye uğratan niteliklere evrilmiş durumdadır. Filmde bu detay Eşkıya Baran'ın dilinden söylendiğinde; *“Babasını, aşiretin reisi mayına yolladı öldürdü. Baran da ağasına isyan edip dağa çıktı. Baran çok genç o zaman. (...) Ağanın adamı olan eşkiyalarla savaştı.”* olarak dile gelmektedir. Bunun üzerine otuz beş sene cezaevinde yatan Baran, Cumali'nin affa neden uğramadığını sorması üzerine *“Ağa üzerime kiralıkları saldı. Onları bitirdim.”* cevabını vermektedir. Bu detayda söz konusu olan; devlet içerisinde devlet yapısının, devletin beka sorununu sekteye uğratması olarak görünmektedir. Filme göre; devlet, vatandaşına karşı en temel görevi olan can ve mal güvenliğinin sağlanması açısından başarısız olmuştur. Söz konusu durum, ulus tahayyülü açısından büyük bir sorun yaratarak vatandaşların ulusa ve devlete aidiyet hissedememesi sonucunu doğurmaktadır. Aynı şekilde, filmin devamında haber bülteninden *“Sayın Seyirciler; Güneydoğu Sorunu'nu ele alan ilk film gösterime girmeye hazırlanıyor. Ülkemizin bu en büyük sorununu konu edinen film, cesur bir anlatımla seyircinin karşısında olacak!”* şeklinde anons edilen haber, Türkiye'de herkesçe bir mesele olarak bilinen fakat çözülemeyen bir soruna işaret etmektedir. Soruna dair, ele alınış şeklinden başlanarak çözüm önerilerine kadar her türlü savın yanlışlandığı bir atmosferi işaret eden filmde; dağlar, vatandaşın kendi çözümünü kendisinin bulduğu ve özgürleştiği mekânlar olarak hafızalara işlenmektedir.

Öte yandan filmde yer alan bir diğer metaforun İstanbul ve devlet yapısının özdeşleştirilmesi olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Tıpkı devlet yapısının, ulusu oluşturan tüm bireyleri, tüm farklılıklarına rağmen, kendi içerisinde barındırması gibi İstanbul kenti de çeşitli aidiyet, değer ve inanışları olan bireyleri bünyesine katmaktadır. Smith'in ifadesiyle durum, *“özgür olmak için insanlar belli bir milletle özdeşleşmek zorundadır”*⁹ idesinin bir izdüşümünü oluşturmaktayken; buna benzer şekilde kenti oluşturan dinamik kitleler de var oldukları kentle özdeşleşmenin yollarını aramaktadırlar. Modern kent yapısına

⁹ Mümtaz'er Türköne, *Milletler ve Milliyetçilikler*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2012, s. 73.

ve sistemin çıktılarına karakterler üzerinden yer veren filmde; uyuşturucu satıcılığı, seks işçiliği ve duygu durum bozuklukları gibi sorunları sistemin bir uzantısı olarak ele almak mümkün görünmektedir. Tıpkı vatandaş algısının, yüklendiği görev ve misyonlar ile birlikte, devlet tarafından tanınmasına benzer şekilde özelde İstanbul genelinde ise kentler bünyesinde kendine yer bulmaya çalışan insanların kabul görmesinin yolu sisteme, her nasıl olursa olsun, uyum sağlamaktan geçtiği mesajı filmin genelinde vurgulanmakta ve sistemin aksak bir yönü olarak seyirciye iletilmektedir.

3. Neoliberal Perspektiften “Eşkuya”

1980’li yıllardan itibaren hızla artan küresel neoliberal sistem söylemleri, başta ekonomi ve sosyal alanlar üzere toplumu ilgilendiren tüm alanlarda devletin yüklenmiş olduğu misyonu giderek daraltarak kamusal olan üzerindeki motivasyonu küresel olan üzerinde yoğunlaştırmıştır. Söz konusu durum; devletin, bireylere karşı olan sorumluluklarını minimalize ederken eşzamanlı olarak küresel sisteme ivedilikle entegre olunmasının hızlandırılmasına denk düşmektedir. *“Neoliberal ideolojiye göre; sosyal devlet, sorumluluk vermeden, karşılık beklemeden ve kontrolsüzce yaptığı sosyal harcamalar ile bireylerin özgüvenlerini ve girişimci ruhlarını zayıflatarak aslında toplumsal deformasyona uğratmaktadır.”*¹⁰

Filme bu açıdan yaklaşıldığında; 90’lı yılların artan serbest piyasa ekonomisi koşullarının halk nezdindeki karşılığının neoliberal düşünce savunucularının öne sürdükleri gibi olmadığı görülmektedir. Filme göre neoliberalizm, halkın çoğunluğunu oluşturan bireyler açısından kötü bir ekonomik ve sosyal gidişata sebep olmaktadır. 90’lardaki ekonomik gidişata bakıldığında; ekonominin negatif seyirlerde izlediği, halkın alım gücünün düşük; enflasyonun ise yüksek olduğu bir dönem göze çarpmaktadır. Film içerisinde geniş oranda kendine yer bulan fakir ve küçük hayatlara karşılık olarak zengin ve gayri ahlaki yaşam biçimine sahip holding sahipleri ve uyuşturucu baronları gelmektedir. Özellikle; 90’lı yıllarda vergi rekortmeni listesine bir genelev patroniçesinin imzasını atmış olmasıyla birlikte düşünüldüğünde filmde kendine yer bulan bu detay büyük önem taşımaktadır. Gayri ahlaki zenginleşmelerle küçük hayatlara sahip bireyleri baskı altına alan durum, alım gücü ve saygınlığı düşük bireyleri de bu tip yollarla zenginleşme amacıyla hareket etmeye zorlamakta ve içerisinden çıkılamaz bir zincir olarak giderek genişlemesine neden olmaktadır. Son

¹⁰ Eray Acar, “Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı“, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:18, S. 1, ICEBSS 2017 Özel Sayı, s. 253, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/361178>, (06.09.2020).

durumda çember; Kıray'ın sözünü ettiği “kentleşmenin gecekondulaşmaya, demokrasinin ise çok partili bir baskı rejimine dönüşmesine”¹¹ örnek teşkile etmekte ve günümüze değin uzanmaktadır.

Durumun bir başka açıdan yorumu yapıldığında ise; “ihtiyaçların nesnelere çok değerleri hedef aldığını ve ihtiyaçların tatmininin öncelikle yeni değerlerin içselleştirilmesinden geçtiği fikri”¹² doğrulanmaktadır. Söz konusu değerleri “yavaşlığa karşı hız, kamusal karşı özel, putperestliğe/idollere karşı otorite ve politikaya karşı bireysel vaka/olay”¹³ olarak ifade etmek mümkünken; “bütün renksizliği ve kayıtsızlığı ile para, her türlü değerlerin ortak belirleyicisi haline gelmiş; müzmin bir biçimde, şeylerin ve değerlerin nüvesini, bireyselliklerini, kendine özgü değerlerini ve emsalsizliklerini oyup aşındırmıştır.”¹⁴ Dolayısıyla, filmde, bireyin göreceği saygının, itibarın ve varlığının benimsenmesinin yolu paradan geçmekte ve kapitalist sistemin gündelik yaşamı ve toplumsal ilişkileri yeniden örgütleyen yapısına vurgu yapılmaktadır. “Her insanın adalet ve dayanan ve bir bütün olarak toplumun refahı/iyiliği adına çiğnenemez hakları vardır. (...) Adaletin güvenceye aldığı haklar, siyasal pazarlığa ya da toplumsal çıkar hesaplarına bağlı değildir”¹⁵ anlayışında haklar temelli bir liberal anlayışın yerleştirilmesine karşı olarak bireyin doğuştan kazanmış olduğu yaşama hakkının kendiliğindenliği aşındırılmaya başlanmaktadır.

4. Kent ve Taşra Perspektifinden “Eşkiya”

Son olarak filmde söz konusu olan ulus inşasını, kent ve taşralı karakterler arasındaki farklılık üzerinden analiz etmek gerekmektedir. Taşralı bir karakter olan Baran, pasif, masum ve saf halleriyle beyinlere nakşedilirken; kentli bir karakter olan Cumali, kuralsızlık, aktiflik ve rahatlığıyla seyirciye sunulmaktadır. İki farklı hayat tarzı ve dünya görüşüne sahip insanın ayrıldıkları noktayı, sarma ve fabrikasyon sigara oluşturmaktayken; ikisinin birleştikleri nokta, domates/ekmek yerken içtikleri “kola” olmaktadır. 90’lı yılların, küreselleşme çalışmalarına hız verilen ve AB ve ABD eksenli şekillenen politikaları akla getirildiğinde durum, “elinden maddi ve manevi tüm değer ve özneliği alınmış karakterlerin, yalnızca

¹¹ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, 36. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 233.

¹² Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, Nilgün Tatal ve Ferda Keskin (çev.), Ayrıntı Yayınları, 11. Basım, İstanbul 2018, s. 80.

¹³ Zygmunt Bauman, *Kuşatılmış Toplum*, Akın Emre Pilgir (çev.), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 2018, s. 220-248.

¹⁴ Georg Simmel, “Metropol ve Zihinsel Yaşam“, *Şehir ve Cemiyet*, Ahmet Aydoğan (haz.), İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 174.

¹⁵ John Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge 1971, p. 3-4.

sisteme işlerlik kazandıran birer dişli olarak anlam ifade ettiği”¹⁶ bir platforma işaret etmektedir. Özne olan bireyden nesne olan bireye geçiş anlamında değer kazanan bu dönüşüm, hayatta kalma güdüsüyle zamanın temposuna ayak uydurma gayretine düşen bireyci bir insan yapısına denk gelmektedir. Dolayısıyla sistemin, bu yeni tip insanı yine kendi içerisinden doğurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yaratılan yeni tip insanı vatandaş temelli ele alan Durgun ortaya çıkan vatandaş yapısını iki türlü ele almaktadır: “*Liberal/Bireyci Vatandaş*” ve “*Cumhuriyetçi/Toplumcu Vatandaş*.”¹⁷ Film üzerinden bu iki vatandaşlık anlayışı analiz edildiğinde; kişinin kendi hak ve özgürlüklerine paralel olarak liberal/bireyci vatandaşlığa yaklaşmakta olduğunu söylemek mümkünken; söz konusu olan siyasal ve kamusal alandaki devlet otoritesi olduğunda cumhuriyetçi/toplumcu bir vatandaşlık anlayışına yaklaştığı gözlenmektedir. Hayatta kalmak adına elinden gelen her şeyi, sisteme kanalize etmeye hevesli bireyci bir karakter olan Cumali'nin gözüne alındıklarında dile getirdiği “*Bu zavallı garibandır. Biz bunla aynı otelde kalıyoruz. Buna bir iş bulmak için çıktık. Bu muhteşem malikaneyi görünce 'acaba yani bahçıvan falan arıyorlar mı yani bir iş bulabilir miyiz' diye bakıyoruz abi. Yoksa -haşa- biz terörist falan değiliz. Biz namuslu, dürüst yani milletine, devletine bağlı yüzde yüz Türk insanıyız abi!*” savunması, liberal bireyci vatandaştan cumhuriyetçi toplumcu bir vatandaşlık algısına dönüşü ifade etmektedir. Fakat söz konusu dönüş, vatanını önceleyen bir vatandaş yapısına değil; uygun zamanda doğru kimliğini çıkararak hayatta kalan vatandaş tipinin bir yansımasını oluşturmaktadır.

SONUÇ

Eşkya filmi, kullanılan yapım teknikleri ve dağıtım bağlamında popüler kültüre entegre edilmenin sinyallerini verirken; filmin, yapım aşamasında kullanılan finansal desteği Avrupa menşeli bir kuruluş olan Eurimages fonundan almasıyla Avrupa sinemasına kanalize olmuş bir Türk sineması çehresi ortaya koymaktadır. Dönemin siyasal ve toplumsal atmosferinden de izlerin okunduğu yapım, Türk toplumunun 1990'lı yıllarındaki dinamizmini; yoksunluklar, ikircikli görünüm, kimliksizleşme, çoğunluğa mensubiyet hissetme, ekonomik tükenmişlik, etkisizleştirilerek pasifize edilme gibi duyguları seyirciye hissettirerek dönemin siyasal ve toplumsal atmosferinden fikir edinebilmeyi kolaylaştırmaktadır.

¹⁶ Simmel, “Metropol ve Zihinsel Yaşam”, s. 182.

¹⁷ Şenol Durgun, “Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı”, *Modernleşme ve Siyaset*, 2. Baskı, A Kitap, Ankara 2018, s. 174.

Siyasal sahada gerek terör sorununa dair çözümlenmeler gerek faili meçhul cinayetler gerekse de toplumsal bölünmüşlüğe dayalı belirsizlik hissini filmde; kente taşradan gelen bir karakterin şehirdeki eşkıya halini alması izlemiştir. Dönem içerisinde, siyasal karar ve adımların, toplum vicdanını sızlatan bir niteliğe sahip olması, bireylerin adalet duygularında yaralar açmanın yanı sıra film üzerinden bireylerin kendi adalet anlayışlarını yine kendilerinin uygulaması gerektiği gibi bir alt mesajla topluma dokunmaktadır. Filmin sonunda Eşkıya Baran'ın; uyuşturucu baronunu, seks işçiliği aracısını ve gayri resmi zenginleşen holding patronunu öldürerek toplumsal vicdanı rahatlatan misyonu, dönem içerisinde yükselişe geçen neoliberal politikaların sebep olduğu kültürel ve ahlaki yozlaşma ile ilişkilendirilerek açıklanabilmektedir. Öte yandan aynı misyonu, dönemde niceliksel anlamda artan faili meçhul cinayetler ile ilişkilendirilerek de açıklamak mümkün görünmektedir. Dönem içerisinde artan cinayetlerin faillerinin bulunamaması ile Eşkıya Baran'ın cinayetleri doğrudan üstlenerek işleme arasında bir bağlantı kurmak mümkün görünmekle birlikte; söz konusu durum, dönemin işleyişine bir başkaldırı olarak da okunabilmektedir.

Sosyolojik ve siyasal olanların, beyazperdeye yansıtıldığı Eşkıya filmi, parçalanma korkusu yaşayan Türk halkının bir arada yaşama isteğini vurgularken, sistem ile olan mücadelesini de konu almaktadır. Sisteme uyum sağlamanın yolunun, yeni değer ve yargıların kabullenilmesinden geçtiği filmin genelinden anlaşılacakla birlikte; bireyin değer görmesi, saygınlık uyandırması ve var oluşunu gerçekleştirilmesinin yolunun 'paradan' geçtiği fikrini seyirciye ulaştırarak sistem eleştirisiyle politik bir nitelik kazanmaktadır. Kapitalizmin gündelik hayatı ve toplumsal yaşamı, her açıdan yeniden örgütleyen yapısını gözler önüne seren filmde, vatandaşlık olgusu da bu minvalde çoğullaşarak cumhuriyetçi ve liberal anlamda okunabilen melez bir vatandaşlık olgusunu izleyiciye ulaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

- ACAR, Eray, “Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı“, *Kastomunu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:18, S. 1, ICEBSS 2017 Özel Sayı, s. 253, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/361178>, (06.09.2020).
- BAUDRİLLARD, Jean, *Tüketim Toplumu*, Nilgün Tatal ve Ferda Keskin (çev.), Ayrıntı Yayınları, 11. Basım, İstanbul 2018.
- BAUMAN, Zygmunt, *Kuşatılmış Toplum*, Akın Emre Pilgir (çev.), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 2018.
- ÇAM, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, 8. Basım, Der Yayınları, İstanbul 2002.
- DAHL, Robert A., *Demokrasi ve Eleştirileri*, Levent Köker (çev.), Türk Siyasi İlimler Derneği ve Türk Demokrasi Vakfı Ortak Yayını, Ankara 1993.
- DURGUN, Şenol, “Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı”, *Modernleşme ve Siyaset*, 2. Baskı, A Kitap, Ankara 2018, s. 174.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, 16. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2014.
- KONGAR, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, 36. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
- RAWLS, John, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge 1971, p. 3-4.
- RENAN, Ernest, *Ulus Nedir?*, Gökçe Yavaş (çev.), 2. Basım, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019.
- SİMMEL, Georg, “Metropol ve Zihinsel Yaşam“, *Şehir ve Cemiyet*, Ahmet Aydoğan (haz.), İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 174.
- Türk Dil Kurumu Resmi Sitesi, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>, (06.09.2020).
- TURGUL, Yavuz (Yön. ve Sen.), *Eşkıya*, Oyuncular: Şener Şen, Uğur Yücel vd DVD, Filmacass, 1996.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er, *Milletler ve Milliyetçilikler*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2012.
- WEBER, Max , *Sosyoloji Yazıları*, Taka Varla (çev.), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

TÜRKİYE DÜZEY 2 BÖLGELERİ KAPSAMINDA SEKTÖREL BİR YAKINSAMA ANALİZİ

A SECTORAL CONVERGENCE ANALYSIS OF TURKEY WITH IN THE SCOPE OF NUTS 2 REGIONS

Dr. Öğr. Üyesi Özlem TOPÇUOĞLU

Atatürk Üniversitesi

Orcid ID: 0000-0002-9821-5856

ÖZET

Tarım; insanlık tarihinde özellikle nüfusun besin ihtiyacını karşılaması ve ekosisteme sağlamış olduğu katkı dolayısıyla temel bir rol oynamaktadır. Sahip olduğu coğrafi yapı ve doğal kaynaklar sayesinde yüksek ürün potansiyeline sahip olan ülkemiz için de tarım sektörü, nüfusun büyük bölümünün tarımsal faaliyetlerle geçiniyor olması, diğer sektörler için hammadde sağlaması, tarım ürünlerinin ihracatta ciddi bir payının olması gibi nedenlerden dolayı büyük öneme sahiptir. Sonuç olarak ekonomik ve sosyal gelişim için tarım sektörü büyüklüğü, tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemiz için de temel bir koşul hatta bir ön koşul olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışma, Türk tarım sektörünün İstatistik Bölge Birimi Düzey 2 (İBB Düzey 2) bölgelerinin Toplam Faktör Verimlilikleri (TFV) açısından yakınsama eğilimine sahip olup olmadığını araştırmaktadır. 2004-2019 dönemi için hesaplanan Malmquist TFV Endeksi sonucunda TRC2 alt bölgesi, en yüksek ortalama TFV değerine sahip olması nedeniyle lider bölge olarak belirlenmiş ve diğer 25 alt bölgenin bu bölgeye yönelik yakınsama analizi yapılmıştır. 2004-2019 logaritmik TFV endeks serisinin tahmini için literatürdeki uygulamalardan hareketle Nahar ve Inder (2002)'de kullanılan denklem esas alınmıştır. Panel birim kök testleri kullanılarak yapılan analiz sonucunda, TRA1, TRA2, TR10, TR21, TR31, TR33, TR42, TR51 ve TR83 bölgeleri için TFV serilerinin durağanlık gösterdiği belirlenmiştir. Dolayısıyla bu bölgelerin TFV ortalama değeri en yüksek olan TRC2 bölgesine yakınsama halinde olduklarını söylemek mümkündür. Diğer taraftan TRB1, TRB2, TRC1, TRC2, TRC3, TR22, TR32, TR41, TR52, TR61, TR62, TR63, TR71, TR72, TR81 ve TR82 alt bölgelerinde ise TFV serilerinin durağan olmadıkları ve bu bölgelerin TRC2 bölgesinden iraksadıkları belirlenmiştir. Bir bütün olarak ise, Düzey 2 bölgelerinin yakınsama eğilimi gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, TFV Yakınsaması, Malmquist Endeksi

ABSTRACT

Agriculture; plays a fundamental role in human history, especially because of the food needs of the population and its contribution to the ecosystem. For our country, which has a high product potential thanks to its geographical structure and natural resources, the agricultural

sector is of great importance due to reasons such as the fact that most of the population lives on agricultural activities, provides raw materials for other sectors, and agricultural products have a significant share in exports. As a result, the size of the agricultural sector is accepted as a basic condition, even a prerequisite for our country as in all countries of the world for economic and social development.

This study investigates whether the Turkish agricultural sector has a convergence trend in terms of Total Factor Productivity (TFP) of the Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS 2) regions. As a result of the Malmquist TFP Index calculated for the period 2004-2019, the TRC2 sub-region was determined as the leader region due to its highest average TFP value, and the convergence analysis of the other 25 sub-regions was made for this region. For the estimation of the 2004-2019 logarithmic TFP index series, the equation used in Nahar and Inder (2002) is based on the applications in the literature. As a result of the analysis using panel unit root tests, it was determined that the TFP series for the TRA1, TRA2, TR10, TR21, TR31, TR33, TR42, TR51 and TR83 regions were stable. Therefore, it is possible to say that these regions converge to the TRC2 region with the highest TFP average value. On the other hand, in TRB1, TRB2, TRC1, TRC2, TRC3, TR22, TR32, TR41, TR52, TR61, TR62, TR63, TR71, TR72, TR81 and TR82 sub-regions, TFP series are not stable and these regions diverge from TRC2 region. As a whole, it has been determined that NUTS 2 regions tend to converge.

Key Words: Agriculture, TFP Convergence, Malmquist Index

TÜRKİYE DÜZEY 2 BÖLGELERİ KAPSAMINDA SEKTÖREL YAKINSAMA ANALİZİ

1. Giriş

Artan nüfusla birlikte gıda ve ham madde ihtiyacında ki artışı karşılamak ve etkin bir büyümeyi başarabilmek için tarım sektöründe verimliliğin sağlanması bir ön koşul olarak kabul edilmektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayabilmek için tarımsal verimlilikte artan bir ivmenin yakalanması kaçınılmazdır. Çünkü tarımsal verimlilik artışıyla birlikte diğer sektörler sağlanan hammaddenin artması ile sermaye ve işgücü kaynakları tarım dışı sektörlerin büyümesine yolaçacaktır. Bu yönüyle bakıldığında, büyüme, katma değer, istihdam, ihracat gibi alanlarda büyük bir potansiyele sahip olmasından dolayı tarım, Türkiye ekonomisinde stratejik bir öneme sahiptir.

Genel itibari ile tarımsal üretim doğal şartlar, iklim özellikleri, talep ve arzın fiyat esnekliğinin düşük olması, piyasa şartları, tarımsal destekler, eğitim ve gelir düzeyi gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bütün bu faktörler sebebiyle Türkiye, bölgesel olarak farklı tarımsal potansiyele sahiptir. Her geçen gün artan yeni tarımsal uygulamalar, politikalar ve destekler üretim yapmaya elverişli bölgeleri birbirine yaklaştırma eğilimi taşımaktadır.

Yakınsama kavramının ampirik olarak uygulamasına yönelik çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Mevcut literatür tarımsal yakınsama açısından incelendiğinde, yapılan ampirik çalışmaların fiyat, gelir ve toplam faktör verimliliği bakımından üç temel yakınsama çeşidini içerdiği görülmektedir (De Jong, 2018). Fiyat açısından yapılan araştırmalarda genel olarak bitkisel ve hayvansal ürün fiyatlarının bölgesel olarak farklılıkları incelenmektedir. Fiyat mekanizmasının, meydana gelen her türlü değişiklikten etkilenmesi, yakınsama belirlemede büyük zorlukların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Gelir yakınsaması çalışmalarının odak noktasını ise, çiftçilerin ve hayvan besicilerinin tarımsal faaliyetlerden elde ettikleri gelirler oluşturmaktadır. Çalışmanın da ampirik temelini oluşturan toplam faktör verimliliği yakınsaması, literatürde tarım sektörü için en çok kullanılan yakınsama analizi olarak görülmektedir.

De jong (2018), tarımsal yakınsamayı AB süt ürünleri kapsamında fiyat, gelir ve verimlilik açısından incelediği çalışmada, 2004-2007 dönemi için istikrarlı piyasa koşulları altında fiyat yakınsaması görüldüğünü belirlemiştir. Ancak çalışmada, fiyatları etkileyen çok fazla dış faktörün sözkonusu olması sebebiyle gerçek bir yakınsamanın gerçekleştiğinin söylenemeyeceği belirtilmiştir. Brasili vd. (2007)'de tarımsal gelir yakınsamasını test etmek için AB bölgeleri ve ABD eyaletlerini kapsayan bir panel veri seti kullanılmıştır. 1989-2002 dönemini kapsayan çalışma sonucunda, yakınsamanın AB bölgeleri için geçerli olduğu ancak ABD eyaletlerinde geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Soares ve Ronco (2000), AB'de ki tarımsal gelir büyümesinin yakınsamaya yol açıp açmadığını inceledikleri çalışmada, yalnızca Fransa ve İspanya için yakınsamanın gerçekleştiğini, zengin ülkelerin konumlarını koruduğunu ve hatta tarımsal üretim açısından daha fakir ülkeler ile aradaki farkın sürekli açıldığını tespit etmişlerdir. Tarımsal gelir yakınsamasının incelendiği bir başka çalışma olan Hansen and Teuber (2011)'de ise, Almanya'daki 26 bölge 1979-2004 dönemi kapsamında, Ortak Tarım Politikası'nın çiftçilerin gelirleri arasındaki farkı yumuşatma eğiliminde olduğu ancak zamanla güçlü bir farklılaşmayı engellemediği belirlenmiştir.

Çalışmanın ampirik temelini de oluşturan, tarımsal toplam faktör verimliliği yakınsamasının araştırıldığı bazı çalışmalar kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir. Suhariyanto ve Thirtle (2001)'in 1965-1996 dönemi 18 Asya ülkesi tarım sektörü için Malmquist toplam faktör verimliliği (TFP) endeksini hesapladıkları çalışmada, hem yatay kesit hem de zaman serileri için yakınsama kanıtı olmadığı belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca daha az tarımsal üretken ülkelerin, yetişmek yerine daha da geride kaldığı belirlenmiştir. Rahman (2007), 1964-1992 yılları arasında Bangladeş'in 16 bölgesinde tarım için toplam faktör verimliliği yakınsamasını incelediği çalışmada, yatay kesit ve zaman serisi yakınsama araştırmaları yapmıştır. Analizlerin sonucunda bölgeler arasındaki farklılığın kaybolduğu ve tarımsal verimliliğin uzun vadede gerçekleştiğini belirlemiştir. Mollavelioğlu ve Ceylan (2010), 17 AB ülkesi ve Türkiye'nin TFV açısından yakınsama durumunu 1962-2006 dönemi için incelemişlerdir. Toplam faktör verimliliğinin Malmquist endeks yöntemiyle belirlendiği çalışmada, yatay kesit ve zaman serisi açısından yakınsama analizleri yapılmıştır. Yatay kesit analizi sonucunda, örneklem ülkelerinin yakınsama gösterdiği, ancak zaman serisi analizi sonucunda Bulgaristan, Danimarka ve İspanya hariç diğer 15 ülkenin TFV ortalamasına doğru yakınsama davranışı gösterdiği belirlenmiştir.

Rezitis (2010), Amerika ve 9 Avrupa ülkesine ait 1973-1993 dönemi verilerini kullanarak Window Malmquist TFV Endeksi hesaplamıştır. Endeks değerlerini dikkate alarak panel birim kök yakınsama analizi yaptığı çalışma sonucunda örneklem ülkelerinin uzun dönemde yakınsamaya sahip olduklarını belirlemiştir. Poudel vd. (2011)'in, ABD'nin 48 eyaleti için 1960-1996 dönemi toplam faktör verimliliği yakınsamasını araştırdıkları çalışma, hem kümelenmiş bölgeler açısından hem de eyaletler açısından yakınsama analizlerine sahiptir. Ampirik analizler sonucunda eyalet düzeyinde yakınsama tespit edilemezken, bazı bölgelerin yakınsama gösterdiği belirlenmiştir. Hamulczuk (2015)'de, AB ülkeleri için 1993-2012 dönemi toplam faktör verimliliği VZA yöntemi ve Malmquist endeksleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Yakınsama sürecinin değerlendirilmesi için hem kesitsel veriler hem de panel veriler üzerinde çalışılmıştır ve stokastik yakınsama analizi sonucunda, AB ülkeleri arasında uzun dönemde yakınsama tespit edilmiştir. Barath ve Ferto (2017), AB tarım sektörünü toplam faktör verimliliği açısından incelemiştir. 2004-2013 dönemini kapsayan çalışmada, süreç içinde TFV açısından düşüş gözlenmiştir. TFV sıralaması açısından süreç içinde çok az değişikliğin olduğu ve bu değişikliğin yaklaşıma açısından gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Gong (2020), 1962-2014 dönemini kapsayan 126 ülkeye ait panel veri setini kullanarak parametrik ve yarı parametrik Stochastic Frontier Analysis (CSS ve KSS modelleri) ile teknik etkinlik değerlerini hesaplamış ve ardından 4 farklı yakınsama analizi yaparak ülkelerarası tarımsal yakınsama durumunu belirlemiştir. Küresel ortalama etkinlik değerinin 0,35 olarak hesaplandığı çalışmada dış ticaret ve tarımsal altyapının geliştirilmesi sonucunda yakınsamanın gerçekleşebileceği önerilmiştir.

Wang vd. (2019)'nin, Çin'in tarım sektörünün 1985-2013 dönemi için toplam faktör verimliliği yakınsamasının 25 il kapsamında araştırıldığı çalışmalarının sonuçları, bölgesel açıdan tarımsal verimlilik eşitsizliklerinin yüksek olduğunu ve TFV seviyesi daha düşük olan illerin daha hızlı büyüme eğiliminde olduğuna dair bir yakalama etkisini doğrulamaktadır. Csaki ve Jambor (2019)'da, Orta ve Doğu Avrupa (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya) ile Bağımsız Devletler Topluluğu (Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Moldova, Özbekistan, Rusya, Tacikistan ve Ukrayna) ülkeleri tarımsal yakınsama performansı açısından 1997-2016 dönemi için analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, araştırmaya konu olan ülkelerin AB-15 tarım standartlarına sınırlı bir yakınsama gösterdiği belirlenmiştir.

Literatürde Hansen and Teuber (2011), Rahman (2007), Poudel vd. (2011), Wang vd. (2019) gibi bölgesel düzeyde tarımsal yakınsama analizleri bulunmaktadır. Bu çalışma ise, Türk tarım sektöründe bölgelerarası tarımsal yakınsama açısından görülen boşluğu doldurmaya yönelik hazırlanmıştır. Çalışmada ilk olarak, Malmquist toplam faktör verimliliği endeksi anlatılmış ve arkasından Türk tarım sektörü 2004-2019 dönemi için TFV değerleri hesaplanmıştır. Örneklem olarak İstatistikî Bölge Birimi Düzey 2 (İBB Düzey 2) bölgeleri belirlenmiştir. Bu örneklem seçiminin temel sebebi, Türkiye'nin sahip olduğu doğal çevre koşullarının, kısa mesafelerde büyük farklılıklar göstermesi nedeniyle tarımsal üretimin bu durumdan önemli seviyede etkilenmesidir. Bu durum örneklem seçimi için verisine ulaşılabilen en küçük bölge biriminin seçilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Çalışmada

daha sonra TFV yakınsama analizi için kullanılan metodoloji tanımlanmış ve uygulama sonuçları verilmiştir.

2. Yöntem ve Analiz Sonuçları

Çalışmanın analiz aşamasında, panel veriye ulaşılabilinen en uzun zaman aralığı olan 2004-2019 dönemi için 26 İBB Düzey 2 bölgesi, Türk tarım sektörü verimlilik değişimini belirlemek üzere VZA yöntemi kullanılarak Malmquist TFV Endeksi hesaplaması yapılmıştır. Analizde DEAP 2.1 programı kullanılmıştır. Ardından tarımsal toplam faktör verimliliği yakınsaması panel birim kök analizi ile GAUSS 11 paket programı kullanılarak belirlenmiştir.

2.1. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Endeksi

Karar verme birimlerinin (KVB) iki zaman aralığındaki faktör verimlilikleri değişimini ortaya koyan toplam faktör verimliliği endeksi, birden fazla girdi/çıkıtı ile toplam faktör verimliliğinin zaman içerisindeki değişimi açıklamaktadır (Tone, 2004). 1982 yılında Caves, Christensen ve Diewert (Caves vd., 1982)'in geliştirdiği endeks, uzaklık fonksiyonları yoluyla, birbirleriyle ilişkili değişkenlerin oluşturduğu küme içindeki değişimi ölçen gerçek bir sayı belirleme fikrini ilk ortaya atan Sten Malmquist'in ardından Malmquist Endeksi olarak anılmıştır (Cingi ve Tarım, 2000).

Malmquist TFV Endeksi yaklaşımı ile ilgili hesaplamalar uzaklık fonksiyonlarının ekonometrik olarak Veri Zarflama Analizi (VZA) doğrusal programlama yöntemleri kullanılarak tahmin edilmesi şeklinde ve ölçüğe göre sabit getiri varsayımı altında yapılır. Yapılan hesaplamalar ile teknik etkinlik, teknolojik gelişme ve TFV değişim değerleri için 1'in altında çıkan sonuçlar azalışı, 1'in üzerinde çıkan sonuçlar ise artışı ifade eder. (Coelli ve Rao, 2003).

Fare vd. (1994), Malmquist endeksini iki TFV endeksinin (M_1 ve M_2) geometrik ortalaması şeklinde tanımlamışlardır. Buna göre endeks,

$$M = (M_1 * M_2)^{1/2} \quad (1)$$

şeklinde formüleleştirilmektedir.

Formülde yer alan (M_1), t dönemi teknolojisi dikkate alınarak belirlenen endeksi, (M_2) ise t+1 dönemi teknolojisi dikkate alınarak belirlenen Malmquist TFV Endeksini temsil etmektedir (Öncü ve Aktaş, 2007). Saf etkinlik ve ölçek etkinliği şeklinde ikiye ayrılarak hesaplanan teknik etkinlik sayesinde, TFV değişimi ve teknolojik gelişmenin yanı sıra, teknik etkinlikteki değişimin kaynağını tespit etmek de mümkün hale gelmektedir. Şöyle ki;

$$\underbrace{M_1^{t+1}(y^t, y^{t+1}, x^t, x^{t+1})}_{TFVD} = \underbrace{\frac{D_1^t(y^{t+1}, x^{t+1})}{D_1^t(y^t, x^t)}}_{ED} * \underbrace{\left[\frac{D_1^t(y^{t+1}, x^{t+1})}{D_1^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})} * \frac{D_1^t(y^t, x^t)}{D_1^{t+1}(y^t, x^t)} \right]^{1/2}}_{TD} \quad (2)$$

(2) nolu denklem (TFVD) ile gösterilen toplam faktör verimliliğindeki değişimin etkinlik değişimi (ED) ile teknik değişim (TD) çarpımından oluştuğunu ifade etmektedir (Weining Mao, Won W. Koo, 1997).

Toplam faktör verimliliği endeksinde teknolojinin ölçüğe göre getiri özellikleri önemli bir yere sahiptir. Malmquist endeksi ölçümünde uzaklık fonksiyonlarını tahmin etmede ölçüğe göre sabit getiriyi dikkate alan VZA modeli olan CCR modelinin varsayımının esas alınması gerekliliğinden dolayı çalışmada CCR değerleri dikkate alınarak hesaplama yapılmıştır. t dönemi teknolojisini referans teknoloji olarak kullanıldığında, üretim biriminin girdileri $x^t =$ toplam işlenen tarım alanı (1000ha), tarımsal işgücü (1000 kişi), makine (kullanılan traktör sayısı), hayvan sayısı (1000 baş) ve çıktılar $y^t =$ bitkisel üretim değeri (1000 TL) ve hayvansal üretim değeri (1000 TL) olarak belirlenmiştir.

TFV hesaplamasında girdi değişkeni olarak kullanılan hayvan sayısı, değişkeni oluşturan sığır, manda, koyun ve keçi için koyun eşdeğeri olarak hesaplanmıştır. Eşdeğerin hesaplanmasında, Coelli ve Rao (2003)'den hareketle sığır ve manda için 8 katsayısı, koyun ve keçi için ise 1 katsayısı kullanılmıştır.

Tablo 1. yıllara göre bütün bölgelerin ortalama endeks değerlerini vermektedir. Sonuçlara göre, TFV endeksinde meydana gelen en yüksek değişim artış yönünde 2004-2005 yılları arasında gerçekleşmiştir. Azalış yönünde en yüksek değişimin ise, 2010 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Teknolojik değişimdeki endeks ortalaması dikkate alındığında, artış yönünde ve etkinlik değişiminden yüksek oranda olduğu görülecektir. Bu durumdan dolayı TFV ortalama değişiminin teknolojiye meydana gelen gelişim tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür.

Tablo 1. Malmquist TFV Endeksinin Alt Bölge Ortalama Değerleri*

Yıl	TED	TD	SED	ÖED	TFVD
2005**	0.989	1.292	1.000	0.989	1.278
2006	0.982	1.222	1.000	0.982	1.199
2007	1.022	1.054	1.000	1.022	1.077
2008	0.965	1.105	1.000	0.965	1.066
2009	1.040	1.003	1.000	1.040	1.044
2010	0.951	0.854	1.000	0.951	0.813
2011	0.899	1.050	1.000	0.899	0.944
2012	0.981	1.012	1.000	0.981	0.993
2013	0.907	1.169	1.000	0.907	1.060
2014	1.004	1.001	1.000	1.004	1.005
2015	0.945	0.990	1.000	0.945	0.935
2016	1.068	0.908	1.000	1.068	0.969
2017	0.999	0.938	1.000	0.999	0.937
2018	1.015	0.916	1.000	1.015	0.930
2019	1.041	0.912	1.000	1.041	0.949
Ortalama	0.986	1.022	1.000	0.986	1.007

Not:*TED: Teknik etkinlik değişimi, TD: Teknolojik değişim, SED: Saf etkinlik değişimi, ÖED: Ölçek etkinliği değişimi, TFVD: Toplam faktör verimliliği değişimi.

**2005 yılı 2004 ile 2005 yılları arasındaki TFV değişimini ifade etmektedir.

Tablo 2. örneklemini oluşturan 26 alt bölgeye ait 2004-2019 yılları arası ortalama endeks değerlerini vermektedir. TFV değişim değerleri incelendiğinde en yüksek değişimin artış yönünde TRC2 alt bölgesinde meydana geldiği görülecektir. Bu durumun sebebi olarak, bölgeyi oluşturan Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinin tarımsal yapıları dikkate alındığında TRC Düzey 1 bölgesinin tamamında olduğu gibi bu alt bölgenin de tarımsal desteklerden yüksek pay alması gösterilebilir. TRC2 bölgesini sırasıyla TRC3 ve TRB1 bölgeleri izlemektedir.

Tablo 2. Malmquist TFV Endeksinin 2004-2019 Arası Yıllık Ortalama Değerleri

Bölge	TED	TD	SED	ÖED	TFVD
TRA1	0.987	1.149	1.000	0.987	1.135
TRA2	1.011	1.118	1.000	1.011	1.130
TRB1	0.950	1.226	1.000	0.950	1.164
TRB2	0.951	1.157	1.000	0.951	1.101
TRC1	0.982	1.036	1.000	0.982	1.018
TRC2	0.962	1.224	1.000	0.962	1.178
TRC3	0.954	1.226	1.000	0.954	1.170
TR10	1.000	1.077	1.000	1.000	1.077
TR21	1.014	0.958	1.000	1.014	0.971
TR22	1.000	1.078	1.000	1.000	1.078
TR31	0.963	1.111	1.000	0.963	1.071
TR32	0.983	1.018	1.000	0.983	1.000
TR33	0.986	0.939	1.000	0.986	0.926
TR41	0.980	0.937	1.000	0.980	0.919
TR42	1.003	1.087	1.000	1.003	1.090
TR51	1.037	0.930	1.000	1.037	0.965
TR52	0.982	0.938	1.000	0.982	0.921
TR61	0.976	0.942	1.000	0.976	0.920
TR62	0.995	0.940	1.000	0.995	0.936
TR63	0.981	0.932	1.000	0.981	0.914
TR71	0.963	0.921	1.000	0.963	0.887
TR72	1.002	0.935	1.000	1.002	0.936
TR81	1.000	0.957	1.000	1.000	0.957
TR82	1.014	0.935	1.000	1.014	0.948
TR83	0.969	0.928	1.000	0.969	0.899
TR90	1.000	0.993	1.000	1.000	0.993
Ortalama	0.986	1.022	1.000	0.986	1.007

Sabit girdi düzeyinde çıktı üretmek için KVB'lerin yeteneğinin zamanla değişimini ölçen TFV büyümesi, TRC2 bölgesinde %17.8 artış ile en yüksek büyümeyi göstermiştir. Etkinlik değişiminin bölgenin verimlilik artışına en yüksek katkıyı sağladığı bölge TR51 bölgesidir. Teknolojik değişimin artış yönünde %22.6'lık bir oranla TRB1 ve TRC3 bölgelerinde gerçekleştiği görülmektedir.

2.2. Panel Birim Kök Yakınsama Analizi

Ekonomi literatüründe teknolojinin bölgeler/ülkeler itibariyle sabit olduğu varsayımı altında yakınsama hipotezi, uzun dönemde düşük gelirli bölgeler/ülkeler ile yüksek gelirli bölgeler/ülkelerin birbirlerine yakınsayacaklarını öngörmektedir (Berber vd., 2000). Diğer bir ifadeyle düşük gelirli bölgelerin/ülkelerin yüksek gelirli bölgelerden daha hızlı büyüyeceği

beklenmektedir. Bu durum neticesinde, bölgelerin/ülkelerin uzun dönemde birbirlerine yakınlaşacağı ve aralarındaki farkın azalacağı beklenmektedir.

Bu çalışmada yakınsama hipotezi panel birim kök testleri kullanılarak İBB Düzey-2 kapsamında 26 bölge için araştırılmıştır. Çalışmada tarımsal toplam faktör verimliliği yakınsamasını test edebilmek için lider bölge olarak ortalama TFV pozitif değişim değeri en yüksek olan TRC2 bölgesi seçilmiş ve bölgelerin TRC2 bölgesine yakınsamaları log (TFVi-TFVTRC2) serisine panel birim kök testleri uygulanarak incelenmiştir. Yakınsama analizi için panel birim kök testlerinin kullanılmasında, bu testlerin kısa zaman serisi ya da yetersiz kesit gözleminin var olduğu durumlarda da analiz yapılmasına izin vermesi, hem zaman hem de kesit bilgisi içermesinden dolayı bilgi kaybını engellemesi, testlerin gücünü artırması ve zaman boyutunun kısa olsa da analiz yapılmasına imkân vermesi (Baltagi, 2005) etkili olmuştur. 2004-2019 logaritmik TFV endeks serisinin tahmini için literatürdeki uygulamalardan hareketle Nahar ve Inder (2002)'de kullanılan denklem esas alınmıştır. Söz konusu denklem,

$$\lim_{n \rightarrow \infty} E(Y_{i,t+n} - a_{t+n}) = \mu_i \quad (3)$$

şeklinde dir. Denklemde a_{t+n} en iyi performansa sahip bölgenin verisini temsil etmektedir. Bu modelin kullanıldığı analizlerde yakınsama daha çok örneklem ortalamasından sapmalar dikkate alınarak ölçülmektedir. Serilerin birim kök içermemesi ve dolayısıyla durağan olması yakınsamanın işareti olarak kabul edilirken, serilerin birim kök içermesi yakınsamanın gerçekleşmediğini ifade etmektedir.

Panel birim kök testleri, yatay kesit birimleri arasında korelasyon olup olmamasına bağlı olarak birinci ve ikinci kuşak şeklinde ikiye ayrılmıştır. Kesitsel birimler arasında korelasyon olmadığını varsayan testler birinci kuşak testler, kesitsel birimler arasında korelasyonu da dikkate alan testler ise ikinci kuşak birim kök testleridir. Çalışmanın bu aşamasında ilk olarak yatay kesit birimleri arasında korelasyon olup olmadığını belirlemek için yatay kesit bağımlılık testi yapılmıştır.

Çalışmada $N > T$ durumunun bulunması sebebiyle, yatay kesit bağımlılığını test etmek için Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CDLM ve hem T hem N'nin büyük olduğu durumlarda ($T = N$) kullanılan CDLM2 testleri kullanılmıştır.

$$CDLM = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \sqrt{T \hat{\rho}_{ij}} \right); N(0, 1) \text{ ve } N \rightarrow \infty \quad (4)$$

$$CDLM_2 = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1); T \rightarrow \infty, N \rightarrow \infty \quad (5)$$

Yatay kesit bağımlılığı test istatistiği 4. ve 5. denklemler kullanılarak hesaplanmıştır ve sonuçlar Tablo 3.'te raporlanmıştır.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Test	Statistic	p Değerleri
cd Lm1 (Breusch,Pagan 1980)	675.940*	0.000
cd LM2 (Pesaran 2004 CDlm)	15.348*	0.000
cd LM (Pesaran 2004 CD)	2.305**	0.011

Not: * ve **, %1 ve %5 seviyelerinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

' $H_0 =$ Birimler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur', şeklinde oluşturulan H_0 hipotezi %5 önem seviyesinde reddedilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle, birimler arasında yatay kesit bağımlılığın var olduğu kabul edilmiştir ve bu doğrultuda bölgeler itibariyle panel setini oluşturan kesitler arasında yatay kesit bağımlılık bulunduğu için ikinci kuşak birim kök testi uygulanmıştır. İkinci kuşak birim kök testleri içinde en yaygın kullanılanları arasında Bai ve Ng (2004), Moon ve Perron (2004), Phillips ve Sul (2003) ve Pesaran (2007) yer almaktadır (Tatoğlu, 2013).

Yatay kesit bağımlılığın belirlendiği durumlarda I. nesil birim kök testlerinin asimptotik özellikleri yatay kesit bağımlılıktan olumsuz etkilendiği için, panel verilerin durağan olup olmadıkları yatay kesit bağımlılığı dikkate alan II. nesil birim kök testleri ile araştırılmaktadır (Kaplan, 2013). Bu nedenle çalışmada yatay kesit bağımlılığı dikkate alan Pesaran'ın CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller-CADF) II. nesil panel birim kök testi uygulanmıştır (Pesaran vd., 2008).

Pesaran tarafından geliştirilmiş olan CADF Testi, ADF birim kök testinin bireysel serilerin birinci farkları ve gecikme düzeylerinin yatay kesit ortalamaları dikkate alınarak genişletilmiş şeklidir (Pesaran, 2007).

$H_0: \beta_i = 0$ Birim kök vardır ve $H_1: \beta_i < 0$ Birim kök yoktur şeklindeki hipotezlerin test edildiği CADF Testi denklemi;

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

şeklinde olmaktadır. Denklem (6)'da $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ 'dir. Böylece denklem $y_{i,t}$ 'nin gecikmeli birinci farklarının dahil edildiği genişletilmiş regresyon denklemine dönüştürülüp tahmin edilmektedir. Değişkenin durağan olduğuna, analiz sonucunda elde edilen CADF istatistik değerlerinin Pesaran (2007) istatistik değeri ile karşılaştırılması sonucunda karar verilir. Şayet istatistik değeri tablo değerinden küçük ise değişken durağandır.

Panelin geneli için H_0 hipotezinin geçerliliği CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) istatistiği ile test edilebilmektedir. Gecikmeli değişkenlerin t-istatistiklerinin ortalamalarının (CADF_i) alındığı CIPS istatistiği, $CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i$ denklemi ile ifade edilmektedir. CADF testinde CIPS istatistiği, her bir yatay kesite (bölgeye) ait birim kök test istatistiklerinin ortalamalarının alınması yoluyla panelin bütünü için birim kök testi yapılabilmesini sağlamasından dolayı kullanılmaktadır (Pesaran, 2007).

Tablo 4'te, CADF II. nesil birim kök testlerine dayalı olarak yapılan yakınsama analizlerinin sonuçları verilmektedir.

Tablo 4. CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Bölge	İstatistik	Gecikme Uzunluğu	Karar
TRA1	-3.609 ^(b)	2	Yakınsama
TRA2	-3.681 ^(b)	2	Yakınsama
TRB1	-1.829	3	İraksama
TRB2	-1.181	2	İraksama
TRC1	-2.064	2	İraksama
TRC2	-2.510	3	İraksama
TRC3	0.390	2	İraksama
TR10	-4.021 ^(b)	2	Yakınsama
TR21	-3.548 ^(b)	2	Yakınsama
TR22	-2.012	2	İraksama
TR31	-3.526 ^(b)	2	Yakınsama
TR32	-2.664	2	İraksama
TR33	-3.470 ^(b)	4	Yakınsama
TR41	-0.874	3	İraksama
TR42	-5.154 ^(a)	3	Yakınsama
TR51	-3.005 ^(c)	2	Yakınsama
TR52	-2.057	4	İraksama
TR61	-1.744	2	İraksama
TR62	-1.699	2	İraksama
TR63	-2.027	2	İraksama
TR71	-1.515	2	İraksama
TR72	-2.224	3	İraksama
TR81	-0.901	4	İraksama
TR82	-1.241	2	İraksama
TR83	-4.734 ^(a)	2	Yakınsama
CIPS: (-2.436) ^(b)			
CADF Kritik Değer		CIPS Kritik Değer	
% 1	(-4.34)	% 1	(-2.47)
% 5	(-3.43)	% 5	(-2.26)
% 10	(-3.02)	% 10	(-2.14)

Not: CADF istatistiği kritik değerleri, Pesaran (2007) tablo 1b, CIPS istatistiği kritik değerleri, Pesaran (2007) tablo 2b'den alınmıştır.

Test sonuçlarına göre, TRA1, TRA2, TR10, TR21, TR31, TR33, TR42, TR51 ve TR83 bölgeleri için test istatistikleri %1, %5 ve %10 önem seviyelerinde anlamlıdır. Buna göre söz konusu alt bölgelerde TFV serileri durağanlık göstermektedir. Dolayısıyla bu bölgelerin TFV ortalama değeri en yüksek olan TRC2 bölgesine yakınsama halinde olduklarını söylemek mümkündür. Diğer taraftan TRB1, TRB2, TRC1, TRC2, TRC3, TR22, TR32, TR41, TR52, TR61, TR62, TR63, TR71, TR72, TR81 ve TR82 alt bölgelerinde ise TFV serilerinin durağan olmadıkları ve bu bölgelerin TRC2 bölgesinden ıraksadıkları görülmektedir.

Panelin genelini değerlendirildiği CIPS II. nesil birim kök testine dayalı olarak yapılan yakınsama analizi sonucu ise, %5 önem seviyesinde anlamlıdır. Bu sonuca göre TFV serileri

durağanlık göstermiştir ve dolayısıyla bir bütün olarak yakınsama eğiliminin görüldüğü söylenebilmektedir.

3. Sonuç

Çalışmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında, ilk olarak tarımsal verimlilik ve değişimi açısından bölgesel farkın büyük olduğu görülmektedir. Şöyle ki, 2004-2019 dönemi ortalama TFV değişim değerlerinden çalışmaya konu olan 26 alt bölge içinde sadece 12 tanesinde artış yönünde bir değişim görülmektedir. Diğer bölgelerin tamamında meydana gelen değişim azalış yönünde gerçekleşmiştir. Bu durum tarıma yönelik desteklerin ve uygulanan politikaların istenen etkiyi sağlamadığını göstermektedir. Ülkemizin enerji kaynakları açısından kısıtlı değere sahip olması ve sanayi üretimine yönelik hammaddeye duyulan ihtiyacı sağlamada daha çok dışa bağımlı olması ekonomik açıdan tarıma yönelimi ortaya çıkarmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında tarıma yönelik devlet destekleri, yatırımları, kalkınma programları ve projelerinin etkin bir şekilde planlanması ve uygulanması yoluyla beklenen verimin alınması, hayati öneme sahip olan bu sektörün gelişmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Temel amacı bölgeler arası TFV yakınsamasının gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemek olan çalışmanın yakınsama analizi sonuçlarına göre, alt bölgelerden sadece 9 tanesinde yakınsama eğilimi belirlenmiş olup büyük ve önemli düzeyde bir bölgesel verimlilik yakınsaması gerçekleşmemiştir. Hem verimlilik artışının sağlanabilmesi hem de TFV artış değeri en yüksek olan alt bölgeye süreç içinde yakınlaşma eğiliminin yükselmesi yoluyla bölgesel farkların giderilmesi sağlanmalıdır. Bunun için de bölgeye özgü planların geliştirilmesi yoluyla tarımsal üretkenliği yakalama sürecinin teşvik edilmesi esastır. Bölgesel dengeleme çalışmaları kapsamında, bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerinde bulunanların bilinçlendirilip modern tarıma yönlendirilmesinin, genç çiftçilerin teşvik edilmesinin, üniversitelerin tarımla ilgili bölümleri desteklenerek modern tarımın sağlam bir alt yapısının oluşturulmasının, tarım sektöründe istihdam edilenlere devlet tarafından verilecek ücretsiz eğitimlerin, kredi kaynaklarının dağılımının düzenlenmesinin ve işletmelerde iyileştirilmelere gidilmesinin faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

B. H Baltagi, (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, 3rd ed., John Wiley and Sons Ltd.

Baráth, L., & Fertó, I. (2017). “Productivity and Convergence in European Agriculture”. *Journal of Agricultural Economics*, 68(1), 228-248.

Berber, M. Yamak, R. Artan, S. (2000). *Türkiye’de Yakınlaşma Hipotezinin Bölgeler Bazında Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma: 1975-1997*. 9. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı, 51-59.

Brasili, C., Fanfani, R., & Gutierrez, L. (2007). *Convergence in the Agricultural Incomes: A Comparison between the US and EU* (No. 688-2016-47170).

Caves, Douglas W., Christensen, Laurits R., Diewert, W. Erwin, (1982). “Multilateral Comparisons of Output, Input and Productivity Using Superlative Index Numbers”, *Economic Journal*, 92, 73-86.

Cingi, Selçuk & Tarım, Armağan, (2000). “Türk Banka Sisteminde Performans Ölçümü DEA-Malmquist TFP Endeksi Uygulaması”, *Türkiye Bankalar Birliği Araştırma Tebliğleri Dizisi*, Sayı:1, 1-34.

Coelli, T. J. & Rao, D. S. P., (2003). *Total Factor Productivity Growth in Agriculture: A Malmquist Index Analysis of 93 Countries, 1980–2000*, International Association of Agricultural Economics (IAAE) Conference in Durban, August, 16–22.

Csaki, C., & Jambor, A. (2019). “Convergence or Divergence–Transition in Agriculture of Central and Eastern Europe and Commonwealth of Independent States Revisited”. *Agricultural Economics*, 65(4), 160-174.

De Jong, W. I. N. A. N. D. (2018). *Structural Convergence between the Dairy Sectors of the EU-27 Member States* (Doctoral Dissertation, msc thesis Agricultural Economics and Rural Policy. Wageningen University, Wageningen, <http://edepot.wur.nl/442832>).

Gong, B. (2020). *Measuring and Achieving World Agricultural Convergence*.

Hamulczuk, M. (2015). “Total Factor Productivity Convergence in the EU Agriculture”. *Competitiveness of Agro-Food and Environmental Economy, Faculty of Agro-Food and Environmental Economics-Bucharest University of Economic Studies*, Bucharest.

Hansen, H., & Teuber, R. (2011). “Assessing the Impacts of EU's Common Agricultural Policy on Regional Convergence: Sub-National Evidence from Germany”. *Applied Economics*, 43(26), 3755-3765.

Islam, N. (2003). “What Have We Learnt from the Convergence Debate? ”. *Journal of Economic Surveys*, 17(3), 309-362.

Kaplan, F., (2013). *Ekonomik Büyümenin Dolaylı Belirleyicileri: Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Mao, W., & Koo, W. W. (1997). “Productivity Growth, Technological Progress, and Efficiency Change in Chinese Agriculture After Rural Economic Reforms: A DEA Approach”. *China Economic Review*, 8(2), 157-174.

Mollavelioğlu, M. Ş., & Ceylan, R. (2010). “Türkiye ve AB Ülkelerinde Tarımsal Toplam Faktör Verimliliği ve Yakınsama Analizi”. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 86-103.

Nahar S. & Inder, B. (2002). “Testing Convergence in Economic Growth for OECD Countries”, *Applied Economics*, 34, 2012-2013.

- Öncü, S. & Aktaş, R., (2007). “Yeniden Yapılandırma Döneminde Türk Bankacılık Sektöründe Verimlilik Değişimi”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(1), 2007, 248-266.
- M. Hashem Pesaran, “A Simple Panel Unit Root in the Presence of Cross-Section Dependence”, *Journal of Applied Econometrics*, 22, 267.
- Pesaran, M. Hashem, Ullah A., Yamagata, T., (2008). “A Bias- Adjusted LM Test of Error Cross-Section Indepence”, *Econometrics Journal*, 11,105-127.
- Poudel, B. N., Paudel, K. P., Zilberman, D. (2011). “Agricultural Productivity Convergence: Myth or Reality? ”. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 43(1379-2016-113712), 143-156.
- Rahman, S. (2007). “Regional Productivity and Convergence in Bangladesh Agriculture”. *The Journal of Developing Areas*, 221-236.
- Rao, D. P., & Coelli, T. J. (2004). “Catch-up and Convergence in Global Agricultural Productivity”. *Indian Economic Review*, 123-148.
- Rezitis, A. N. (2010). “Agricultural Productivity and Convergence: Europe and the United States”. *Applied Economics*, 42(8), 1029-1044.
- Suhariyanto, K., & Thirtle, C. (2001). “Asian Agricultural Productivity and Convergence”. *Journal of Agricultural Economics*, 52(3), 96-110.
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen, (2013). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*, Beta Basım, 2. Baskı, İstanbul.
- Tone, K., (2004). *Malmquist Productivity Index*, Handbook on Data Envelopment Analysis, Springer US, 203-227.
- Wang, S. L., Huang, J., Wang, X., Tuan, F. (2019). “Are China’s Regional Agricultural Productivities Converging: How and Why? ”. *Food Policy*, 86, 10172.

Ek 1: Düzey 2 Bölgelerine Ait Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeks Değerleri

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
TRA1	1.926	1.467	1.317	1.154	1.200	1.083	1.067	1.162	0.927	1.056	1.019	1.044	1.125	0.850	0.966
TRA2	1.950	1.537	1.236	1.094	1.061	1.476	1.044	1.051	0.882	1.103	0.722	1.338	1.162	0.877	0.938
TRB1	1.953	1.467	1.319	1.231	1.207	1.117	1.065	1.069	1.039	1.545	0.715	1.068	1.032	1.046	1.039
TRB2	2.005	1.413	1.262	1.234	1.181	1.036	1.137	1.146	0.911	1.006	0.872	1.051	0.952	0.824	0.908
TRC1	1.834	1.531	1.322	1.118	1.050	0.677	0.887	0.896	1.146	0.951	0.943	0.872	0.825	0.748	1.004
TRC2	1.942	1.484	1.318	1.245	1.187	1.122	1.101	1.085	1.103	1.076	1.084	1.074	1.014	1.063	1.044
TRC3	1.882	1.494	1.205	1.224	1.133	1.142	1.137	1.103	1.090	1.122	1.062	1.076	1.017	1.029	1.068
TR10	1.441	1.333	1.155	1.093	1.145	0.897	1.132	1.129	1.246	1.076	0.995	0.881	0.918	0.948	0.935
TR21	1.148	1.164	1.016	1.062	1.081	0.712	0.766	1.030	1.154	0.927	1.013	0.903	0.887	0.920	0.925
TR22	1.450	1.318	1.154	1.108	1.085	0.880	1.132	0.964	1.091	1.054	1.068	1.046	0.997	0.975	0.965
TR31	1.457	1.223	1.225	1.086	1.072	1.052	1.267	1.000	1.083	1.048	1.07	1.059	1.036	1.078	0.571
TR32	1.166	1.103	1.000	0.984	1.027	0.754	1.063	1.016	1.156	1.043	1.008	0.996	0.955	0.947	0.863
TR33	1.041	1.031	0.950	1.060	1.046	0.634	0.842	0.987	1.155	0.924	0.858	0.870	0.854	0.870	0.899
TR41	0.943	1.014	1.055	1.001	0.965	0.754	0.848	0.994	1.031	0.969	0.885	0.899	0.829	0.799	0.866
TR42	1.273	1.241	1.178	1.055	1.140	1.041	1.096	0.974	1.061	1.068	1.067	1.087	0.989	1.182	0.958
TR51	0.921	1.094	0.965	1.162	0.983	0.647	0.762	0.922	0.982	0.961	0.896	0.876	0.808	0.870	2.224
TR52	1.064	1.049	0.890	1.031	1.032	0.604	0.865	0.975	0.917	0.985	0.870	0.896	0.882	0.917	0.946
TR61	0.892	0.987	0.988	1.061	0.971	0.632	0.785	0.923	1.047	0.932	0.936	0.926	0.932	0.916	0.965
TR62	1.316	0.97	0.928	0.948	0.902	0.628	0.835	0.861	1.218	0.972	0.925	0.924	0.926	0.888	0.969
TR63	0.945	1.004	0.950	0.974	0.983	0.650	0.834	0.878	1.163	0.893	0.930	0.902	0.824	0.935	0.947
TR71	0.940	0.952	0.977	1.047	0.850	0.637	0.758	0.797	1.087	0.948	0.847	0.891	0.876	0.871	0.924
TR72	0.979	1.103	1.01	0.906	1.046	0.643	0.985	0.975	0.963	0.963	0.87	0.945	0.873	0.916	0.955
TR81	1.024	1.118	0.956	1.062	0.921	0.857	0.977	0.939	1.103	0.878	1.012	0.909	0.959	0.969	0.739
TR82	1.148	1.133	0.888	0.901	0.975	0.667	0.869	1.120	0.966	0.967	0.942	0.961	0.982	0.985	0.835
TR83	0.857	0.929	0.916	0.963	0.949	0.626	0.743	0.992	1.231	0.867	0.887	0.855	0.875	0.942	0.981
TR90	1.153	1.454	1.084	1.025	1.052	0.865	0.851	0.939	0.944	0.970	0.950	0.983	0.941	0.934	0.886

TARİH DERS KİTAPLARININ KAVRAM ÖĞRETİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**Doç. Dr. Mehmet ELBAN**

Bayburt Üniversitesi

Orcid ID: 0000-0002-2764-3968

Özet

Tarih ve tarih ders kitapları pek çok tarihsel kavram içermektedir. Yapılan bazı araştırmalar, öğrenciler tarafından tarihi kavramların anlaşılmadığını göstermiştir. Bu araştırmada tarih ders kitapları kavram öğretimi açısından incelenmiştir. Araştırmanın deseni, doküman incelemesidir. Araştırma kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı yayınlarından çıkan 2018 tarihli *Tarih 10* lise ders kitabı incelenmiştir. Araştırmanın veri analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırma sonucunda anılan ders kitabında her ünite başında ünite konularıyla ilgili kavramların sıralandığı görülmüştür. Ayrıca, tımar ve feodalite gibi kavramların birlikte tartışılarak kavramların olumlu ve olumsuz örneklerine yer verildiği anlaşılmıştır. Sözü edilen kavramlar için sadece kavramların ayırt edici özelliklerinin yeterince belirginleştirilmediği söylenebilir. Ancak anılan ders kitabında arşidük, kapitülasyon, konsül, sömürge ve coğrafi keşif gibi Avrupa tarihine dair kavramlara, kavram öğretimi açısından yaklaşılmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tarih ders kitapları, kavram öğretimi, kavram yanlışları**Giriş**

En genel anlamda somut ve soyut anlamları ifade eden kavramlar öğrenmenin temelini teşkil eder. Kavramlara dair farklı sınıflandırmalar olmakla birlikte somut-soyut ve hiyerarşik kavramlar en çok yapılan sınıflandırmalardır. Doğru bir kavram öğretimi, öğrencinin öğrenmesinin temelidir. Doğru bir kavram öğretimi için doğru bir kavram tanımının yapılması gerekmektedir. Doğru bir kavram tanımında en önemli husus ise kavram tanımının kavramın ayırt edici olmayan niteliklerini içermemesidir. Daha sonra kavramın olumlu örnekleri ve kavramın olumsuz örnekleri öğrencilere verilmelidir. Anlatılan hususların kavram öğretiminin temel prensipleri olduğu söylenebilir. Kavram öğretiminin kazanılmaması durumunda

gerçekleşen başlıca neticeler, yanlış kavramsallaştırma, ezber, aşırı genelleme ve yetersiz genellemedir (Şimşek, 2006; Özlem, 2004; Coşkun, 2011).

Öte yandan tarih dersleri tüm diğer dersler de olduğu gibi pek çok kavram içermektedir. Söz konusu kavramların kendine özgü olarak siyasi, iktisadi ve kültürel bağlamları vardır. Mevcut araştırmada öğretim aracı olarak tarih ders kitapları kavram öğretimi açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın temel problem cümlesi ve alt problemleri aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

Temel Problem Cümlesi: Tarih 10 lise ders kitabı kavram öğretimi açısından nasıldır?

Alt Problemler:

- 1) *Tarih 10 lise ders kitabında kavram tanımları sunulmuş mudur?*
- 2) *Tarih 10 ders kitabında kavramların ayırt edici ve ayırt edici olmayan özellikleri sunulmuş mudur?*
- 3) *Tarih 10 lise ders kitabında kavramın olumlu-olumsuz örnekleri sunulmuş mudur?*

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Araştırmanın deseni, nitel araştırma yöntemlerinden belgesel (documentary) araştırma modelidir. Bazı durumlarda nitel araştırmalarda doğrudan gözlem ve görüşme yapma imkânı yoktur. Anılan durumlarda yazılı ve görsel dokümanlar tercih edilebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, Merriam, 2013).

Araştırmanın Çalışma Evreni-Örnekleme

Milli Eğitim Bakanlığı'nca kabul edilen lise ders kitapları çalışmanın evrenidir. Bu kapsamda bir doküman olarak ders kitapları taranmıştır. Çalışma evreninden tesadüfi olarak seçilen *Tarih 10 lise ders kitabı* araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Veri Toplama ve Veri Analizi

Araştırmada nitel veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Bu kapsamda araştırmanın örnekleminde yer alan *Tarih 10 lise ders kitabı* incelenmiş ve bu

dokümandan veriler elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Bulgular

Araştırmada *Tarih 10* lise ders kitabından bazı örnek kavramlar seçilmiş ve bu kavramlar kavram öğretimi açısından analize tabi tutulmuştur.

Tımar:

Araştırma örnekleminde yer alan *Tarih 10* lise ders kitabında “*Tımar; geçimleri veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memura, vergi toplama yetkisinin devredilmesi anlamına gelmektedir. Tımar sahiplerine ise “ehli tımar veya Tımarlı Sipahi” denilmektedir*” ifadeleriyle tımar kavramı tanımının yapıldığı görülmektedir (MEB, 2018, s.80). Aynı kitapta tımar kavramına ilişkin aşağıdaki görsel paylaşılmıştır:

Şekil 1. *Tımar kavramına ilişkin temsili görsel (MEB, 2018, s.80).*

Verilen görsel ile tımar kavramının somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Daha sonra *Tarih 10* lise ders kitabında tımar kavramıyla ilgili ayrıntılı bir açıklama yapılmıştır. Devamında anılan ders kitabında “*Askerî eğitim alarak yetiştirilen Tımarlı Sipahiler hem tarım ekonomisini hem de bölge halkının mal ve can güvenliğini korumuştur. Büyük çoğunluğu İstanbul’da bulunan yeniçeriler ise daha çocuk yaşta başlayan özel bir askerî eğitimle yetiştirilmiş seçkin askerlerden oluşmuştur.*” denerek tımar kavramının olumsuz örneği verilmiştir. Bununla birlikte ders kitabında “*Bazı araştırmacılar tımar sistemini feodaliteyle aynı kefede değerlendirme eğilimindedir. Ancak iki sistem arasında içerik açısından önemli farklılıklar vardır. Feodalite, Batı Avrupa’ya has bir kavram olup merkezî otoritenin yok olması üzerine ortaya çıkmış bir yapıdır*” ifadeleriyle tımar sisteminin olumsuz örneği olarak feodalite paylaşılmıştır. Kavramda kavramın ayırt edici özelliği “tarım ekonomisi” vurgulanmıştır. Ancak kavramın ayırt edici özelliği yeterli düzeyde belirgin değildir.

Yeniçeri ve Devşirme:

Tarih 10 lise ders kitabında yeniçeri ve devşirme kavramlarına ilişkin aşağıdaki ifadeler verilmiştir:

... Pencik usulüne göre savaş esirlerinin beşte biri asker olmak üzere devlet tarafından alınır. Bu oran, İslam hukukuna göre ganimetin beşte birinin Beytü'l-mal'a ait olması esasından ortaya çıkmıştır. Pencik sisteminin benzeri Osmanlı Devleti'nden önce Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular gibi devletlerde gulâm sistemi olarak uygulanırdı. Osmanlılar, kendinden önceki İslam devletlerinde görülen gulâm sistemini geliştirerek daha üst bir seviyeye taşımıştır. Kazasker Çandarlı Kara Halil, Pencik sistemi ile toplanan askerden yeni bir askerî teşkilat kurma fikrini ortaya attı. Kurulan bu askerî teşkilata "Yeniçeri Ocağı", askerlerine ise "Yeniçeri" adı verildi. (MEB, 2018, 86-87).

Yukarıdaki alıntıda görüleceği üzere *Tarih 10* lise ders kitabında yeniçeri ve devşirme kavramlarına yönelik kavram tanımı açıklamaları ve ilişkili kavramlar verilmiştir. Söz konusu ders kitabında kavramın temsili resimle somutlaştırıldığı görülmüştür. Ders kitabında kavrama dair kapıkulu ordusu bir kavram hiyerarşisi içinde sunulmuştur. Daha önce yapılan tımarlı sipahi karşılaştırması ile de kavramın olumsuz örneği verilmiştir. Ancak buradaki kavramın ayırt edici özelliği tımar kavramında olduğu gibi yeterli düzeyde belirgin değildir. Diğer taraftan anılan ders kitabında daha çok Avrupa tarihine dair arşidük, kapitülasyon, konsül, sömürge ve coğrafi keşif gibi kavramlarına kavram öğretimi açısından yaklaşılmadığı bulgulanmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmada *Tarih 10* lise ders kitabında tımar kavramına ilişkin kavram tanımının yapıldığı bulgulanmıştır. Bunun birlikte söz konusu kavramın temsili görseller ile somutlaştırılmaya çalışıldığı görülmüştür. Tımar kavramının olumlu ve olumsuz örnekleri sunularak diğer bir kavram öğretim aşaması gerçekleştirilmiştir. Yine anılan ders kitabında yeniçeri ve devşirme kavramlarının kavram öğretimi ilkeleri çerçevesinde sunulduğu görülmüştür. Sözü edilen kavramlar için sadece kavramların ayırt edici özelliklerinin yeterince belirginleştirilmediği söylenebilir. Diğer taraftan *Tarih 10* lise ders kitabında arşidük, kapitülasyon, konsül, sömürge ve coğrafi keşif gibi Avrupa tarihine dair kavramlara kavram öğretimi açısından yaklaşılmadığı görülmüştür. Araştırmada elde edilen bulgular, ilgili literatür bağlamında incelendiğinde araştırma sonuçlarının anlamlı olduğu düşünülebilir. Zira, tarih öğretim programları ve ders kitapları açısından Avrupa tarihi ile ilgili kavramlarda hataların olduğu görülmektedir (Şimşek, 2017). Tarih öğretim programları ve ders kitaplarının yanı sıra öğretmen adayları ile yapılan çalışmalarda da Avrupa tarihine ilişkin kavramların yeterince anlaşılmadığı vurgulanmaktadır. Örneğin Alaca (2018) sosyal bilgiler öğretmen adayları ile yaptığı çalışmada Avrupa tarihine yönelik bazı kavramların başka kavramlarla karıştırıldığını,

kavram yanılgılarının oluştuğunu ve bazı kavramların ise tamamen yanlış öğrenildiğini saptamıştır (Alaca, 2018). Benzer şekilde Gürgil (2019) tarafından öğretmen adayları ile yapılan çalışmada Avrupa tarihine dair rönesans ve reform gibi kavramlarda bilimsel bilgi içermeyen ve kavram yanılgısı içeren cümlelerin fazla olduğunu bulgulanmıştır. Nitekim araştırmada elde edilen sonucu destekler şekilde öğretmenlerin kavram öğretiminde daha çok sunuş yolunu tercih ettikleri görülmüştür (Memişoğlu ve Tarhan, 2016). Dolayısıyla mevcut araştırmadan ve konuya ilişkin alan yazından hareketle Avrupa tarihine dair kavramların öğretiminde sorunlar yaşandığı söylenebilir. Söz konusu sorunun giderilmesine yönelik gerek ders kitaplarında gerekse öğretim sürecinde kavram öğretimi ilkeleri benimsenebilir.

KAYNAKÇA

- Alaca, E. (2018). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Avrupa tarihinde yer alan bazı kavramlara yönelik bilgi düzeyleri. *Electronic Turkish Studies*, 13(11), 133-156.
Ankara: Nobel.
- Coşkun, M. K. (2011). *Kavram öğretimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Gürgil, F. (2019). Sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının coğrafi keşifler, rönesans ve reform konularına ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesi, *Turkish Studies Educational Sciences*, 14(5), 2397-2417.
- MEB, (2018). *Tarih 10*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Memişoğlu, H. ve Tarhan, E. (2016). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kavram öğretimine ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 6-20.
- Merriam, S.B. (2013). Nitel araştırma-desen ve uygulama için bir rehber. (S.Turan, Çev. Ed.), Ankara: Nobel.
- Özlem, D. (2004), *Mantık, Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Şimşek, A. (2006), “Kavram Öğretimi”, Şimşek, A (Editör), İçerik Türlerine Dayalı Öğretim (s. 27–70), Ankara: Nobel Yayın.
- Şimşek, A. (2017). 2017 taslak tarih 9-10-11, Türk kültür ve medeniyet tarihi öğretim programlarının eleştirisi. *Turkish History Education Journal (TUHED)*, 6(1), 140-162.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin.

TÜRK HALK MÜZİĞİ ÖLÇÜ YAPILARI, ZAMANLARI, VURUŞ ŞEKİLLERİ VE OLUŞAN VURUŞ TİPLERİ İLE BİR TASNİFLEME ÖNERİSİ

Tarkan ERKAN

Ege Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-0148-9050

ÖZET

Geleneksel Türk halk müziği ölçü yapılarıyla ilgili, pek çok tasnifleme yapılmıştır. İncelenen bu tasniflerde farklılıklar bulunmaktadır. Müziği nasıl algıladığımızla ilgili bir durum olduğundan, tasniflerdeki bu fark da kaçınılmazdır. “Birleşik”, “bileşik”, “bireşik”, “basit”, “ana”, “karma”, “üçerli”, “karışık”, “büyük”, “küçük”, gibi kelimelerin bazen aynı, bazen farklı anlatımlarda kullanılması, bu tasnif farklılıklarını da ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, tasnif konusu da geleneksel Türk halk müziği ile uğraşanlar tarafından farklı algılanmaktadır. Tasnif yapılırken kullanılan bazı kelimeler var ki, birbirlerinin yerine kullanılamazlar; sözgelimi “birleşik” ile “bileşik” farklı anlamlardadır. Çünkü kullanılan bu kelimelerin tanımları, dolayısıyla fonksiyonları da farklıdır. Geleneksel Türk müziğinde notaya alma yanlışlıklarının pek çoğu ritm terminolojilerinin yanlış kullanılıp, ritmin süzülmemesinin yanı sıra, tasnifin zorladığı ölçü yapıları da olduğu unutulmamalıdır.

Terminoloji sıkıntıları, müzik alanında çoğu zaman karşılaştığımız bir durumdur. Bir kelimeyi yanlış kullanmak, konuyu, daha sonra içinden çıkılmaz bir hale getirebilmektedir. Tasnif yapmadan önce özellikle “birleşik”, “bileşik”, “bireşik”, terimlerinin anlamlarını ve işlevlerini açıklamak, tasnif çalışmamız da birincil hedef olacaktır.

“Basit” kime veya neye göre basittir? Kolay anlaşılmasını mı, yoksa sıradan olduğunu mu ifade eder? “Küçük” hangi ölçü yapısına kadar küçüktür ve nereden sonra “büyük” ifadesini alır? Kelimelerin anlamlarının doğru yerde kullanılması ile, “karma” veya “karışık” ifadelerinin tasniflemede neden yer alması gerektiği açıklanacaktır. Birleşik zamanların da bileşkelerinin olabileceği ifade edilecek ve bu ölçülerde olan türkülere ait örnekler ile yapılan tasnifler hakkındaki değerlendirmelerimize yer verilecektir.

Karışıklığa sebebiyet veren kelimelerin gözden geçirilmesi, ortak payda da buluşması amacıyla, örneklerden yola çıkılarak gerçekleştirilmiştir. Geleneksel Türk halk müziği ölçü

yapılarını, vuruş şekillerini içeren, örneklendirilmiş yeni bir tasnif önerisi sunulacak, bildirimiz sonuçlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birleşik, bileşik, bireşik, geleneksel Türk halk müziği.

1.GİRİŞ

Geleneksel Türk halk müziği ölçü yapısı, zamanları ve vuruş şekilleri ile ilgili pek çok görüş bulunmaktadır. Karşılaştığımız ifade ve görüş farklılıkları, geleneksel Türk halk müziğinde pek çok tasnifleme çeşitliliğini de getirmiştir. Bu çeşitliliğin oluşması tasnif edilen ölçü yapılarının fonksiyonu farklı olan kelimeler ile ifade edilmesi olduğunu da söylemek yanlış olmayacaktır. Yaygın olarak kullanılan “*usûl*”, “*zaman*”, “*birleşik*”, “*bileşik*”, “*bireşik*” gibi kelimelerin doğru bir ifadeyle kullanılmaması da tasniflerin çeşitlenmesine yol açmıştır. Halbuki terminolojinin doğru ifadelerle kullanılması bu farklılığı da ortadan kaldıracaktır. Ülkelerin, bölgelerin, kasabaların, köylerin vs. ya da müzik türlerinin kendine has tavırları ve kendine özel iç dinamikleri vardır. Müzikte tür zenginliği ne olursa olsun, en önemli durum “*müzik mantığını*” çözebilmekten geçmektedir. Bu çerçevede yeryüzündeki tüm müzik türlerinin ölçü yapıları, vuruş şekilleri ve tipleri kolayca tasnif edilebilir.

Dünyada 3 çeşit vuruş şekli vardır. Elimizle aşağıya (1), yukarıya (2) doğru eşit sürede çizilmek kaydıyla, havaya soyut olarak çizdiğimiz 2 zamanlıları ifade eden vuruş. Elimizle aşağıya (1) sağa (2) ve yukarıya (3) doğru tekrar başlangıç noktasına gelecek şekilde, eşit sürede çizilmek kaydıyla, havaya soyut olarak çizdiğimiz 3 zamanlıları ifade eden vuruş ve yine elimizle aşağıya (1), sola (2), sağa (3) ve yukarıya (4) doğru tekrar başlangıç noktasına gelecek şekilde, eşit sürede çizilmek kaydıyla, havaya soyut olarak çizdiğimiz 4 zamanlıları ifade eden vuruştur. Bu vuruşlar, müziğin zamanlarını da ifade ederler. Bu vuruşlara “*temel vuruşlar*” veya “*ana vuruşlar*” diyebiliriz. Kimi yazarlara göre “*basit vuruşlar*” olarak açıklanmıştır ancak bu terim, müzik yapısı düşünüldüğünde yerine oturmayan bir terimin ötesine geçememiştir. Bu vuruşların birleşmeleri, “*birleşik vuruşları*”, birleşimlerin birleşmeleri, “*karma vuruşları*” meydana getirmiştir. 3 temel vuruşun bir de üçerli şekil dediğimiz tasnif çeşidini de ayrı bir bölüm olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Çünkü geleneksel müzikler zoraki bir bölümlenmeye izin vermeyebilir, istisna olarak görülen ancak geleneksel Türk halk müziğimizde istisna olmadığını gördüğümüz bazı birleşik vuruşların da üçerli şeklinin bulunması ayrı bir bölüm açmamıza neden olmaktadır. Örnek olarak “Su Gelir Taştan Akar, Bu Tepe Pulli Tepe, Kağıttan Biberim Var” (Hoşsu, 1997, s. 179-180-181)

türküleri 18 zamanlı karma ölçüler gurubuna alınmışlardır. Halbuki bu türküler 6 zamanlının üçerli şekli yani “*bileşik ölçüdür*” Asıl zamanı 6, bileşkesi 18’li olan ölçüdür.

Buraya kadar saydığımız dört bölümden oluşan vuruşlar veya zamanlardır. Bu dört bölümün ortak bir özelliği “*zaman*” döngülerinin olma durumudur. Zaman veya vuruş bittiğinde, mutlaka bir döngü yaratarak “*zaman*” döngüsü tekrar ederek, vuruş yeniden başlar. Bir de ritmik yapısının olup ancak zaman döngüsü sürekli farklı olan türkülerimizde bulunmaktadır ve bu çok önemli bir ayrımdır. Dolayısıyla bu yapıda olan türküler tasniflemede beşinci bölüm olma gerekliliğini sunmaktadır. Bu bölüme de “*karışık vuruşlar*” veya “*karışık zamanlı ölçüler*” demeyi uygun görmekteyiz.

Tasnifleme yapılırken aksak vuruşlarında baz alındığını görmekteyiz. Kimilerine göre 3’lü bir vuruş aksaktır, bu yüzden aksaklar diye bir bölüm açılmıştır. Peki 8 zamanlı 3+2+3 vuruş tipinde olan bir türkünün aksağı hangisidir? Çoğunluktan farklı olan 2 zaman burada aksak olandır. Peki 5 zamanlı 2+3 veya 3+2 vuruş tipinin hangisi aksaktır? Fakat aksaklar bölümünün içine 5 zamanlılarında konulması düşündürücüdür. 5 zamanlı vuruşlar için, farklı olan hangi vuruştur diyebildiğimiz bir noktada değildir. Birleşik zamanlı ölçülerden 3+3+3 bireşimli 9 zamanlı ölçülerde aksak olmadığı halde, neden aksak tasnifinin içinde yer alabilirki?

Vuruş tipleri ve birbirleri arasında şekillerin yer değiştirmesine tertip (kombinasyon) diyebiliriz. Ancak müzikte kullanılması gereken ifade “*bireşim*” olmalıdır diye düşünmekteyiz.

2.GELENEKSEL TÜRK HALK MÜZİĞİ TASNİFLEMESİNDE KULLANILAN TERİMLER

Ritm; beş bileşenden oluşur. Bu bileşenler atım, tartım, düzum, usûl ve tempodur. Ritm bu bileşenler tarafından oluşur ve farklar bu bileşenler sayesinde ortaya çıkar. Dolayısıyla tasnifleme de bu özelliklerin ortaya çıkması ile yapılmalıdır. Ölçü tasnifi kişisel bir durumdan çıkmalı, ritmik yapının özelliğine göre değerlendirilmelidir. Bu farklılıklar ritme göre yapılmamış, düşüncemize göre, ölçü rakamlarına bakarak tasnif yapıldığı kanaatini oluşturmaktadır. Sözelimi 9/8 lik bir ölçü bileşik bir ölçü mü? Yoksa birleşik zamanlı bir ölçü mü? Bunu anlayabilmek için sadece notayı görme zorunluluğumuz yada duyma zorunluluğumuz vardır. Peki görmeden tasnif yapılır mı veya anlatılabilir mi? İşte nota görmeden de tasnifi anlatmak bu durumda mümkün olmalıdır.

Geleneksel Türk halk müziği ölçü yapılarının tasniflemesinde genelde kullanılan terminolojik ifadeler ve fonksiyonları şunlardır.

2.1. Basit

Basit kelimesinin, müziğin içinde nasıl geçtiği ve neleri tamladığına göz atmakta yarar vardır.

Basit: TDK, Yapılması ve anlaşılması kolay, karışık olmayan, olağan.

Başka bir tanıma göre ise, basit vuruş olarak alınmıştır.

Basit veya bileşik vuruşların her bir bölümüne zaman denir. (Tabakoğlu, 1976, s. 14)

Basit kelimesinin başka bir tamlaması da şu şekildedir.

Basit Üçleme: Nota değerleri birbirine eşit olan üçlemelerdir. (Tabakoğlu, 1976, s. 15)

Basit ifadesi birçok yerde kullanılmaktadır. Dolayısıyla karmaşanın asıl noktası, kelimenin kendi anlamının ve tamlamalarının birbirleri ile karıştırılması konumuzun içeriği olmuştur. Basit ölçü, vuruş değerleri iki eşit süre değerine bölünebilen ölçü sayılarıdır ve notaların ise, kendi bölünmelerinden birbirleri arasında değer alıp değer vermesi basit ölçü olma durumunu değiştirmemektedir. Nota değerlerinin birim değerlerden alış-verişi sonucunda matematik sonucunun değişmemesi durumudur. Düzümler farklı olsa bile ölçü sonucu 2 çıkandır. Aslında en küçük ölçü anlamına gelmektedir. Ancak en küçük ölçü demek ile tasnif yapılırken söylemdeki basit, aynı anlamı taşımamalıdır. Batı müziği ölçü tasniflemeleri ile geleneksel Türk halk müziği ölçü tasniflemeleri çoğu zaman birbirine karıştırılmıştır. Basit ölçüler içerisinde yer alan “ana zamanlı” veya “ana vuruşlu” ölçüler, farklı bir durumu ifade eder. Çünkü ana zamanlı ölçüler, temel yapıyı temsil eder ve birleşikler, karmalar, karışık zamanlı ölçüler ana zamanlı ölçülerden yani temel yapıdan türemişlerdir. Ayrıca kelime anlamı olarak bakılırsa, basit olmayan ancak 2, 3 ve 4 zamanlı birçok geleneksel müzik ve ritm örnekleri de pek çoktur.

Basit usûl denilmiştir ki bu da yanlış bir ifadedir, usûl bir alt ritmdir. Geniş düzümdür. Kalıptır ancak ritm değildir. Her türkünün tartımı vardır ama alt ritmi yani usûlü olmayabilir. Çünkü usûl bir kalıp ritmi ifade eder. Bu söylemin yerine yani basit usûl yerine “ana zamanlı ölçüler” denilmesini savunmaktayız.

2.2. Ana

Ana: TDK, isim Anne, sıfat Temel, asıl, esas.

Ana zamanlı ölçü dememizin sebebi temel, asıl ve esas olandır. Sıfat kullanımları ve isim kullanımlarının farkı yukarıdaki gibidir. Tıpkı “*zaman*” ifadesi gibi.

2.3. Zaman

Kaç vuruş, sayıcı, sayımlamak saymak “*zamanın*” genel ifadeleridir.

Zaman: TDK, (İsim) Ar. Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit.

Müzikteki karmaşalardan biri de zaman ifadesidir. Müzikte daha çok sıfat anlamıyla kullanılmaktadır ancak “*geçen süre*” ile birbirine karışıklığı da söz konusu olmaktadır. İkisi de doğru olmasına rağmen müzikte zaman; sayıcı olarak düşünülür yani “*kaç*”, kelimesinin cevabı durumundadır.

2.4. Bileşik

“*Bileşik*” bize göre; bir araya gelmiş fakat bağımsız özellik gösteren. Başkalaşmış anlamındadır.

Bileşik Ölçü ise; vuruş değerleri üç eşit süre değerine bölünebilen ölçü sayılarıdır.

Notaların ise, kendi bölünmelerinden birbirleri arasında değer alıp vermesi bileşik ölçü olma durumunu değiştirmez.

Başka bir ifadeyle ise, en küçük ölçünün birim değerlerinin nokta ile çoğaltılmışıdır. Basit ölçülerin, noktalı değer ile artırılarak elde edilmiş ölçülerdir. Çoğalmış ölçülerdir. Basitten türeyip farklılaşmış ölçülerdir.

Tanımlardan da yola çıkarak başkalaşmış ölçülerdir veya bazı kaynaklara göre çoğalmış ölçülerdir. (Ağırbaş, 1979, s. 29)

Basit triolenin (üçleme), nota değerleri birbirine eşit olan üçlemeler olduğunu belirtmiştik. Buna göre;

Bileşik triole: Nota değerleri birbirine eşit olmayan üçlemelerdir. (Tabakoğlu, 1976, s. 15)

Çok önemli bir durum var ki o’da bileşik ölçüler. Bileşik üçleme (triole) ile de yazılabilirler ki bu bize daha doğru gelmektedir. Çünkü asıl zaman net olarak belli olmaktadır. Triole yöntemi ile yazıldığında 12/8 lik üçerli bir notayı 4/4 lük yazma şansımız

olduğu gibi, asıl vuruşu veya asıl zamanı da net olarak belirtmiş oluruz. Çünkü 12/8 lik üçerli bir ölçü aslında 12 zamanı değil, 4 zamanı temsil eder. Zaten üçerli dememizdeki kasıtda bir vuruşun eşit veya eşit olmayan üçerlilere bölünmesinden başka bir durum değildir. Tek farkları tempo farklarıdır ki, onu şu şekilde sabitleyebiliriz. Örnek: Tempo değeri üçerli 12/8 lik ölçünün tempo değeri noktalı dörtlük= 120 ile 4/4 lük ölçüde trioleli yazılan ölçünün tempo değeri dörtlük=120 yazılması neticesinde hız eşitlenmiş olmaktadır. 12 zamanlı veya 12 vuruşlu ölçüler farklı bir durumdur. Üçerli 12'lilerle karıştırılmaması gerekmektedir.

2.5. Birleşik

Birleşik: TDK. Bir araya gelmiş, birleşmiş olan, müttehit.

Birleşik: İki ayrının bir araya gelmesi. (Sarısozen, 1962, s. 2)

Birleşik ölçü bize göre; farklı ana zamanlı ölçülerin birleşmesidir. Birleşik zamanlar ana zamanlardan türemiştir. Vuruş şekilleri ve oluşan tipleri bu yapının içerisindeki tertipleridir (kombinasyonlarıdır). Bileşik ölçüde 3'e bölünebilme ile, birleşik zamanlardaki, 3 lü aksak birbirine karıştırılmamalıdır. Ayrıca 3'lü aksaklara da üçleme denilmemelidir.

2.6. Bireşik

Birleşik zamanlı ölçülerin veya karma zamanlı ölçülerin zamansal olarak aynı, vuruş şekilleri farklı olduğu durumlar meydana gelir. Farklılaşan bu duruma da bireşik vuruş tipleri denir.

Onur Akdoğu “2+2+3+3 bireşimiyle açıklanan ceng-i harbi örneği” şeklinde ifade ederdi. (Akdoğu, 2003, s. 545)

Bireşim: TDK. a. Parçaların veya ögelerin bir araya getirilip bir bütün olarak birleştirilmesi. b. Bu biçimde oluşan bütün.

Bireşik ölçü bize göre; farklı ana zamanlı ölçülerin birleşerek oluşan bütünleşik yapılı ölçülerdir. Oluşan bu bütün, farklı zamanlı ölçülerdeki tipleri belirlemektedir. Bu birleşimlere bireşik zamanlı ölçüler ve vuruş tipleri denilir. Yeni tiplerin oluşmasında, vuruş şekillerinin birleşip, vuruş tiplerinin meydana getirmesini sağlamaktadır.

2.7. Karma

Karma: TDK. 1.Karmak işi. 2.Ayrı türden olan ögelerin karıştırılmasıyla oluşmuş, muhtelit.

Ögelerin sayısının çokluğundan dolayı bu terimi kullanmak bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kompleks yapı olarak adlandırılabilir.

2.8. Karışık

Karışık, çapraşık, girift zamanlı ölçüler için kullanabileceğimiz bir terim olduğunu düşünmekteyiz. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, ritmik yapısının olmasına rağmen zamanının (kaç vuruş) olduğu anlaşılamayan müzik ölçüleri için kullanılabilir.

Karışık: TDK. 1.Anlaşılması güç olan, açık seçik olmayan, çapraşık 2.Ayrı nitelikteki şeylerden oluşmuş 3.Düzensiz, dağınık, intizamsız.

Karışık ölçü bize göre; ölçülerin baştan sona bir düzen içerisinde değil, tutarsızlık göstermesine karışık ölçü denir.

2.9. Küçük

Küçük: TDK. a. Boyutları, benzerlerininkinden daha ufak olan, mikro, büyük karşıtı. b. niceliği az olan c. Niteliği aşağı olan, bayağı. d. Değersiz, önemsiz.

Bu sıfatı müzikte kullanmamak daha isabetli olacaktır. Hiçbir şekilde ölçü yapısındaki küçük, yani en az vuruşu bile ifade etmemektedir. Neticede matematikte 2 rakamından daha küçük sayılar bulunmaktadır ama müzikte ölçü en az 2 rakamı ile ifade edilir.

2.10. Büyük

Büyük: TDK. 1. Boyutları, benzerlerinden daha fazla olan (somut nesne), makro, küçük karşıtı. 2.Çok, ortalamayı aşan (soyut kavram). 3. Niceliği çok olan. 4.Üstün niteliği olan.

Bu sıfatı da müzikte kullanmamak gerekir. Büyük zamanlı ölçüler olarak ifade edilmiş bazı tasniflemelerde, büyüklükten ziyade ölçünün süre uzunluğunu temsil ettiği bilinmektedir.

2.11. Aksak

Aksak: TDK. 1. Türk müziğinde kıvrak bir usul. 2. Eski Yunan ve Latin şiir ölçüsünde, sondan bir önceki hecesi kısa olacak yerde uzun olan dize.

Bize göre ise aksak; kıvrak bir usûl değildir, çünkü çok yavaş tempoda da olan usullü ezgiler olabildiği gibi, kıvraklığı yansıtmazlar. Düzenli giden vuruşların arasında düzensiz giden vuruşun olma durumudur. Sözelimi 2+2+3 tipinde olan müzik ölçüsünün aksağı 3 iken, 2+3+3 tipinde olan müzik ölçüsünün aksağı 2 dir. Aksatan durum her zaman değişebilir.

3. GELENEKSEL TÜRK HALK MÜZİĞİ ÖLÇÜLERİNİN TASNİFLEME ÖRNEKLERİ VE TASNİF ÖNERİSİ

Seyfeddin ve Sezai Asaf kardeşlerden, günümüze kadar pek çok araştırmacı, halk müziği derlemeleri yapmış ve yapmaktadır. Bu araştırmalar neticesinde geleneksel Türk halk müziği ölçü yapıları ile ilgili pek çok tasnifde yapılmıştır.

Cihangir Terzi “Genel olarak resmî ve özel çalışmalarla derlenen ezgilerin notaya alınması aşamasında araştırmacı, sanatçı, akademisyen veya amatör seviyedeki birçok müzik insanımızın emekleri olmuştur. Kitap, dergi, nota fasikülü, defter ve benzeri kaynaklarda yayımlanan ezgi notalarına bakıldığında ölçülendirme anlayışında ve yazım biçimlerinde bireysel, kurumsal, dönemsel ve mensup olunan müzik tarzının nota yazım geleneği bağlamında kısmi farklılıkların olduğu söylenebilir...halk müziğinde metro-ritmik yapının tespiti, yazım anlayışı ve sınıflandırılmasına dair birçok müzik adamı tarafından ortaya atılmış ve çeşitli ilmi kaynaklarda neşredilmiş görüşlere ve sınıflandırma modellerine kronolojik açıdan kısaca bir göz atmak...faydalı olacaktır”. Şeklinde açıklamıştır. (Terzi, 2015, s. 23)

Muzaffer Sarısözen derleme ve notalama konusunda emeği tartışmasız, yokluk zamanlarda büyük işler başarmış hocaların başında gelmektedir. Kendisinin ölçü yapılarıyla ilgili tasnifi şu şekilde olmuştur. “1-Ana Usûller ve üçerli şekilleri 2-Birleşik Usûller 3-Karma Usûller” (Sarısözen, 1962, s. 2)

Muzaffer Sarısözen gibi Geleneksel Türk Halk Müziğinin ilk koro şeflerinden ve Ege Üniversitesi Devlet Türk Müziği Konservatuvarı hocalarından Mustafa Hoşsu’da “Geleneksel Türk Halk Müziği Usûlleri üç bölümde toplanır: 1-Ana Usûller ve üçerli şekilleri 2-Birleşik Usûller 3-Karma Usûller” olarak tasniflemiştir. (Hoşsu, 1997, s. 102)

Atınç Emnalar ise farklı bir görüş açısından yaklaşarak tasnifini şu şekilde yapmıştır. “A.I. Basit usûller:2-3 zamanlılar II. Birleşik usûller: 4 ve daha yukarı zamanlılar veya B.I. Küçük usûller: 2-3-4-5-6-7-8-9 zamanlılar II. Büyük usûller: 10 ve daha yukarı zamanlılar. Burada büyük usûllerin 10 zamanlı ve üzerindeki olarak düşünülmesinin sebebi, karma usûllerin 10 zamanlılar ile başlamasındandır. Veya C.I. Basit usûllü türküler: 2-3 zamanlılar II. Birleşik usûllü türküler: 4 ve daha yukarı zamanlılar III. Usûl geçkisi gösteren (Değişken karışık usûllü) türküler”. (Emnalar, 1998, s. 178)

Özcan Seyhan ise şu şekilde tasnif çalışması yapmıştır. “1-Düz Usûller; 2/4, 6/8, 4/4 sayılarından oluşan iki ve dört vuruşlu usûllerdir...2-Aksak Usûller: 5/8 (5/4), 7/8 (7/4), 8/8, 9/8, (9/4, 9/16), 10/8 (10/16) 'lık sayılardan oluşan usûllerdir” (Seyhan, S:237-247)

Bu tasnifleme listesini çoğaltmak mümkündür. Çünkü her yazarın veya müzik insanlarının kullandığı terminolojik yaklaşımlar, ifade ediliş bakımından farklılıklar göstermektedir. Dil birliğinin ve müzik anlayışının bu anlamda yerine oturmadığını tespit etmiş bulunmaktayız. Birazdan vereceğimiz tasnif örneğimizde öncelikle ritmik ve döngü özelliklerine göre ölçü tasniflemesi yapılacaktır. Terim olarak neyi ifade ediyor, ritmik özelliği, dinamiği ve döngüsü öncelikli olarak ele alınacaktır.

Bize göre geleneksel Türk halk müziği ölçü tasniflemesi şu şekildedir.

1-Ana zamanlı ölçüler: Dünya'daki temel vuruşlu olan müzikleri ifade eder. 2,3,4 zamanlı ölçülerdir.

2-Birleşik zamanlı ölçüler: Temel vuruşların birleşmesiyle meydana gelmiş olan müzikleri ifade etmelidirler. 5,6,7,8,9 zamanlı ölçülerdir.

5 zamanlı ölçüler ve oluşan bireşimleri A Tipi 3+2, B Tipi 2+3

6 zamanlı ölçüler ve oluşan bireşimleri A Tipi 4+2, B Tipi 2+4, C Tipi 3+3

7 zamanlı ölçüler ve oluşan bireşimleri A Tipi 3+2+2, B Tipi 2+3+2, C Tipi 2+2+3

8 zamanlı ölçüler ve oluşan bireşimleri A Tipi 2+3+3, B Tipi 3+2+3, C Tipi 3+3+2

9 zamanlı ölçüler ve oluşan bireşimleri A Tipi 3+2+2+2, B Tipi 2+3+2+2, C Tipi 2+2+3+2, D Tipi 2+2+2+3, E Tipi 3+3+3

Bireşimlerde öncelik, aksak var ise tip sırası belirlenir, aksak yok ise büyük zamandan başlanarak bireşimler saptanmalıdır.

3- Bileşik ölçüler/Asıl zamana bağlı bileşik ölçüler: Asıl zamanlı ölçülerin bileşke oluşturması da özel bir durumdur. Gerek çoğaltılmış olarak yazılsın, gerekse triole yöntemi ile yazılsın, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, ayrışan bir durum söz konusu ise bu başka bir kategoridir diyebiliriz. 2,3,4,6 zamanlı ölçülerin üçerli şekli de diyebildiğimiz, birim değerın nokta ile çoğaltılmışı yada triole şeklinde duyulan bileşkelerdir.

2/4 lük ise birim değerın nokta ile çoğaltılmışı 6/8 liktir. Triole ile yazılmış ise 2/4 lük sabit kalır.

3/4 lük ise birim değerin nokta ile çoğaltılmışı 9/8 liktir. Triole ile yazılmış ise 3/4 lük sabit kalır.

4/4 lük ise birim değerin nokta ile çoğaltılmışı 12/8 liktir. Triole ile yazılmış ise 4/4 lük sabit kalır.

6/4 lük ise birim değerin nokta ile çoğaltılmışı 18/8 liktir. Triole ile yazılmış ise 6/4 lük sabit kalır.

Yukarıda örneklerini belirttiğimiz türküler baz alındığı için bu bölüm sınırlı kalmıştır. Yeni bileşke örnekleri ileride çıkarsa ki çıkabilir, bu bölümün altına rahatlıkla koyabiliriz.

4-Karma zamanlı ölçüler: Temel vuruşların birleşmelerinin birleşmeleriyle meydana gelmiş veya birleşik zamanlı ölçüler ile ana zamanlı ölçülerin birleşmeleriyle meydana gelmiş müzikleri ifade etmelidirler. 10 zamanlı ve daha yukarısı olan ölçülerdir. Birleşik zamanlı ölçüler türemiş ölçülerdir. Kendi özel durumları, dinamikleri ve özellikleri vardır. İki birleşik zamanlı ölçü birleştiğinde farklı dinamikler ve özellikler ortaya çıkmaktadır. Sözelimi 5/8 lik bir melodi ile 10/8 lik melodi arasında ritmik yapı farkı bulunmaktadır, yan yana gelmiş 2 adet 5/8 lik gibi düşünmemek gerekir bir bütünü temsil etmektedir.

5-Karışık zamanlı ölçüler: Farklı zamanlı ölçülerin; yani ana zamanlı ölçüler, birleşik zamanlı ölçüler, karma zamanlı ölçüler, asıl zamanına bağlı bileşik ölçüler gibi belli bir döngü sırası olmadan, düzensiz ve değişerek oluşmuş olan ölçülerdir. Oluştukları birleşmeler sonucunda, ritm de döngüler meydana gelmez ve bu döngüler birer bütünlük arz etmez. Bu tür oluşan ölçüleri karma zamanlı ölçülerle karıştırmamak gerekir. Çünkü karma zamanlı ölçülerin de kendi içerisinde düzenli seyreden bir döngüsü vardır karışık zamanlı ölçülerin döngüsü yoktur. Sözelimi baştan sona 22/8 lik bir ezgi veya ritm karma zamanlı ölçüdür. Çünkü bir bütünlüğü vardır ve döngüsü 22/8 de bir tekrarlanır. Ancak sürekli değişkenlik gösterip, belli bir döngüsü olmayan, tutarsız olan ölçülere karışık zamanlı ölçüler dememiz gerekmektedir. Örnek: $(2/4+9/8)+(2/4+7/8)+(4/4+9/8)$ lik bir ezgi veya ritm parça bitmiş ise karışık zamanlı ölçüler sınıfına girer. $(4/4+5/8)$, $(4/4+5/8)$, $(4/4+5/8)$, $(4/4+5/8)$ şeklinde bir döngü var ise bu durumda zaten notalama hatası vardır ve 13/8 lik karma zamanlı ölçü olarak değerlendirmek gerekmektedir. Ancak 4/4 lük farklı tempo, 5/8 lik farklı tempo ise bu yazım kabul edilebilir ki bu şekilde bir türkünün olduğunu düşünmemekteyiz.

Ülkemizde tempo konusu maalesef incelediğimiz kaynaklarda çok ciddiye alınmayan bir konudur. Halbuki tempo ölçümü sadece hızın değil, birim değerinde saptayıcısıdır.

Karışık zamanlı ölçülerin belirli bir döngüsü yoktur. Ana, birleşik, bileşik, karma zamanlı ölçülerin bir döngüsü vardır ve dinamikleri bellidir. Ancak birkaç zamanlı farklı ölçüler yan yana gelmeye başlayınca, kulak bu değişimi hissedemez, işte bu yüzden bu tür ölçüleri diğerlerinden ayırmak zorundayız. Sadece zaman geçkisi demek kolaycı bir yaklaşımdır.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Basit ölçüler batı müziğinde 2'ye bölünebilen anlamına gelirken, bazı kaynaklarda “ana” zamanları ifade etmek için kullanılmıştır. Bileşik ölçüler batı müziğinde 3'e bölünebilen anlamına gelirken bazı kaynaklarda birleşik zamanları ifade etmek için kullanılmıştır. Halbuki geleneksel Türk halk müziği zamanları ve vuruş şekillerinin “basit” terimi ile değil, “ana” terimi ile ifade edilmesi gerekmektedir. Çünkü buradaki ana zamanlar ve vuruş şekilleri kavramı, yukarıda da belirttiğimiz gibi temeli ve doğurganlığı, yeni ve uzun zamanların oluştuğunu anlatmaktadır. Bu birleşimlerin farklı yapıdaki tiplerine bireşik vuruş tipleri denilmelidir.

Ayrıca, bileşik usûller olarak yanlış bir kullanım da söz konusudur.

1-Bileşikler; yalnızca özel durumlarda ortaya çıkmaktadır. Ana Usûller ve 3'erli şekilleri diye ifade edilmiş olan, 3'erli şekiller bileşik zaman değil, asıl zamanına bağlı bileşkelerdir. Yani asıl zamanı temsil ederler, ölçü rakamlarındaki üstte bulunan rakamın zamanını ifade etmezler. Bu yüzden bu yapıda olan ezgileri triole olarak yazılması daha yarar sağlayacaktır. 2-Usûl terimi kullanımı da yanlıştır. Artık terimlerin birbirlerinin yerlerine kullanılması zaten işin içinden çıkılmaz bir hale geldiğinin de habercisidir. Usûl; alt ritmdir, bir kalıptır, kalıp ritmdir, geniş düzümlerdir. Her ezginin kalıp ritmi olacak diye bir kaide söz konusu değildir, sözgelimi zeybek ezgilerine bu durum uygun değildir. Kaynaklarda usûl ifadesi ölçüyü anlatabilmek için kullanılmıştır. Ancak her ritmik ezginin tartımı olur ancak usulü olmayabilir. Bu nedenle, usûl yerine, “... zamanlı ölçüler” kullanılmasının gerektiğini düşünmekteyiz.

Ayrıca birleşik zamanlı ölçüler ve vuruş tipleri ile karma zamanlı ölçüler ve vuruş tipleri dediğimizde de, vuruşlar 2'ye bölünebilmektedir. Basit ölçünün hükmettiği kurallara uymaktadır. 3'e bölünebilen çoğalmış ölçüler veya başkalaşmış ölçüler veya bileşik ölçüler, özel durumda olan vuruş guruplarıdır. Bunlarda geleneksel Türk halk müziğindeki üçerli şekillerdir. Batı müziğinde de “bileşik ölçüler” dediğimizle aynıdır. Basit ölçü genel bir anlatımdır, tasnif içerisine konulması gerekiyorsa aşağıdaki gibi konulmalıdır ve konuların

birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Basit ölçü; yalnızca ana zamanları kapsamaz. 2'ye bölünen her çeşit zamanları kapsar. Bileşik ölçü; 2,3,4, bazı 6 zamanlı ölçülerin nokta ile çoğaltılmış ölçüleridir. Vuruş şekli değişmezken nota değeri ölçünün toplamından yarı değeri kadar uzamış olanıdır. Bileşik ölçüde 3'e bölünebilme ile, birleşik zamanlardaki, 3 lü aksak başka bir konudur. Aksak'ın her vuruşu da, kendisi de 2 ye bölünebilir. Tıpkı 3 zamanlı ölçünün bölünmesi ile aynıdır. Bileşik ölçüler, tempo rakamı dörtlük nota olmak koşuluyla, bileşik üçleme (triole) ile de yazılabilirler. Triolesiz (üçlemesiz) yazımlarda tempo rakamı noktalı dörtlük ile ifade edilir.

Bu çelişkileri ortadan kaldırmak hepimizin görevi olmalıdır. Alanı geniş olduğu için zor görünen konuların basite indirilmesi neticesinde bu karışıklıklar ortaya çıkmıştır.

Önemli olan ana zamanlar ve bileşkeler (üçerliler), birleşik zamanlardır, karma zamanlar büyük birleşmelerdir ve farklılaşmışlardır. Ritmik yapısı sürekli değişenler ise karışık zamanlardır. Bu yüzden tasnifleme bize göre beş bölüm olarak belirtilmelidir. Ritimde her zaman döngüye ve iç dinamiğine bakılmalıdır. Aksak zamanlı ölçüler de döngü içerisindeyse yukarıda tarif ettiğimiz tasnifdeki yerini bulacaktır. Ritmik yapıda bir döngü içerisinde olamıyor ise karışık zamanlıdır. Başta da söylediğimiz gibi pek çok yazar farklı tasnifler yapmıştır. Ancak bu karmaşadan öteye gitmemiştir. Aslıolan döngüdür. Çünkü müziği icra eden müzisyen veya yerel müzisyen, o ritm döngüsünün içerisinde icrasını yapar. Dolayısıyla tasnif döngü üzerine yapılmalıdır. Bu sayede notayı görmeden de müzik ile uğraşanlar; müzisyenler, notaya alanlar, tasnifleme netleştirmiş olurlar.

Müzik mantığı yürütmek çok önemli bir husustur. Kişisel mantığa göre değil, müzik mantığına göre hareket edilmelidir. Burada ki amaç, tasnif konusunda dil ve mantık ortaklığı için çaba sağlamaktır, bu şekilde yaygınlaşmasını sağlamak, ilgili kişilerin görevi olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ağırbaş, S. (1979). *Davul Öğretim Kitabı*. İstanbul: Yılmaz Ofset Basımevi.
- Akdoğu, O. (2003). *Türk Müziğinde Türler ve Biçimler*. İzmir: Meta Basım.
- Emnalar, A. (1998). *Tüm Yönleriyle Türk Halk Müziği ve Nazariyatı*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Hoşsu, M. (1997). *Geleneksel Türk Halk Müziği Nazariyatı*. İzmir: Peker Ambalaj, Kağıt San. Tic. LTD.
- Sarısozen, M. (1962). *Türk Halk Müsikisi Usûlleri*. Ankara: Resimli Posta Matbaası .
- Seyhan, Ö. (1987). Kültür ve Turizm Bakanlığının III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. *Halk Müziği Oyun, Tiyatro, Eğlence* (s. 237-247). Ankara : Başbakanlık Basımevi.
- Tabakoğlu, V. (1976). *Bona ve Müzik Teorisi Notları*. Ankara: Canoğlu Müzikevi.
- Terzi, C. (2015). *Türk Halk Müzğinde Metrik Yapılar*. İstanbul : Cenkler Matbaası.

REŞİD RIZA'NIN “MUHÂVERÂTÜ'L-MUSLİH VE'L-MUKALLİD” İSİMLİ ESERİNDE YER ALAN FİKHÎ GÖRÜŞLERİ

Muhammet Ali Acar

Sakarya Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-7916-6577

GİRİŞ

Bu çalışmada düşünür, siyasetçi ve gazeteci kimliğiyle çağdaş İslam düşüncesinin önemli isimlerinden kabul edilen Reşid Rıza'nın (ö. 1935) hayatı ve ıslah düşüncesi, *Muhâverâtü'l-muslih ve'l-mukallid* isimli eserinin genel muhtevası ve bu eserde yer alan fihhi görüşleri incelenmiştir. Ayrıca Reşid Rıza'nın teklif ettiği şer'î ahkam sistemi, ictihad, taklid, telif, sünnet, icmâ, maslahat, örf gibi konu ve kavramlar üzerinden değerlendirilmiş ve bu konular çerçevesinde Reşid Rıza'nın klasik fikh anlayışı ile ters düştüğü bazı noktalara değinilmiştir.

I. REŞİD RIZA'NIN HAYATI VE ISLAH DÜŞÜNCESİ

Muhammed Reşid Rıza, 1865 yılında o dönem Osmanlı Devleti içerisinde yer alan, bugünkü Lübnan'ın kuzey sahilinde bulunan Trablusşam şehri yakınlarındaki Kalemun kasabasında dünyaya gelmiştir.¹ Seyyid bir aileye mensup olan Rıza'nın lakabı Hz. Hüseyin'in soyundan gelmesi hasebiyle el-Hüseynidir.² Reşid Rıza, son derece seçkin, temiz, mütedeyyin, güzel ahlaklı, ilim-irşat ehli bir ailede büyüdüğünü ifade etmiştir.³ Eğitimine doğup büyüdüğü kasabada başlamış ardından Trablusşam'da bulunan rüşdiye mektebinde devam etmiştir.⁴ Ancak hükümete hizmet etmeyi istemeyerek bir yıl sonra el-Medresetü'l-vataniyyetü'l-İslamiyye'ye intikal eder. Rıza'nın öğrencilik yıllarında bu okulun “İslam ümmeti din ve dünya ilimlerini bir arada, Batı dünyasındaki dönemin yöntemleriyle öğrenmedikçe ıslah olamaz” düşüncesine sahip bir müdürü vardır.⁵ Reşid Rıza, sekiz yıllık bir eğitimin sonunda akli ve nakli ilimlerde eğitim verebileceğini belgeleyen bir diploma ile mezun olmuştur.⁶

¹ İbrahim Ahmed Adevi, *Reşid Rıza el-İmâmü'l-mücâhid*, s. 19.

² M. Sait Özervarlı, “Reşid Rızâ”, *DİA*, XXXV, 17.

³ Reşid Rıza, *el-Menâr ve'l-Ezher*, s. 133-134.

⁴ Ahmed Fehd Berekat Şevâbike, *Muhammed Reşid Rıza ve devruhu fi'l-hayati'l-fikriyye ve's-siyasiyye*, s. 15.

⁵ Ahmed b. Cum'a Şerabâsî, *Reşid Rıza, asruhu ve hayatuhu ve mesadiru sekâfetuhu*, s. 121.

⁶ Muhammed Ahmed Dernika, *es-Seyyid Muhammed Reşid Rıza*, s. 23.

Gençliğinde Nakşibendî tarikatına intisap etmesi kaynaklarda geçen önemli bilgiler arasındadır.⁷ Gençlik çağlarında kendisini ‘ibadet ve ahlaklı yaşama düşkün bir sûfi’ olarak tavsif eden Reşid Rıza, kendisini en çok etkileyen kitapların başında Gazzâlî’nin *İhyâu ulûmi’d-dîn* adlı eserinin geldiğini belirtir.⁸ Nakşibendî tarikatına intisap ettiği dönemde birtakım keramet türünde olağanüstü durumlarla karşılaştığını, bunların bir kısmının izahını yapmaktan dahi aciz kaldığını ifade eder.⁹ Hayatının ilerleyen dönemlerinde modern selefliğin önemli isimlerinden birisi haline gelen Reşid Rıza’nın¹⁰ gençken tarikatlarla olan irtibatı şaşırtıcıdır. Üstelik gençken Hanefî-Mâtürîdî anlayışa yakın iken daha sonra Hanbelî mezhebine yönelir¹¹ ve tasavvufa yönelik ciddi tenkitler yöneltmeye başlar.¹² Modernleşme dönemi İslam düşüncesi üzerinde derin etkileri olan Cemâleddîn-i Efgânî (ö. 1897) ve Muhammed Abduh’u (ö.1905) *el-Urvetü’l-Vüskâ* dergisindeki yazılarıyla tanır.¹³ Dergideki yazılar onun dünyasında sarsıcı bir etki yaratır ve ‘Abduh’un hikmetinden istifade etme arzusuyla’ Kahire’ye yerleşir (1897).¹⁴ Mısır’da Abduh ile beraber *el-Menâr* dergisini çıkarmaya başlarlar. Rıza vefatına kadar derginin neşrini devam ettirir (1898-1935).¹⁵ 1908 yılına kadar Mısır’dan hiç ayrılmayan Reşid Rıza, Müslüman toplumların islahına yönelik ürettiği düşünceleri hayata geçirmek ve İslam âlemindeki Müslüman yöneticilerin siyasi desteklerini almak için birçok seyahat gerçekleştirir ve bu seyahatlerle ilgili hatıralarını kaleme alır.¹⁶

Reşid Rıza’nın tasavvufa bakışında görülen farklılaşma, siyasi yaklaşımlarında da mevcuttur. Yaşadığı dönemin çalkantıları onun siyasi hayatına sirayet etmiştir. *el-Menâr* dergisinin ilk sayısında Osmanlı Devleti’ne ve Sultan Abdülhamit’e bağlı olduğunu, sadakatle hizmet edeceğini methiyelerle birlikte dile getirirken 1908 yılı sonrasında Abdülhamit için ‘diktatör, zalim, Allah’a isyankâr, kindar, hasetçi’ gibi ifadeler kullanılır. Akabinde esaslı bir İttihat ve Terakki müdafisi olan Reşid Rıza, bu partiden beklediği yönde bir siyaset bulamayınca onları Türk milliyetçiliği yapmak, Araplara kötü muamelede bulunmak, beceriksizlik, yolsuzluk gibi sebeplerle eleştiri yağmuruna tutar. Birinci Dünya Savaşı patlak

⁷ Beşir Musa Nafi, *el-İslâmiyyûn*, s. 27.

⁸ Reşid Rıza, *İttihad-ı Osmanî’den Arap isyanına*, (çev. Özgür Kavak), s. 17.

⁹ Reşid Rıza, *el-Menâr ve’l-Ezher*, s. 148.

¹⁰ M. Sait Özervarlı, “Selefiyye”, DİA, XXXVI, 401.

¹¹ Muhammed Harb, “el-Menâr”, DİA, XXIX, 117.

¹² Muhammed Harb, “el-Menâr”, DİA, XXIX, 118.

¹³ Bk. M. Sait Özervarlı, “Muhammed Abduh”, DİA, XXX, 482.

¹⁴ Reşid Rıza, *İttihad-ı Osmanî’den Arap isyanına*, (çev. Özgür Kavak), s. 3; Reşid Rıza, *Târîhü’l-Üstâzi’l-İmâm*, s. 999.

¹⁵ Muhammed Salih Merrâküşi, *Tefkîru Muhammed Reşid Rıza min hilâli Mecelleti’l-Menâr*, s. 57.

¹⁶ Bk. Reşid Rıza, *Rihalâtü’l-İmâm Muhammed Reşid Rıza*, (nşr. Yusuf İbiş), Beyrut, 1971.

verdiğinde Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne isyanını destekler. 'Arapların Efendisi' diyerek taltif ettiği Şerif Hüseyin'i çok geçmeden 'tağut ve şeytanın halifesi' olarak görmeye başlar. Daha sonra 'Gazi' olarak nitelediği Mustafa Kemal'i İslam ve Müslümanların hizmetkârı ilan eder. Ankara Hükümeti'ne hitap etmeyi düşünerek bir kitap bile yazar.¹⁷ Buradan da zamanla umudunu yitiren Reşid Rıza, Suud ailesine bağlanır ve bu bağlılığını ömrünün sonuna kadar sürdürür.¹⁸

Reşid Rıza'nın hayatında öne çıkan en önemli düşüncesi ıslahıdır. O küçüklüğünden itibaren kendisini iyiliği emredip kötülükten nehyetmeye vazifeli görerek bu sahada çaba gösterir: “Hiç kuşkusuz avama nasihat ve eğitim hususundaki Kalemün kasabasında yaptıklarım pek meşhurdur. Mescidimizde erkeklere dersler okutur, kahvelere gidip onlarla otururdum. Orada köylüleri toparlamak için onlarla kahve ve nargile içerdim. İçlerinden kimileri namaz kılmayı terk etmişlerdi, tekrar başlattırdım... Sadece erkeklerle ilgilenmekle kalmadım köyün kadınlarına da çeşitli itikadi ve fihhi bilgileri kolaylaştırıcı bir üslupla öğrettim. Tesettüre daha uygun kıyafetler giymelerini sağladım, eşlerine karşı hal ve hareketleri zamanla düzeldi, temizlik konusunda da daha titiz ve düzenli oldular.”¹⁹ Ancak Mısır'a yerleşmesiyle birlikte ıslah düşüncesi daha kapsayıcı bir hal almıştır. Artık ıslahı, Müslümanların sahâbe dönemi duyarlılığında yaşamaları, onların yoluna ve gidişine aykırı olan bütün bidatleri ortadan kaldırmaları olarak görür.²⁰

Mısır'da Abduh ile birlikte el-Menâr dergisini içtimai, dini ve iktisadi reformları yaygınlaştırma ve İslam'ın dini bir sistem olarak mevcut şartlarla çatışmadığını ispat etme hedefine matuf olarak çıkarır. Bu dergi otuz yedi yıl boyunca (Rıza'nın vefatına kadar) ittihad-ı İslâm, Kur'an ve sünnete dönüş, İslam'a girmiş batıl inanç ve hurafeleri ortadan kaldırmak, mezhep taassubunu, evliya hakkındaki batıl inançları, tarikatlar yoluyla gelen bidatleri yok etmek, farklı gruplar arasında hoşgörüyü geliştirmek, halkın eğitim seviyesini yükseltmek, eğitimde reformlar yaparak Müslüman milletlerin ilerleme ve gelişmeye yönelmelerini ve bu konuda diğer milletlerle rekabet etmelerini teşvik, akla gereken önemin verilmesi, içtihat fikrini tekrar canlandırmak ve her türlü taklitten uzaklaşmak gibi görüşlerin membaı olur.²¹ el-Menâr dergisiyle alakalı mühim bir bilgi de İhvan-ı Müslimin teşkilatının

¹⁷ Bk. Reşid Rıza, *el-Hilafe*, Kahire, 1994/1415.

¹⁸ Reşid Rıza, *İttihad-ı Osmanî'den Arap isyanına*, (çev. Özgür Kavak), s. 8-13.

¹⁹ Reşid Rıza, *el-Menâr ve'l-Ezher*, s. 177.

²⁰ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik, Efgani, Abduh, Reşid Rıza*, (çev. Hayrettin Karaman), s. 307.

²¹ Muhammed Harb, “el-Menâr”, DİA, XXIX, 116.

Reşid Rıza'dan sonra derginin yayınlanmasını finanse etmeleridir.²² Teşkilatın müessisi ve referans kaynağı olan Hasan el-Bennâ (ö. 1949)²³ aynı zamanda sağlığında iletişim içerisinde olduğu²⁴ Reşid Rıza'yı hayırla yâd etmekte, otobiyografik eserinde dergiye özel bir yer açar. Hasan el-Bennâ dergiyi Hanif İslam anlayışından iktibaslar yapan, ilim ve marifetiyle parlayan bir kandile benzetir.²⁵

II. “MUHÂVERÂTU'L-MUSLİH VE'L-MUKALLİD” ADLI ESERİN MUHTEVASI

Eserde bulunan bölümler ilk başta *el-Menâr* dergisinde peyderpey neşredilmiş (1318-1319), daha sonra okuyucudan gelen yoğun talep üzerine Kahire'de kitap formatında bastırılmıştır (1324).²⁶ Ahmet Hamdi Akseki eseri *Mezâhibin Telfiki ve İslam'ın Bir Noktaya Cem'i* ismiyle Türkçeye tercüme etmiş, eserin bir kısmı *Sebilürreşad* dergisinde yayımlanmış, daha sonra kitap olarak basılmıştır (İstanbul 1332). Hayreddin Karaman, Akseki'nin tercümesini *İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri* adıyla sadeleştirmiş (Ankara 1974), daha sonra Cemâleddîn-i Efgânî (ö. 1897), Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşid Rıza'nın (ö. 1935) biyografilerini içeren yeni bölümler ekleyerek kitabı *Gerçek İslam'da Birlik* ismiyle tekrar çevirmiştir (2003).²⁷

Bu kitap reform taraftarı, İslami ilimler yanında pozitif bilimler okumuş, aktüel meselelere hâkim, dünyada olup bitenden haberdar, zengin, yüksek mevkili bir işe sahip genç (muslih) ile taklit taraftarı, fıkıh ilmiyle ilgilenen, Ezher mezunu, vaizlik de yapan bir medrese hocası (mukallid) arasında geçen diyalog ve münazaralardan oluşmaktadır.²⁸ Eser, Müslümanların genel durumu, ebcet hesabı ve bununla dünyanın ömrünün bilinmesi, zayıf, harfler ve cifirdeki sıfırlar, içtihat ve taklit, İslam birliği, telfik ve icma, müçtehitlerin taklidi yasaklamaları, maslahat ve siyaset gibi bölümlerden oluşur. Tasvir edilen iki karakter reformcular ile gelenekçiler arasındaki farkları göstermekten ziyade ideolojik bir tutumu akla getirir. Nitekim mukallid tüm metin boyunca yerilmekte, eski kitaplarda yazılanları körü körüne taklit etmekle, aklını kullanmamakla, ümmet arasında ihtilaf ve tefrikaya sebep olmakla kınanır. Kısacası son derece menfi bir surette olan mukallid, eserin sonunda reformcu

²² Hasan el-Bennâ, *Müzekkirâtü'd-da' ve ve'd-dâ' iye*, s. 273; Özgür Kavak, *Modern İslam hukuk düşüncesi Reşid Rıza örneği*, s. 30

²³ Bk. Beşir Musa Nafi, *el-İslâmiyyûn*, s. 35-50.

²⁴ İbrahim el-Beyyûmî Gânim, “Hasan el-Bennâ”, *DİA*, XVI, 307.

²⁵ Hasan el-Bennâ, *Müzekkirâtü'd-da' ve ve'd-dâ' iye*, s. 273.

²⁶ Reşid Rıza, *el-Vahdetü'l-İslâmiyye ve'l-uhuvvetü'd-dîniyye*, s. 7 (Eser Arap dünyasında *Muhâverâtu'l-muslih ve'l-mukallid* ismiyle bilinmekle birlikte konuyu çalışırken İSAM kütüphanesinde yararlandığımız baskının kapağında bu isim yer alıyor).

²⁷ M. Sait Özervarlı, “Reşid Rızâ”, *DİA*, XXXV, 17.

²⁸ Reşid Rıza, *el-Vahdetü'l-İslâmiyye ve'l-uhuvvetü'd-dîniyye*, s. 1.

gence büyük ölçüde hak verecek ancak bir tür tereddüt ve şek hali kendisine hâkim olacaktır: *“Ey faziletli genç! Ne diyeyim bilmiyorum. Söylediklerinden bazıları kalbimde bir ukde, bir şüphe bırakmıştır, kuvvetli zekân ile beni çıkmaza düşürmüş olmandan da şüphe ediyorum. Birbirine zıt öyle iki şey söylüyorsun ki bunlardan birini ispat ederken diğerini ispata imkân olmadığı kanaati hâsıl oluyor.”*²⁹ Islahatçı gencin tasvirinde ise vaziyet tam aksi istikamettedir. Son derece akıllı olan bu gencin kendi çabalarıyla zengin olması vurgulanırken hocanın ise genci zenginliği ve makamı sebebiyle dinlediği belirtilir.³⁰ Ayrıca kitapta yazarın Batı hayranlığı dikkat çekicidir. Batı medyasına şüpheyle yaklaşmak gerektiğini bir ayetle istidlal eden mukallide karşı, ayeti tevil ederek Batı medyasının her sözünün yanlış olmadığı tarihi misallerle müdafaa edilir.³¹

Muslih genç yoluyla mesajlar veren yazarın ana hedefi taassup noktasına gelmiş taklidi bırakmak ve bunun yerine akli kullanarak sahabe, tabiin ve müçtehit fakihlerin yaşadığı dönemde olduğu gibi -mezhepleri bir kenara bırakıp- doğrudan naslara giderek içtihat etmektir. Islaha dini düşünceden başlamak gerektiğini düşünen Rıza'ya göre başarılı olmanın tek yolu budur.³² Taklidi delilsiz inanç ve uygulamalar veya delilini bilmeden bir kimsenin söz ve kanaatini benimsemek olarak tarif eder.³³ Ancak taklit, Müslümanların askeri, siyasi ve iktisadi sahalarda güçlü oldukları dönemlerde de mevcuttu. Öyleyse günümüzdeki yozlaşma ve problemleri taklide bağlamak ne kadar doğrudur gibi bir itirazı kabul etmez. Çünkü Rıza'ya göre İslam tarihi boyunca yaşanan hezimetlerin en büyük sebebi mutaassıp seviyelere varan mezhep taklididir. Mesela Moğol istilasının sebeplerinden biri Hanefî ve Şâfiî mezhebi müntesipleri arasındaki düşmanlık ve çekişmedir ve bu durum İslam âleminde hala devam etmektedir.³⁴ Ayrıca Rıza, muslih genci konuşurken suretiyle, kitabın ilerleyen sayfalarında birçok İslam âlimini hafife alan tenkitlere başvurur.³⁵

III. FIKHÎ GÖRÜŞLERİ

Öncelikle eserde Reşid Rıza'nın klasik fıkıh usulü hakkındaki temel yaklaşımı şu şekildedir: *“Usul kaidelerinin çoğu, müçtehit imamların içtihatlarını doğrulayıp savunmak, karşı gruplara cevap vermek, Kitap ve Sünnet ile amel edilmediği yerlerde mazeret ileri sürmek gibi maksatlarla ortaya konmuştur. İşte peşine düştüğünüz kimselerin fıkıh usulü*

²⁹ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında, Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, s. 218

³⁰ Reşid Rıza, *el-Vahdetü'l-İslâmiyye ve'l-uhuvvetü'd-dîniyye*, s. 1.

³¹ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 230-231.

³² Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 224.

³³ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 224.

³⁴ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 222.

³⁵ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 317, 338, 354.

budur, burada geçen kaidelerin tamamını olduğu gibi kabul etmeyi bizden nasıl bekleyebilirsiniz?''³⁶

Reşid Rıza'nın mezkûr eserinde dikkat çeken hususların başında şer'î hükümlerin dini ve dünyevi şeklinde ikiye ayrılması gelir. Buna göre sırf dini ahkâm alanı iman ve ibadetlerle ilgili hususlardan ibarettir. Bu alan zaman ve mekân farklılıklarına göre değişmez. Bu konularda kıyas yürütülemez, hiçbir ilavede bulunulamaz.³⁷ Halkın dahi bu hususlarda taklitte bulunması, delillerini öğrenmeden müçtehitlerin içtihatlarını benimseyip uygulaması caiz olmaz.³⁸ Sırf ibadet anlamı taşıyan bu sahada kıyas da caiz olmaz.³⁹ İbadetlerle ilgili meselelerde selefi anlayışa yaklaşan Rıza, sahih olduğu tespit edilen ve manası anlaşılabilir her hadise ne olursa olsun uymak gerektiğini ifade eder.⁴⁰ Ona göre bu yol mezhep imamlarının görüşlerini 'din edinmekten' daha doğrudur.⁴¹ Bütün mezhep imamları kendi içtihatlarına aykırı hadis bulunursa mutlaka hadise uyulmasını ve içtihat ederken dayandıkları delilleri bilmeyenlerin, verdikleri fetvalara uymamalarını telkin etmişlerdir.⁴² Zaten Ehl-i sünnete bu ismin verilmesinin tek sebebi sahih olduğu tespit edildiğinde sünnete uymayı prensip edinmiş olmalarıdır.⁴³ Ayrıca ona göre müçtehit imamların mezhep kurmak gibi bir hedefleri olmamıştır.⁴⁴ Ancak mezhep imamlarından sonra gelen bazı âlimler bu mezhep imamlarının görüşlerini Kur'an ve sünnetin önüne koyarak, körü körüne taklidi yaygınlaştırmışlardır. Bu tür âlimler birtakım dünyalık menfaatleri uğruna mezhep âlimlerinin içtihatlarını din haline getirmiş ve dolayısıyla büyük günah işlemişlerdir.⁴⁵

Reşid Rıza, dünyevi hükümleri izah ederken klasik fıkıh usulü anlayışına muarız fikirler dile getirir. Dinî ahkâm sahası olarak görülen alanın dışındaki hükümlerde (siyaset ve yargı) asıl delil maslahattır ve içinde bulunulan çağda maslahatı gerçekleştirilmeyen dinî naslar sahih bile olsa onlarla amel edilmeyebilir. Çünkü amme menfaatine ters düşen bir sahih hadis Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünneti ile desteklenmiş kesin genel prensiplerle çelişmiş olur. Sonuçta tek bir hadis zan ifade eder. Maslahat ise 'genel nass' anlamına gelir ve maslahata tabi olmak dinin emridir. Münferit naslarla maslahat arasında bir çatışma

³⁶ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 307.

³⁷ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 231.

³⁸ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 316.

³⁹ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 346.

⁴⁰ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 382.

⁴¹ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 359.

⁴² Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 351-353, 362, 379.

⁴³ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 385.

⁴⁴ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 372.

⁴⁵ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 221-223.

olduğunda bu durum, iki nass arasında bir çatışma anlamına gelir ve daha sağlam bir delil olduğu için maslahat tercih edilir.⁴⁶ Reşid Rıza, bu konuda özellikle Hz. Ömer'in birtakım uygulamalarını delil olarak gösterir. Ona göre Hz. Ömer ümmetin menfaatine olan konularda şahsi görüş ve içtihadını sünnet ve icma deliline tercih etmiştir.⁴⁷ Nitekim diğer sahâbe de dinin maksadının detay hükümlere takılıp kalmak olmayıp ümmetin menfaatini gerçekleştirmek olduğu anlayışından hareket etmişlerdir.⁴⁸ Ayrıca Reşid Rıza toplumun bu tür dünyevi hükümlerle ilgili konularda taklitte bulunmasını kabul eder. Çünkü hukuk ve sosyal ilişkiler sahasındaki içtihat halkın çoğunun takatini aşar. Bunu ancak hâkimlik, müftülük gibi meslekleri seçmiş, kendini buna göre yetiştirmiş kimseler yapabilirler. Devlet başkanının görevi ise bu tür içtihatları kanunlarla yasal zorunluluk haline getirmektir.⁴⁹

Fıkhi mezhepleri delile tabi olmak yerine taklidi benimsemekle itham eden Reşid Rıza muamelat sahası ile ilgili bütünüyle yeni bir kıstas getirmektedir. Öte yandan halifeyi dünyevi ahkâm sahasıyla ilgili konularda içtihatları düzenlemeye çağırır ve nihaî kararın kendisi tarafından verilmesi gerektiğini vurgular. Böylece mezhepler arasında telifikte bulunularak yargıda bir İslam birliği sağlanabileceğini düşünür. Bu eserin son cümlelerinde ifade edilen hedef de budur: *“Mensubu bulunan mezheplerin tamamının âlimlerini içine alan bir cemiyet kurulmalıdır, bu cemiyet ibadetler ve hukuk nizamı ile ilgili kitaplar çıkarmalıdır. Bu kitaplar, Kuran, sünnet ve bütün müçtehitlerin içtihatlarını kaynak olarak almalıdır; kitaplar yazılırken kolaylık, güçlüğü kaldırma, kötüyü ve zararlıyı önleme, iyiyi ve faydalıyı elde etme, örf ve benzeri umumi kaidelere riayet prensipleri gözden uzak tutulmamalıdır. Âlim ve faziletli kişilerden oluşan bu ‘ehlü’l-hall ve’l-akd’ bir araya gelerek dinin sağlam temeller üzerine kurulmuş, zamanın ihtiyacına cevap veren, ihtilafsız ve kolay anlaşılır bir hukuk kitabı hazırlamalıdır, halife de bu kanun tasarısını hâkimlere, bir emirname ile bildirmelidir.”*⁵⁰

Diğer taraftan Reşid Rıza geleneksel fıkıh anlayışını tamamen reddetmek yerine kendi iddialarını destekleyebileceğini düşündüğü âlimlerin fikirlerinden yararlanır. Örneğin kendi makasid anlayışına delil getirmek adına Hanefi mezhebindeki istihsan mefhumunu bağlamından kopararak kullanır.⁵¹ Dört mezhep imamının sözleri başta olmak üzere ulemadan birçok kimseden nakiller yaparak görüşlerini ispat etmeye çalışır. Ayrıca defaatle müçtehit

⁴⁶ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 389.

⁴⁷ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 303.

⁴⁸ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 300.

⁴⁹ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 341.

⁵⁰ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 396.

⁵¹ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 301.

imamlara olan saygı ve sevgisini dillendirir. Onlara hayır dualarda bulunur. Asıl sorunun mezhep imamlarında değil onları peygamberlerin yerine koyan hatta üzerine çıkaran insanlarda olduğunu ifade eder.⁵² Ne var ki aykırı düşündüğü hususlarda, bu âlimlerin de birer insan olduğunu, her konuda onlara uymak zorunda olmadığını, onların taklitçisi olmayacağını belirtir.⁵³ Netice itibariyle Reşid Rıza geleneği, kendi hedefleri doğrultusunda değiştirmekte ve çoğunlukla yeni bir kurgu içerisinde tevil etmektedir. Bununla birlikte şahsi fikirlerine yakınlaştırabileceği, bir bölümü gelenek içinde kısmen şaz addedilmiş veya Selefî ekolde yer alan İbn Teymiyye, İbnü'l-Cevzi, İbn Kayyim el-Cevziyye, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Şevkânî gibi âlimlerden nakillerde bulunur.⁵⁴

SONUÇ

Müslümanların Batı karşısında birçok alanda büyük ölçüde mağlup olduğu bir dönemde yaşayan Reşid Rıza, din ve hukuk algısından kaynaklanan sebeplerle İslâm dünyasının geri kaldığını, mezhep ihtilaflarına dayalı görüş farklılıkları ve tartışmaların Müslümanların zayıflamasına sebep olduğunu ve bu durum değişmediği müddetçe sorunların devam edeceğini düşünüyordu. Batı'ya karşı alınan mağlubiyetten kaynaklanan bu harici tesir Rıza'yı köklü bir reform arayışına iten sebeplerin başında gelir. Onun benimsediği reform anlayışı, İslam dininden bütünüyle uzaklaşma veya dini öğelerin sadece sivil hayatta kalması şeklinde değildir, ancak bu anlayışa göre geleneksel dini kabul ve öğretiler de Müslümanların maruz kaldığı sorunlara çözüm getirmekten ziyade sorunun temel kaynaklarından birisidir. Reşid Rıza'ya göre söz konusu şartlar altında ancak Batı ile İslâm'ı dini ve hukuki sahada uzlaştırmakla çözüm bulunabilirdi. Ancak bu uzlaştırma çabası ve bu doğrultuda sunulan yeni fıkıh sistematığı beklentileri karşılamamış, İslâm dünyası daha büyük problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Sonuç olarak İslam dünyası Rıza'nın korktuğu durumla yüz yüze gelmiştir. *“Avrupa'ya gelince, din siyasete hâkim iken, dini ihtilaf ve bölünme yüzünden güç kaybetme konusunda yeteri kadar nasibini almıştır. Avrupa bu hastalığını, din ile siyaseti birbirinden ayırmak suretiyle tedavi etmiştir. Bugün Avrupa'da dinin, din adamları ve misyonerlerden, Doğu'da ve Afrika'da sömürgecilik politikası alanında yararlanmanın ötesinde bir etkisi yoktur. Ey din ile ilgili adamlar! Şunu iyi bilin ki, eğer hemen davranıp dinin kanunları ile*

⁵² Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 282.

⁵³ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 333.

⁵⁴ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 304, 368, 377, 381.

tabiatın kanunlarının paralel yürümesini sağlayacak din ıslahatını yapmazsanız, er veya geç hükümetler bunu (Avrupa'nın yaptığı) yapacaklardır.”⁵⁵

BİBLİYOGRAFYA

ADEVÎ, İbrahim Ahmed, *Reşid Rıza, el-imâmü'l-mücâhid*, Kahire ts.

ARSLAN, Şekib, *es-Seyyid Reşid Rıza ev iha'u erbaine sene*, Dimeşk 1937/1356.

el-BENNÂ, Hasan, *Müzekkirâtü'd-da've ve'd-dâ'ie*, Kahire 2010.

el-BEYYÛMÎ GÂNİM, İbrahim, “Hasan el-Bennâ”, *DİA*, XVI, 307.

DERNÎKA, Muhammed Ahmed, *es-Seyyid Muhammed Reşid Rıza*, Trablus 1986.

HARB, Muhammed, “el-Menâr”, *DİA*, XXIX, 116.

KARA, İsmail, *Din ile Modernleşme Arasında, Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul 2003.

-----, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul 2011.

KAVAK, Özgür, *Modern İslam hukuk düşüncesi Reşid Rıza örneği*, İstanbul 2011.

MERRÂKÜŞÎ, Muhammed Salih, *Tefkîru Muhammed Reşid Rıza min hilâli Mecelleti'l-Menâr*, Tunus 1985.

NÂFÎ', Beşir Musa, *el-İslâmiyyûn*, Doha, 2010.

ÖZERVARLI, M. Sait, “Muhammed Abduh”, *DİA*, XXX, 482.

-----, “Reşid Rızâ”, *DİA*, XXXV, 14.

-----, “Selefiyye”, *DİA*, XXXVI, 399.

RIZA, Reşid, *ed-Devle ve'l-hilâfe fi'l-hitâbi'l-Arabî: ibbânü's-sevreti'l-kemâliyye fi Türkiya*, Lübnan, 1996.

-----, *Gerçek İslam'da birlik, Efgani, Abduh, Reşid Rıza*, (çev. Hayrettin Karaman), İstanbul 2003.

-----, *el-Hilâfe*, Kahire 1994/1415.

-----, *İttihad-ı Osmanî'den Arap isyanına*, (çev. Özgür Kavak), İstanbul 2007.

-----, *el-Menâr ve'l-Ezher*, Kahire 1353.

⁵⁵ Reşid Rıza, *Gerçek İslam'da birlik*, s. 294-295.

-----, *Rihalâtü'l-İmam Muhammed Reşid Rıza*, (nşr. Yusuf İbiş), Beyrut 1971.

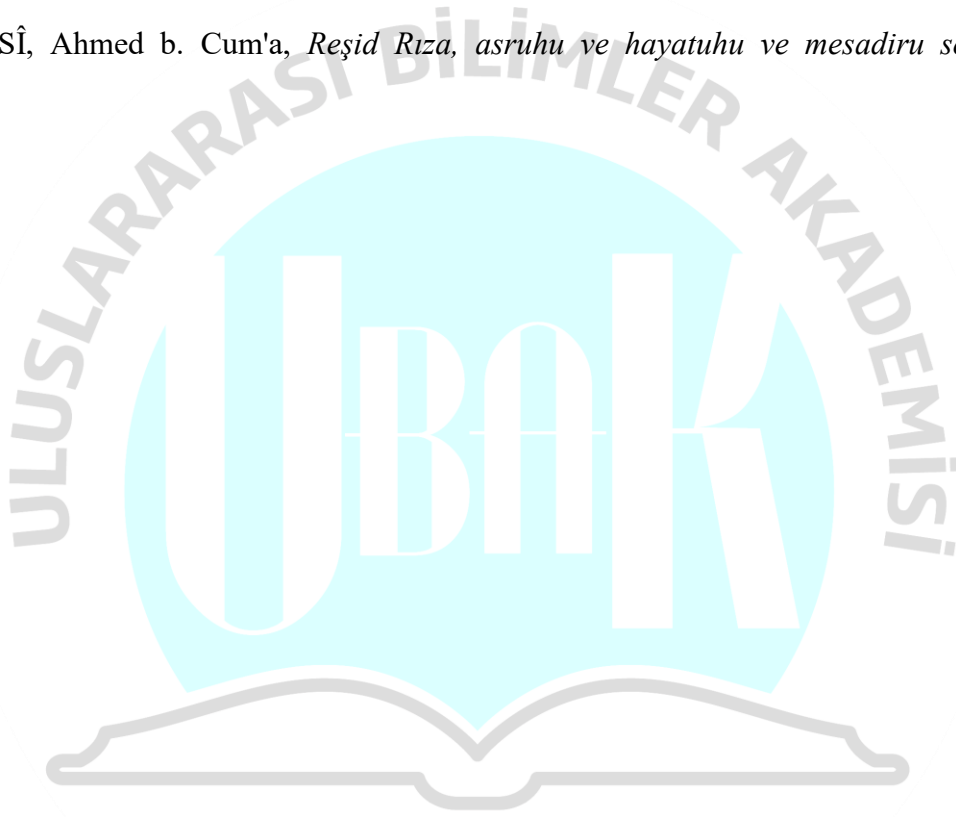
-----, *Târîhü'l-üstâzi'l-imâm eş-şeyh Muhammed Abduh*, Kahire 1354/1935.

-----, *el-Vahdetü'l-İslâmiyye ve'l-uhuvvetü'd-dîniyye*, Kahire 1367.

-----, *Yüsrü'l-İslâm ve usûlü't-teşrii'l-âmm fî nehyillâhi ve Rasûlihi an kesreti's-sual*, Kahire 1956/1375.

ŞEVÂBİKE, Ahmed Fehd Berekat, *Muhammed Reşid Rıza ve devruhu fi'l-hayati'l-fikriyye ve's-siyasiyye*, Amman 1989/1409.

ŞEREBÂSÎ, Ahmed b. Cum'a, *Reşid Rıza, asruhu ve hayatuhu ve mesadiru sekâfetuhu*, Kahire 1970.

AKADEMİK LİTERATÜRDE ZÂHİRÎLİĞİN EHL-İ HADİS İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR

Muhammet Ali Acar

Sakarya Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-7916-6577

GİRİŞ

Bu çalışmada Davud b. Ali (ö. 270/884) tarafından tesis edilen Zâhirî mezhebi ile ilgili akademik literatürde yer alan bazı tartışmalar, yaklaşım tarzları ve temel kabuller özet olarak ele alınmış, bunların içerisinden mezhebin ehl-i hadis ve ehl-i rey gibi diğer fıkıh ekolleri ile ilişkisi, ilk dönem Zâhirîleri ile mezhebi daha sistematik bir hale getiren İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) Zâhirîlik anlayışı arasındaki farklılıklar ve İbn Hazm'ın gerek bir mezhep olarak Zâhirîliğe gerek bu alandaki akademik çalışmalara etkileri irdelenmiştir. Söz konusu meselelerde yeni iddia ve teorileri olan Amr Osman'ın Brill'den çıkan "*The Zâhirî Madhhab (3rd/9th–10th/16th Century): A Textualist Theory Of Islamic Law*" isimli çalışması tebliğ metninin ana tartışma odağı olmuştur.

I- AKADEMİDE ZÂHİRÎLİK ÇALIŞMALARININ TARİHİ SEYRİ VE TEMEL KABULLERİ

Alanda ilk müstakil çalışma, İslâmî ilimler alanında şarkiyatçıların öncülerinden kabul edilen Ignaz Goldziher'in "Die Zâhiriten" (Leipzig, 1884) isimli eseridir. Goldziher, Zâhirîliğin kurucu ismi olan Davûd b. Ali ez-Zâhirî'nin (ö. 270/884) fıkıh anlayışını ehl-i rey ve ehl-i hadis ayırımı bakımından Ebu Hanife'nin karşısında, Ahmed b. Hanbel'e yakın bir noktada konumlandırır.¹ Zâhirîliği ehl-i hadis içerisinde konumlandırma klasik kaynakların yanı sıra modern çalışmaların büyük çoğunluğunun ortak kabulüdür. Zâhirîlikle ilgili temel kaynakların önemli bir kısmından yararlanamamış olmasına rağmen Goldziher'in Zâhirîliği İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) birtakım eserlerinin yanı sıra ilk dönem fıkıh ve tabakat eserlerine müracaat ederek incelemesi ve İbn Hazm'ın Zâhirî mezhebi içerisindeki hususi konumunu tespit etme çabası son derece dikkat çekicidir. Ne var ki Ortadoğu ve ülkemizde alanla ilgili ilk akademik çalışmalar genellikle Zâhirîliği bütünüyle İbn Hazm'ın Zâhirîlik anlayışı ile

¹ Ignaz Goldziher, *Zâhirîler: Sistem ve Tarihleri*, s. 3-4, 64, 72-74.

özdeşleştirme eğiliminde olmuştur.² Bu eğilimin temel sebepleri arasında İbn Hazm dışında diğer Zâhirî ulema tarafından kaleme alınmış eserlerin günümüze ulaşmamış olması gösterilebilir. Bu yüzden söz konusu çalışmalarda Zâhirîlik, Davud ez-Zâhirî'den günümüze kadar hiçbir farklılık, değişme ve gelişme göstermemiş, aynı çizgide durağan bir şekilde devam etmiş bir hareketmiş gibi farz edilmiştir. Bununla birlikte son yıllarda İbn Hazm ile ilk dönem Zâhirîlerinin usûl anlayışı arasındaki farklılıkları tespit etmeye çalışan kayda değer çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Nüreddîn el-Hâdimî'nin, Dâvûd ez-Zâhirî'nin İbn Hazm'ın reddettiği mefhûmu'l-muvâfaka ve mefhûmu'l-muhâlefe ile amel ettiğini belirttiği³ *ed-Delîl 'inde'z-Zâhiriyye* (Beyrut, 2000) isimli eseri bu tür çalışmalara örnek gösterilebilir.

Roger Arnaldez tarafından kaleme alınan "Grammaire et théologie chez Ibn Hazm de Cordoue" adlı eser (Paris, 1956) alanın erken dönem çalışmalarından bir diğeridir. İbn Hazm'ın usûl ve kelam görüşlerini inceleyen bu eser, daha çok İbn Hazm'ın müdellel fıkıh usûlü kitabı *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*'a dayanır. Bu durum, söz konusu dönemde İbn Hazm'ın diğer eserlerinin bilhassa usûl görüşleri ile yakından ilişkili olan mantık alanındaki çalışması *et-Takrîb*'in çok fazla bilinmemesinden kaynaklanmıştır. Ancak son yıllarda Zâhirîlikle ilgili yeni kaynaklara ulaşılması, İbn Hazm'ın birçok eserinin tahkik ve neşirlerinin yapılması Zâhirîliğin daha iyi anlaşılmasına ve onlara önceden nispet edilmiş olan görüşlerin tekrar gözden geçirilmesine imkân tanımış, konuyla ilgili daha kapsamlı ve aydınlatıcı çalışmaların yapılmasını kolaylaştırmıştır. Bu kabilde Camilla Adang, Maribel Fierro ve Sabine Schmidtke'nin editörlüğünde hazırlanan *Ibn Hazm of Cordoba: The Life and Works of a Controversial Thinker* isimli eser zikredilebilir. İbn Hazm'ın görüşlerinin pek çok ilmî disiplin açısından ele alındığı, yirminin üzerinde akademisyenin katkısı ile oluşturulan bu kitap, ileriki İbn Hazm çalışmaları için önem arz etmektedir. Ayrıca Camilla Adang, Adam Sabra, Chistopher Melchert ve David R. Vishanoff gibi isimler Zâhirîlik üzerinde çalışmalar yapan muasır akademisyenlerden bazılarıdır.

II- THE ZÂHIRÎ MADHHAB (3RD/9TH-10TH/16TH CENTURY): A TEXTUALİST THEORY OF ISLAMİC LAW İSİMLİ ÇALIŞMA

Son yıllarda Zâhirîlik üzerine Batı'da yapılan akademik çalışmalardan birisi de Amr Osman'ın *The Zâhirî Madhhab (3rd/9th-10th/16th Century): A Textualist Theory Of Islamic*

² Örnek olarak Muhammed Ebu Zehre'nin *İbn Hazm: Hayâtuhu ve Asruhu – Ârâuhu ve Fıkhuhu* ve Zekeriya Güler'in *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri* isimli eserleri zikredilebilir.

³ Nüreddin el-Hâdimî, *ed-Delîl 'inde'z-Zâhiriyye*, s. 448, 472-473.

Law isimli kitabıdır. Kitap, yazarın 2010 yılında Princeton Üniversitesi'nde (Michael Cook danışmanlığında) tamamladığı *The History and Doctrine of the Zâhirî Madhhab* başlıklı doktora tezinin bazı değişiklikler yapılarak yayımlanmış halidir. Eserin ilk bölümünde Zâhirî mezhebine müntesip olduğu kabul edilen ulemanın hayatı ve usûl görüşleri hakkında klasik dönem fıkıh, tarih ve tabakat kitaplarında yer alan bazı bilgilere yer verilerek Zâhirî mezhebinin tarihsel süreci hakkında çalışmanın temel iddialarını destekleyecek genel bir tasvirde bulunulur. İkinci bölümde ise öncelikle hicri üçüncü asırda ehl-i rey - ehl-i hadis ayrışmasında Dâvûd'un yönteminin hangi tarafa daha yakın olduğu ve bu dönemde zâhir kelimesinin ne anlama geldiği tespit edilmeye çalışılır. Akabinde modern dilbilim ve hukuki yorum teorilerinden literalizm ve textualizm ile İbn Hazm'ın zâhirîliği arasında bir mukayese yapılır. İkinci bölümün son kısmında ise fûru-ı fıkıhtan seçilen beş örnek üzerinden Ebu Hanife, Ahmed b. Hanbel ve Davud'un görüşleri mukayese edilerek kitabın önceki kısımlarında ulaşılan teorik kabullerin bir tür sağlaması yapılır.

Çalışmanın temel iddiası sanıldığı gibi aksine Zâhirîliğin yöntem olarak ehl-i hadise değil, ehl-i reye yakın bir yaklaşım olduğudur. Ancak Zâhirîliğin ehl-i hadis içerisinde değerlendirilemeyeceği, mezhebin ehl-i hadisin aksine rasyonel temellerinin bulunduğu, bazı açılardan ehl-i reye daha yakın olduğu savı Melchert ve Vishanoff tarafından daha önceden ortaya atılmıştır.⁴ Üstelik Vishanoff, Kur'an'ı yorumlama yöntemleri, halku'l-Kur'an meselesi, kıyas ve haber-i vahidin delil değeri gibi bazı konulardaki mutabık fikirlerinden ötürü Davud'u erken dönem Bağdat Mutezîlesi'nden bazı isimlerle ilişkilendirmiştir.⁵ Amr Osman ise Zâhirîliğin ehl-i hadis içerisinde değerlendirilemeyeceği iddiasını daha farklı bir mecraya taşır ve Zâhirîlik ile bilhassa Hanefî mezhebi arasında fikhî meselelere yaklaşım tarzı açısından birtakım benzerlikler kurarak Davud'un eğer ehl-i rey ve ehl-i hadisten birisine bağlanmış ise bunun kesinlikle ehl-i rey olduğunu öne sürer (s. 91).

Çalışmanın ilk bölümünde Davud ve ilk dönem Zâhirîlerinin hayatı, hoca-öğrenci ilişkileri ve öğretilerine değinerek onlarla ehl-i rey arasındaki müşterek noktaları öne çıkarmaya çalışan Amr Osman, klasik kaynaklarda yer alan ehli reye mensup ulemanın Davud ve Zâhirîlikle

⁴ Christopher Melchert, *The Formation of the Sunni Schools of Law, 9th–10th Centuries C. E.*, 178-190; David R. Vishanoff, *The Formation of Islamic Hermeneutics: How Sunni Legal Theorists Imagined a Revealed Law*, New Haven, 66-78.

⁵ Vishanoff, *The Formation*, s. 37, 66-68. Melchert de Davud ile Mutezîle arasında kısmî ilişkiler kurar ancak Vishanoff'un aksine Davud'un haber-i vahidi kabul ettiğini belirtir. Melchert'e göre Davud, fikhî düşünce tarzı bakımından Şâfiî'ye daha yakındır (Melchert, *The Formation* s. 179-184, 188).

ilgili görüşlerine⁶ çok kısıtlı ölçüde yer verir. Halbuki İbn Hazm'ın eserleri dışında hiçbir Zâhirî kaynağın günümüze ulaşmamış olması sebebiyle erken dönem Zâhirîliğinin anlaşılabilmesi için söz konusu kaynaklarda yer alan bilgilerin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekirdi. Amr Osman bunun yerine kendi temel iddialarını, ilk dönem Zâhirîlerine atfedilen bazı bağlantısız veya bağlamı bilinmeyen görüşler üzerinden birtakım spekülasyonlara dayalı olarak temellendirmeye çalışır, ancak kıyas ve benzeri fikhî akıl yürütme biçimlerine itibar etmemeleri ve hadis nakline karşı ilgisiz olmaları dışında teorik anlamda tutarlı bir İbn Hazm öncesi Zâhirîlik tasavvuru ortaya koyamaz. Ayrıca Davud'un daha önceden Şâfiî mezhebine müntesip olduğu, Şâfiî'nin istihsana karşı çıkma gerekçelerinin kıyas için de geçerli olduğunu belirterek kıyası reddettiğini belirtmesine rağmen yazar Zâhirîliğinin teşekkülü hususunda Şâfiî'nin fikirlerinin etkisi üzerinde çok fazla durmaz. Üstelik çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de Zâhirîliğin Şâfiî mezhebi karşısındaki konumunu tespit etmeye çalışmaz.

Hicri beşinci yüzyılda Endülüs'te Zâhirî mezhebinin gelişmesiyle birlikte mezhep içerisinde hadislere olan ilginin arttığına dikkat çekmekle birlikte Amr Osman, Endülüs Zâhirîliği ile ilgili naklettiği bilgileri bir bütün olarak Zâhirîliğin tarihsel gelişiminin tutarlı ve iç bütünlüğü olan bir anlatısına bağlamaya çalışmaz. Öte yandan İbn Hazm'ın görüşleri ile ilgili anlatısı daha çok onun *el-İhkâm*'ına dayanır. Yazarın büyük ölçüde *el-İhkâm* üzerinden İbn Hazm'ı ve dahası erken dönem Zâhirîliğini anlama çabası (s. 85), bu iki tür Zâhirîlik arasındaki farkı ortaya çıkarmayı zorlaştırır. Ne var ki ona göre erken dönem Zâhirîliği Kur'an tefsir ve ahkamı ile ilgilenirken İbn Hazm ve sonraki dönem Zâhirîliği hadis çalışmalarına ağırlık vermiş, İbn Hazm Kur'an ve hadisleri bağlayıcılık açısından eşit değerde görmüş, mezhebin metinsel iskeletini hadislerle genişletmiş, böylece hadisleri mezhep içerisinde temel kaynak haline getirmiştir (s. 83-84). Yazarın mezhebin hadisle ilişkisi hususunda tereddüt içerisinde olduğu kitapta yer alan çelişkili ifadelerinden açık bir şekilde anlaşılır. Örneğin Davud'un haber-i vahidi kabul edip etmediği hususunda kaynaklarda bir bilginin yer almadığını, İbn Davud başta olmak üzere ilk dönem Zâhirîlerinin bir kısmının haber-i vahidi reddettiğini belirtirken (s. 46), çalışmanın aynı bölümünde Davud'un haber-i vahidi kabul ettiğine dair rivayetleri aktarır (s. 16-17, 30). Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ise Zâhirîlerin usûl anlayışından bahsederken onların haber-i vahidi kabul ettiğini (s. 158), üstelik Dâvud'un

⁶ Örnek olarak bkz. Cessâs, el-Fusûl, IV, 23-24, 52-55, 88, 95, el-Hüseyn b. Alî es-Saymerî, Kitâbü Mesâ'il-i-hilâf fî usûli'l-fıkh, s. 203, el-Hüseyn b. Alî es-Saymerî, Aḥbâru Ebî Ḥanîfe ve aşḥâbih, s. 166.

Kur'an ve haber-i vahidi epistemoloji ve otorite olma bakımından eş değer gördüğünü belirtir (s. 241, 254).

İbn Hazm, ehl-i reyin yöntemi olan fikhî kıyası reddederken buna alternatif olarak mantıkî kıyasın (syllogism) ve mantık ilminin diğer imkânlarını kullanılmasını delil yöntemi içerisinde teklif ettiği bilinmektedir. Amr Osman ne yazık ki bu hususa hiç değinmediği gibi, İbn Hazm öncesi kaynaklarda Davud'a nispet edilen *delil* yöntemi⁷ ile İbn Hazm'ın zikrettiği *delil* yöntemi arasında bir mukayesede de bulunmaz. Üstelik fıkıh usûlündeki kabulleri açısından İbn Hazm'ın Davud'a herhangi bir meselede karşı çıktığını tespit edemediğini belirtir (s. 79). Ayrıca çalışmanın ikinci bölümünde Zâhirîliğin ehl-i rey ile ehl-i hadis ve literalizm ile textualizm arasındaki yerini saptamaya çalışırken sanki Zâhirîlik teşekkülü ve gelişimi boyunca doğrusal tek bir çizgide devam etmiş gibi hareket eder ki bu onun İbn Hazm'a biçtiği rol ile bütünüyle çelişir. Ne var ki Amr Osman'a göre Zâhirîlikle ilgili çalışmalarda İbn Hazm'ın yazdıklarına güvenmekten başka bir çare de yoktur (s. 85). Dolayısıyla hareketin erken dönem tarihine dair bağımsız delilleri ve alandaki sabık çalışmaları yeterli ölçüde dikkate almadığı anlaşılan Osman'ın çalışması bu hususta alana herhangi bir katkıda bulunmaz.

Ehl-i rey - ehl-i hadis ayrışmasının, rey ve kıyası şer'î bir delil olarak kabul edip etmemekle ilgili olmadığını öne süren Amr Osman'a göre ehli rey, sabit ve tutarlı bir hukukî metodolojiyi sürdürerek birbiriyle uyum içerisinde olan fikhî hükümler oluşturmakla ilgilenenleri, ehl-i hadis ise usûl anlayışlarında sabit ve belirli kuralları sürekli dikkate almaktan ziyade hazırda bulunan bütün delilleri sentezleme ve ahlaki kabullerine uygun olan yasal sonuçlara ulaşma çabasında olanları ifade eder. Örneğin Ahmed b. Hanbel, -ehl-i reyden birçok fakihin aksine- bir kimsenin daha önceden babasının zina ettiği kadınla evlenmesini caiz görmemiştir. Oysa hukukta istikrar ve tutarlılığı vurgulayan ehli rey, sonucun doğuracağı ahlaki durumu dikkate almaksızın aynı yöntem ve ilkeleri devamlı olarak uygulama çabasıdadır. Üstelik onların kıyası aşırı kullanımları hukukî istikrarı korumaya yönelik endişelerinin bir sonucudur. Ahmed b. Hanbel'in temel endişesi ise hukukta istikrarı terk etmeyi gerektirse bile ahlakilikten ödün vermeme noktasında temerküz eder (s. 115-116). Yazara göre Davud ve Ebu Hanife'nin her ikisi de fikhî bilgi üretiminde istikrar, katı kurallara dayanma, kanunları sistematik hale getirme, hukukta keyfiliğin önüne geçme ve iç tutarlılığa büyük ehemmiyet vermiştir. Bu tür benzerliklerden yola çıkan Amr Osman,

⁷ Örneğin Cessâs Davud ez-Zâhirî'nin kıyas yerine yalnızca bir mana ihtimaline dayalı olduğunu iddia ettiği "delil" yöntemini benimsediğini söylemektedir (Cessâs, *el-Fusûl*, IV, 95).

Davud'un ehl-i hadisle ilişkili olmadığı, aksine ehl-i rey içerisinde kabul edilebileceği sonucuna ulaşır (s. 271). Üstelik ona göre Hanefî ve Zâhirîler fikhî bir sorun karşısında naslara dayalı muteber olan sadece bir delil olabileceğini kabul ederler ve diğer delillerin konuyla ilişkili olmadığını veya senetlerinin zayıflığını öne sürerek onları reddederler. Oysa Ahmed b. Hanbel aynı durumda elinde bulunan naslara dayalı bütün delilleri uzlaştırmaya çalıştığı için aynı meselenin hükmünün durum ve şartlara göre kişiden kişiye değişebileceğini belirtir (s. 261-262).

Söz konusu iddiaları fûru-ı fıkıhtan birkaç örnekle desteklemeye çalışan Amr Osman'ın Hanefîlerin istihsan ve örf gibi yöntemlere verdiği önemi dikkate almadığı görülür. Hanefîler kıyas veya naslara dayalı umumî bir hukuk kuralını, belirli durum ve şartlarda zaruret, maslahat ve toplumun teamül ve ihtiyaçlarını göz önüne alarak birtakım istisnalar ile esnetmeye çalışırlar. Bu açıdan bakıldığında Hanefîlik yazarın ehl-i rey ve ehl-i hadis ayırımı hususunda Ahmed b. Hanbel'e biçtiği rol ile örtüşür. Ayrıca Hanefîler de Ahmed b. Hanbel'e nispet edilenlere benzer tahsis ve tasniflere başvurmuşlardır. Bu husus çalışmanın son bölümünde örnek gösterilen sarhoşun eşini boşaması durumunda dahi görülür. Ayrıca Amr Osman, Hanefî ve Zâhirîlerin istishâb'ın hüccet oluşu hususunda müşterek kanaate sahip olduklarını vurgular (s. 151). Ancak Zâhirîler nassların açıkça belirttiği alanın dışında kalan bütün meselelerin hükmünü hem nefiy hem ispat açısından istishâb delili ile çözüme kavuştururken Hanefîlerin bir kısmı söz konusu yöntemi bütünüyle reddeder, diğer bir kısmı ise usûl anlayışlarında kısıtlı bir kapsamda yalnızca nefiy (mevcut hükümleri koruma) bakımından istishâba yer verir. Üstelik istishâbın delil değeri hususunda Zâhirîlerin Hanefîlere nispetle Hanbelîlere mutabık kabulleri benimsedikleri müsellemidir.

Amr Osman, Davud ve takipçilerinin niçin zâhirî olarak anıldığı ve diğer mezheplerden ayrıldıkları mümeyyiz özelliğın ne olduğunu belirtmek için zâhir kelimesinin hicri 3. yüzyıldaki anlamının, bir metin veya ifadenin hiçbir sınırlandırma veya genişletmeye gidilmeksizin umumî anlamına bağlılık olduğunu iddia eder. Yazar bu hususta Hanefîlerin Zâhirîlere benzediğini belirtir. Hanefîlere göre Kur'an'daki âmm ifadelerin fertlerine delaleti katî diğer usûl alimlerine göre zannî olduğu, bu sebeple Hanefîlerin bu tür ifadelerin tahsisini daha sıkı şartlara bağladıkları doğru bir tespittir. Ancak aksini gösteren bir delil bulunmadıkça -her ne kadar bu delilin ne olacağı hususunda ihtilaflar vaki olsa da- nasların umum anlamlarının tevil ve tahsis edilemeyeceği ilkesi, Bâtınî hareketler dışında neredeyse tüm İslâm mezhepleri tarafından paylaşıldığı için Zâhirîliğin alamet-i farikası olarak düşünülmesi sorunludur. Buna göre yazarın ortaya koyduğu anlamda birçok mezhebin Zâhirî olarak

nitelendirilmesi gerekir. Halbuki Zâhirîliğin en belirgin tanımlayıcı özelliği kıyas ve reyî reddetmeleri hususunda da görüldüğü üzere nasların açıkça ifade ettiği görünen (zâhir) anlamın dışına çıkmama ilkesine olan aşırı bağlılıklarıdır. Kanaatimizce bu ilkeyi diğer mezhep ve alimler tarafından da çok yaygın olarak kabul edilen umuma bağlılık ilkesi ile değiştirmeye ihtiyaç yoktur. Üstelik Amr Osman'ın Şâfiî ve Taberî'den naklettiği örneklerde zâhir kelimesinin metinlerin umumî kapsamına bağlılık anlamını ifade edip etmediği açık değildir ve bu örneklerde zâhir kelimesi görünen, aşikâr olan anlam şeklinde de anlaşılmaya müsaittir.

Amr Osman mezhebin teşekkül döneminde zâhir anlamın literal, görünen, açık anlam manasında kullanılmadığını belirtir ve Zâhirîliğin literalizm (lafzcılık) olarak algılanmasına karşı çıkararak Zâhirîliği textualizm (metinselcilik-nascılık) ile ilişkilendirir. Ona göre Zâhirî ve textualistlerin, birçok ortak kabule sahip oldukları literalistlerden ayrıldığı temel nokta hukukî metinleri anlamada bağlama itibar etmeleridir. Zâhirî ve textualistler, hukukî metinleri dil kuralları ışığında kelimelerin sözlük manaları dışına çıkmaksızın anlamaya çalışan literalistlerin aksine bir metnin söylendiği andaki bağlamı dikkate alarak sözü söyleyenin o sözle neyi kastettiğini tespit etmeye çalışır. Ancak Osman'ın ileri sürdüğü literalizm tanım ve tasavvuru çok katı ve dışlayıcıdır. Zâhirîliği literal bir yaklaşım olarak tasvir eden birçok akademisyenin kastettiği buradakinin birebir aynısı değildir.⁸ Üstelik Zâhirîler her ne kadar nasların manalarını bağlamlarıyla birlikte anlamaya çalışsalar dahi onların asıl amaçları nasların gerçekleştirmek istediği maksat ve hedefleri dikkate almaksızın nasların zâhir (görünen) anlamlarını tam olarak ortaya çıkarmaktır. Nitekim Zâhirîlerin ehl-i hadisle ilişkilendirilmesi de bu hususta müşterek kabulleri benimsemiş olmalarından kaynaklanır.⁹ Kanaatimizce Zâhirîliğin açıklanması sadedinde literalizme nazaran textualizm ile ilişkilendirilmesi daha uygun görünmekle birlikte yazarın belirttiği üzere birçok Batılı akademisyen textualizmi literalizmin içerisinde değerlendirir (s. 221). Bağlamsal, tarihî, akli ve teolojik delillerin nasların sözlük anlamı ile çelişmesi veya iki nassın sözlük anlamlarının birbiriyle çelişmesi durumunda İbn Hazm'ın tevile başvurduğu sınırlı örnekler (s. 214-220), onun için esas itibar edilmesi gerekenin literal anlam olduğu gerçeğini değiştirmez. İbn Hazm'ın fikhî meselelerde nasların literal anlamına ne kadar sıkı bağlı olduğu onun *el-Muhallâ bi'l-âsâr* isimli kapsamlı fûrû-ı fıkıh eseri incelendiğinde çok açık olarak görülür. Bu hususa örnek olarak sıvı yağın içine düşen fare ve durgun suya bevledilmesinin hükmüyle

⁸ Örnek olarak bkz. Nabil Shehabi, "Illa and Qiyas in Early Islamic Legal Theory." s. 29-32, Adam, Sabra, "Ibn Hazm's Literalism: A Critique of Islamic Legal Theory", s. 97-160.

⁹ Apaydın, H. Yunus, "Zâhiriyye", *DİA*, XXXIV, 93-100.

ilgili meselelerdeki görüşlerine bakılabilir.¹⁰ Üstelik İbn Hazm'ın emir ve haberlerin zâhirine hamledilmesini kabul etmeyenlere Râfîzîleri örnek gösterdiği, ayrıca zâhir kelimesini batın, gaybî ve gizli bilginin karşıtı olarak açık, görünen, bariz anlamlarında kullandığı görülür.¹¹

Diğer taraftan İbn Hazm'ın bazı meselelerde literal anlamın dışına çıkması onun Aristo mantığına olan bağlılığının nasları anlama yöntemine etkisi ile ilişkilendirilebilir. Çünkü İbn Hazm'a göre Allah, ilk dönem filozoflarının (evâil) mantık olarak isimlendirdikleri temyiz kuvvesini, insanın vahyi anlamasının ve varlığı olduğu gibi bilmesinin aracı kılmıştır. Buna göre bütün meselelerde doğruya ulaşmanın yolu mantık kuralları ve istidlâl yöntemlerini düzgün bir şekilde kullanmaktan geçer.¹² Ona göre mantık ilmi, İslâmî ilimler de dâhil bütün ilimler için bir miyardır ve büyük ehemmiyet arz eder. Üstelik bu ilmi bilmeyen kimse Allah ve Resulü'nün hitabını anlayamayacağı için başkalarına fetva vermemelidir.¹³ Her ne kadar Amr Osman'ın İbn Hazm'ın mantık anlayışına ve bunun fikhî bilgi üretimine etkisine hiç değinmemesi önemli bir eksiklik olmakla birlikte onun İbn Hazm ile kanunların yorumlama yöntemi olarak textualizmi savunan ABD Yüksek Mahkemesi eski yargıcı Justice Antonin Scalia'nın görüşlerini bazı mahkeme kayıtlarından da yararlanarak başarılı bir şekilde mukayese ettiği bölüm, İbn Hazm'ın görüşlerinin sadece basit anlamda nasların zâhir anlamlarına tutunma ilkesinden ibaret olmadığı bu ilke ile ilişkili kendi içerisinde uyumlu birçok teorik ve mantıkî kabulün benimsendiği, dolayısıyla onun görüşlerinin arkasında birtakım rasyonel temellerin bulunduğu işaret etmesi açısından önemlidir.

Ebu Hanife, Ahmed b. Hanbel ve Davud'un fûru-ı fıkıhla ilgili beş meseledeki görüşlerinin mukayese edildiği son bölüm Zâhirîliğin ehl-i reye yakın olduğu sonucunu desteklemekten oldukça uzaktır. Bu bölümde Amr Osman söz konusu üç fakihin benimsediği şer'î hükümlerden yola çıkarak onların fikhî istidlâl yöntemleri ve şer'î hükümlere ulaşırken hangi delillere sahip oldukları hakkında birçok spekülasyonda bulunur. Oysa benimsedikleri sonuçları bilmek, bu sonuçların arkasında bulunan delilleri ve bu delillerin hükümlere bağlanmasında yararlanan istidlâl ve muhakeme yöntemlerini bildiğimiz anlamına gelmez. Ayrıca yazar söz konusu üç alimin haberdar olduğunu tahmin ettiği şer'î deliller üzerinden onların fıkıh anlayışını, çalışmanın önceki bölümlerinde ulaştığı iki mezhebin usûl teorilerinin benzer olduğuna dair sonuç ve kabullere uygun olarak yeniden inşa etmek için büyük çaba

¹⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, I, 141-153, 162-166,

¹¹ Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 289-294, İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 23.

¹² İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 10-14, 19.

¹³ İbn Hazm, *et-Takrîb*, s. 313, 322-323, 613, İbn Hazm, *Risâletü't-tevkîf alâ şârii'n-necât*, III, 131. Ayrıca bkz. İbn Hazm, *Risâletü merâtibi'l-ulûm*, IV, 72, 75.

sarf eder. Ancak Ebu Hanife ile Davud'un istidlâl ve muhakeme yöntemlerinde ciddi farklılıklar olduğu kitabın söz konusu bölümünden dahi anlaşılır. Üstelik bu bölümde önceki bölümlerde de olduğu üzere kaynakların kullanımında birçok hata ve çelişki görülür. Söz gelimi Amr Osman, Ebu Hanife'ye sarhoş kimsenin karısını boşaması durumunda talakın geçerli olduğu görüşünü nispet eder (s. 258), ancak sonuç kısmında mezkûr meselede Ebu Hanife ve Davud'a göre boşamanın geçersiz olduğunu belirterek bu örneği iki alimin görüşlerinin benzer olduğu iddiasını desteklerken kullanır (s. 275). Oysa bu meselede Ebu Hanife sarhoş olmaya sebep olan madde ve şartların hükmü etkileyeceğini belirtir. Buna göre sarhoşluk bir başkasının ikrahi sonucu veya helal olan bir maddenin tüketilmesi gibi kişi açısından helal bir yoldan gerçekleşmişse boşama geçersiz, aksi takdirde geçerlidir. Görüldüğü üzere Amr Osman'ın yalnızca Ahmed b. Hanbel'e nispet ettiği "ahlaki durumu dikkate alma" özelliği ve hükmün şartlara göre değişiklik gösterdiği tasnifler diğer mezhepler için olduğu gibi Hanefilik için de geçerlidir. Ayrıca Ebu Hanife'nin bazı görüş ve delillerinin temel Hanefî kaynaklar yerine sadece İbn Kudame ve İbn Hazm'ın eserleri üzerinden aktarılması (s. 256, 258, 260) çalışmanın ciddi bir kusuru olarak zikredilmelidir.

SONUÇ

Netice itibariyle Amr Osman'ın çalışması, eskiden beri var olan Zâhirîliği sadece İbn Hazm'ın görüşleri üzerinden ve onun görüşlerinden ibaret görerek okuma hatasını tekrarlar. Ayrıca Zâhirîlerin ehl-i hadis ile olan ilişkisini iptal etme çabası ne yeni ne de başarılıdır; geçersiz karşılaştırmalara, spekülâtif, hatalı ve üstelik tarihî kanıtların kendi içinde çelişkili kullanımlarına dayanır. Bu tür hata ve eksiklikleri sebebiyle Osman'ın iddiaları ispat edilmeyi bekleyen varsayımlar olarak kalacağı benziyor. Umum teorisi dışında aslında çok da yeni olmayan bu iddialarının tahkiki için mezkûr hata ve ön yargıları tekrar etmeksizin, alandaki sabık çalışmaları da dikkate alan daha tarafsız bir yöntemle yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Apaydın, H. Yunus, “İbn Hazm”, *DİA*, XX, s.39-52.

_____, “Zâhiriyye”, *DİA*, XXXIV, s. 93-100.

Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, I-V, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî, Beyrut: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994.

Goldziher, Ignaz, *Zâhirîler: Sistem ve Tarihleri*, çev. Cihad Tunç, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.

el-Hâdimî, Nûreddin, *ed-Delîl 'inde'z-Zâhiriyye*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî, *et-Takrîb li-haddi'l-mantık ve'l-medhal ileyihi bi'l-elfâzi'l-âmmiyye ve'l-emsileti'l-fikhiyye*, nşr. Abdülhak b. Molla et-Türkmânî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007.

_____, *Risâletü merâtibi'l-ulûm (Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî IV. cilt içinde)*, nşr. İhsan Abbas, Cilt IV, s. 59-90. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1983.

_____, *Risâletü't-tevkîf alâ şârii'n-necât (Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî III. cilt içinde)*, nşr. İhsan Abbas, Cilt III, s. 129–140. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1981.

_____, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, I-II, Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 2009.

_____, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, nşr. Abdülğaffâr Süleyman el-Bündârî, I-XII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

_____, *el-Fasl: Dinler ve Mezhepler Tarihi*, I-III, çev. Halil İbrahim Bulut, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

Melchert, Christopher, *The Formation of the Sunni Schools of Law, 9th–10th Centuries C. E.*, Leiden: Brill, 1997.

Osman, Amr, *The Zâhirî Madhhab (3rd/9th–10th/16th Century): A Textualist Theory Of Islamic Law*, Leiden: Brill, 2014.

Sabra, Adam, “İbn Hazm’s Literalism: A Critique of Islamic Legal Theory” (*Ibn Hazm of Cordoba: the life and works of a controversial thinker* içerisinde), Leiden: Brill, 2013, s. 97-160.

es-Saymerî, Hüseyin b. Ali, *Kitâb Masâil al-Hilâf fi Usûl al-Fiqh: Les problèmes de divergences en méthodologie juridique de Husayn b. 'Alî al-Saymarî*, nşr. Abdelouahad Jahdani (doktora tezi), Université de Provence-Aix-Marseille, 1991.

_____, *Ah̄bâru Ebî Hanîfe ve aşhâbihî*, Beyrut: Dâru âlimi'l-kütüb, 1985.

Shehabi, Nabil, "Illa and Qiyas in Early Islamic Legal Theory." *Journal of the American Oriental Society*, 102:1 (1982): s. 27-46.

Vishanoff, David R, *The Formation of Islamic Hermeneutics: How Sunni Legal Theorists Imagined a Revealed Law*, New Haven, Connecticut: American Oriental Society, 2011.

**KIRGIZ TÜRKÇESİ'NDE AİLE ve AKRABALIK KAVRAMLARINI KARŞILAYAN
SÖZLER VE SÖZ KALIPLARI**

WORDS AND WORDS THAT MEET THE CONCEPTS OF FAMILY AND
RELATIONSHIP IN KYRGYZ TURKISH

Prof. Dr. Ergün Koca
Girne Amerikan Üniversitesi
ergunkoca@gau.edu.tr

Orcid ID E. Koca: <https://orcid.org/0000-0002-4003-1851>

Prof. Dr. Ayşen Koca
Girne Amerikan Üniversitesi
ayşen_koca71@hotmail.com

Orcid ID A. Koca: <https://orcid.org/0000-0002-2896-6267>

Özet

Kırgız Türkçe'si akrabalık bildiren veya içeren söz ve söz kalıpları bakımından en zengin dillerden biridir. Aile ve akrabalık ilişkilerine geçmişten bugüne çok önem veren Kırgızlar, kan, evlilik, evlat edinme ve diğer ilişki biçimleriyle şekillendirdikleri bu kavram dünyasıyla dillerinin zenginleşmesine katkıda buldukları gibi, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar göçer bir topluluk olarak iç ve dış olumsuz etkilere karşı birlik, beraberlik, dayanışma ve bütünlüklerini koruma adına da bu sosyolojik kazanımlarını hep canlı tutmuşlardır.

Malum üzere bir dilin sözvarlığının oluşmasında o dili konuşan insanların, yaşayış biçimleri, sosyolojik ve antropolojik altyapıları, kültür birikimleri ve ortak hareketlilik, başka uluslarla ilişkiler vb. etkin rol almaktadır. Gelenekçi bir topluluk olan Kırgızların söz varlıklarının oluşmasında bu etkenlerin herbirinin işlevsel varlığından söz etmekle birlikte, sosyal yaşamlarında yüzyıllardır hassasiyetle uyguladıkları, dünden bugüne taşıdıkları aile ve akrabalık yaklaşımları gibi gelenek ve göreneklerini öne çıkarmak gerekir.

Bu çalışmada, Kırgızların özellikle sözlü kültürde yaşatarak günümüze taşıdıkları aile ve akrabalık müessesesi çevresinde Kırgız Türkçesinde yer alan söz, söz grubları, deyim ve atasözleri tespit edilecektir.

Yedi atasını bilmekle övünen Kırgız toplumunun aile içerikli söz varlığını ortaya koyarken hem leksikolojik hem de sosyolojik tespitlerde bulunmuş olacağız.

Bahsi geçen amaçlara ulaşma adına Kırgız Türkçesi'nin modern sözlükleri, deyim ve atasözü sözlükleri, ağız sözlükleri, etnoğrafik sözlükler ve saha çalışmaları vb. esas alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Aile, akrabalık, söz varlığı, kavram alanı, Kırgızlar, Kırgız Türkçesi vb.

Abstract

Kyrgyz Turkish is one of the richest languages in terms of words and phrases that express or contain kinship. The Kyrgyz, who attach great importance to family and kinship relations from the past to the present, contributed to the enrichment of their language with this concept world they shaped with blood, marriage, adoption and other forms of relationship. Until the first quarter of the century, they kept their sociological achievements alive in the name of protecting their unity, solidarity and integrity against internal and external negative effects.

As is known, in the formation of the vocabulary of a language, life styles, sociological and anthropological backgrounds, cultural accumulations and common mobility, relations with other nations and so on. takes an active role. Although we talk about the functional existence of each of these factors in the formation of the vocabulary of the Kyrgyz, who is a traditional community, it is necessary to highlight the traditions and customs such as family and kinship approaches that they have carefully applied in their social lives for centuries.

Here, in this study, the words, phrases, idioms and proverbs in Kyrgyz Turkish will be subjected to lexico-semantic classification around the family and kinship institution that Kyrgyz have brought to the present, especially in oral culture.

We will make both lexicological and sociological determinations while revealing the family-related vocabulary of the Kyrgyz society, which boasts of knowing its seven ancestors.

Modern dictionaries of Kyrgyz Turkish, idiom and proverb dictionaries, dialect dictionaries, ethnographic dictionaries and field studies in order to achieve the aforementioned goals. will be based.

Keywords: Family, kinship, vocabulary, concept area, Kyrgyz, Kyrgyz Turkish etc.

0.Giriş

Akrabalık, antropologlar tarafından derinlemesine incelenen sosyal hayatın, toplum olmanın, insan yaşamının en temel kazanımı, statüsü, ilişkiler ağıdır. Daha çok “soy (kan bağları) ve evlilik” esaslı gelişen bu sistem, kültürel olarak kabul edilmiş, binlerce yıldır devam eden insan ırkının hayat serancomesinde dini, sosyolojik, kültürel, coğrafi, antropolojik sebeplerden dolayı gelişime, değişime uğramış fakat özellikle gelenekçi topluluklarda yaşamın temeli olarak görülmüş, kutsanmış, erkek ve kadının yaşamlarındaki en büyük hedef olarak yerini almıştır.

“Akrabalık” kavramı “biyolojik ve genetik ağ sistemlerini”, “kişiler arası sosyal ilişkiler ve davranışları” ve “her dilde ve toplumlumda yer alan akrabalıkla ilgili terim, deyim ve adları içeren dilsel birikim” anlamlarıyla farklı bilim alanlarının ilgi konusu olmuştur. Bu çalışma, bir sözcük çalışması olarak, daha çok dillerin yerli sözcükleri hatta temel söz varlığı içinde yer alan akraba adlarının çeşitliliğinin, sıklığının, kavramsal ve anlamsal alanının belirlenmesi yaklaşımının ürünüdür.

Türk soylu topluluklar ve Türki Diller incelendiğinde kan, evlilik (ve son dönemlerde kabul gören evlat edinme) yoluyla akrabalık kavramı çevresinde gelişmiş güçlü bir sözcük birikiminin olduğunu görmekteyiz (Bkz. Gülensoy, 1974:283-318).

Kırgız Türkleri XX. yüzyılın ilk çeyreklerine kadar yarı göçer yaşayan, sözlü aktarım ve saklama gücü yüksek ve aynı zamanda kültürel kazanımlarına çok değer veren kadim bir

topluluk olarak bu hususta ilk incelenmesi gereken Türki topluluklardandır. Ancak bu çalışmada, aile oluşturma yolları, akrabalık sisteminin dinamiklerinin tespiti ve çözümlemesinden daha çok, Kırgız Türkçesindeki akrabalık çevresinde gelişen, ağızlarda ve ölçünlü dilde yerini edinmiş, kaynaklarda korunmuş sözvarlığı incelenecektir. Kan bağıyla ve evlilik yoluyla şekillenen akrabalıkların kavram alanı ortaya konacaktır.¹

1.Aile ve Akrabalık Kavramlarını Karşılıyan Sözcükler ve Söz Kalıpları

Akrabalık kavramını “aile içi yakınlık (baba, anne, kız ve erkek kardeş gibi)”, “baba tarafından akrabalık / kan yakınlığı olan akrabalık (dede, babaanne, ebe, amca gibi)”, “anne tarafından akrabalık (dede, nine, anneanne, teyze, dayı gibi)”, “evlilikle olan akrabalık (yenge, enişte, baldız, güvey gibi)”, “dede veya anne/babaanne’ye göre akrabalık (oğul, kız, torun, torun çocuğu gibi) ” olmak üzere leksiko-semantik bir gruplama yapmak mümkündür (Gülensoy, 1974:283-318). Kırgız Türkçesinde, bu beş gruba dahil olan tüm söz ve sözcük grupları tasnif edilecektir.

1.1. Aile İçi Yakınlık (baba, anne, kız ve erkek kardeş gibi): Kırgız Türkçesinde yer alan aile içi yakınlık adlandırmaları ve genişleme örnekleri şunlardır:

- **bülö** (ev sahibinin besleyeceği insanlar ve ona ait kişiler, aile üyeleri)
- **üy bülö** (aile)

Ör.:Canagı sen alıp ketken kelin - menin **bülöm**. = Senin götürdüğün gelin - benim ailemin üyesindedir (Sıdıkbekov).

- **bülölük** (aile olarak gördüğümüz)
- **üylön-** (enlenmek)
- **üylüü** (evli, aile sahibi)

Ör.:**Bülölökkö** sanasañ / Al cayıma karagın. = Beni de ailenin bir üyesi olarak görürsen / Benim hâlimden de haber al (Togolok Moldo).

- **bülölüü** (çoluk - çocuklu, geniş aile.)

Ör.:Al köp bülölüü adam. = O çoluk-çocuklu adam.

- **bülösüz** (ailesi olmayan, çoluk-çocuksuz)
- **bülö kıl-** (evlatlığa almak)
- **erdi katın** (karı-koca)
- **cubay** (eş, karı-koca)

- **apa** (1.anne, çocuğun doğuran annesi, 2.büyük kız kardeş , hemşire 3. genel olarak annesi gibi kadınlara saygıyla söylenen söz,

Ör.:Kol kabış kılıp kalıñ el / Kor kılba kargan **apamdı** =Yardım edip halkım/ Ağlatma yaşlı annemi . (Toktogul).

Ör.:Tursun **apa**, boy kohozdun sakçısı / Sen baylıktın uşunda altın açkıcı = Tursun anne zengin kolhozun bekçisi / çok zenginliğin onda altın anahtarı (Osmonov).

- **apay** (“anne” anlamında kendisinden büyük annesi gibi kadınlara söyleme biçimi)
- **apake** (annesine ya da annesinin yaşında olan kadına söyleme biçimi)
- **apakele-** (tekrar tekrar “anneciğim” diye annesine yalvarmak, annesine söyleyerek yalvarma, annesine şımarmak)
- **apala-** (annesine söylemek, tekrar tekrar “anne” diye tekrarlamak, anne demek)

¹ Çalışmada esas alınan sözlükler kaynakçada verilmiştir.

Ör.: Acar **apakelep** bozdop ıyladı = Acar anneciğim diye acı acı ağladı (Bayalinov).

- **apakelet** (apakele- fiilinin ettirgen çatısı.)
- **ene** (ana, anne),
- **tuuğan ene** (öz anne),
- **tutulğan ene** yahut **tutunğan ene** (anne yerine olan, koyulan)

Ör.: **Tuuğan enen** men edim, **tutunğan eneñ** Aykanış / Öz annen ben idim, anne yerine koyduğun Aykanış. (Yudahin, 1998:332)

Kırgız Türkçesinde (bundan sonra KT), **ene** sözünün çeşitli eklerle genişlediğini, türediğini ve anlamları karşıladığını görmekteyiz. Örneğin;

- **eneke** (annecik, anneciğim)
- **eneleş** (kardeş, karındaş, annesi bir)
- **enelik** (analık)
- **enelüü** (analı, anası bulunan)
- **enesin-** (analık taslamak eylemi)

Ör.: **Enesinip** söz aytsam / Anne gibi söz söylersen. (Yudahin, 1998:332)

- **çeçe** (anne, Kazaklara yakın yerleşim bölgelerinde kullanılır)
- **ata** (baba, ata, amca, çocuğu olan erkek (kendi çocuklarına göre), umumi olarak yaşlı erkeklere hitapta, saygı göstermede söylenir)

Ör.: İlgeri menin **atam** da uşul cerde işööçü ele = Eskiden benim babam da burada çalışmıştı (Sasıkbayev).

Ör.: Balıldap **ata** İliç'tin / Çırakların çagamın = Alevlendirip baba İliç'in / Mumlarını tutuştururum (Bökönbayev).

- **atalık** (babalık, babalık hakkı, görevi, şefkati; ata diyene ait)

Ör.: Atalık meerim menen kat arkıluu / kuçaktap mañdayınan ööp alam = Baba şefkati ile mektup vasıtasıyla/ kucaklayarak alından öpüveririm (Abdıramanov).

Ör.: Atalık mildetimden kutulayım dep, seni üylöndürdüm = Babalık vazifemden kurtulayım diye, seni evlendirdim (Ala-too).

KT'de "**atalık**" sözcüğü bu kullanımları dışında, eskiden hanlıklarda yüksek rütbeli vazifeli kişilere verilen unvan ve bitkilerin erkeklik göstergeleri olarak da yer almaktadır.

- **ata-baba** (ecdat, ata)
- **ata-ene** (ebeveyn)
- **ceti ata** (baba silsilesinden yedi göbek öncesi, dede, cet)
- **cete** (ecdat, soy-sop)
- **cetesiz** (soyu-sopu belirsiz)
- **ataluu** (babası olan)
- **ataluu cetim** (babalı öksüz, babası varsa da annesi olmayan çocuk)

Ör.: Ataluu cetim - arsız cetim / Enelüü cetim - erke cetim = Babalı öksüz, arsız öksüz / Anneli öksüz şımarık öksüz (atasözü).

- **atasız** (babasız, babası olmayan)
- **atasız kaluu** (babasız kalmak)
- **atasız baldar** (babasız çocuklar / babası olmadan doğan, babasının kim olduğu belli olmayan)

Ör.: **Atasız** uul - cetesiz = Babasız oğul hısımsız (Atasözü).

- **atake** (babacık, babacığım; babaya yalvarmak ya da saygı göstermek için, “ata” sözcüğüne eklenen -ka ekiyle yapılır)

Ör.:Aylanayın **atake** / aldında turgan Sırgak’ın = Kurban olayım, **babacığım**, karşında duran Sırgak’ım (bökönbayev).

- **atakele-** (babaya yalvarıp yakararak nazlanma sırasında sık-sık kullanılan ifade , “babacığım” diye söylenme)

Ör.:Ata cıttın körbögön / **atakelep** erkelep astında oynop cürbögön =Baba kokusuna hasret kalan / babacığım diyerek şımararak önünde oynamayan (Seytek).

- **atalaş** (babası bir, annesi başka -öz kardeş yakınlığına göre-), (bir babadan gelmiş ya da baba tarafından kardeşliği, soydaşlığı olan -genel soydaşlık yakınlığına göre-)

Ör.:**Atalaştan** altoo bolğonço / **eneleşten** eköo bal = Altı babası birden / iki anasibir yeğdir (Atasözü).

- **ata tegi** (nesep, baba tarafından soy sop)

Yukarıdaki doğrudan adlandırmalar dışında, “ata” kavramı etrafında şekillenen ve dilde yer alan sözcük ve sözcük grupları da KT’de görülmektedir.

- Mitolojik kavram olarak, evcil hayvanların hamisi **çolpon ata** (koyun hamisi), **kambar ata** (atın hamisi), **çıçan ata** (keçi hamisi), **oysul ata** (devenin hamisi) vb.
- **ata narkı** (ata-baba kültürü, adet, gelenek-görenek)

Ör.: **Ata narkı** kana? = Gelenek-görenek nerede? (Turusbekov).

- **kalk atası** ya da **curt atası** (halkı idare eden yaşlı, tecrübeli kişi; yönetici, görevli insan)

Ör.:“Kalk **atası** uşu” - dep, Kutubiy uulu Karadöö kan kötörüp saldı emi = **Halkı idare eden** bu diye, Kutubiy oğlı Karadöö’ yü işte tahta oturtular (Semetey).

- **atasın taanıtuu** ya da **akesin taanıtuu** (hakkından gelme, gereği gibi cezalandırmak, gereği gibi haşlama, görmediğini göstermek)

Ör.:Tokto, **atañdı taanıtam!** - Ergeştin öñü kabulup tişine tişin koyup cete keldi = Dur, gereği gibi cezalandıracağım! - Ergeş’in yüzünün rengi değişerek, dişlerini sıkıp yaklaşıverdi (Miyaşev).

- **atañdın başı!** (birisine küfür maksatlı, tahkir içerikli kullanılır)
- **kindik ata** (yeni doğan çocuğun göbeğini kesen kadının kocası)

Ör.:**Kindik atası** da özüm = **Kindik babası** da kendim (Caş Leninçi).

- **ata meken** (doğmuş olduğu yer, baba yurdu, vatan)

Ör.:Kol tiybes ıyık saktalat / **Ata meken** curtubuz = Dokunulmaz kutsal korunur / Ata-**baba yurdu** vatanımız (Togolok Moldo).

- **ataña naalat** (ata, babana nalet olsun, yapılan bir işten sonra kişiye memnuniyetsizlik bildirmek için kullanılır, kargış)

Ör.:**Ataña naalat**, it börü / Acaldan murda öltürdü = **Atana nalet olsun**, köpeği kurdu / Ecelden önce öldürdü (Barpı).

- **teñ ata** (hısım, akrabada denklik, birisinin ikincisine üstünlüğü yok, denk akraba)

Ör.: **Teñ ata** namısı azır aga ciberdi = **Akraba denkliği**, namusu şimdi ona bunu yapma imkanı verdi (Sıdıkbekov).

- **atanın balası** (“elinden iş gelen”, “yiğit, baba yiğit” vb. anlamlarında kullanılır)

Ör.:**Atanın balası** ekensin, Bake, saga miñ mertebe ırahmat = **Babayiğit** imişsin Bake, sana çok teşekkürler (Baytemirov).

- **ayaz ata** (Mitolojik karakter, karın, kışın, ayazın, aşırı soğukların habercisi ak sakallı yaşlı; beyaz kürk ve beyaz kalpak giyen yaşlı; kimilerine göre Noel Baba)

Ör.:Tim ele **Ayaz ataga** okşoysoñ = Tam **Ayaz ataya (Noel Babaya)** benzemişin (Baytemirov).

- **atañdın körü** (doğru bulunmayan, nefret edilen duyguları bildirmede ya da bir şeye üzüldüğünde, pişman olduğunda, kederlendiğinde vb. kullanılır)

Ör.: **Atañdın körü** şum düynö / bilip kalgan turbaybı = Atanın körü yalan dünya / bilip öğrenmiş (Mendirman).

- **ata baladay** (baba oğul gibi, ilişkileri yakın, birbirine sevgi ve saygı gösteren iki yakın dost)

Ör.:Toktogul menen kabarlaşıp / **ata baladay** bolup cürdük = Toktogul ile sık sık haberleşip, görüşüp / **çok yakın dost olarak** gün geçirdik (Togolok Moldo).

- **ata-cotosun** (dedeler, hısım akraba, soy-sop)

Ör.:Anın **ata-cotosun** sen öltürgön çok eleñ go = Onun **hısım akrabasını** sen öldürmemiştin değil mi? (Beşenaliev)

- **ata-cotosuna cetüü** (dedelerinden başlayarak, kabaca sövüp saymak)

- **atam / atam zamanda** ya da **atam zamandan** (çok zaman önce, bundan çok zaman önce, evvelki eski zamanlarda, artık çoktan, önce, önceden anlamlarını karşılar)

Ör.:Bul ilgeri **atam zamanda** bolgon okuya eken = Bu önceden, evvelki zamanlarda olmuş hadiseymiş (Ala-too).

- **atasının atı** (soy adı)

- **ake / eke** (baba)

Ör.:Calınsa akem bergen çok / Keltecten Barpı ölgön çok = Yalvarsa **babam** vermedi / dayaktan Barpı ölmedi (Barpı).

Bu sözcük “**ake sözcüğü**”, daha çok KT’nin güney ağızlarında kullanılır. Özbek Türkçesi’nin de etkisiyle “ata” sözcüğüne karşılık olarak kullanılmaktadır. Ayrıca “ağabey” anlamında da halk ağzında yer alır. Kırgızistan başta Oş vilayeti olmak üzere yeni gelinlerin kocasının büyük erkek kardeşi için de “ake” dedikleri görülür.

Ör.: Akemder cüröt. Bolbosu töö bastı kılıp, moynunan ıldıy toprak kuysak bolot ele = Ağabeylerim var. Olmazsa seni altta ezerek boynuna toprak dökersek ne iyi olurdu (Sıdıkbekov).

- **aketay** (yalvarmak, şevkat göstermek anlamında kullanılır)

Ör.:Koyo koy, **aketayım**. Iylaba! = Yapma, ağabeyciğim. Ağlama! (Sıdıkbekov).

- **baba** (baba, ata-baba, ecdat, dedeler)

Ör.: Bababız çertken bul komuz / Barkına cetip ırdaylı = Dedelerimizin çaldığı bu komuza / değer vererek çalıp, şarkı söyleyelim (Bayalinov)

KT’de “baba” sözcüğü aynı zamanda “itibarlı yaşlı insanlara saygı göstermede hürmet etmede” kullanılır.

Ör.: Kayra tartıp oşondo / Cönödü **babañ** Kökötöy = Tekrar dönüp o zaman / Gitti baban Kökötöy (Manas).

- **baba diykan** sözcük grubu da mitolojide çiftçinin, çiftçiliğin hâmisî, koruyucusu anlamıyla KT’de yer almaktadır.

Ör.: Baba diykan bar bolso, bir karaşar al, cayga = çiftçilik hâmisî var ise, yardım eder duruma (Halk Ağzı)

▪ **zeñgi baba / üzöñgü baba** sözcük grubu da yine köylünün, çiftlik hayvanlarının koruyucusu, kollayıcısı anlamında kullanılır.

▪ **babay** (halkın en yaşlısı, yaşlanmış)

Ör.:Babay kiçinekey neberesine comok aytıp berip oturat = **İhtiyar adam** küçücük torununa masal anlatıyor.

▪ **bala** (çocuk, yavru)

▪ **baldar** (çocuklar)

▪ **perzent** (çocuklar)

▪ **bala-çaga** (çoluk çocuk)

▪ **balakay** (çocukcağız)

▪ **balalık** (çocukluk)

▪ **tubasa** (öz kardeş)

▪ **uyalaş** (öz evlat)

▪ **kız** (kız)

▪ **kız bala** (kız çocuk)

▪ **kız baldar** (kız çocuklar)

▪ **kızalak** (kızcağız)

▪ **uul** (oğul)

▪ **uul bala** (erkek çocuk)

▪ **er** (koca, erkek)

▪ **erkek bala** (erkek çocuk)

▪ **erkek baldar** (erkek çocuklar)

▪ **çoro** (oğlan)

▪ **bozlan** (genç oğlan)

Ör.:Kısrak calduu kaldı / Kız emçektüü kaldı / **Bozlan** bogoktuu kaldı / Boz toktu kuyruktuu kaldı = Kısrak yelesiyle, kız memesiyle, oğlan çenesiyle, kül renkli kuzu kuyruğu ile kaldı (Kırgız Halk Deyişi).

▪ **bozoy** (delikanlı, genç oğlan)

▪ **kence** (en küçük evlat, en son çocuk, tekne kazıntısı)

Ör.:Toguz uuldun **kencesi**, elemandın erkesi = Kokuz oğulun küçüğü olana elemanın şımarık oğlu (Er Töştük)

▪ **balalık** (çocukluk)

▪ **balaluu** (çocuklu)

▪ **balasız** (çocuksuz)

▪ **balasızdık** (çocuksuzluk)

Bu sözcükler dışında “**bala**” sözü ile genişletilmiş **bala sal-** (çocuk düşürmek), **bala saluu** (çocuk düşürme), **bala kılıp al-** (evlatlığa almak) gibi kullanımlarda KT’de yer alır.

▪ **karındaş** (kendisinden küçük kız kardeş -erkek kardeşe nisbeten-)

Ör.:**Karındaşı** Dinardı üygö kaltırıp kelgenine askar azır ökünüp da kaldı = Küçük kız kardeşi Dinar’ı eve bırakıp geldiğine askar şimdi pişman oldu (Sıdıkbekov).

KT’de “yaşı büyük erkeklerin kendilerinden yaşça küçük olan kız, gelinlere, kadınlara saygı göstermek, desteklemek için kullandıkları” bir sözcüktür aynı zamanda “**karındaş**”.

Ör.: Emgekte cürgön **karındaş** / Turmuştun körkü, caydarım = Hep çalışan, emekçil kardeşim / Hayatın güzelliği, güler yüzlüm (Bökönbayev).

- **kandaş tuugançılık** (kan bağıyla bağlı akrabalık)
- **bir tuugan** (öz kardeş)
- **erkek bir tuugan** (birader, erkek kardeş)
- **ini** (küçük erkek kardeş)
- **üke** (küçük erkek kardeş)
- **kiçüü** (yaşça küçük)
- **kiçi inisi** (yaşça küçük kardeş)
- **iniçek** (kardeşçeğiz)
- **siñdi** (küçük kız kardeş)
- **ece** (büyük kız kardeş)

Ör.: Ece kiygendi **siñdi** kiyet = Ablanın giydiğinin küçük kız kardeş de giyer (Yudahin,1998:320)

- **ece siñdi** (bacı)
- **eceke** (ablacığım)
- **apikele-** (büyük kız kardeşe, “ablacığım, ablacık” demek)
- **aga / ağa / çon aga** (yaşça büyük erkek kardeş)

Ör.: Makiştin ağası usta Sergey = Makiş’in ağabeyi usta sergey (Sıdıkbekov).
Erkek akrabaların ya da genelde erkeklerin yaşça büyüğü.

Ör.: Ketkençe **inim** bir cürüp / Kebin al mendey **agañdım**. = Gidince kardeşim birlikte gezerek / Benim gibi ağabeyinin sözünü dinle (Toktogul).

- **agay / ağay** (**aga** ile aynı anlamdadır)

Ör.: Sabır **ağay**... ortoñku bölmögö çığıp bardı = Sabır ağabey... ortadaki odaya çıktı (Sıdıkbekov)

Yaşça büyük erkeğe saygıyla hitap etme biçimi.

Ör.: -Keçiresiz, **agay**, - dedi Gülayım. = -Affedersiniz, ağabey, - dedi Gülayım (Beşenaliyev).

KT’de öğrenciler, erkek öğretmenine hitap ederken de “**agay**” sözünü kullanır.

Ör.: **Agay!**- dep kolun kötördü bala, - men aytayınbı? = -Hocam! -diye elini kaldırdı çocuk, - ben söyleyeyim mi? (Ala-too).

- **agayla-** (yaşça büyük erkeğe ‘agay’ diye hitap etme, ‘ağay’ diye çağırma).

Ör.: Cürögümö kadaldı / **Agaylagan** sılık söz. = Yüreğime saplandı/ **Agay (Hocam)** diyen nazik söz (Turusbekov).

- **agayım** (hısımlık, akrabalık gibi yakınlığı olan adam)

Ör.: **Agayındı** camandap tuugandı kaydan tabasıñ? = Hısım akrabasını kepaze ederek, kötüleyerek nereden akraba bulacaksın? (Toktogul).

- **agayınduu** (hısımlı; akrabaları, soydaşları çok olan)
- **agayındık** (hısımlık duygusu, birbirleriyle yakın ilişkilerde bulunma durumu)

Ör.: **Agayındık** kılıp, cakşılığın ayağan cok. = Akraba gibi hareket ederek hiçbir iyiliği esirgemedi (Ala-too).

- **agayınçıl** (hısım akrabasını, çevresini seven, hürmet eden)
- **ağayınçılık** (akrabalığın, kardeşliğin yarattığı birbirlerine karşı yakınlık duygusu, hısım olma durumu)
- **agayınçıl** (hısım ve akrabalarına hürmet eden)

- **agala-** (yaşça büyük erkek kardeşine ya da yakın erkek akrabasına ağabey gibi saygı gösterebilmek, hürmet edebilmek)

Ör.:Öz **agasın agalay** albagan kişi başkanın **agasın** sagalayt. = Kendi ağabeyine saygı gösteremeyen insan başkalarının ağabeylerine muhtaç olur (Atasözü).

- **agaluu** (ağabeyi olan)
- **agalık** (ağabeye ait vazife, ağabey olmanın yolu)

Ör.:**Agalık** kılıp, mına bul böböktörünüzgö köz sala cürünüz. = Ağabeylik ederek bu bebeklerinize göz kulak olun, bakın (Çalkan).

- **agatay** (ağabeyine ya da yaşça büyük erkeğe saygı ile hitap etme biçimi)

Ör.:‘**Agatay**, süygönünüz barbı’ degen / Kat algan neçen colu dalay kızdand = ‘Ağabeyciğim, sevgiliniz var mı’ diye / mektup almıştı kaç defa birçok kızdand (Ümötaliyev).

- **agatayla-** (ağabeyine ya da yaşça büyük erkeğe saygıyla ‘agatay’ diye hitap etme, nazik davranma)
- **agataylat-** (**agatayla-** fiilinin ettirgen çatısı)
- **aga-tuugan / agayın- tuugan** (birbirlerine karşı akrabalık münasebeti olan insanlar, akraba hısımları)

Ör.:Aman-esen kalıñar/ **Aga-tuugan** barıñar. = Sağ salim kalınız / Akraba hısımları hepimiz (Togolok Moldo).

- **bayke** (kendisinden büyük erkek kardeş)

Ör.:Mektep kuruluşuna Askar **baykeñ** barat = Okul yapısına Askar ağabeyin gidecek (Sıdıkbekov)

Kendinden büyük erkek kişilere saygıyla hitap etmek.

Ör.: - Amanbı, Mambet bayke = Mambet ağabey, sağlıklı mı?(Sıdıkbekov).

- **baykebay** (saygıyla ya da yalvarıyor gibi birisine seslenildiğinde kullanılır)
- **baykebayla** (saygı ya da yalvarmada “ağabey” diye seslenildiğini bildirmek için kullanılır)
- **baykele-**(saygı göstermede ya da yalvardığında “ağabey” diye seslenildiğini bildirmek için kullanılır).

“Aile içi yakınlık odaklı” yani baba, anne ve çocukları içeren akrabalık adlandırmaları, oldukça fazla kullanım çeşitliliği ile KT sözcüğünde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kırgız coğrafyasının da, bu çeşitlilikte etkisi görülmektedir. Örneğin Kırgızistanın güneyinde, yani Özbek halkına sınırlı şehirlerinde tercih edilen akrabalık leksikolojisinde Özbek Türkçesinin; Kazak halkına yakın kuzey-batı şehirlerinde ise Kazak Türkçesinin etkisi görülmektedir. Özellikle ikinci büyük yaşam alanı Oş eyaletinde Özbek Türkleriyle beraber yaşanması KT’nin güney diyalektini şekillendirmiştir.

1.2. Baba Tarafından Akrabalık / Kan Yakınlığı Olan Akrabalık (dede, babaanne, ebe, amca, hala, amca oğlu, amca kızı gibi): KT’de kan yakınlığı temelli akrabalık adlandırmaları ve genişleme örnekleri şunlardır:

- **çoñata** (çocuğun babasının babası, baba tarafından dede, büyükbaba)
- **çoñene / nene** (çocuğun babasının annesi, büyükanne, babaanne, ebe)
- **çoñapa** (büyükanne)
- **boordoş 1.** (kardeş ve kardeş gibi yakın)

Ör.:Men emne demekçimin, can **boordoş** talaam = Ben ne diyeceğim kan kardeş toprağım (Aytmatov).

- **boordoş** (hısım, akraba, kardeşlik duygusunda olmak)
- **boordoşuu** (kardeş olama)
- **boordoştuk** (uhuvvet, kardeşlik duygusu, kardeş olma özelliği, kan kardeşliği)

Ör.:**Boordoştuk** ömürgö/ Baarı birdey ün berdi = Kardeşlik hayat için/ Hepsi aynı sesi çıkardı (Turusbekov).

- **ilik** (hısım, akraba)
- **aba** (çocuk için, babanın yaşça büyük erkek kardeşini adlama biçimi, amca)

Ör.:-Mendirman **abam!**- dedi da, bala tışka çurkadı. = -Mendirman amcam (ağabeyim)!- deyip çocuk dışarı koştı (Cantöşev).

- **abalık** (amcalık)
- **abake** (yaşça büyüklere (erkeğe) saygı ile hitap etme biçimi)

Ör.: Cana siz süylöşkön sözdü Sankaga aytkan coksuzbu, **abake?**- dep suradı. = Demin konuştuğumuz sözü siz Sanka'ya söylemediniz mi, ağabey?- diye sordu. (Abdukarimov).

- **abakele-** (genel olarak yaşça büyük adama ya da ağabeyine '**abake**' diye hitap etme.)

Ör.: **Abakelep** artınan kalbay eerçip aldı. = Ağabey diyerek ardını bırakmadan gitti (Ala-too).

- **abakelet-** (**abakele-** fiilinin ettirgen çatısı)
- **abala-** (yaşça büyük erkek kardeşine (ağabeyine), genel olarak yaşça büyük erkeklere '**aba**' diye hitap etmek.

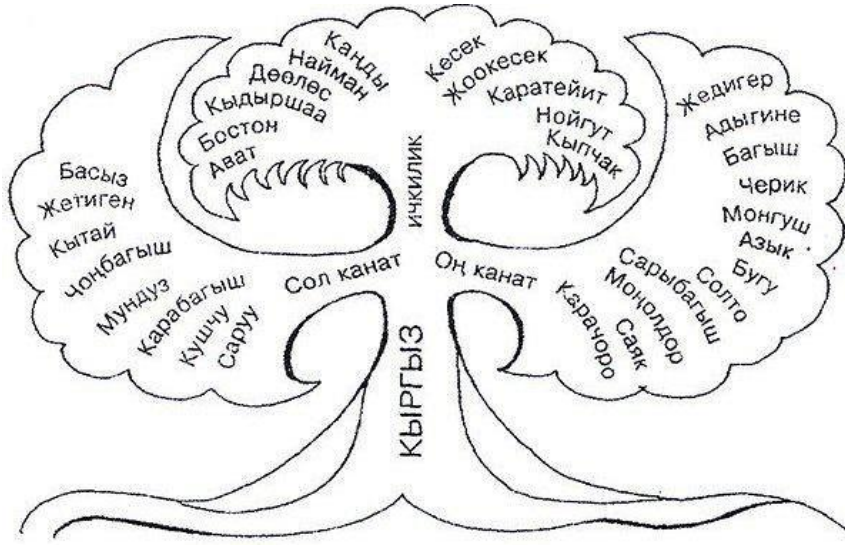
Ör.: Arkasından baldar **abalap** çurkap cürüşöt. = Ardından çocuklar **ağabey** diyerek koşuyorlar.

- **abıgıy** (yaşça büyük olan erkeğe hitap tarzı)
- **abasının kızı / kızdarı** (amca kızı / kızları)
- **abasının uulu / uuldarı** (amca oğlu / oğulları)
- **atanın ecesi / karındaşı** (hala)
- **aligiçe** (hala)
- **ceen** (yeğen yahut kadın tarafından torun)
- **ceen kız** (kız yeğen)
- **ceen kızı** (hala kızı)
- **ceen bala** (hala oğlu)

Ör.: **Ceen** kelgençe, ceti börü kelsin (Yudahin,1998:197)

- **ceençer** (yeğenin çocuğu)

Baba merkezli akrabalık ata-erkil yaklaşımı benimseyen toplumarda oldukça önemlidir. Kırgızlar toplum olarak yedi atasını yani baba silsilesinden yedi göbek ötesini bilmekle övünen ve sosyal yaşamında **uruu / uruk (nesep, soysop, boy)** söylemlerini sıkça kullanan bir Türki topluluktur. Özellikle erkek çocukların 1. ata, 2. çoñ ata, 3. buba, 4. baba, 5. kubar, 6. cete, 7. coto (Karatayev ve Eraliyev, 2005, s. 171) şeklinde şekillenen terminolojiyi bilmeleri önemlidir. Yine **sancıra (şecere)** üzerine yapılmış "**Kırgızdın Kıskaçça Sancırası / Kırgızın Kısaca Şeceresi**" adlı eserde **Esenkul Törökan Uulu** folklorik ve mitolojik kaynaklardan da yararlanarak Kırgızistan sınırlarında ya da komşu ülkelerde yaşayan Kırgızların **uruularını** yani geçmişten bugüne baba merkezli kan bağları olan boylarını, neseplerini sınıflandırmıştır (bkz.: Törökan Uulu, 1995).

Кыргыз элинин теги. (Санжыра боюнча)

Görsel: Kırgız Halkının Şeceresi / Soy Ağacı / Kırgız Uruuları (Boyları)²

Görseldeki soy ağacında gövde “Kırgız” olarak çizilmiştir. Önce sol, sağ kanat ve iç oluşumlar olarak üçe bölüme dallanmış, takiben onlarca **boy**, **uruu** olarak Kırgız halkı budaklanmıştır.

1.3. Anne Tarafından Akrabalık (dede, anneanne, büyükanne, nine, dayı, teyze, dayı oğlu, dayı kızı, teyze oğlu gibi): KT’de yer alan anne tarafından yakınlık adlandırmaları ve genişleme örnekleri şunlardır:

- **kayın** (kayın, karısı tarafından akraba / ana-baba, kardeşleri)

Ör.:Bizdin **kayındardın** toygo köp кошумча менен келиşi **aga tuugandardın** aldında менin martabamdı kötörүп ketpeybi = bizim akrabaların düğüне çok yardımlarla gelmeleri, akrabalarımın önünde benim (otorite) derecemi yükseltecekti. (Çalkan).

- **kayni** (kayın)
- **kayın ata** (kayın ata, kaynata)
- **kayın aга** (kayın birader)
- **kayın ene** (kayın ana, kaynana)
- **kayında 1.** (kız ile oğlanı evlendirmek için geleneğe uygun dünür olmak, söz kesmek, nişanlamak).

Ör.:**Kayındap** küyöö сүрдүрүп / Kalktın narkın bildirip = Nişanlayıp güvey getirip / Halkın değerini bildirip (Olcobay менен Kішіmcан).

2.Kayınlarına giderek nişanlı kızı ve onun ana- baba akrabalarıyla görüşmek, onların gözüne girmek, hoşuna gidecek tavırlar segilemek.

Ör.: Küyöö барıp kayındap / Küyölүгүн dayındap = Güvey (damat) gidip nişanlanıp / güveyliğini tescil etti..(Togolok Moldo).

3. Evlendikten sonra güveyin akrabalarına gitmek, ziyaret etmek.

² Bkz.: <https://www.super.kg/superstan/index.php?showtopic=2928&st=360> UT:4 Ekim 2020

- **kayındat-** (kayında- fiilinin ettirgen çatısı)
- **kayınduu 1.** (kayınları karısı tarafından akrabaları bulunan, sözleşip nişanlamış yeri olan), **2.** (çok akrabalı olmak, kayınları çok -koca tarafından-)
- **kayınsak** (kendi akrabalarından daha çok kayınlarını, kayın tarafına daha çok saygı gösteren, kayınları ile çok iyi ilişkilerde bulunan)
- **tay** (ana tarafından akrabalık)
- **tay ece** (annenin kız kardeşi -büyük ya da küçük-, teyze)
- **tay ene** (anne tarafından, büyükanne, nine)
- **tay ata** (annenin babası, anne tarafından dede)
- **taa ceñe / tay ceñe** (annenin büyük kadın akrabası veya erkek akrabasının karısı)
- **tay eke** (ananın erkek kardeşi -büyük ya da küçük-, dayı)
- **taga** (dayı)
- **bölö** (iki kız kardeşin çocukları; ana tarafından kardeş çocukları, kuzen)

Ör.:Şabırkul bir tuğan **bölöm** bolot = Şabırkul benim kuzenimdir. (Leninçil çaş).

- **kursaktaş** (aynı anadan doğma)
- **törkün** (karının, zevcenin akrabaları)
- **törkün-tözün** (zevcenin hısım ve akrabaları)

Anne tarafından akrabalıkta “**kayın**” ve “**tay**” ile başlayarak oluşturulan adlandırmalar dikkatleri çekmektedir.

1.4. Evlilikle Olan Akrabalık (baldız, görümce, enişte, bacanak, yenge gibi): KT’de yer alan evlilik yoluyla şekillenen akrabalık adlandırmaları ve türevleri şunlardır:

- **ayım** (hanım, eş, zevce)
- **cubay** (yavuklu, karı, zevce)
- **kayın ece** (baldız, kaynece ile aynı)
- **kayni** (karı veya kocanın biraderi)
- **kayın ini** (kayın birader, **kayni** ile aynı)
- **kayın sindi** (kocasının küçük kız kardeşi, kocasına kız kardeşlik yakınlığı olan kızlar, görümce)
- **kayın ceñe** (karısının yengesi, karısına yengelik yakınlığı olan kadına denir)
- **kayın biyke** (baldız)
- **baldız** (karısının kız kardeşi)
- **kayın curt** (karısı tarafından akraba)
- **abısın** (erkek kardeşlerin ya da yakın akrabaların eşleri -bunlar birbirlerine nispeten elti olur-)

Ör.:Nasten kayta aşkanağa barıp, **abısımına** kol kabış kıla baştı. = Nasten tekrar mutfağa giderek eltisine yardım etmeğe başladı (Ubukeyev).

- **acın** (abısın ile aynı anlamdadır, elti)
- **abısın-acın** (bütün eltiler)

Ör.:Apam **abısın-acındarın** çakıruga ketti. = Annem eltilerini çağırmağa gitti (Cantöşev).

- **abısınduu** (eltisi olan, çok eltili)

Ör.:Abısınduu kelindın ırısı bar = Eltili gelinin talihi va. (Ubukeyev).

- **ceñe / ceñey 1.** (yenge)

Ör.:Ceñesi uy saap, süt kötörüp kirdi = Yengesi inek sağıp süt götürerek girdi (Sıdıkbekov).

2. (genel olarak kendiden büyük birisinin eşine hitap edilirken söylenen söz)

Ör.:Kıyırırsak kantet, Toktogul / Tigil kızıl toru **ceñeni** = Çağırırsak nasıl olur Toktogul / O kırmızımsı yengeyi? (Toktogul).

3. (düğünde geline kılavuzluk eden kadın)

Ör.:**Ceñeler** koltuktaşıp küyöö kızdı/ cönöştü ak örgöögö catkızıuga = Yengeler koltuklayarak güvey kızıl/ yöneldiler ak obaya yatırmağa (ümötaliyev).

▪ **ceñeke** (yengenin saygılı ve samimi ifade biçimi, yengeciğim)

Ör.:Armanım ukşañ, ceñeke = Derdimi dinle yengeciğim (Kalık).

▪ **ceñelik** (yengeye hâs sıfatlar, yengenin görevi)

Ör.:Oşol ölgön candı tırgızçı / **Ceñeliğñ** bilgızçı = O ölmüş canı diriltsene / Yengeliğini göstere (Seytek).

▪ **ceñelüü** (yengeli)

Ör.:Cergesiz kelgen balanı / **Ceñelüü** kıldım, kırk cigit = Soysuz gelen çocuğu / Yengeli yaptım, kırk yiğit (Er Tabıldı).

▪ **cezde** (enişte, büyük kız kardeşin kocası -kadının akraba tarafındaki kendisinden küçüklere göre-)

Ör.:Cıldızkan **cezdesinen** uyalıp, ün çıgargan cok = Cıldızkan eniştesinden utanarak ses çıkarmadı (Baytemirov).

▪ **bacca** (bacanak, abla ve kız kardeşlerin güveyle -bir + birine göre-).

Ör.:Buyursa seni boloçok **bacca** katarı körüp catam, Akuncan = Her hâli takdirde seni olacak bacanak olarak görüyorum, Akuncan (Baytemirov).

▪ **küñü** / **künü katın 1.** (kuma, iki ya da ikiden fazla hanımı olan bir erkeğin hanımlarının biri birilerine olan ilişkileri)

Ör.:Abısın - añdışkan coo, **künü** - küyüşkön coo = Eltisini takibe koyulan ve birbirine acıyan kumalar düşmandır (Atasözü).

▪ **kündöş** (kuma)

▪ **amaki** (dayı, teyzenin kocası)

▪ **kuda** (damat ile gelinin aileleri ya da onların akrabalarının birbirleriyle olan ilişkisi, dünür anlamında.)

Ör.:Atabek **kudanın** aytkanı aytkan bolsun = Atabek dünürün dediği gibi olsun (Cantöşev).

▪ **kuda tüşüü** ya da **kuda boluu-** (erkek tarafının yani damadın ailesinin, gelin olacak kızın ailesine hediye (ve başka eşya) olarak, kız tarafının gönlünü kazanarak kızlarını istemesi)

Ör.: Üç Bağıştın Baynazar, Kişimge **kuda boldu** emi = Üç Bağışdan (Üç Bağış boyundan, soy) Baynazar, Kişim'e şimdi dünür oldu (Üsönbayev).

▪ **bel kuda-** (henüz doğmamış çocuklarını nişanlayan aileler)

Ör.:Aatılğan menen Abdıraman kol alışıp, **bel kuda** boluşup bata aytışkanı da ıras = Satılğan ile Abdıraman el sıkışarak (tokalaşarak), dua ederek henüz doğmamış çocuklarını nişanladıkları gerçek (Sıdıkbekov).

▪ **beşik kuda-** (çocuklar daha büyümemişken, beşik dönemlerinde ailelerin aralarında evlilik akti yapmaları, beşik kertmesi)

Ör.:Murun üylöndürüünün keñiri taragan forması "**beşik kuda**" degen bolgon = Eskiden evlendirmenin yaygın türü "beşik kertmesi" idi (Komunist)

- **kayçı kuda-** (iki aile kızlarını oğullarına karşılıklı olarak vermek suretiyle oluşan dünürler)
- **kuda başı-** (baş dünür)
- **kudagy** (gelinin ve güveyin anneleri, yengeleri ve onların yaşlı kadın akrabaları)

Ör.:Erteñ toy tüşöt, **kudalar, kudagyılar** kelişet = Yarın ziyafet (şenlik) var, dünürler gelecekler (Cantöşev).

- **kudala** (anne babasıyla anlaşarak, kız istemek, gelin olacak kızın başını bağlamak)

Ör.:Meni eç kimge **kudalabay** cıyırma toguzunçu cıldın küzünö cetti = Beni isteyenlere vermeyince yirmi dokuza girdim (Cantöşev).

- **kudalat-** (**kudala-** fiilinin ettirgen çatısı)
- **kudalaş** (dünür olmak, dünür olmak için anlaşmak)

Ör.:Kürön corgo at berip, **kudalaştı** dep uktum = Kahve renginde yorga at vererek dünür oldular diye duydum (Osmonkul).

- **kudalaşuu** (**kudalaş-** fiilinin edilgen çatısı)
- **kudalık** (dünürlerin ilişkileri)

Ör.: **Ör.:**cönün keñeşip, cakşılup kepti salıştı = Dünürlük hakkında danışarak, iyice sohbet ettiler (Er Tabıldı).

- **kudanda** (yemin ederek, biri-biriyle sözleşen dünürler)

Ör.:Dosondonun canı bir, **kudandanın** malı bir = Arkadaşlığın canı bir, dünürlerin malı bir (Ata sözü).

- **kudaça** (güveyin ve gelinin genç kadın akrabaları)
- **kudaloo** (nişan, nişanlanma)
- **kuda söök / söök** (evlenme yoluyla akraba olan, dünür)
- **sööktöş** (akraba)
- **söökçülük** (akrabalık, kabiledaşlık)
- **sööktöş-** (dünür olmak, nikah yoluyla akraba olmak)
- **küç küyöö** (iç güvey)

Ör.:Küç küyöö bolup kirem dep / kızın beker alam dep. = İç güvey olarak gireceğim diye/ kızını bedava alacağım diye (Üsönbayev).

- **küyöö coldoş** (sağdıç müstakbel eşinin yanınan giderken damata arkadaşlık eden delikanlı)
- **küyöö 1.** (kadının kocası -eşine göre-)

Ör.:Kişimcanday suluunun / Baynazar boldu **küyööüsü** = Kişimcan gibi bir güzelin / Baynazar oldu kocası (Üsönbayev).

2. (kızın nişanlanmış olduğu kişi ve evlenmiş olan kızın ya da kadının kocası -kız tarafına, kızın kendisinden büyük kardeşlerine, akarabalarına, yengesine göre-)

Ör.: Mal arbıdı cüdödüm / Toguz kızga toguz uul / **Küyöö** taap ala albay / Küyüp tartıp cüdürdüm = Hayvanlar çoğaldı zayıfladım / Dokuz kıza dokuz oğul / Damat bulamayıp / Çile çekerek zayıfladım (Er Töştük).

- **küyöö bala** (**küyöö** ile aynı)

Ör.:Tigil eki kişinin sarı sakalı - küyöö bala = O iki kişinin sarı sakallısı – damadım (Sıdıkbekov).

- **küyöölük** (kocanın durumu, kocanın vazifesi)

Ör.:Küyöölük cönün bilgizip / **Ceñe, baldız** cetelep / Ak örgöögö kirgizip. = Kocalık vazifesini gösterip / Yenge, baldızı elinden tutup / Eve girdirerek (Olcobay menen Kişimcan).

▪ **küyöölö-** (müstakbel damat sıfatıyla kızın evini ziyaret etmek)

Ör.:Küyöösünün emdiğiçe **küyöölöp** kelbegeni caman tölgö = Nişanlısının şimdiye kadar onu hiç ziyaret etmemesi kötü bir işarettir (Sıdıkbekov).

▪ **küyöölüü** (nişanlanmış, bağı bağlı)

Ör.:Bay Karabay öz atam / **Küyöölüü** kızga köz artam = Zengin Karabay kendi babam / Nişanlı kızlara göz koyarım (Togolok Moldo).

▪ **çacıla** (güveyin yakını bir kadın)

▪ **kelin 1.** (oğlunun ya da küçük kardeşinin eşidir)

Ör.:**Kelini** Sabiyra kempirdin köynögün öz oyundagıday köyköltüp keñ da uzun da bıçıp, keptüü, caraşıktuu tikken = Gelini Sabiyra kocakarının gömleğini kendisi istediği gibi hem geniş hem de uzun biçerek, güzel bir şekilde dikmişti (Sıdıkbekov).

2. (bütün olarak kendisinden küçük akrabalarını -küçük kardeşlerinin- evlendiği eşi, gelini)

Ör.:Bul kişi sizge **kelin** bolot, aksakal, küyöösünün sizderge inilik cayı bar = Bu kişi size gelin olur, kocasının sizlere uzaktan akrabalığı vardır (Ala-too).

3. (yeni evlenmiş kıza ya da bütün genç kızlara söylenen, kullanılan söz.)

Ör.:Kır murun kelgen suluu **kelin** eken = Kır burunlu eskiden güzel bir gelinmiş (Abdukarimov).

▪ **kelin-kesek** (genç bayanlar, gelinler)

Ör.: Tıšta cürgön kızı Saykaldı, **kelin keseklerin** da üyünö kirgizip aldı = Dışarıdaki kıızı Saykalı, genç gelinleri (kelin-kesek) evine soktu(Ubukeyev).

▪ **kelinçek** (genç gelin)

Ör.:Camiyla dağı cumuşga kayrattuu, mıktı **kelinçek** = Camıyla da işe gayretli, güzel gelinçektir (Aytmatov).

▪ **kelindik** (gelinlik durumu)

1.5. Dede veya Anneanne / Babaanneye Göre Akrabalık (oğul, kız, torun, torun çocuğu gibi): KT'de yer alan bu tür akrabalık adlandırmaları ve türevleri şunlardır:

▪ **nebere** (çocukların çocukları, torun)

▪ **erkek nebere** (erkek torun)

▪ **kız nebere** (kız torun)

▪ **çebere** (neberenin baldarı / torunun çocukları)

▪ **çöbürö** (çebereenin baldarı / torunun çocuğu)

▪ **kıbıra** (çöbürönün baldarı / torunun çocuğunun çocukları, torununun torunu)

▪ **şıbıra** (kıbiranın baldarı / torunun torununun çocukları)

▪ **tuyak** (şıbiranın baldarı / torununun torununun çocuklarının çocukları)

▪ **öbürö-çöbüro** (torun oğlu)

▪ **kıyırıcık** (torunun çocuğunun çocuğu -kız tarafından-)

▪ **kuurçak** (bebek)

▪ **nebire, memire** (torun)

▪ **togonçor** (kızın torunu)

▪ **ceen ayak** (kadın tarafından torun)

▪ **bolokcot** (torunun çocuğunun çocuğu -kız tarafından dördüncü nesil-)

- **ukum -tukum** (soydan soya, nesilden nesile)
- **urpak / urpaktar** (nesil, nesiller)
- **uruk** (soy, kabile)
- **uruk-tuugan** (soysop, hısım, akraba)
- **urukçulduk** (kabile münasebetleri)
- **tuyağı çok** (zürriyeti yok)
- **tuyaksız** (çocuksuz, zürriyetsiz)

Bu grublara dahil etmediğimiz ancak çok kullanılsa da akrabalık içerikli sözcük ve sözcük öbekleri olarak KT'nin sözvarlığına dahil edilebilecek örnekleri şöyle sıralayabiliriz.

- **emçekteş** (süt kardeşler)
- **süt ene** (süt anne)
- **ökül ata** (düğünde baba yerine vekalet eden kişi)
- **özöktöş** (en yakın akraba)
- **tecemel bala** (beslenen, besleme çocuk)
- **ögöy ata** (üvey baba)
- **ögöy ene** (üvey ana)
- **ögöy uul** (üvey oğlan)
- **ögöy kız** (üvey kız)
- **ögöy bala** (üvey çocuk)
- **ögöylö-** (övey muamelesi yapmak)
- **ögöylik-** (üveylik)
- **asırandı** (evlatlık)
- **bakma bala** (evlatlık)
- **enesi ölgen** (öksüz)
- **taştandı** (sokağa atılan çocuk)

Sonuç

Sonuç olarak, beş grup altında toplanan KT'nin akrabalık leksikolojisi, yüzlerce örneğiyle kadim Kırgız toplumunun gelenekçiliği, ağızların beslediği ölçünlü dilin bu sözvarlığını kullanıp koruduğu, yedi atasını bilmekle övünen Kırgız toplumunun en ince ayrıntılardan hareketle akrabalık terminolojisini zenginleştirdiği, yüzlerce sözcük ve sözcük grubu örnekleriyle KT'nin adbilimsel altyapısında önemli bir yer edindiği söylenebilir.

Özellikle “**Aile İçi Yakınlık**” başlığı altında kan bağının oluşturduğu akrabalık adlandırmaları kullanım çeşitliliği ve sayısı olarak dikkatleri çekmektedir.

Kırgız toplumunun coğrafi ve kültürel ilişkilerde bulunduğu, Kazak, Özbek ve Uygur gibi Türki toplulukların dil ve kültürlerinin etkileri, akraba adlandırmalarının alternatifli kullanımlarında da görülmektedir. Örneğin “**ene /anne**” sözcüğü Özbek Türkçesinin etkisiyle “**apa**”; Kazak Türkçesinin etkisiyle “**çeçe**” olarak da KT'de yerini almıştır.

Dillerde pek de görünmeyen, **nebere** (çocukların çocukları, torun), **çebere** (neberenin baldarı / torunun çocukları), **çöbürö** (çeberenin baldarı / torunun çocuğu), **kıbıra** (çöbürönün baldarı / torunun çocuğunun çocukları, torununun torunu), **şıbıra** (kıbıranın baldarı / torunun torununun çocukları) **tuyak** (şıbıranın baldarı / torununun torununun çocuklarının çocukları) gibi kullanım çeşitliliği Kırgızların ilginç toplumsal yapısının göstergesidir.

Bu çalışmayla KT'nin sözvarlığının kayıt altına alınması ve ağızlardaki kullanımlar dahil akrabalık leksikolojisinin tespiti, Kırgız toplumunun yaşam tarzı ve dünyaya bakış açısının KT'ye katkısı gibi hususlar öne çıkartılmak istenmiştir.

Kaynakça

Cumakanova, G., (2005), Türkçe-Kırgızca Sözlük, Manas Üni. Yay., Bişkek.

Çokotegin, M. (2014). Kırgız etnografyası boyunca sözdük. Bişkek.

Donuk, A., (2000), Türklerde Akrabalık Adları, Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri, İstanbul.

Gülensoy, T., (1974), Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notları Türk Dili Araştırmalar Yıllığı- Belleten, 21-22 (1973-74), 283-318.

Karatayev, O. K. ve Eraliyev, S. N. (2005). Kırgız etnografyası boyunca sözdük. Bişkek: Biyiktik.

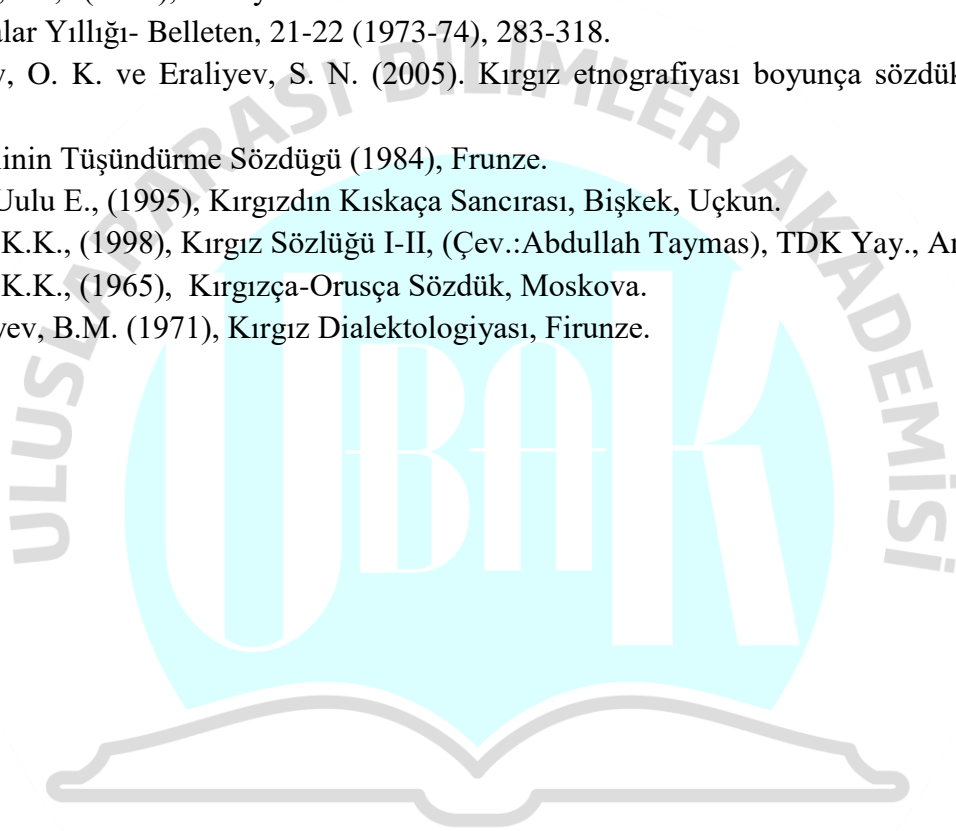
Kırgız Tilinin Tüshündürme Sözdüğü (1984), Frunze.

Törökân Uulu E., (1995), Kırgızdın Kıskaçâ Sancırası, Bişkek, Uçkun.

Yudahin, K.K., (1998), Kırgız Sözlüğü I-II, (Çev.:Abdullah Taymas), TDK Yay., Ankara

Yudahin, K.K., (1965), Kırgızça-Orusça Sözdük, Moskova.

Yunusaliyev, B.M. (1971), Kırgız Dialektologiyası, Firunze.

KIBRIS TÜRKÇESİ AĞIZLARI SÖZVARLIĞI: YANSIMA ADLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

■
DICTIONARY OF TURKISH CYPRIOT DIALECTS: A STUDY ON REFLECTED NAMES

Prof. Dr. Ergün Koca
Girne Amerikan Üniversitesi
ergunkoca@gau.edu.tr

Orcid ID E. Koca: <https://orcid.org/0000-0002-4003-1851>

Prof. Dr. Ayşen Koca
ayşen_koca71@hotmail.com

Orcid ID A. Koca: <https://orcid.org/0000-0002-2896-6267>

Özet

Yansımalar, canlı cansız bütün varlıkların çıkardıkları sesleri yansıtan; dış görünüşlerini, hareketlerini betimleyen; insanların yalnız kendilerinin algılayabildikleri duyuları, sezimleri deri, koku ve tat alma yoluyla hissettiren sözcüklerdir.

Dil biliminde önemli bir tarihsel kategori olarak yerini alan yansımalar, dilin doğuş teorilerinden başlayıp, dil biliminin temellerinden sayabileceğimiz “nedensizlik” ilkesiyle çelişip çelişmediği gibi inceleme alanlarına kadar birçok hususta tartışma konusu olmuş ve öne çıkartılmıştır.

Bu denli insanla ve diliyle bütünleşmiş bir sözcük türünün leksiko-semantik, fono-morfolojik özelliklerinin detaylı incelenmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Kıbrıs Türk Ağzları Sözlüklerinde onlarca örneği tespit edilen yansımalar sözcüklerin yapısal gücü incelenecek, özellikle de kök ve türemiş olarak yansımalar adların tespiti yapılacak, yansımalar ad türeten ekler üzerinde durulacaktır.

Yüzlerce yıldır ada izalasyonunda anakaradan uzakta kendini korumuş Kıbrıs Türk Ağzlarının sözvarlığı zenginliğinin tesbiti başta olmak üzere, dilin ahenginin ve estetik gücünün artması, canlılık ve dinamiklik kazanması, anlamsal pekiştirme gibi katkılarıyla öne çıkartılabilecek bir sözcük türü olan yansımalar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Yansımalar, Kıbrıs Türk Ağzları, yansımalar adlar, yansımalar türeten ekler, ses, biçim ve duyular (sezim) yansımalar vb.

Abstract

Reflections reflect the sounds made by all living and non-living beings; depicting their external appearance and movements; These are words that make people feel the senses and senses through skin, smell and taste that only they can perceive.

Reflections, which have taken their place as an important historical category in linguistics, have been the subject of discussion and brought forward in many issues, starting from the theories of the birth of language, to whether it contradicts the principle of "no reason", which we can count from the foundations of linguistics.

It is important to examine the lexico-semantic, phono-morphological features of a word type integrated with such people and language.

In this study, the structural power of reflection words whose tens of examples have been determined in the dictionaries of Turkish Cypriot Dialects will be examined, especially the determination of the reflection nouns as root and derived, will be focused on the additions that derive the reflection name, and also the lexico-semantic groupings of the reflection names will be determined.

The focus will be on reflections, a type of word that can be brought to the fore with its contributions such as increasing the harmony and aesthetic power of the language, gaining vitality and dynamism, and semantic reinforcement, especially the determination of the richness of the vocabulary of the Turkish Cypriot dialects, which have preserved themselves away from the mainland in island isolation for hundreds of years.

Keywords: Reflections (imitative words, onomatopoeia), Turkish Cypriot dialects, reflection names, reflection deriving attachments, sound, form and sense (perception) reflections and so on.

0.Giriş:

Ağızlar bir dilin yazılı kaynaklarla takibinin pek mümkün olmadığı, **sözlü birikimde ortaya çıkan söz varlığıdır**. Halkın masallar, destanlar, maniler, bilmece, atasözleri, ninniler, alkış ve kargışlar vb. birçok kalıplaşmış söz ve söz öbekleri yardımıyla geçmişten bugüne taşıdığı ve ölçünlü dili bugün bile beslediği ağızlar, yazılan değil yaşayan bir dildir. Bu yaşayan dilde var olan sözcük türlerinden biri de yansımalarıdır.

Bugün itibariyle bizi çepeçevre kuşatan canlı-cansız varlıkların, nesnelere (insan, hayvan, kuş, böcek, doğa olayları, cansız nesnelere...) çıkardıkları sesleri taklit eden; dış görünüşlerini, hareketlerini betimleyen; insanların yalnız kendilerinin hissedebildiği duyuları, sezimleri deri, doku, ve tat alma yoluyla hissettiren sözcükler olarak tanımlayabileceğimiz (Koca, 2013:55 vd.) **yansımalar** hemen hemen her dilde yüzlerce örneği bulunan, dil biliminde önemli bir tarihsel kategori olarak yerini alan, dilin doğuş teorilerinden başlayıp, dil biliminin temellerinden sayabileceğimiz “nedensizlik” ilkesiyle çelişip çelişmediği gibi inceleme alanlarına kadar birçok hususta tartışma konusu olmuş önemli sözcüklerdir.

Türkçemizde “yansıma”, “yansılama”, “yansı”, “yansımali” (Türkçe Sözlük, 2011), “yansıma” (Hatipoğlu 1978:133 ve Vardar 1980), “yansılama”, “ikizlemeler” (Ağakay,1953:190), “yansıma ikizlemeler” (Hatipoğlu 1971), “tekrarlar” (Tuna 1950), “yansıtan kelime” (Bayrav 1969: 59), “yankı kelime” (Başkan 1967: 64), “yankılık” (Tekin 1977: 44), “tabiat taklidi kelime”, “ses taklidi” (Ergin 2000:84), “taklidi nida” (Banguoğlu 1940: 43) , “ses yansımali kelimeler” (Zülfikar 1995), “sesad” (Deny 1941: 496), “ünlem”, “yansılama” (Banguoğlu 1974), “sese benzetmeli isimler” (Gazimihal 1961), “onomatopée” (Eren 1951) gibi adlarla karşılanan bu sözcük türü çalışmada, **“yansımalar”** olarak adlandırılacak; kök yada türemiş haldeki **yansıma adlar**, yansıma ad türeten **ekler**, yansıma adların **görev ve anlamsal** durumları, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren adaya gelen Anadolu'nun farklı yörelerinden insanların oluşturduğu ve yaklaşık dört asırdan beridir burada yaşayan Kıbrıslı Türklerin dillendirip yaşadıkları “Kıbrıs Türk Ağızlarındaki” örnekler ve kullanımlarla incelenecektir.

Çalışma “**Kıbrıs Türk Ağzları** (bundan sonra KTA)” üzerine yapılmış en yetkin çalışmalar olarak değerlendirebilecek üç eserle sınırlandırılmıştır. **Bener Hakkı Hakeri**’nin “Hakeri’nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü” (Hakeri, 2003), **Mustafa Gökçeoğlu**’nun “Kıbrıs Türk Ağzları Sözlüğü ” (Gökçeoğlu, 2008) ve **Orhan Kabataş**’ın “Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü” (Kabataş, 2009) olmak üzere üç eserde belirlenen örnekler alınacak ve eş zamanlı, betimlemeli ve karşılaştırmalı bir yöntemle çalışma şekillenecektir.

1.Kıbrıs Türk Ağız Sözlükleri ve Yansımalar

1571'de fethedilen Kıbrıs adasının Venedik ve Latinler tarafından terkedilen boş ve işlenmeyen toprakların mamur hale getirilmesi, devlete ve millete katma değer olması düşüncesiyle **Konya, Karaman, Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Aksaray, Niğde, Kayseri, Antalya** başta olmak üzere Anadolu'dan adaya iskana zorlanan farklı iş kollarında uzman, göçmen ve yerleşik Türk aileleri yöresel kültürleriyle beraber ağızlarını da taşımışlardır.

Bu göç halkasının ikinci dalgası **1713 ve 1727** yıllarında gerçekleşmiş ve bu iskan çalışmasında **Çukurova, Toroslar, İç Anadolu, Gaziantep, İçel ve civarı** vb. göçbeleri Kıbrıs'a yerleştirilmiştir (Erdoğan 2008: 14 vd.)

Bu dönemde Hakeri'ye göre Kafkaslardan getirilen **Çerkezler bile Limasol** civarına yerleştirilmiştir (Hakeri 1993: 239-242). Görüldüğü gibi göç süresince hemen hemen Anadolu'nun her yöresinden halk Kıbrıs'a taşınmış, inanılmaz bir kültür mozaigi ortaya çıkmıştır.

Gelişmeler, Kıbrıs halkının kaderini “1974 Barış Harekatına” taşımış ve beraberinde Türk nüfusun tamamen kuzeye yerleşmesi Rumlardan da izole olmuş bir Kıbrıs Türklüğü ortaya çıkarmıştır. Adanın farklı bölgelerindeki “KTA” da bu süreçte kuzeyde birbirini daha fazla etkileme sürecine girmiştir. Dilin yapısı gereği bu doğal bir sirkülasyondur. Bu bölünmeyle birlikte Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanı da anakaradan göçlerin başlayıp hızlanmasına ve sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ilişkilerin teknolojinin de etkisiyle artarak devam etmesine, özellikle de yeni neslin dili anlayış ve kullanımının etkilenmesine zemin hazırlamıştır. Ölçünlü dilin medya ve eğitim yoluyla adada hakim olmasıyla beraber, doğal bir süreç olarak ağızların belli bir yaşın kullanımıyla sınırlı kalması hatta yavaş yavaş unutulması durumu KTA için de geçerlidir. Ağız çalışmaları hem yılların dilsel kazanımlarının unutulmaması, kayıt altına alınması, hem de ölçünlü dilin beslenmesi adına önem arz etmektedir. KTA adına yapılan her çalışma, bu yaklaşımları güçlendiren değer olarak düşünölmelidir.

Kaynak olarak belirlenen sözlüklerde derlenen binlerce madde başı sözcük ve sözcük öbekleri içerisinde kök halinde, türetilmiş, eylemleşmiş, ikileme kurmuş, birleşik sözcük oluşturmuş onlarca hatta yüzlerce yansıma unsur mevcuttur. **Yansımaların** her dilin fonomorfolojik özelliklerine göre şekillendiğini de düşünürsek hem sözvarlığının zenginleşmesinde hem dilin harmonisinin, iç ahenginin, duygu değerinin canlanıp artmasında ve konuşmanın renklenmesinde KTA'ya etkileri tartışılmaz.

Yansımaların bir metinde ya da konuşma dilinde çokça bulunup kullanılması, o metne ve konuşmaya stilistik ve anlamsal zenginlik kazandırdığı gibi aynı zamanda varlıklar ve olayları da metnin ve konuşmanın içinde daha canlı, daha dinamik kılar.

Bu sözler vasıtasıyla taklit edilen ve betimlenen maddi alemin varlık ve olayları sanki metne ve konuşmaya dahil edilir.

Yansıtılan varlık veya hareketin karakteri, özellikleri, durum ve keyfiyeti, ahengi, tınısı ortaya çıkar. Bu durum metne ve sözlü iletişime yukarıda ifade ettiğimiz üslup güzelliklerini katar.

Yansımalar, gerek tek başına kullanılıp bir anlam taşıyabilmeleri, gerek cümlelerin herhangi bir ögesi olabilmeleri, gerek kendine has türetme ekleriyle yansıma kök ve gövdelerinden yeni yansıma ad, önad ve eylem türetebilmesi gerekse ikileme ve birleşik sözcükler gibi öbekler oluşturabilmeleri yönleriyle anlamlı sözcükler sınıfına dahil edebileceği gibi; aynı zamanda canlı ve cansız varlıkların çıkardıkları her türlü ses, şekil ve sezgi içeren kullanımları her dilin kendi fonetik özellikleriyle birebir karşılması yönüyle de farklı özellikler taşır ki bu sebeple “özel anlamlı ve görevli sözcük” (Koca 2011: 798) olarak da kabul edilebilir.

Yansımalar, hem dilin anlatma, deyiş, stil ve söyleyiş özelliğine katkı sağlayan, hem duygu değeri aktarımında kullanılan hem de dilin sözvarlığının zenginleşmesinde aktif rol üstlenen önemli bir sözcük türüdür. Bu ve benzeri özellikleriyle dillere sunduğu katkı yadsınamaz. Ad soylu sözcüklerden kabul edilen yansımalar, kendilerine has kök ve ek yapılarıyla da dikkat çekerler.

Bu yaklaşımlarla KTA’da bulunan yansıma adlar ve yapıları, yansıma kök ve gövdelerinden ad türeten ekler ele alınacaktır.

2. KTA’daki Yansıma Adlar ve Yansıma Ad Türeten Ekler

Yansıma kök ve gövdelerine eklenen ve yansıma türeten ekler morfolojide özel bir yere sahiptirler. Yansıma adlar, kök halleriyle ve aynı zamanda yansıma ad türeten yapım ekleri getirilmek suretiyle meydana gelen kullanımlarıyla KTA sözvarlığında yer almaktadırlar.

2.1. -(İ)r, -(U)r; -(İ)l, -(U)l Ekleri: Yansıma köklere getirilen ilk ek yapılanmasıdır (birincil ekler). Yansımalar temelde ad soylu sözcüklerdir. Bu ekler, kök halindeki yansımalarından yeni yansıma ad ve eylem türeten eklerin kullanımı öncesi “yansımalara has bir morfolojik özellik olarak” aktif olan morfemlerdir. Bu ekler birçok yansıma sözcükte köklerden birincil gövdeler oluşturur. Bu gövdelere ikincil ekler olarak adlandırabileceğimiz ve yansıma ad ve eylem türeten ekler getirilmektedir. KTA sözlüklerinde yer alan örnekler şunlardır:

bağ-**ır**-ıl-tı (birlikte bağırma, Kabataş-85)

cıñg-**ır**-ak (küçük çan, Hakeri-50; Kabataş-143)

çıñg-**ır**-ak (g) / çıñg-**ır**-ık (iplik sarılan alet, Kabataş-165)

çığ-**ır**-gan (bir şeyi yüksek sesle çevreye duyuran, Hakeri-62)

gıñg-**ır**-gaç / gıñc-**ır**-da-k / gıc-**ır**-an-cık (Tahtaravelliye benzeyen bir oyun aracı, Gökçeoğlu-52)

fic-**ır**-ık (ezilmiş, vıcık vıcık olmuş, Kabataş-232)

fis-**ır** (ot gibi ince yakacakların yanarken çıkardıkları ses, Gökçeoğlu-110)

fiñg-**ır**-de-k (oynak, hoppa, Kabataş-236; Hakeri-101)

fir-fir-**ır**-ik-li (çok süslü, alımlı kadın, Gökçeoğlu-111)

geñ-**ır**-ti (geğirti sesi, Kabataş-274)

gıc-**ır**-da-k (g) / cır-**ıl**-da-k (g) (bir direğin tepesine yerleştirilen sırığın iki tarafına oturan çocuğun dönerek oynadıkları bir oyun; dokuma tezgâhlarında bulunan bir parça, Kabataş-277; Gökçeoğlu-135)

hış-ır hış-ır (yelin, rüzgarın çıkardığı ses, Gökçeoğlu-171)
 iñ-ır (bebek sesine benzer inleme ve ses çıkarmayı anlatan yansıma gövde, Gökçeoğlu-176)
 kıt-ır-da-k (kıkırdak, Gökçeoğlu-195)
 lang-ır-tı (langır langur sesi, Hakeri-199)
 os-ur-uk / os-ur-uk-çu (sürekli yellenen, Gökçeoğlu-219; Hakeri-230)
 os-ur-gan (çok osuran, Kabataş-451)
 paf-ır-da- k / g (mülver yada dut ağacının dallan kızgın şişle delinerek yapılan bir tür oyuncak, Kabataş-462)
 püf-ür-ük (balon gibi şişerek şişmanlayan kişinin güçsüz hali, Gökçeoğlu-231)
 sız-ır-ık / sız-ır-ık-lı (Sulu göz, sürekli sızlanan kişi, Gökçeoğlu-245)
 şak-ır-da-k (g) / şık-ır-da-k (oynak, sürtük kadın, Kabataş-531; Gökçeoğlu-258)
 şaňg-ır-tı (cam ve porselen gibi nesnelere birbirine çarpma, düşme ve kırılma sırasında çıkardıkları ses, Gökçeoğlu-256)
 şang(k)-ur-da-k (şangur şungur ses çıkaran araba, Hakeri-278)
 tıs-ır-ıg (hapşırık, aksırık, Gökçeoğlu-272)
 tüp-ür-ük / tüb-ür-üg (tükrük, Kabataş-560; Gökçeoğlu-275)
 üf-ür-ü (vantilatör, Kabataş-569)
 vız-ır-tı (aralıksız sürekli ses, Hakeri-306)
 zıp(p)-ır (deli dolu, Kabataş-612)

biň-ıl-da-k (yeni doğmuş bebeklerde başta bulunan yumuşak alan, Kabataş-106)
 bığ-ıl bığ-ıl (etli, yağlı, şişman, Kıbrıs ağızlarında daha çok *etleri bığıl bığıl* 'oldukça şişman ve sağlıklı' biçiminde kullanılır, Kabataş-106)
 cır-ıl-da-k / g (dokuma tezgahı aksamı, Gökçeoğlu-135)
 cir-ıl-ek (g) (çocukların çevirerek oynadıkları karnak ya da tekerlek, Gökçeoğlu-54)
 gür-ül-de-k /g (bir akarsuyun yüksekçe bir yerden ses çıkararak döküldüğü yer, çağlayan, Gökçeoğlu-159)
 fir-ıl-da-k / g (vantilatör / çocukları dönerek eğlendiren oyuncak, Kabataş-232, Gökçeoğlu-109)
 hış-ıl (soluk alıp verirken çıkarılan ses, Gökçeoğlu-171)
 hış-ıl (yelin çıkardığı ses, Gökçeoğlu-171)
 hop-ıl-da-k (Kalbin hızlı hızlı adma durumunun adı / hopul hopul edip yerinde duramayan kişi, Kabataş-328; Gökçeoğlu-172)
 şık-ıl-da-k / şıg-ıl-da-g (basit, bayağı kadın, Gökçeoğlu-260)
 şor-ıl-tu (şor şor diye dökülen su, Gökçeoğlu-261)
 iñ-ıl-tı (inleme sesi, inilti, Kabataş-327)
 par-ıl-da-k (parıl parıl parlayan, Kabataş-466)
 vız-ıl-tı (Ara vermeden çıkan ses, Gökçeoğlu-290)
 zır-ıl-tı-cı (Hırgürcü, geçimsiz, Gökçeoğlu-314)

Örnek:

Hışıl hışıl ses verir / Dağa daşa süs verir / Ne yeredir ne gögde / Deyen yüze mesd verir. (Gökçeoğlu 2008:171)

Örneklerde de görüldüğü gibi **-(İ)r, -(U)r; -(İ)l, -(U)l** birincil ekleri, yansımalar için türeme altyapısı oluşturmakta, sözvarlığı içerisinde yer edinmesini sağlamaktadır. Bu eklerle birlikte

kullanılan diğer yansıma türeten eklerle ikincil ekler diyebiliriz (bkz.: Zülfikar, 1995). Bu yapı yansımalarına has bir özellik olarak ek çeşitlenmesine de zemin hazırlamaktadır. KTA sözlüklerinde yer alan örnekler şunlardır:

2.2. [-ıl (-il, -ul, -ül), -ır (-ir, -ur, -ür)] + [-tı, -ti, -tu, -tü; -dı, -di, -du, -dü] kuruluşunda olan ekler: Bu ekler **-(I)r, -(U)r; -(I)l, -(U)l** ekleriyle genişletilen yansıma ad tabanlarından, **-tI, -tU / -dI, -dU** ad yapım ekleriyle yansımali adlar türeten en önemli eklerdendir. KTA'nın sözvarlığında onlarca örneği bulunan bu yapılanma, yansımaları dilin önemli öğelerinden kılan kullanımlardır. Örnekler:

bağ-**ır-ıl-tı** (birlikte bağırma, Kabataş-85)

geñ-**ir-ti** (geğirti sesi, Kabataş-274)

vız-**ır-tı** (aralıksız sürekli ses, Hakeri-306)

■

hop-**ul-tu** (kalb çarpıntısı, Kabataş-328)

in-**ıl-tı** (inleme sesi, inilti, Kabataş-327)

kıv-**ıl-tı** (sürekli, hafif kımıldama, Kabataş-375))

şor-**ul-tu** (şor şor diye dökülen su, Gökçeoğlu-261)

vız-**ıl-tı** (Ara vermeden çıkan ses, Gökçeoğlu-290)

zır-**ıl-tı-cı** (Hırgürcü, geçimsiz, Gökçeoğlu-314)

Örnek:

Giderkana gızın bir **ımltı**sı çıkar, ıml ıml iniler. (Hakeri 2003: 152)

2.3. [-ıl (-il, -ul, -ül), -ır (-ir, -ur, -ür)] + [-da-k, -de-k] kuruluşunda olan ekler: Bu ekler, ikincil biçimlerden türetilmiş eylem tabanlarından ad yapma ekleriyle yansıma adlar türetirler. Yansıma türetmede aktiftir.

fıñg-**ir-de-k** (oynak, hoppa, Kabataş-236; Hakeri-101)

gıc-**ır-da-k** (g) / cır-**ıl-da-k** (g) (bir direğin tepesine yerleştirilen sırığın iki tarafına oturan çocuğun dönerek oynadıkları bir oyun; dokuma tezgâhlarında bulunan bir parça, Kabataş-277; Gökçeoğlu-135)

kıt-**ır-da-k** (kıkırdak, Gökçeoğlu-195, Kabataş-375)

paf-**ır-da-k** / g (mülver yada dut ağacının dallan kızgın şişle delinerek yapılan bir tür oyuncak, Kabataş-462)

şak-**ır-da-k** (g) / şık-**ır-da-k** (oynak, sürtük kadın, Kabataş-531; Gökçeoğlu-258)

şang(k)-**ur-da-k** (şangur şungur ses çıkararan araba, Hakeri-278)

■

bıñg-**ıl-da-k** (yeni doğmuş bebeklerde başta bulunan yumuşak alan, Kabataş-106)

cır-**ıl-da-k** / g (dokuma tezgahı aksanı, Gökçeoğlu-135)

gür-**ül-de-k** /g (bir akarsuyun yüksekçe bir yerden ses çıkararak döküldüğü yer, çağlayan, Gökçeoğlu-159)

fır-**ıl-da-k** / g (vantilatör / çocukları dönerek eğlendiren oyuncak, Kabataş-232, Gökçeoğlu-109)

hop-**ul-da-k** (Kalbin hızlı hızlı adma durumunun adı / hopul hopul edip yerinde duramayan kişi, Kabataş-328; Gökçeoğlu-172).

şık-**ıl-da-k** / şıg-**ıl-da-g** (basit, bayağı kadın, Gökçeoğlu-260)

par-ıl-da-k (parıl parıl parlayan, Kabataş-466)

Örnek: “Halil fırladı. Merkebi salma. Yaya Koştı. Naile'ye doğru. Yüreği **hopuldaklı** (Kabataş-328).

2.4. [-ır (-ir, -ur, -ür)] + [-ık, -ik, -uk, -ük eki]:Bu ekler, ikincil biçimlerden türetilmiş ad tabanlarından ad yapma ekleriyle yansıma adlar türetirler. Aktif ek yapılanmalarından biridir. çığ-ır-ık (iplik sarılan alet, Kabataş-165)

fic-ır-ık (ezilmiş, vıcık vıcık olmuş, Kabataş-232)

os-ur-uk / os-ur-uk-çu (sürekli yellenen, Gökçeoğlu-219; Hakeri-230)

püf-ür-ük (balon gibi şişerek şişmanlayan kişinin güçsüz hali, Gökçeoğlu-231)

sıç-ır-ık / sıç-ır-ık-lı (pis, pasaklı, Kabataş-500)

sız-ır-ık / sız-ır-ık-lı (sulu göz, sürekli sızlanan kişi, Gökçeoğlu-245)

tıs-ır-ık / g (hapşırık, aksırık, Gökçeoğlu-272)

tüp-ür-ük / tüb-ür-üg (tükrük, Kabataş-560; Gökçeoğlu-275)

Bu eki yani ık, -ik, -uk, -ük ekini:

cızz-ık (katı olmayan hamurdan sacda yapılan pide, Kabataş-145, Hakeri-51),

firt-ık (oynak, hoppa, Kabataş- 232),

fiss-ık (çürük, Kabataş-233, Hakeri-99)

firfir-ık / firfir-ık-li (çok süslü, alımlı kadın, Gökçeoğlu-111)

gıd-ık (çene altı, gerdan, Kabataş-277)

pırt-ık (Parça parça olmuş kumaş parçası, Hakeri-229)

firt-ık / firt-ık (oynak, hoppa, Hakeri-99)

yalab-ık (acele, ivedi- Kabataş-582) yansıma sözcüklerinde de görmekteyiz.

Örnek: Cızz-ık yaptım hamurdan/ kürküm yoktur samurdan/ sorma dostum aşığım/ ıslığım o yağmurdan. (Kabataş-145)

2.5. [-k(g)ır-, -kir-, -k(g)ur-, -kür-] +[-(ı)k, -(i)k, -(u)k, -(ü)k eki]:Bu ekler, ikincil biçimlerden türetilmiş eylem tabanlarından ad yapma ekleriyle yansıma adlar türetirler. Aktif bir ek yapılanmasıdır.

fis-kır-(ı)k (ıslık, Kabataş-332)

fiş-kır-(ı)k (su fişkirtan oyuncak, Hakeri-99)

fiş-gır-(ı)k-lı / fiş-kır-ık-lı (fişkiran, püskürtme özelliği olan, Kabataş-234, Hakeri-99)

hık- gıd(r)-(ı)k (hıçkırık, Kabataş-326)

iç-kır-(ı)k (hıçkırık, Kabataş-333, Hakeri-151)

şafkar-(ı)k (aydınlık, aydınlanmış, Kabataş-526)

Örnek:Toprak bereketli. Su *fiş-kır-(ı)k-lı* motorlardan. Buz gibi. (Kabataş-234)

2.6. [-ır (-ir, -ur, -ür)] + [-ak, -ek eki]:Bu ekler, aktif olmayan eklerdendir. İkincil biçimlerden türetilmiş ad tabanlarından ad yapma ekleriyle yansıma adlar türetirler.

çığ-ır-ak (hayvanların boynuna takılan küçük çan, Hakeri-50; Kabataş-143)

çığ-ır-ak (g) (iplik sarmak elle ya da ayakla çevrilen alet, Kabataş-165)

kıp-ır-ak (sürekli kımıldayan, hareketli, Kabataş-373)

Bu örnekler dışında -ak, -ek eki, KTA'da;

cincir-ak / cincır-ak (atlı karınca, Kabataş-147, Hakeri-50) sözcüğünde de görmekteyiz.

Örnek kullanımlar:

Çadırlar. Kulifler, **cinciraklar** ve kopçalar kurulmuş. (Okan 2006:3).

Pamuk şekerleri ağızlarında eritilince / **Cincirakların** sesleri şerbetlerle içilir. (Gökçeoğlu 1995:103)

2.7. [-a, -e] + [-da-k(g), -de-k]: KTA'da kullanılan *çat, güm, hop, kart, lop, pat, şak, şap, şıp, şip zan, zın, zap* gibi ses yansıma sözcüklere getirilen -A-dA-k ekleri ani yapılan hareketleri tasvir eden biçim yansıma sözcükleri oluşturur. Üç farklı ek birleşimiyle oluşan bir ek yapılanmasıdır. Oldukça aktiftir.

çatt-**a-da-k** (çat diye aniden, Kabataş-159),

gümb-**a-da-k** (gümbedek, güm diye ses çıkararak ani düşüş, Kabataş-308),

hopp-**a-da-k** (gürültülü ve hızlı düşüş),

kart-**a-da-k** (bir şeyi birdenbire, gürültülü bir şekilde dişlerle yırtmak, Hakeri-172; Gökçeoğlu-189),

lopp-**a-da-k** / lobbadağ (lop diye ses çıkararak, Gökçeoğlu-204, Kabataş-403),

patt-**a-da-k** / paddanağ (pat diye ses çıkarıp aniden gerçekleşen, Kabataş-467),

şakk-**a-da-k** (birdenbire, ansızın, Hakeri-277, Kabataş-527),

şabb-**a-da-g** / şappadak (aniden vurma, tokatlama, şap diye ses çıkaracak biçimde vurma, Gökçeoğlu-257),

şıbb-**a-da-g** / şıppadak / şippadak (birdenbire, aniden, hemencecik, Gökçeoğlu-260),

zang-**a-da-k** / zıngadak / sangadak (birdenbire, aniden, Kabataş-608),

zapp-**a-da-k** (birden bire yere atlamak, Kabataş-608) vb.

Örnek kullanımlar:

Allahasın söyle da şimdi **çattadak** çatlarım merakdan vallahi. (Kabataş 2009:159)

Gaınırdı, dovruldu ensin aşşa, kapu düştü ağaşdan **gümbadak** yere. (Kabataş 2009:308)

Havucu **kartadak** kopardı. (Hakeri 2003:172)

Şaka için oğlunun ensesine **loppadağ** bir tokat aşk etti. (Gökçeoğlu 2008:204)

Ağaçtan aşağıya **pattadak** düşmüş, ama tam da aslanın başına. (Kabataş 2009:467)

Davara keskin bir ıslık çaldı. Keçiler **zıngadak** durdu. (Kabataş 2009:608)

Tam kadınla sarmaş dolaş olmuşuz, **şakkadak** kapı zili çalar mı? (Hakeri 2003:277)

Şıppadak geldi, **şıppadak** gitti. (Gökçeoğlu 2008:260)

2.8. [-la, -le] +[-k] Eki: Bu ek yansıma ad tabanlarına eklenip önce yansıma eylem, takiben aldığı ekle yansıma ad yapan ek yapılanmasıdır.

-lA- eki Türkçede ad köklerinden eylem yapan en aktif eklerden biridir. Görevlerinden biri de yansıma ad köklerinden eylem türetmektir. Türetilen bu eylem eylemden ad yapan -k ekinin yardımıyla tekrar adlaşır. KTA'da şu örneklerde görülür:

cır-**la-k** / cırı-**la-k** (oyunbozan, ağlayıp sızlayan, sözünde durmayan, Kabataş-144, Hakeri-51)

cive-**le-k** (genç, yavru, tecrübesiz, Kabataş-149)

cüve-**le-k** (büvelek, Gökçeoğlu-55)

çat-**la-k** (fitık, Kabataş-159)

firt-**la-k** /g (gırtlak, Gökçeoğlu-171)

hırt-**la-k** (gırtlak, Kabataş-327)

pürt-**le-k** (dışarıya doğru çekik göz, Gökçeoğlu-231)

tümbe-**le-k** /g (osuruk- Gökçeoğlu-276)

Örnek Kullanımlar:

Yüten yüyülüp de kaçanı “**cırlak**” diye yere yatırıp dövüyordu. (Kabataş, 2009:144)

Erkek çocukların sürekli ağlaması iyi değildir. Çocuk fazla ağlayıp sıkılırsa **çatlak (fitik)** olur. (Kabataş-159)

2.9. [-kIr, -gIr] +[-tı] Eki: Türkçe yansıma köklerden yansıma eylem türeten **-kIr-** ; **-gIr-** ekini takip eden -TI ekiyle kurulan yansıma adlardır. Çok fazla örneği yoktur.

bañ-**gır-tı** (yüksek sesle bağırma, Kabataş-88)

şañ-**gır-tı** (cam ve porselen gibi nesnelere birbirine çarpma, düşme ve kırılma sırasında çıkardıkları ses, Gökçeoğlu-256)

lañ-**gır-tı** (langır langur sesi, Hakeri-199)

k(g)ış-**k(g)ır-tı** (rahatsız edici danranış, Kabataş-373)

2.10. [-ır (-ir, -ur, -ür)] + [-gan, -gen, -kan, -ken]Eki: Birincil tabandaki yansıma eylemlerden yansıma ad yapan ek yapılanmasıdır. KTA’da çok örneği yoktur.

os-**ur-gan** (çok osuran, Kabataş-451)

çığ-**ır-gan** (bir şeyi yüksek sesle çevreye duyuran, Hakeri-62)

hom-**ur-t-kan** (öfkeden dolayı homurdayan, Kabataş-328)

2.11. [-kIr, -gIr] +[-gaç, -geç] Eki: Yine, Türkçe yansıma köklerden yansıma eylem türeten **-kIr-**; **-gIr-** ekini takip eden -gaç ekiyle kurulan yansıma adlardır. Çok fazla örneği yoktur.

fiş-**gır-geç** / fiş-kır-geç (çocukların su fişkırtmak için yaptıkları bir çeşit oyuncak, Kabataş-233)

püs-**kür-geç** (kamyandan yapılmış su püskürten çocuk oyuncuğu, Kabataş-478, Hakeri-247)

2.12. -lık, -lik, -luk, -lük Eki: Türkçede addan ad yapım eki olarak bir çok sözcüğün türetilmesinde aktif olan bu ekler, bazı yansıma köklerine eklenerek yeni yansıma sözcükler türetirler. Çok fazla örneği olmasa da böyle bir yapı KTA’da mevcuttur.

farfara-**lık** (Ağzı kalabalık, gürültücü kimse, Hakeri-95)

fis-**lik** / fis-**lık** (ışık, Kabataş-237)

fişkî-**lık** (gübrelik, Kabataş-233)

gırk-**lık** (Hayvan kırkma makinası, Kabataş-279, Hakeri-118)

Örnek Kullanımlar:

Biriken pislikler haftada bir temizlenip altlarına kireç atılır. Bu pislikler **fişkîliğe** atılır, yazda da tarlaya gübre olarak taşınırdı. (Kabataş-233)

Zalhe’nin **fisliğı**. İşarettir. Zaptiye var dışarda. (Kabataş - 237)

2.13. [-kIr, -gIr] + [-da-k, -de-k] kuruluşunda olan ekler: Bu ekler, ikincil biçimlerden türetilmiş eylem tabanlarından ad yapma ekleriyle yansıma adlar türetirler. Birkaç sözcükte görülür.

fiş-**gır-da-k** / fiş-**kır-da-k** (Sıvıları fırlatmaya yarayan araç, Hakeri, 99; Kabataş-233)

fin-**gır-de-k** (oynak, hoppa kadın, Hakeri-101; Kabataş-236)

2.14. Yukarıdaki ek yapılanmaları dışında çok az örneği olan yansıma kök ve gövdelerinden yansıma ad oluşturan ek yapılanmaları ve örnekleri:

añ-**sır-(ı)k** (aksırık, Kabataş-68)

añ-**sır-(ı)k-lı** (aksırıklı, Kabataş-68)

cıñg-**ı** / çıñg-**ı** (küçük parça, Kabataş-143)

çıñ-**gı** / çıñ-**kı** (kıvılcım, Hakeri-63)

cır-**la-vık** (ağustos böceği, Kabataş-144)

davış-**tı** (gürültü, ses, ayak sesi, tıkırtı, Kabataş-182)

fırt-**la-n-gıç** / fırt-**la-n-gış** (fiskiye, Kabataş-232; Gökçeoğlu-109)

fiş-**kı-n** (topraktan çıkan çimen, ot, Kabataş-234)

fiñg-**i** (oynak, sürekli oynayan; at ve eşek kuyruğunun sallanma sesi, Gökçeoğlu-111)

gıcı-**n-(ı)g** / gıcı-**n-(ı)k** (yerinde duramayan hareketli, cıvıl cıvıl cıva gibi, Gökçeoğlu,135)

gıd-**ak** (tavuğun çıkardığı ses, yumurta, Hakeri-117)

kırp-**(ı)ş-(ı)k** (sürekli gözleri kırılmış, Kabataş 373)

kıp-**ı** / kırp-**ı** (kırılmış parça, Kabataş-373)

kırp-**(ı)k** (kırpıntı parçası, kırılmış, Kabataş-374)

kırt-**(ı)k** (parçalanmış, kırılmış, Kabataş-374)

kıt-**(ı)k** / kıyt-**(ı)k** (kumaş parçacığı, kırpıntı, Kabataş-375)

pat-**la-n-gaç** (kamıştan yapılan ve ses çıkaran oyuncak, Kabataş-467)

pat-**la-n-gıç** (çocukların su fişkırtmak için yaptıkları bir tür oyuncak, Hakeri-99)

şag-**ra-g** / şak-**ra-k** (kapı tokmağı, Gökçeoğlu-257)

üf-**(ü)r-ntü** (ince toz, rüzgarda savrulan toz, Kabataş-569)

yaltır-**(ı)k** (parlak, ışıklı, Kabataş-583, Hakeri-311)

Örnek Kullanımlar:

Dedesi de **cıngıcık** kadar, o da evin dışında. (Kabataş-143)

Bir yandan da **cırlavık** sesleri doldururdu uzun yazla rımızı. (Kabataş-144)

Kırlarda **fişkin** patlamadı. Hayvanlar yeyintisiz kaldı. (Kabataş-234)

Ganeppanın oturulan ve dayanılan kısımları **kıtıkla** doldurulmuştur. (Kabataş-375)

Seyfiruz irkildi. Diklendi. Meraklandı. Dik dik baktı bu orta yaşlı balıkçıya. Varlığının farkına vardı. Gözleri **kıprışık**. Soluksuz. (Kabataş-373).

Görüldüğü gibi, KTA'da tespit edilen yüzden fazla yansıma adların ek yapılanmaları, türeme ve oluşum sistemleri yansımalara has bir yaklaşımla ele alınmıştır.

3. Sonuç

Sonuç olarak, KTA'da bulunan yansıma adlar, ikilemeler dışında yaklaşık 14 alt başlık altında toplanmış ve sözlüklerdeki örnekler dikkatli bir şekilde taranmıştır. Bu başlıklar taranma sonrası oluşturulmuştur. En aktif ek yapılanmasından başlayarak tek bir örneğe kadar -öbekleşmiş yapılar dışında - tüm yansıma adlar derlenmiş ve türeme altyapıları incelenmiştir. Yansıma tabanlı adların, yüzden fazla kullanım sayısıyla KTA'nın sözvarlığında aktif bir şekilde yer aldığı ve ağızların zenginliğine katkı sağladığı görülmüştür.

Bu örneklerdeki çeşitlilik de ilginçtir. Organ adlarından, alet-edevat adlarına, bitki adlarından hayvan adlarına, doğal olayların adlandırılmasından insanların biçimsel betimlerinin adlandırılmasına, insan, hayvan ve nesnelere çıkardıkları seslerin adlandırılmasından bazı

insani sezgilerin adlandırılmasına kadar çok farklı başlıklarda yansıma sözcükleri ad olarak görmekteyiz.

Yansıma söz ve gruplarının gerek çeşitliliği gerekse kullanım sıklığının KTA'ya kattığı söz varlığı zenginliğinin dışında, dilin aktif kullanımına verdiği iç ve dış ahenk, konuşmanın renklendirilmesi, anlatım kolaylığı, duygu aktarımları gibi daha bir çok husus gözden kaçırılmamalıdır.

Kaynaklar

- Ağakay, Mehmet Ali (1953). "İkizlemeler Üzerine". *TD, C.II, S.16, s.190.*
- Aksan, Doğan (1995). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim.* Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (1940). *Ana Hatları ile Türk Grameri.* İstanbul: Maarif Vekaleti Yay.
- Banguoğlu, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri.* İstanbul: Baha Matbası.
- Başkan, Özcan (1967). *Linguistik Metodu.* İstanbul.
- Bayrav, Süheyla (1969). *Yapısal Dilbilimi.* İstanbul: İ. Üniv. Ed. Fak. Yayını.
- Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri.* İstanbul: Maarif Vekaleti Yay.
- Erdoğan, M. Akif (2008). *Kıbrıs'ta Osmanlılar.* Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2000). *Türk Dilbilgisi.* İstanbul: İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yayınları.
- Emre, Ahmet Cevat (1945). *Türk Dilbilgisi.* İstanbul: TDK Yayınları.
- Gökçeoğlu, Mustafa (2008). *Kıbrıs Türk Ağzları Sözlüğü.* İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Hakeri, Bener Hakkı (1982). *Kıbrıs'ta Halk Ağzından Derlenmiş Sözcükler Sözlüğü.*
- Hakeri, Bener Hakkı (2003). *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü.* Gazimağusa: Samtay Vakfı Yayınları.
- Hatiboğlu, Vecihe (1978). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü.* Ankara: DTCF Yayını.
- Hatiboğlu, Vecihe (1971). *İkilemeler.* Ankara: TDK Yayınları.
- Kabataş, Orhan (2009). *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü.* Lefkoşa.
- Koca, Ergün (2010). *Түрк Жана Кыргыз Тилиндеги Тууранды Сөздөрдүн Салыштырма Типологиясы (=Türk ve Kırgız Dillerindeki Yansıma Sözcüklerin Karşılaştırma Tipleri).* Bişkek: Avrasya Yayınları.
- Koca, Ergün (2013). "Divanü Lûgati't-Türk'teki Yansımali Sözcüklerin Görev ve Anlamlarına Göre Sınıflandırılması", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 36 (Güz), 2013, s.55-65.
- Koca, Ergün ve Ayşen Koca (2011). *Uygulamalı Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi.* Bişkek: Avrasya Yayınları.
- Korkmaz Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi.* Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Talat (1977). *Ön Türkçede Ünsüz Yitimi.* Ankara: TDAY.
- Tuna, Osman Nedim (1949). "Türkçede Tekrarlar", *İstanbul Üniv. Ed.Fak. TDE Dergisi*, C. III-IV, S.3-4, s.1-2.
- Vardar, Berke (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü.* Ankara: TDK Yayınları.
- Zülfikar, Hamza (1995). *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler.* Ankara: TDK Yayınları.

ZEYTİN ÜRETİMİNİN EKONOMİK ANALİZİ

AYŞE GÜNEŞ¹

ORCID NO: 0000-0002-0088-8199

ÖZET

Zeytin yetiştiriciliğinin ilk insanlarla birlikte başladığı kabul edilmekte ve "Zeytin bütün ağaçların ilkidir." denilmektedir. Zeytinin, insanlık tarihindeki önemine tüm kutsal kitaplarda, yaratılış ve kuruluş efsanelerinde yer verilmektedir. Arkeolojik ve jeolojik buluntular da zeytinin M.Ö. 6000 yılından beri kullanıldığını göstermektedir. Tipik bir Akdeniz bitkisi olan ve kökü çok eski yıllara dayanan zeytin ağacının yaşı ve anayurdu hakkında net bir görüş birliği olmamakla birlikte, bilimsel literatürün çoğuna göre, zeytin ağacının anavatanı Anadolu'nun Mardin, Kahramanmaraş ve Hatay üçgenidir. Başka bir yaklaşım da zeytin ağacının anayurdu Mezopotamya olarak ifade edilir.

Ege bölgesinde Ayvalık ve Akhisar ilçelerinde zeytin üreticileri ile yapılan derinlemesine mülakat tekniği ile elde edilen bilgiler ışında yapılan analizi içermektedir. Ayrıca özelinde iki önemli zeytin üretim bölgesinden hareketle Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) tarafından yayınlanan zeytin üretimi ile ilgili verilerin analizini kapsayan çalışma, ülke ekonomisine etkilerine değinilerek politika önerileriyle sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zeytin, Zeytin Üretimi, Tarım Politikaları

ECONOMIC ANALYSIS OF OLIVE PRODUCTION

ABSTRACT

It is accepted that olive cultivation started with the first people and "Olive is the first of all trees." It is called. The importance of olive in human history is included in all sacred books, creation and establishment legends. The archaeological and geological finds also reveal that It has been used since 6000. Although there is no clear consensus about the age and homeland of the olive tree, which is a typical Mediterranean plant and its roots are very old, according to most of the scientific literature, the homeland of the olive tree is Mardin, Kahramanmaraş and Hatay triangles of Anatolia. Another approach is expressed in Mesopotamia, the homeland of the olive tree.

In the Aegean region Ayvalık and Akhisar districts with olive producers in-depth interviews with the information obtained in the light of the analysis. Turkey Statistical Institute also move from a special olive production in two important regions (TUIK) study involving the analysis of data related to olive production issued by, referring to the effects of the country's economy has been finalized with policy recommendations.

Keywords: Olives, Olive Production, Agricultural Policies

¹ Öğr. Görv., Dumlupınar Üniversitesi, Gediz Meslek Yüksek Okulu, İşletme Bölümü

1. Türkiye’de tane zeytin üretimi

Türkiye’de 2018 yılında yaklaşık 846 bin hektar alanda 1 500 467 ton tane zeytin üretimi gerçekleşmiş olup, 1 073 472’i tonu yağlık zeytin olarak değerlendirilmiştir. Yağlık tane zeytinde ağaç başına verim 10 kg olarak gerçekleşmiştir. Üretilen tane zeytinin yaklaşık % 72’si yağlık % 28’i ise sofralık zeytin olarak değerlendirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye Tane Zeytin Üretimi (2018)

Üretim Şekli	Alan (ha)	Üretim (ton)	Üretim %	Verim (ağaç/kg)	Meyve veren ağaç sayısı	Meyve vermeyen ağaç sayısı	Toplam ağaç sayısı
Sofralık	209 972	426 995	28.46	10	42 288 347	8 861 448	50 969 795
Yağlık	654 456	1 073 472	71.54	10	108 781 087	18 093 084	126 874 171
Toplam	864 428	1 500 467	100.00	-	151 069 434	26 954 532	178 023 966

Kaynak: TÜİK 2019.

Türkiye’de 2008/09 üretim sezonu ile 2017/18 üretim sezonu arasındaki gerçekleşen yağlık zeytin üretim alanı, yağlık zeytin üretim miktarı ve yağlık zeytin ağaç sayısı Tablo 1’de gösterilmiştir. Yağlık zeytin üretimindeki oransal değişime bakıldığında dalgalanmanın son yıllarda giderek azaldığı dikkati çekmektedir. On yıllık değişim dikkate alındığında ise 2018 yılında yağlık zeytin ağaç sayısında 2009 yılına göre yaklaşık % 26 artış, yağlık zeytin üretiminde ise yaklaşık % 23’lük bir artış olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2: Türkiye’de Yağlık Zeytin Alanı, Ağaç, Üretim ve Verimleri (2009-18)

Yıllar	Yağlık Zeytin Alanı (ha)	Yağlık Zeytin Ağaç (1000)	% değişim	Yağlık Zeytin Üretimi (Ton)	% değişim	Toplam Zeytin Üretimi (Ton)	Yağlık Üret. Toplam Üretime Oranı (%)	Yağlık Ağaç Verimi (kg/ağaç)
2009	560 200	100 738	-	830 641	-	1 290 654	64.36	11
2010	563 800	102 334	1.58	1 040 000	25.20	1 415 000	73.50	14
2011	576 200	100 257	-2.03	1 200 000	15.38	1 750 000	68.57	15
2012	586 100	104 568	4.30	1 340 000	11.67	1 820 000	73.63	17
2013	594 900	111 331	6.47	1 286 000	-4.03	1 676 000	76.73	15
2014	606 042	113 570	2.01	1 330 000	3.42	1 768 000	75.23	14
2015	613 287	116 148	2.27	1 300 000	-2.26	1 700 000	76.47	13
2016	619 290	117 790	1.41	1 300 000	0.00	1 730 000	75.14	13
2017	619 571	118 366	0.49	1 640 000	26.15	2 100 000	78.10	16
2018	654 456	126 874	7.19	1 073 472	-34.54	1 500 467	71.50	10

Kaynak: TÜİK 2019

Türkiye’de 2018 yılı bölgelere göre yağlık zeytin üretim durumu incelendiğinde, Ege bölgesi toplam yağlık zeytin üretiminden aldığı yaklaşık % 43’lük pay ile birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada yer alan Akdeniz bölgesi ise toplam yağlık zeytin üretiminden % 20.73 pay almaktadır. Yağlık zeytinde ağaç başına verimin en yüksek olduğu bölge 15.22 kg ile Akdeniz Bölgesi iken ağaç başına en düşük olan bölgenin Ege Bölgesi (10.50 kg/ağaç) olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 3: Bölgelere Göre Yağlık Zeytin Üretimi (2018)

Bölgeler	Alan (ha)	Üretim (ton)	Üretim (%)	Verim (ağaç/kg)	Toplam ağaç sayısı
Ege Bölgesi	358 875	463 593	43.19	10.50	62 954 356
Akdeniz Bölgesi	102 768	319 154	20.73	15.22	30 175 800
Marmara Bölgesi	117 386	168 226	15.67	10.71	18 106 923
G.D. Anadolu Bölgesi	75 427	122 499	11.41	11.14	15 637 092
Toplam	654 456	1 073 472	100.00	-	126 874 171

Kaynak: TÜİK 2019

2018 yılı Türkiye yağlık zeytin üretiminde, toplam yağlık zeytin üretiminden aldığı yaklaşık % 16’lık pay ile Aydın ili birinci sırada yer almaktadır. Yağlık zeytin üretiminde önemli diğer illerin sırasıyla Manisa (15.13), Hatay (7.96), Balıkesir (7.77) ve İzmir (7.68) olduğu görülmektedir. Ağaç başına yağlık zeytin verimi en fazla Manisa’da (22 kg/ağaç) gerçekleşirken, en az verimi ağaç başına 3 kg ile Muğla’da olduğu görülmektedir.

Tablo 4: İllere Göre Yağlık Zeytin Üretimi (2018)

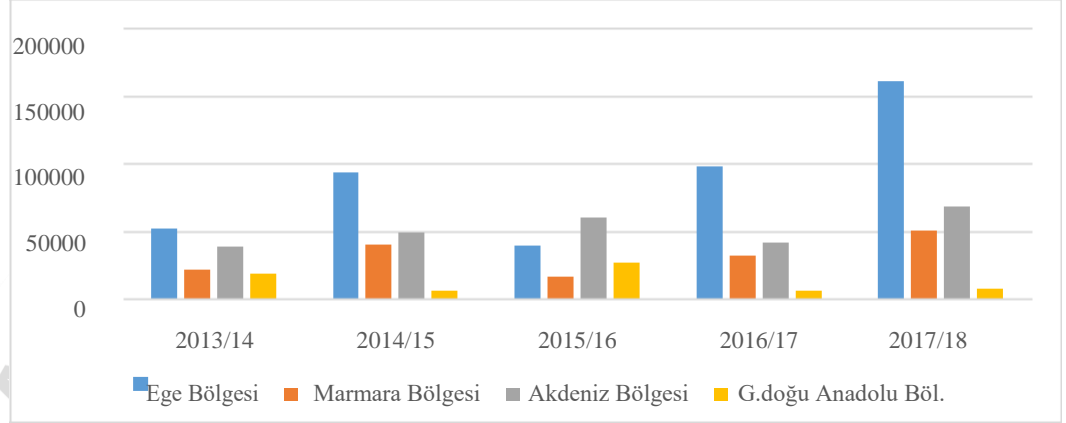
İller	Alan(ha)	Üretim (ton)	Üretim (%)	Verim(kg/ağaç)	Toplam ağaç sayısı
Aydın	128 283	168 904	15.73	10	19 366 035
İzmir	86 341	82 415	7.68	6	16 924 484
Muğla	95 292	38 700	3.61	3	16 445 626
Balıkesir	73 177	83 447	7.77	9	9 295 354
Hatay	42 513	85 501	7.96	9	12 693 752
Manisa	45 429	162 422	15.13	22	9 180 580
Mersin	26 699	58 993	5.50	12	8 071 095
Antalya	11 822	57 000	5.31	21	3 305 399
Diğer	159 992	336 090	31.31	-	31 553 846
Toplam	654 456	1 073 472	100.00	-	126 874 171

Kaynak: TÜİK 2019

2. Türkiye’de zeytinyağı üretimi

Zeytinyağı üretiminin yıllara göre değişimi şekil 5.1’de görülmektedir. 2008/09 üretim sezonundan sonra uygulanan kültürel işlemlerle birlikte (budama, sulama, gübreleme,

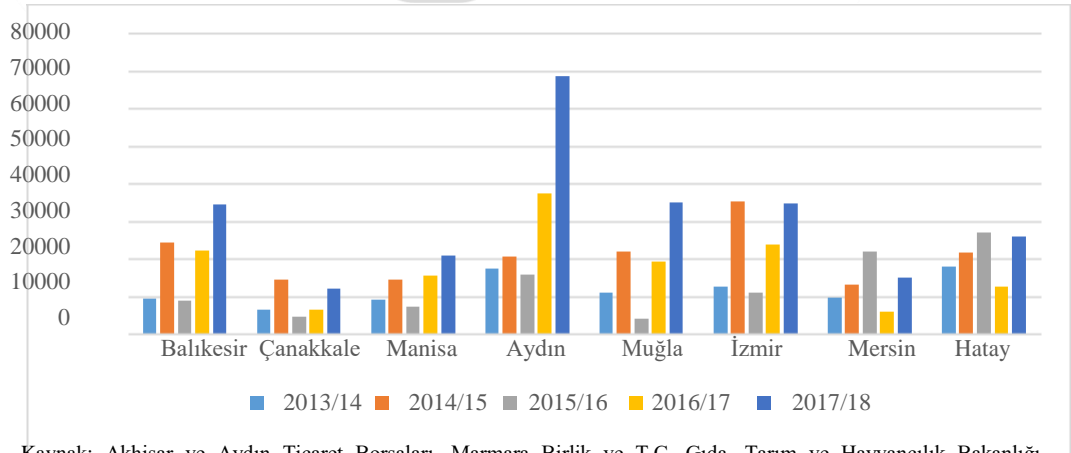
ilaçlama vs.) üretimdeki makasın daraldığı dikkati çekmektedir. Zeytinyağı üretiminde Ege Bölgesi birinci sırada yer alırken, 2013/14 üretim sezonundan sonra Akdeniz Bölgesinin ikinci sıraya yerleştiği görülmektedir. Ege Bölgesi zeytinyağı üretiminde 2017/18 üretim sezonunda 2013/14 üretim sezonuna göre % 60'lık bir artış olduğu saptanmıştır. bu artışın Akdeniz Bölgesi'nde %60, Marmara Bölgesi'nde % 7 olduğu belirlenir iken Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde % 34'lük bir düşüşün olduğu saptanmıştır.

Kaynak: Akhisar ve Aydın Ticaret Borsaları, Marmara Birlik ve T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Zeytincilik Araştırma Enstitüsü. Zeytin ve Zeytinyağı Değişik Yıllar Rekolte Kayıtları

Şekil 1. Bölgelere Göre Zeytinyağı Üretimi (ton).

Zeytinyağı üretiminin yoğun olarak yapıldığı iller şekil 2'de görülmektedir. 2014 /15 üretim sezonunda toplam zeytinyağı üretiminden aldığı 18.6'lık pay ile İzmir birinci sırada yer alır iken % 12.8 ile Balıkesir ikinci sırada ve Muğla ve Hatay illeri (% 11.5) üçüncü sırada yer almaktadır. Çalışma alanı olarak belirlenen İzmir ilinin ise 2014/15 üretim sezonunda, Ege bölgesinde zeytinyağı üretiminden % 37.5 pay aldığı saptanmıştır.

Kaynak: Akhisar ve Aydın Ticaret Borsaları, Marmara Birlik ve T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Zeytincilik Araştırma Enstitüsü. Zeytin ve Zeytinyağı Değişik Yıllar Rekolte Kayıtları

Şekil 2. İllere Göre Zeytinyağı Üretimi (Ton).

3. Zeytincilik sektöründe destekleme politikaları

Türkiye’de devletin tarım sektörüne yönelik destekleme politikaları başlangıçta taban fiyat belirlenerek destekleme alımlarında bulunulması şeklinde uygulanmıştır. Daha sonraki yıllarda destekleme politikaları çeşitlendirilmiş, doğrudan gelir desteği, destekleme prim ödemesi (fark ödemesi) desteği, hayvancılığı geliştirme teşvikleri, girdi desteklemeleri, düşük faizli kredi desteği ve belirli ürünlerde üretim alanlarını sınırlandırarak alternatif ürünler yetiştirilmesine yönelik tazminat ödemeleri uygulamaları gibi politikalar ve uygulamalar hayata geçirilmiştir (Erdal ve Erdal, 2008).

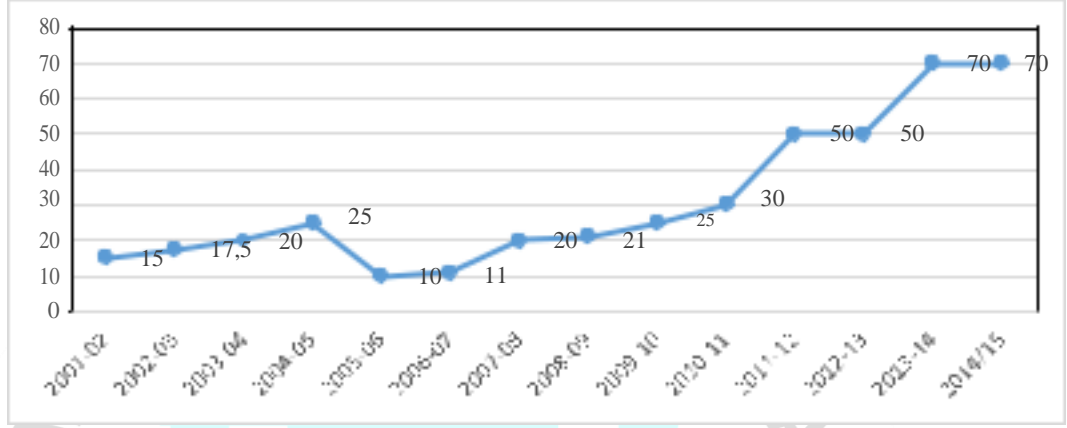
Türkiye’de zeytin sektöründe sadece yağlık zeytin üretimi için desteklemeler mevcuttur. Bu desteklerin içinde fark ödemesi desteği, alan bazlı destekler, biyoteknik mücadele desteği, ihracat desteği ve diğer tarımsal amaçlı destekler başlığı altında ÇATAK(Çevre Amaçlı Tarımsal Arazilerin Korunması) desteği ve fidan desteği uygulamaları yapılmaktadır.

3.1 Zeytinyağı prim desteği

Zeytinyağına ödenen prim desteği fark ödeme destekleri içinde yer almaktadır. Prim sistemi, tarım sektöründe temel olarak talep baskısının bulunduğu ürünlerde destekleyicinin, üretim birimi başına bir ödemeyi taahhüt etmesi suretiyle gerçekleştirilen bir destekleme yöntemidir (Şahinöz ve ark., 2007)

Fiyat politikaları devletin veya görevlendirdiği kurumların tarım ürünlerinin fiyat oluşumunu etkilemesi anlamına gelmektedir. Zeytinyağının desteklenmesi açısından ilk kez 1966 yılında uygulamaya konulan fiyat politikaları 1986 yılına kadar devam etmiştir. 1987-1990 yılları arasındaki dönemde, destek kapsamından çıkarılan zeytinyağı, 1991 yılında yeniden kapsama dahil edilmiştir. 1994 yılında başlayan ekonomik kriz ve ardından alınan kararlar ile bu uygulama kaldırılmıştır. 1998 yılında AB politikalarına uyum sağlamak, üretimi ve dış ticareti geliştirmek, çiftçileri kayıt altına almak gibi amaçları gerçekleştirmek için 98/12122 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile zeytinyağında destekleme primi uygulaması başlatılmıştır. İlk olarak 1998/99 üretim sezonunda kg başına 40 cent prim ödemesi yapılmıştır. 1999/2000 sezonunda prim ödemesi yapılmamış, 2000/01 üretim sezonunda ise 28 cent / kg olarak belirlenen prim miktarı sonraki 10 cent’e kadar gerilemiştir. 2010/11 üretim sezonunda fark ödeme destekleri kapsamında anılan bu ödemeler 30 krş/kg iken, 2011 yılı için 50 krş/kg’a

yükseltilmiştir. Zeytinyağına ödenen prim miktarı 2013/14 üretim sezonunda 70 krş/kg olarak belirlenmiştir (Özışık ve ark., 2011). Son yıllar da (2016, 2017, 2018) zeytinyağına prim miktarı 80 krş/kg olarak ödenmeye devam etmiştir.

Kaynak: www.tarim.gov.tr verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3. Yıllara Göre Zeytinyağında Prim Ödemeleri (2001-2014).

3.2 Alan bazlı destekler

Zeytin tarımının desteklenmesinde kullanılan diğer bir araç ise, alan bazlı desteklerdir. Bu destekler 2015 yılı için; toprak analizi yaptırma halinde dekara 2,5 TL, organik tarım yapılması durumunda dekara 70 TL, İyi Tarım Uygulamaları için dekara 50 TL, mazot ve gübre girdileri için dekara sırasıyla 4,85 TL ve 6,6 TL olarak düzenlenmiştir (Anonim, 2015).

3.3 Organik tarım desteği

Organik tarım desteği alan bazlı destekler kapsamında yer almaktadır. Ak (2004), organik tarımı, doğadaki dengeyi koruyan, toprak verimliliğinde devamlılığı sağlayan, hastalık ve zararlıları kontrol altına alarak, doğadaki canlıların sürekliliğini sağlayan, doğal kaynakların ve enerjinin optimum kullanımı ile optimum verim alma sistemi olarak tanımlamaktadır (Bayram ve ark., 2007).

T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nca hazırlanan ve 26 şubat 2009 tarih, 27153 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 2009/30 sayılı "Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları Destekleme Ödemesi Yapılmasına Dair Tebliğ" ile organik tarım ve

iyi tarım uygulamaları destekleme çalışmalarında görev alacak kurum ve kuruluşların belirlenmesi, organik tarım ve/veya iyi tarım uygulamaları faaliyetinde bulunan çiftçilere destekleme ödenmesi ile ödemeye ilişkin usul ve esaslara ilişkin mevzuat düzenlenmiştir. Bunu takiben organik tarım yapan çiftçilerin desteklenmesine yönelik “Çiftçi kayıt sistemine dahil olan çiftçilere mazot, gübre ve toprak analizi destekleme ödemesi yapılması ile organik tarım ve iyi tarım uygulamalarına destekleme ödemesi yapılmasına ilişkin 2010/118 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı” 26 şubat 2010 tarih ve 27505 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Kızılaslan ve Olgun, 2012)

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı 2019’da organik ürün desteklemesi için ürünleri dört kategori altında toplamıştır. Zeytin ikinci kategoride yer almakta olup dekar 70 TL ödeme yapılmaktadır (Anonim, 2019).

3.4 Girdi desteği

Mazot ve kimyevi gübre desteği alan bazı destekler kapsamında yer almaktadır. Tarımda makineleşmenin artması ile birlikte mazot girdi kullanımında artmaktadır. Mazot fiyatı artışları, üretim masraflarını olumsuz etkilemektedir (Özçelik ve Özer, 2006). Türkiye’de mazot desteğine, 02.05.2003 tarihinde “Tarımsal Faaliyette Kullanılan Mazot İçin Çiftçilere Destekleme Ödemesi Yapılmasına İlişkin Karar”ın yayınlanmasıyla başlanmıştır. Tarımsal faaliyette kullanılan mazot desteği miktarı (tüm tarımsal ürünlerde kullanılan mazot miktarının aynı olduğu kabul edilerek) 2003 yılında ÇKS’ye kayıt yaptırılmış tarım arazisi için dekar başına 3.90 TL olarak açıklanmıştır. Mazot desteğinin ikincisi 2005 yılında yapılmış olup, bu yıldan itibaren verilecek destek miktarı (2003 yılından farklı olarak) kullanılan mazot miktarı dikkate alınarak ürün gruplarına göre hesaplanmıştır. Son olarak, 2011 yılında ise dekar 4.75 TL ödeme yapılması uygun görülmüştür (Seçer ve Emeksiz, 2012)

Gübre desteğine ise Çiftçilere Kimyevi Gübre Destekleme Ödemesi Yapılmasına Dair 2005/9321 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı’nın 07 Eylül 2005 tarih ve 25929 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle başlanmıştır. Söz konusu karara göre, üreticilere 2004 yılı Çiftçi Kayıt Sistemi bilgilerine göre ve ürün grupları üzerinden, kimyevi gübre destekleme ödemesi yapılmıştır. Gübre desteğine 2005/2006 sezonunda dekar 1.00 TL

verilerek başlanmış, daha sonra yıldan yıla bu miktar artırılarak 2011 yılında dekara 3.75 TL olarak ödeme yapılması kararlaştırılmıştır (Seçer ve Emeksiz, 2012).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı 2019 yılı için gübre desteğini 4 TL/dekar, mazot desteğini 10 TL/dekar olarak belirlemiştir (Anonim, 2019).

3.5 Diğer tarımsal amaçlı destekler

Tarımsal amaçlı desteklerden fidan desteği ve “Çevre Amaçlı Tarımsal Arazilerin Korunması (ÇATAK)2 desteği diğer tarımsal amaçlı destekler başlığı altında yer almaktadır. 2015 üretim sezonunda yağlık çeşitler ile bahçe tesisi kurulması halinde standart fidana dekara 50 TL, sertifikalı fidana dekara 150 TL olarak uygulamaya devam edilmektedir. ÇATAK desteği ise üç kategoriye ayrılmış olup I. kategori için dekara 30 TL., II. kategori için 60 TL ve III. Kategori için ise 135 TL olarak belirlenmiştir.

3.6 İhracata yönelik politikalar

İhracatı geliştirme amacı ile uygulanan teşvik aracı ihracatçıya ödenen vergi iadesidir. Zeytinyağı sektörüne yönelik olarak; ihraç edilen zeytinyağında daha yüksek katma değer sağlamak, ihracatta markalaşmayı teşvik etmek ve nihai tüketiciye yönelik ambalajlı ürün ihracatını arttırmak amacıyla, Dünya Ticaret Örgütü taahhütlerimiz çerçevesinde,2016/16sayılı Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu Kararı'nın ilgili maddelerinde belirtilen miktar barajı ve azami ödeme oranları uyarınca, tescilli Türk Markaları ve “Made in Turkey” ibaresi ile; 2-5 kg arasında ambalajlarda ihraç edilen zeytinyağları için 386 TL/ton, 1-2 kg arasında ambalajlarda ihraç edilen zeytinyağları için 725 TL/ton, 1 kg'a kadar olan ambalajlarda ihraç edilen zeytinyağları için ise 1.400 TL/ton tutarında ihracat iadesi yardımı yapılmaktadır. Söz konusu Karar kapsamında ihracatçı firmalara herhangi bir nakit ödeme yapılmamakta; firmalar adına doğan hak edişler yine firmaların kamuya olan borçlarına mahsup edilmektedir (Sektör raporu 2019).

4. Bulguların Değerlendirilmesi

Zeytin üreticileri ile yapılan değerlendirme ve derinlemesine mülakatın tamamına değinmek mümkün olamayacağı için genel bir değerlendirme yapılmıştır. Zeytin üretimi ile ilgili TÜİK tarafından yayınlanan verileri üreticilere yönelttiğimizde kendileri yaptıkları üretim açısından

değerlendirip çelişkiye düştüklerini ifade edebiliriz. Burada bazı bölgelerde üretim miktarının teşviklerden yararlanma ve faturalandırma açısından gerçekleşen üretimin üstünde bazı değerler ile karşılaştığı görülmüştür. Ayrıca zeytin üretimine olan desteklerin daha şeffaf dağıtılması en büyük talepler arasında yer almaktadır. Tarım ekonomisinin teknolojik yeniliklerle desteklenmesi ne kadar önemli olsa da bu teknolojilerin kullanılabilmesi için gerekli maddi desteğin önemi çok büyük olduğu görülmüştür. Ayrıca zeytin üretiminde doğru ağaç ve cinsin doğru bölgeye ekilmesi de verimlilik açısından önemli bir etken olduğu ifade edilebilir.

Tarım ekonomisi açısından önemli bir yeri olan zeytin ve zeytinyağı üretimi ülkemizde giderek verimliliği ve rekoltesinin düştüğü açıkça görülmektedir. Üreticilerin zeytinde geleneksel yöntem ve modern yöntemlerin bir birine çok zıt müdahaleler içerdiğini ifade etmişlerdir. Yani üretimde geleneksel yaklaşımda olagelen bir anlayış ile modern teknoloji ve bilgiler ışığında üretim yapmak isteyen üreticilerin bir bölgede bunları uyguluyor olmaları birçok çatışmayı beraberinde getirmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Zeytin ağacının insanlık tarihinden daha eski olduğu ve hatta ağaçların ilki olarak kabul edildiği bir gerçektir. Akademik literatürde arkeolojik kazılarla da desteklendiği bu gerçeğin ülkemiz açısından bakıldığında ise bu ağacın anayurdunun Güneydoğu olduğu vurgulanmıştır. Tarımdaki desteklerin miktarının çok fazla arttırması gerektiğini önemli bir gerçektir. Bu gerçeğin yanında ülkemizin tarım sektöründeki payı dikkate alındığında bu daha net anlaşılmaktadır. Ayrıca verilen desteklerin dağıtımındaki şeffaflık ve adil dağıtım da bir o kadar önem arz etmektedir. Zeytin üretim hacimleri ve gerçekleşen üretimin daha gerçekçi ortaya koyabilmek için yeni yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Zeytin ve Zeytinyağı üretimi yapan noktaların tespit edilip verimliliği araştırılması gerektiği de elde edilen bulgular arasındadır. Verimli olmayan zeytinliklerin verimli hale getirilmesi ülke ve bölgede üretim yapan çiftçiler için de daha yararlı olacağı bir gerçektir. Ülkemizde tarım politikaların çok daha uzun vadeli planlar çerçevesinde belirlenip uzun vadede uygulama esaslı olması gerektiği de çok açıktır. Tarım da bir ürünün veya özellikle bir ağacın yetiştirilmesine yönelik politikalar en az 50 yıllık olmalıdır. Ülkenin konumu itibari ile ne kadar olumsuz sonuçlar olsa da iklim şartları gereği tarımdaki çeşitliliği ve toprağın verimliliği su götürmez bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Akçaöz, H., Özkan, B. ve Kızılay, H., 2005, Tarımsal Üretimde Çiftçilerin Tutum ve Davranışları: Çiftçilik Amaçları Örneği. Anadolu. J. of AARI 15 (2). 104 - 125

Aktaş, E., 2011, Zeytin Üretimindeki Gelişmeler ve Çanakkale. Munich Personal RePEc Archive.

Anonim, 2016, <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Fark-Odemesi-Destekleri>. (Erişim Tarihi:10 Mart 2016)

Anonim, 2019, <http://www.bergama.bel.tr/tr/bergama>. (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019)

Anonim, 2017, <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr>. (Erişim tarihi: 13 Nisan 2020)

Anonim, 2017, <http://www.tarim.gov.tr/TRGM/Link/26/Genc-Ciftci-Projesi>. (Erişim Tarihi: 13 Haziran 2020)

Anonim, 2018, Akhisar ve Aydın Ticaret Borsaları, Marmara Birlik ve T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Zeytincilik Araştırma Enstitüsü. Zeytin ve Zeytinyağı Değişik Yıllar Rekolte Kayıtları

Anonim, 2019, <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Fark-Odemesi-Destekleri> (Erişim Tarihi:10 Mart 2019)

Aras, A., 1988, Tarım Muhasebesi Ders Kitabı. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları. No: 486

Aslan, M. ve Boz. İ., 2005, Doğrudan Gelir Desteğinin Tarımsal Amaçlı Kullanımını Etkileyen Faktörler. Tarım Ekonomisi Dergisi. 11(2): 61-70

Bayram, B., Yolcu, H. ve Aksakal, V., 2007, Türkiye’de Organik Tarım ve Sorunlar. Atatürk Üniversitesi. Ziraat Fakültesi Dergisi. 38 (2), 203-206. ISSN : 1300-9036

Doğan, C., 2013, Dünya Bankası Kredileriyle Destekli Tarım Projelerinin Türk Tarımına Etkileri. Yüksek Lisans Tezi

Dönmez, S. ve Olgun. A., 2003, Avrupa Birliği’nde Zeytinyağı Piyasa Düzenine Yönelik Reform Çalışmaları ve Reformu Gerektiren Nedenler. Türkiye I. Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Sempozyumu Bildirileri 02/03 Ekim.

Erdal, G. ve Erdal, H., 2008, Türkiye’de Tarımsal Desteklemeler Kapsamında Prim Sistemi Uygulamalarının Etkileri. GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi. 25 (1). 41-51.

European Commission, 2004, Political agreement on new direction for common agricultural policy, s. 1-3. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-613_en.htm. (Erişim Tarihi:15 Eylül 2019)

European Commission, 2013, Political agreement on new direction for common agricultural policy, s. 1-3. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-613_en.htm. (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2019)

European Commission, 2014, http://ec.europa.eu/agriculture/cap-overview/2014_en.pdf.
Greene,

Günden, C. ve Miran, B., 2008, Çiftçilerin Temel İşletmecilik Kararlarının Öncelik ve Destek Alma Açısından Analizi. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi. 5 (2).

Güneş, T., 1996, Tarımsal Pazarlama. A.Ü.Z.F. Yayın No:1467. Ankara

Hasdemir, M., Miran, B., Hasdemir, M. ve Polat, K., 2016, Baklagil (Nohut. Kuru Fasulye. Kırmızı Mercimek) Üretiminde Fark Ödemesi Desteklerinin Etkisi TEPGE Yayın No: 265 ISBN: 978-605-9175-38-

Kantarıcı, A.S., 2003, Sofralık Zeytin ve Zeytinyağı Sektörünün Geliştirilmesi İçin Alınacak Önlemler. Türkiye I. Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Sempozyumu Bildirileri. S: 234-238. İzmir.

Kızılaslan, H. ve Olgun, A., 2012, Türkiye’de Organik Tarım ve Organik Tarıma Verilen Desteklemeler. GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi, 29 (1), 1-12

Olgun, A., 1988, Uygulanmakta Olan Destekleme Politikasının Türkiye’de ve Özellikle Ege Bölgesinde Zeytin ve Zeytinyağı Ekonomisindeki Çeşitli Etkileri Üzerine Bir Araştırma. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı. Doktora Tezi. İzmir.

Özden, F., 2006, Türkiye’nin Zeytinyağı Dış Ticareti, Uygulanan Politikalar, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

Özer, O.O., Özçelik. A. ve Kayalak. S., 2014, Geçmiş Fiyatlar İle Fark Ödeme Sisteminin Pamuk Üretimine Etkisi. 11. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Samsun, Cilt:2. 830-836s.

Özışık S., Öztürk, F. ve Yalçın, M., 2011, Türkiye’de Zeytincilik Sektöründe Uygulanan Desteklemeler. Korumaya Yönelik Politikalar Ve Sektöre Yansımaları. 2. Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Sempozyumu. 07-08 Aralık. Bildiriler Kitabı. Yaşar Üniversitesi Yayınları. ISBN 978-975-6339-34-3. Syf:53-81.

Öztürk, F. ve Yalçın, M., 2011, Zeytin ve Zeytin Fidanı Yetiştiren İşletmelerde Yeniliklerin ve AR-GE Çalışmalarının Benimsenme Düzeyleri ve Etki Değerlendirmeleri. TAGEM Proje Sonuç Raporu.

Saraçoğlu, T., 2006, Effective Parameters on The Mechanic Olive Harvest. Tarımsal Mekanizasyon 23. Ulusal Kongresi. Çanakkale.

Şahin, A. ve Berk, A., 2008, Avrupa Birliği'nde Tek Çiftlik Ödeme Yöntemi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. Kamu-ĞG; C:10. 2s.

Şahinöz, A., Çağatay, S. ve Teoman, Ö., 2007, Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politika Aracı Olarak Fark Ödeme Sisteminin Uygulanabilirliğinin Tartışılması ve Sistemin İktisadi Analizi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü. Yayın no: 155. ISBN 978-975-407-226-6

T.C. Ekonomi Bakanlığı. 2019, Sektör Raporları. Zeytinyağı.
<https://ticaret.gov.tr/data/5b8700a513b8761450e18d81/Zeytinyagi.pdf>. Erişim tarihi 25.05.2019

T.C. Resmi Gazete, 2016, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051115-10.htm>.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB), 2014, İzmir Tarım ve Orman İl Müdürlüğü İstatistikleri

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB), 2016, Bitkisel Üretim, 2016.

<http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>.

Tan, M. ve Çelikel, T.N., 2003, Avrupa Birliği'nin Zeytinyağı Politikası, Türkiye'deki Uyum Çalışmaları ve Tariş'in Rolü. Türkiye I. Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Sempozyumu Bildirileri Kitabı. 160-180s.

Tektaş, M., 2006, Tarımsal Desteklerin Gelir Etkileri: Sosyal Hesaplar Matrisi Uygulaması. Uzmanlık Tezi. Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Müdürlüğü Hazine Müsteşarlığı. ANKARA.

Terin, M.Ç. ve Ateş, H., 2010, Çiftçilerin Örgütlenme Düzeyi ve Örgütlerden Beklentileri Üzerine Bir Araştırma: Van İli Örneği. Ege Üniversitesi. Ziraat Fakültesi Dergisi. 47 (3): 265-274 ISSN 1018 – 8851

Tok, N., Cankurt, M., Seçer, A. ve Davran, M.K., 2014, Aydın İlinde Çiftçilerin Çilek Üretim Kararında Etkili Faktörler Üzerine Bir Araştırma. 11. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi. Samsun. Cilt:2 576-583s.

Topçu, Y., 2008, Çiftçilerin Tarımsal Destekleme Politikalarından Faydalanma İstekliliğinde Etkili Faktörlerin Analizi: Erzurum İli Örneği. Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi. 21(2). 205–212.

TUİK, (Türkiye İstatistik Kurumu), 2018. Bitkisel Üretim İstatistikleri <http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 01 Mart 2019)

Uğurlu, E., 2010, Kesikli Seçim Modelleri. Doi:10.11.40/rg.2.1.3262.25.61. Ders notları. Kitapçık

Whittigton, D., Adamowicz, W. and Lloyd-Smith, P., 2017, Asking Willingness-to-Accept Questions in Stated Preference Surveys: A Review and Research Agenda. Annual Review of Resource Economics., 9: 317-336.

Yavuz, G. G., Miran, B., Güneş, B.B., Yüksel N.Y. ve Demir, A., 2016, Buğday, Dane Mısır Ve Çeltik Üretiminde Fark Ödemesi Desteklerinin Etkisi. TEPGE Yayın No: 266 ISBN: 978-605-9175-39-5

Yılmaz, Ö.T., 2013, Türkiye’de ve AB’nde zeytinyağı politikaları ve Türkiye’nin Avrupa Birliği Zeytinyağı Politikasına Uyumu. Tarım Ekonomisi Dergisi. 19(1): 35-44.

ÇALIŞANLARIN PERFORMANSINI ARTIRMAK İÇİN YETENEK YÖNETİMİ VE İŞ MOTİVASYONUNUN ÖNEMİ

AYŞE GÜNEŞ¹

ORCID NO: 0000-0002-0088-8199

ÖZET

Amaç olarak, yetenek yönetimi ve iş motivasyonunun çalışan performansını nasıl etkilediği, yetenek yönetiminin önemi, iş motivasyonunun açıklanması ve yetenek yönetimi ve iş motivasyonunun çalışan performansı üzerindeki etkisini bulmak. Yetenek yönetimi hızla değişen dünyadaki önemi giderek artmaktadır. Bu değişime uygun hangi yetenekler kazanılması gerektiği de büyük bir önem arz etmektedir. Yetenek sadece doğuştan gelen bir yeti değil, aynı zamanda eğitim ve deneyimlerle kazanılabilen çok önemli bir olgudur. Buradan hareketle iş motivasyonu oluşturmada yetenek ve becerilerin önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca uluslararası çalışmalar referans alınarak yeteneklerin geliştirilmesinde izlenecek yollar araştırılmıştır. Yeteneklerin kazanılmasında iş motivasyonu üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Bu iş motivasyonu ile iş performansı ve iş yeri ile daha verimli bir ilişki kurulmasını nasıl sağladığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yetenek Yönetimi, İş Motivasyonu, Çalışan Performansı

THE IMPORTANCE OF TALENT MANAGEMENT AND WORK MOTIVATION TO INCREASE EMPLOYEES 'PERFORMANCE

ABSTRACT

As a purpose, to find out how talent management and job motivation affect employee performance, the importance of talent management, explanation of job motivation and the effect of talent management and job motivation on employee performance. Talent management is increasingly important in a rapidly changing world. It is of great importance which skills should be acquired in accordance with this change. Talent is not only an innate ability, but also a very important phenomenon that can be acquired through training and experience. Based on this, the importance of skills and skills in creating work motivation is emphasized. In addition, the ways to be followed in the development of skills have been researched with reference to international studies. The effect on job motivation in the acquisition of skills is emphasized. It is focused on how this work motivation provides a more efficient relationship with work performance and workplace.

Keywords: Talent Management, Job Motivation, Employee Performance

¹ Öğr. Görv., Dumlupınar Üniversitesi, Gediz Meslek Yüksek Okulu, İşletme Bölümü

1. Yetenek Yönetimi Kavramı

1980'li yılların başından itibaren gelişen insan kaynakları yönetimine stratejik yaklaşım, insan kaynakları bölümünü, sınırlı bir alanda uzmanlık ve destek hizmeti sunan bir birim olmaktan çıkararak organizasyonla bütünleşmiş, onun vizyonunu, misyonunu ve amaçlarını tüm birimlere ve bireylere taşıyan ve paylaşılmasını sağlayan güçlü bir konuma dönüştürmüştür (Barutçugil, 2004: 57). Kas gücüne dayalı insan kaynaklarının günümüz işletmelerinin en stratejik ortağı haline gelmelerinde, konunun daha iyi anlaşılması açısından bu dönemde yaşanan bazı gelişmelere bakmakta fayda görülmektedir.

Yaşanan bu gelişim ve değişimlere bağlı olarak 1980'li yıllardan itibaren yetenekli insan kaynağı kıtlığı ortaya çıkmaya başladı. 1997 yılında Chambers vd. konuyla ilgili yapmış oldukları araştırma sonuçlarını McKinsey Quarterly'de yayımlandı. Chambers vd. yetenek kıtlığından dolayı araştırmalarında "The War For Talent" ifadesini kullanmışlardır (Chambers vd. 1998). Bu tarihten sonra yetenekli insan kavramı daha fazla önemsenmeye başlandı ve gerek işletmeler için gerekse akademik camia için bir dönüm noktası teşkil etmektedir.

Yapılan bu değerlendirmeler ışığında, işletmelerin rekabet avantajı elde etmek ve varlıklarını sürdürebilmeleri için yetenekli çalışanı; bulmaları, ellerinde tutmaları ve işletme hedefleri doğrultusunda kullanabilmeleri için yeteneği yönetecek yeni bir yönetim felsefesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada "yetenek yönetimi" kavramı karşımıza çıkmaktadır. Literatür incelendiğinde yetenek yönetimiyle ilgili birçok tanımın yapıldığı görülmektedir. Aşağıda yapılan bazı tanımlara yer verilecektir;

Yetenek yönetimi, bir işletmenin tüm kademelerinde yer alan yöneticiler arasında işbirliği ve iletişimi gerektiren; işgücü planlaması, personel alımı, eğitilmesi, geliştirilmesi, yeteneklerin gözden geçirilmesi, yedekleme planlaması, performans değerlendirme, yeteneklerin elde tutulması gibi çeşitli aşamaları içeren ve günümüzde birçok işletmenin zorunlu olarak karşı karşıya kaldığı yeni bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır (McCauley ve Wakefield, 2006: 4).

2. Yetenek Yönetiminin İşletmeler Açısından Önemi

İşletmeler yetenek yönetimi uygulamaları ile rekabet ortamında fark yaratan unsurun kopyalanamaz nitelikteki insan nitelikleri olduğunu keşfetmiştir. Bilgi ekonomisine geçiş ve insan sermayesinin farkına varılması nitelikli çalışanların işletmeler için önemini her geçen gün artırmaktadır.

İş dünyasında yaşanan rekabet ve hızlı değişim, şirketi kuran patronun ya da birkaç fedakâr yöneticinin bilgi, birikim ve çabalarının, o kurumun varlığının devamı için yetersiz

kalmasına yol açmaktadır. Bu noktada karşımıza çare olarak nitelikli insan gücü çıkmaktadır. Özellikle kilit yönetsel ve teknik kadrolarda ehil ve aidiyet duygusu yüksek çalışanların bulundurulması söz konusu bu tehdidin en önemli çaresi olacaktır. Donanımlı ve kurumuna bağlı çalışanlara sahip olmak için ise kuruma özgü Yetenek Yönetimi uygulamalarının benimsenmiş olması gerekir. (Çırpan ve Şen, 2009: 111).

Yapılmış olan bazı çalışmalara bakıldığında yetenek yönetimi uygulamalarının ne derece önemli olduğu daha açık görülecektir. Bugün birçok şirketin borsa değeri, defter değerinin çok çok üstündedir. Bu farkı yaratan bilançolarda görünmeyen varlık olan entelektüel sermayedir (Edvinsson & Malone, 1997: 32). 1982 yılında, ortalama şirket değerinin, %62'sini Maddi Varlıklar, %38'ini Maddi Olmayan Varlıklar oluştururken, 2003 yılında, ortalama şirket değerinin, %20'sini Maddi Varlıklar, %80'ini Maddi Olmayan Varlıklar oluşturuyor. Bu eğilimin artarak devam edeceği öngörülüyor (Çırpan ve Şen, 2009: 112). Araştırma sonucuna bakıldığında insan sermayesinin duran varlıklardan dört kat daha değerli olduğu görülmektedir.

3.Yetenek Yönetimi Süreci

Etkin bir yetenek yönetimi sistemi için ilk adım yetenek bakış açısının benimsenmesidir. Yetenek bakış açısının benimsenmesi, şirket amaçlarını gerçekleştirmede ve rekabet avantajı yaratmada yetenekli çalışanların kritik bir unsur ve gereklilik olduğuna duyulan güçlü inanç ve bunu şirketin en önemli önceliklerinden biri olarak görmeyi ifade eder (Ceylan, 2007: 50). Bu süreçte tepe yönetimden birinci yöneticilere kadar herkes yeteneğin şirketin başarısına katkıda bulunduğu fikrini bizzat yaşmalıdır.

Bu süreçte herkesin sorumluluklarının bilincinde olması çalışmanın başarısını etkileyecektir. Bu bağlamda işletme içerisindeki yetenek yönetimi yaklaşımının benimsenmesi ve hayata geçirilmesi için; üst yönetim, orta kademe yöneticiler ve insan kaynakları departmanlarına önemli rol ve sorumluluklar düşmektedir.

3.1. Hedef ve Stratejinin Belirlenmesi

Hedefler, stratejileri belirlemek için gerekli olup, Yetenek Yönetimi uygulamalarının ana kaynağıdır. Şirket olarak nerede olmak istiyoruz ve bunun için izleyeceğimiz yol nedir sorularının cevaplarından yoksun olarak kurgulanan bir sistem, geride boşa harcanmış çabaların dışında hiç bir şey bırakmayacaktır. Bu sebeple Yetenek Yönetimi uygulamaları kurgulanırken öncelikle hedef ve stratejiler gözden geçirilmeli ve netleştirilmelidir.

3.2. Kritik Pozisyonların Tespit Edilmesi

Yetenek yönetimi sisteminin en hayati noktalarından biri kritik iş ve yönetim süreçlerine odaklanarak gereksinim duyulacak kilit işgücü pozisyonlarının belirlenmesidir.

İşletmedeki kritik pozisyonlar işletmenin stratejik hedeflerine ulaşmasını etkileyebilecek olan pozisyonlardır. Kritik yetenekler ise işletme stratejisine göre belirlenen kritik pozisyonları dolduran yetenekli çalışanlardır (Çırpan ve Şen, 2009: 113). Kritik çalışanlar literatürde kilit işgücü olarak da anılmaktadır. Kilit pozisyonların saptanması çalışanların sınıflandırılmasını beraberinde getirmektedir. Bu sınıflandırmalarda işletmeler kendileri için çok gerekli ve işgücü piyasasında zor bulunan, işten ayrılması durumunda işletmeye zarar verebilecek, işe alması ve eğitilmesi zor ve uzun olan, müşteriler ile direkt ilişki içinde olan ve işletme içindeki bilgi akışını yöneten kişilere odaklanmaktadır (Atlı, 2010: 84).

Kritik pozisyonların saptanmasında genellikle üç yol izlenmektedir (Huselid vd., 2008: 31-38).

Birinci yol organizasyon şeması ya da görev sorumluluk derecesi temelli yaklaşımdır. Buna göre; organizasyon şeması ya da bakarak ya da bir görevin gerektirdiği beceri, çaba ve sorumluluk derecesine odaklanılarak kilit pozisyonların belirlenmesidir. Bu bakış açısı ile en önemli konular, en fazla sorumluluk alan ve en zorlu ortamlarda çalışan, en yüksek beceriye sahip ve en çalışkan çalışanlar tarafından doldurulur.

İkinci yol ücret temelli bakıştır. İktisatçıların bakış açısı ile ve birinci tercihin tersi, çalışanların işgücü piyasasındaki beceri ve yeteneklerinin görece az bulunurluğunu ve şirket için yarattıkları değeri, genellikle aldıkları ücretin yansıttığının düşünüldüğü bakış açısıdır. Burada en önemli görevler en yüksek ücret ödenen kişiler tarafından yapılan işlerdir düşüncesi hakimdir.

Üçüncü yol ise stratejik temelli yaklaşımdır. Oysaki en önemli olan görevleri belirlemek için, organizasyon şemalarından veya ücretlendirme sistemlerinden başlayıp geriye doğru değil, stratejiden başlayıp ileriye doğru gitmek gereklidir. Bunun için de bir konumun stratejik önemini belirleyebilmek şirket stratejisinin net olarak belirlenmesi ve stratejinin gözden kaçırılmaması ile ilgilidir. Dolayısıyla yetenek yönetiminde kilit pozisyonları organizasyon şeması ya da ücret skalasına göre değil şirket stratejisine göre belirlenmelidir.

3.3. Yetenek Profilinin Çıkarılması ve Yetenekli Çalışanın Sınıflandırılması

Yetenek yönetimi sistemi oluşturulurken en önemli adımlardan bir diğeri ise yetenekli çalışanların tespitidir. İşletmelerin temel başarı ve karlılık faktörünün yetenekli insanlar olduğu düşünülürse bu kişilerin tespitinin önemi de anlaşılacaktır (Warech, 2002: 71).

Her kuruluş, farklı kimliklere bürünmüş entelektüel varlıklar barındırmakta, ancak bu varlıklar çoğu zaman örtülü halde bulunmakta, potansiyelleri gizli kalmaktadır. Bu örtülü entelektüel sermaye, kuruluşun geleceğini belirleyecek saklı hazinedir. Doğru taşların altına bakılıp keşfedilmeli, güçlü, değer kazandıran biçimlerde ele alınmalı ve yararlanılmalıdır

(İşevi ve Çelme, 2019: 8). Rekabet avantajı yaratmak ve bu avantajın sürdürülebilirliği için işletme sahip olduğu değerlerin farkında olmalı ve bu değerleri doğru bir şekilde konumlandırmalıdır.

Yetenek yönetimi modelinin bu aşamasında bir önceki aşamada tanımlanmış kilit pozisyonların gereklerini yerine getirecek çalışanların sahip olmaları gereken özellikler tanımlanır. Bu aşamada yetenek yönetimin yapı taşlarından olan yetkinliklerin de belirlenmesi gerekir. Burada yetkinlik ile ifade edilen bilgi, yetenek, beceri ve motivasyonu gösteren davranış biçimleridir (Warech, 2002: 72). Günümüzde işletmeler, insan kaynakları süreçlerini iş bazlı sistemler yerine kişi bazlı (bilgi, beceri, kişilik özellikleri yani yetkinlikler) sistemleri benimseyerek düzenlemektedirler. Artık çalışanların yetkinlikleri, işletmenin stratejilerini gerçeğe dönüştürme kapasitesini yansıtır hale gelmiştir (Biçer ve Düztepe, 2003: 13-20).

3.4. Yetenekli Çalışanları Cezbetmek (Attraction)

İhtiyaç duyulan alanlarda yetenekli işgören adaylarının işletmeye çekilebilmesi ve katılımının sağlanması için, işletmeyi rakiplerine nazaran farklı ve cazip kılacak, benzersiz ve sıradışı uygulamalara yer verilir. Bu uygulamalar içinde, uygun çalışma ortamı, ücret ve ödüllendirme sistemleri, kariyer fırsatları, sosyal haklar, yarar paketleri ve benzerleri yer alır (Alayoğlu, 2010: 81).

Çalışan değeri yaratma, bir işletmenin hedeflenen yetenekli çalışanları çekmek, elde tutmak ve hedef çalışanla olan ilişkilerini derinleştirmek için kendisini rakiplerinden farklı hale nasıl getirdiğini tanımlamaktadır. Bunu yaparken kurumsal itibar, yüksek performanslı kurum kültürü ve iç marka yaratmadan yararlanılmaktadır. Yani yetenek olarak görülen çalışanların zihninde işletme ile ilgili olumlu imaj bırakmak ana amaçtır. Yetenekli çalışanların zihninde bu imaj oluşturularak onların işletmeyi tercih etmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır.

Bir işletmenin markası nasıl ki tedarikçileri, hissedarları, müşterileri ve çalışanları üzerinde belirli mesajlar iletmekteyse, aynı şekilde markanın izleyenleri de markanın algısı üzerinde bir etkiye sahiptir. Zira iş seçme olanağına sahip yetenekli insanlar günümüzde bir sürü ürün arasında gidip gelen tüketiciler gibi işverenlerin izleyenleridir (Pogorzelski vd., 2010: 21).

Pepe'ye göre (2007) yetenekli çalışanların işletmeye çekilmesi ve onlardan etkin bir şekilde yararlanılmasını sağlayan yetenek yönetimi anlayışını benimsemiş insan kaynakları bölümlerinde başarı artacaktır. Buna bağlı olarak diğer yetenekli çalışanların gözünde itibarı ve çalışan değeri de artmış olacaktır ve yine bunların etkisiyle yetenekli çalışanların işletmeye çekilmesi de kolaylaşmış olacaktır.

3.5. Seçme ve Yerleştirme Sürecinde Yetenek Yönetimi

Günümüzde işletmeye yön veren, işletmenin başarı ya da başarısızlığında payı olan insanın seçilmesi ve işe alınması şüphesiz en dikkat edilmesi gereken konulardan biridir. Uygun iş analizi ile işletmeye en uygun, nitelikli ve işletmeye en çok fayda sağlayacak olan personelin alınması insan kaynaklarının en önemli konuları arasında değerlendirilmektedir. İnsan kaynaklarının yapacağı en önemli iş, işletmede varolan açıklığa uygun ve doğru personeli bulup yerleştirmektir. İşe gören seçimi ve işe alma fonksiyonu önemlidir. Çünkü bu alanda yapılan bir yanlışın düzelmesi kolay olmayacak ve beraberinde maddi ve manevi kayıplara sebep olacaktır. Yanlış personel seçimi işletmeyi nasıl olumsuz etkileyecek yapıya sahip ise doğru personelin seçilmesi de işletmeyi pozitif yönde etkileyecek ve verimliliğinin arttıracaktır (Sabuncuoğlu, 2000: 72). Bu yüzden insan kaynakları yöneticilerinin doğru insanların doğru pozisyonda yer almasına özen göstermeleri gerekmektedir.

Çalışan temin ve seçim süreci yetenek yönetimi açısından da ele alındığında üç temel aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar; yetenekli çalışan ihtiyacının belirlenmesi, insan kaynakları planlaması ve ihtiyacı karşılayabilecek nitelikli adayların araştırılıp bulunduktan sonra adaylar arasından çeşitli yöntemlerle uygun çalışanların seçilmesi ve işe yerleştirilmesi şeklinde sıralanır (Uyargil vd., 2009: 86).

3.6. Yetenekli Çalışanların Eğitimi ve Gelişimi (Training and Development)

Bu aşamada potansiyel olarak belirlenen çalışan için eğitim ve gelişim planları hazırlanır ve uygulanır. Yenilik ve yetenek odaklı işletmelerde çalışanlara kendilerini geliştirebilecekleri iş imkanları sunulmakta, çalışanların eğitimi, bireysel ve profesyonel gelişimleri için bir dizi faaliyetler yürütülmektedir. Potansiyel olarak belirlenen yetenekli adayın geliştirilmesi gereken her bir yönü için ihtiyaç duyduğu gelişim faaliyeti farklı olabilir. Bu nedenle eğitim ve gelişim planlarında esneklik olmazsa olmaz bir özelliktir. Bu süreçte gözlemlenen en önemli hata, gündelik iş ve uğraşların yeteneğin geliştirilmesi sürecinin önüne geçerek gelişimin ertelenmesi yani kişinin yetiştirilmesinin unutulmasıdır (Çırpan ve Şen, 2009: 114). Yetenek yönetiminin eğitim ve gelişim uygulamaları sürecinde yetenekli çalışanların eğitim ve gelişimine en önemli desteği insan kaynakları yönetim sistemlerinden eğitim ve geliştirme süreçleri sağlayacaktır.

Çırpan ve Şen (2009), Yeteneklerin geliştirilmesi için hangi programların yürütüleceği ve destekleyici kurum kültürünün nasıl oluşturulacağı bu aşamada ele alınır. Yetenekli işgörenlerin işletmeden ayrılmalarının temel sebebi, genellikle başka yerlerde daha iyi imkân ve fırsatlar bulmalarıdır. Dolayısıyla bu aşamada; potansiyel olarak belirlenen ve işletmeye kazandırılan işgörenler için gelişim faaliyetleri planlanır. Bu plan kapsamında, eğitim, koçluk,

mentorluk, rotasyon gibi tüm öğrenme ve geliştirme uygulamaları yetenekli işgörenlerin geleceğe hazırlık planı dâhilinde dikkate alınır. Ancak, yeteneklerin geliştirilmesi gereken her bir yönü için ihtiyaç duyulacak faaliyetlerin farklı olabileceği kabul edilmelidir. Ayrıca, yeteneklerin geliştirilmesi yönünde yapılacak yatırımlar işletmeler açısından oldukça maliyetli olabilir. Bu nedenle, yapılan yatırımın işletmeye geri dönüşünün sağlanması ve mümkün olduğunca uzun süre korunması hedeflenmelidir. Bunu sağlamanın yolu ise, işgören ve işveren çıkarları arasındaki dengenin doğru bir şekilde kurulmasıdır. Bu aşamada, yeteneklerin doğru yerde doğru şekilde değerlendirilmesi de üzerinde önemle durulması gereken bir diğer husustur (Çırpan ve Şen, 2009: 114).

3.7. Yetenekli Çalışanları Elde Tutma (Retantion)

Bu aşamada dikkate alınması ve üzerinde önemle durulması gereken husus, yetenekli işgörelere işletme için önemli olduklarının hissettirilmesi, gösterdikleri performans ve katkılarının farkında olduğunun gösterilmesi, uygun bir çalışma ortamının sağlanması, niteliklerine bağlı olarak doğru pozisyonlarda görevlendirilmesi, motive edici ücret ve ödül planları ile işletmeye aidiyetlerinin güçlendirilmesi gibi uygulamalara yer verilmesidir (Alayoğlu, 2010: 83).

Yetenekli çalışanları elde tutma işletmenin hedeflerine ulaşmak için amaç ve stratejilerini gerçekleştirecek çalışanlarını kaybetmemek adına gösterdiği çabaların tümü olarak tanımlanır (Frank vd., 2004:13). Yani çalışanı elde tutma örgütlerin hedeflerine ulaşmak istedikleri çalışanlarını kurumda kalmasını sağlama çabalarıdır.

Uzun ömürlü şirketler incelendiğinde çalışanları arasında ve işletmeye karşı bir bağlılık ve güçlü bir kimlik anlayışının olduğu görülmüştür. Örneğin dünyanın önde gelen danışmanlık şirketlerinden Ernst&Young, yetenekli çalışanlarını elde tutmak için direkt genel müdüre bağlı çalışan bir personel yapısı kurmuştur. Yine farklı şirketlerde son zamanlarda iş dünyasında gittikçe önemi artan çalışan bağlılığını sağlamaya yönelik kurum kültürünün oluşturma, farklılıkların yönetimi, kurum içi iletişim faaliyetleri, sosyal etkinlikler, ödüllendirme ve takdir, çalışanların kararlara aktif katılımının sağlanması, çalışanı güçlendirme iş-yaşam dengesi programları, işyerinin daha keyifli bir yer olması gibi uygulamalar ön plana çıkmaktadır. İş dünyası ile ilgili kitap ve dergi makalelerinde “Çalışanınızı nasıl mutlu ve üretken tutabilirsiniz?” sorusunun yanıtını arayan yeni yayınlar hızla artmaktadır (Atlı, 2010: 153-154).

Çalışanı elde tutma, çalışan sirkülasyonunun tam tersidir. Buradaki sirkülasyon hem çalışanın kendi isteğiyle işten çıkmasını hem de işverenin işten çıkarma uygulamalarını kapsamaktadır. Çalışanların kendi istekleriyle işten ayrılmasını ifade eden çalışanın gönüllü

çalışan sirkülasyonu (Voluntary Turnover), özellikle kilit yeteneklerin ayrılması sorununu da beraberinde getirerek işletmeleri tehdit etmektedir. Zira bu işgücü devri istenmeyen bir durumdur ve işletmeler için maliyet yaratan konulardan biridir (Lisa Hedberg ve Maria Helenius, s.6.). Planlı isten çıkarmalara dayalı işgücü devri ise, özellikle performansı düşük, işletme politikalarına uyum göstermeyen, çalışanların çıkarılması açısından istenen bir durumdur.

Capelli'ye göre yeteneklerin elde tutulmasında işletmeler yeni bir gerçeği kabul ederek işe başlamalıdır. Günümüzde yetenekli çalışanların işletmelerinde kalıp kalmama kararlarını işletmelerin yetenekleri elde tutmak konusunda yaptıklarından çok pazar koşulları etkilemektedir. Bu nedenle de yetenekli çalışanların elde tutulması konusunda işletmeler özellikle pazar odaklı bir yaklaşım izlenmelidirler. Konuya öncelikle pazar odaklı yaklaşmanın sebebi ise günümüzün işgücü ve pazar koşullarına karşı koymanın çok zor olmasından kaynaklanmaktadır. İşgücü pazarının sunduğu cazip tekliflerden ve agresif politikalar izleyerek kritik yetenekleri işletmelerine katmaya çalışan yöneticilerden yetenekli çalışanları uzak tutmaya çalışmak imkansızlaşmaktadır. Ömür boyu istihdamın günümüzde geçerli olmaması yeteneklerin sürekli aynı havuz içinde kalamayacağını kanıttır. Zaten pazar odaklı yetenekleri elde tutma yaklaşımının benimsenmesi öncelikle yetenekleri bir havuz içinde sabit kalacaklarmış gibi düşünmek yerine, yetenekleri akan bir nehir gibi görüp, elde tutma politikalarını hangi yeteneklerin ne kadar süreli işletme içinde tutulmasının işletmenin hedefleri ile uyumlu olacağını hesaba katarak belirlemek faydalı olacaktır. Önemli olan yetenek nehrinin akış istikametini ve hızını işletme hedef ve stratejileri ile uyumlu olarak belirleyebilmektir. Bu durumda insan kaynaklarının yeni hedefi çalışan devir oranını en düşük seviyede tutmaktan ziyade, hangi yeteneğin ne zaman işten ayrılacağı üzerinde etkili olabilmeye odaklanmalıdır (Capelli, 2000: 103-111).

Çalışan sirkülasyonuna ilişkin farklı bakışlar olmakla birlikte genel itibarıyla işletme için değerli olan kilit yetenekteki çalışanların elde tutulmasının önemi konusunda ortak bir kabul bulunmaktadır. Bu amaçla da işletmeler sahip oldukları kilit yetenekleri ellerinde tutmak için farklılaştırılmış gelişim çözümleri ücret paketleri ve ödüller, kariyer hareketleri, iş yaşam dengesi programları hazırlamaktadır (Atlı, 2010: 154).

4. İlgili Araştırmalar

Yetenek ve yetenek yönetimi kavramları McKinsey araştırmaları (1997) ile gündeme gelmiştir. Amerika merkezli bir yönetim danışmanlık şirketi olan McKinsey 56 büyük Amerikan şirketinde yaklaşık 6900 yönetici üzerinde yetenek konusunda araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda şirketler son beş yılda büyüme konusunda sorun yaşamamalarına

rağmen yetkin işgücü konusunda sorun yaşadıkları ortaya konmuştur. Yöneticilerin en önemli sorunlardan biri olarak yetenekli kişilerin işletmeye çekilmesi (%89 oranında) konusunda ve yetenekli çalışanların elde tutulması (%90 oranında) konusunda yaşandığını tespit edilmiştir. 2000 yılında güncellenen çalışmada yeteneklerin işletmeye çekilmesinin 1997 yılından daha zor olduğu ortaya konmuştur (Axelrod, Handfield-Jones ve Welsh, 2001).

Çelik (2011) tez çalışmasında yetenek yönetimi yaklaşımı şablonu ortaya koyularak ana hatlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Çalışmasının sonucunda; Yetenek yönetimi yaklaşımının başarılı bir şekilde uygulanması için örgütün en üst kademesinden en alt kademesine kadar tüm çalışanlar tarafından özverili bir şekilde desteklenerek sahiplenilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Yetenekli çalışanlara uygun ortamlar sunularak performansından tam kapasite yararlanabilmek ve aralarından en yetenekli olanlarını da geleceğin stratejik lideri olarak yetiştirmek felsefesi üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak en iyi yetenek yönetimi yaklaşımı örgütün kendisine has, kopyalanamaz ve taklit edilmez olanı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Carole Tansley (2011), *Industrial And Commercial Training / VOL. 43 NO. 5 2011*, pp. 266-274, **Yetenek yönetiminde "yetenek" terimi ile ne kastediyoruz?** Bu çalışmada yazar yetenek kavramı üzerinde analizi sunmadan önce yetenek yönetiminde yeteneğin çalışma tanımları hakkındaki terminolojik belirsizliği ile ilgili endişesini vurgulamıştır. Bunun yetenek yönetimi programları tasarlamaya ve uygulamaya çalışan kuruluşlarda ciddi etkileri olduğu savunulmuştur. Yazar yapılan yetenek yönetimi modellerini ve uygulamalarda eksiklikleri detaylı olarak inceleyerek bir analiz ortaya koymuştur. Örneğin, örgütsel yetenek yönetimi programları düşük vasıflı rollere sahip olanları göz önünde bulundurmama eğilimindedir ve yaşlı işçiler gibi bazı demografik ayrımlar yapılmasından bahsediyor. Bir şirkette önemli bir yetenek olarak ifade edilenin ne olduğu çok önem arz ettiğini ve göz ardı edildiğinde korkunç şekilde yeteneklerin gelişmesinde engeller oluşturduğu savunulmuştur. Her kademe yer alan çalışanların alanında ustalaşması için gerekli zaman verilmeli ve takdir edilmesi gerektiği öngörülmüştür. Alanında ustalık kazanmış olanların gelişmesi yaklaşık on yıl sürdüğü tahmin edilmektedir. Yazar insan kaynakları yönetimi içerisinde yetenek yönetiminin doğru yere konumlandırılmasının yetenek kavramının doğru ifade edilmesi ve doğru anlaşılmasıyla mümkün olacağı görüşündedir.

Pınar Güngör (2011), *Procedia Social and Behavioral Sciences 24 (2011) 1510–1520*.
Çalışma Performansına Göre Motivasyon Aracı Ve Ödül Yönetim Sistemi Arasındaki İlişki: Global bankalar üzerine Kantitatif bir Çalışma; Bu çalışmanın temel amacı, ödül yönetim sistemi uygulamaları arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Ayrıca İstanbul'daki global

bankalarındaki çalışanların performansları ve çalışanların motivasyondaki rolü üzerinde durmuştur. Araştırmacı Personele yapılacak motivasyon aracı olarak ödül sisteminin geliştirilmesi ve etkili biçimde kullanılmasının daha verimli olacağını savunmaktadır. Bu hipotezini 12 küresel ve 116 şube çalışanına uygulayarak desteklemiştir. Çalışmada yapılan analiz sonucu ödül sisteminin motivasyon aracı olarak kullanılmasında bireyin özünde şahsa münhasır olarak belirlenmesi daha etkili ve verimli ödül sistemi olacağını tespit ederek savunmuştur.

Güngör (2013) **“Bilgi Çağında İnsan Kaynakları Yönetimine Bakış: İşletmelerde Yetenek Yönetimi Ve Çalışan Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma”** adlı tez araştırmasında, işletmelerin ve çalışanların performanslarının artırılmasında yetenek yönetiminin önemine vurgu yapmayı amaçlamıştır. İstanbul iline bağlı 8 bankanın 18 şubesinde 108 bay ve 76 bayandan oluşan toplamda 184 kişi örneklem grubu içerisinde yer almıştır. Araştırma sonucunda yetenek yönetimi boyutları ile performans arasında istatistiksel yönden anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu farkın yetenek yönetimi uygulamaları ile işletmenin mevcut performans düzeylerinin yükseltilebileceği tespit edilmiştir.

Örnek (2018), **“İşe Alım Sürecinde Yetenek Yönetimi Uygulamasının Etkisi”** adlı tez çalışmasında, Sert rekabet koşulları karşısında insan kaynağının hayati bir öneme sahip olduğunu ifade ederek, Türkiye’de faaliyette bulunan 8 mevduat bankasında araştırma yapmıştır. Çalışmasında Yetenek Yönetimi uygulamalarının çalışan performansı, başka yetenekleri örgüte çekmek ve geleceğin yöneticilerini yetiştirmede kilit rol oynadığı sonucuna varmıştır.

5.Sonuç ve Değerlendirme

Yetenek yönetimi hızla değişen dünyamızda ne kadar önemli olduğu hepimizin malumudur. Yeteneklerin değişime yetişmesi için bireyin kendine bir alan seçmesi çok önemlidir. Ekonominin en temel yapı taşı olan işgücü için 21.yy öncesi ne iş yaparsın diye sorulduğunda, ne iş olursa yaparım cevabının çok geçerli ve yeterli bir yaklaşım olarak kabul edilmekteydi. Fakat günümüzde bu yaklaşımın hiçbir iş yapamaz anlamında olduğu, bireyin hiçbir iş ile ilgili yetenek ve niteliklerin kazandırılmamış bir durumu ifade ettiği bir gerçektir. Peki bu değişimin her geçen gün hızlandığı bu çağda nasıl bir yetenek ve nitelik kazanılması gerektiği sorulması da gereklidir.

Yukarıda ifade edilen yeteneklerin sınıflandırılması ve stratejik yeten yönetiminden detaylı olarak ifade edilmiştir. Burada kazanılan yetenek ve stratejinin belirlenmesi en temel hedef olması gerektiği karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bireyin kendisinde var olan yatkınlık noktaları

tespit etmesi de çok önemlidir. Bu tespitin en temel ve başarıya götüreceği yol da eğitimidir. Bireyin sektörlerin çok dışında farklı birim ve birimler içerisinde olan farklı disiplinler içerisinde kendisine uygun olan bir alan seçmesi birinci basamaktır. Bu seçilen alan için gerekli niteliklerin ve eğitimlerin alınması ikinci basamaktır. Devamında seçilen alanda uzmanlaşması durumunda tüm değişimler içerisinde yeteneklerinin geçerliliğini koruduğunu görmesi mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Ergül, H. F., Kurumlarda Ücret, Ücret Sistemleri Ve Ücret- Başarı İlişkisi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.5 S.18, 2006, ss. 92-105.

EDVINSSON, Leif, M. Malone; *Intellectual Capital*, Harper Collins Pub., USA, 1997.

AKYÜZ.Ö.F.. 2001. Değişim Rüzgarında Stratejik İnsan Kaynakları Planlaması. Sistem Yayıncılık. İstanbul.

Allan Bird; Schon Beechler; "Links Between Business Strategy and Human Resource Management Strategy in U.S.-Based Japanese Subsidiaries: An Empirical Investigation", *Journal of International Business Studies*, Vol. 26, No. 1, 1995, p. 25.

Randall S. Schuler; Susan E. Jackson; "Organizational Strategy and Organization Level as Determinants of Human Resource Management Practice", *HR. Human Resource Planning*, Vol. 10, No. 3, 1987b, pp. 125-126. pp. 125-141.

Susan E. Jackson; Randall S. Schuler; J. Carlos Rivero; "Organizational Characteristics as Predictors of Personnel Practices", *Personel Psychology*, Vol. 42, 1989, pp. 731-732.

ÖZTÜRK, Mehmet; **Fonksiyonları Açısından İşletme ve Yönetim**, Papatya Yayınları, İstanbul

2003.

Cahit Yılmaz, İnsan Kaynakları Yönetimi, Etap Yayınevi, İstanbul, 2010, s.80.

Akbaba, A. ve Günlü, E. (2009). Otel İşletmelerinde İş Gören Bulma, Seçme Ve Eğitim Sürecinin Stratejik İnsan Kaynakları Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Beş Yıldızlı Otellerde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18): 1-25.

Akgeyik, T. (2002). "Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 41. Seri, 22-25.

Akgün, F. (2010). *Stratejik İnsan Kaynakları Uygulamalarının, Girişimci Odaklılık Ve Öğrenme Odaklılık İle Firma Performansına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

Fındıkcı, İ., (2006). İnsan Kaynakları Yönetimi, 6. Baskı, İstanbul:Alfa Yayınları.

- Akın, Ö. ve Çolak, H. E. (2012). İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarıyla Örgütsel Performans Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2): 85-114.
- Alayoğlu, N. (2010). İnsan Kaynakları Yönetiminde Yeni Dönem: Yetenek Yönetimi, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1).
- Armstrong M. (2006). *Strategic Human Resource Management: A Guide To Action*, 3. Edition, Kogan Page, London.
- Armstrong, M. (2002). *Strategic Human Resources Management: A Guide To Action*, Londra: Kogan Page Limited.
- Atlı D. (2010). “İnsan Kaynakları Yönetiminin yeni Vizyonu Yetenek Yönetimi ve Basın İşletmelerinde Bir Uygulama”, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wright, P. M., & McMahan, G. C. (1992). Theoretical perspectives for strategic human resource management. *Journal of Management*, 18(2), 295.
- Atlı, D. (2013). *Yetenek Yönetimi*, İstanbul: Crea Yayıncılık.
- Aykaç, B. (1999). *İnsan Kaynakları Yönetimi ve İnsan Kaynaklarının Stratejik Planlanması* (Birinci Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Baransel A. (1976). *Çağdas Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, Birinci Cilt, Fatih Matbaası, İstanbul Üniversitesi Yayın No. 2684, İstanbul.
- Baransel, A. (1993). *Çağdas Yönetim Düşüncesinin Evrimi: Klasik ve Neoklasik Yönetim ve Örgüt Teorileri*, Cilt 1, İstanbul:, Avcıol Basımevi..
- Barutçugil, İ. (2004), “*Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*”, İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Baş, T. (2011). “*İşveren Markası*”, İstanbul: Optimist Yayınları.
- Bayat, B. (2008) “İnsan Kaynakları Yönetiminin Stratejik Niteliği”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Dergisi*, 10(3): 60-70.
- Baysal, A. C. (1992). *Çalışma Yaşamında İnsan*, İstanbul: Avcıol Basımevi.
- Berglas S. (2008). “Birinci Sınıf Oyuncular Nasıl Üretken Olur”, *Harward Business Review*, MESS.
- Bingöl, D. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım.
- Buckley, R. M ve G. R. Ferris (1996). *Human Resources Management*, New Jersey: Prentice-Hall,.
- Buren, H. J. V., Greenwood, M. and Sheehan, C. (2011). Strategic Human Resource Management And The Decline Of Employee Focus. *Human Resource Management Review*, (21): 209-219. 103
- Büte, M. (2011). Etik İklim, Örgütsel Güven ve Bireysel Performans Arasındaki İlişki, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 1,s.177.

Büyüköztürk, Ş. (2004). Güdülenme ve ğrenme Stratejileri lçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Sayı 4/2.

Carrell, M.R., N. Elbert ve R. Hatfield (2000), “*The Foundations and Challenges of Human Resource Management*, The Dryden Press.

Coggins: K. (1999). *Strategic Human Resource Management: Business Strategy and Sourcing*”, Doctoral dissertation, University of Houston, Clear Lake.

Çayan, D. (2011) “Yetenek Yönetiminin Çalışanların Performansı zerine Etkileri ve Niğde Sağlık Sektöründe Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelikten, M. (2005). “Neden iş analizi yapılmalı?” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18): 127-135.

Dess Gregory G. Alex Miller (1993). *Strategic Management*, International Edition, McGraw-Hill International Editions, New York, 1993.

Doğan: ve Demiral, . (2008) “İnsan Kaynakları Yönetiminde Çalışanların Kendilerine Doğru Yolculuk Yöntemi, *Yetenek Yönetimi*”, *Ç.. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3): 145-166.

Dyer, L ve G.W. Holder (1988). A Strategic Perspectives of Human Resource Management“, Editr: DYER, L, *Human Resource Management-Evolving Roles & Responsibilities*, Cilt 1, Bureau of National Affairs, Wasington, D.C.: 1-46

Ekuma, K. J. (2012). The İmportance Of Predictive And Face Değişkenity İn Employee Selection And Ways Of Maximizing Them: An Assessment Of Three Selection Methods, *International Journal of Business and Management*, 7(22): 115.

Erdem, B. (2004), “Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Planlamasının Yeri ve Önemi”, *İş, Gç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6(1): 36-54. 104

Erdoğan İ. (1999). “İşletmelerde Kişi Değerlendirmede Psikoteknik”, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, 5. Baskı, İstanbul.

Eren E. (2005). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, 7. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Eren, E. (1997). *İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.

Eren, E. (2004). *rgtsel Davranış Ve Yönetim Psikolojisi*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Eren, E., Erdil, O ve Zehir, C. (2000). Türkiye De Büyük İşletmelerde Uygulanan cret Ve Maaş Yönetim Sistemi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 1(2): 100-123

Eroğlu, F. (1998). *Davranış Bilimleri*, (4.Basım), İstanbul: Beta Basım Yayım.

Ertürk, M. (2001). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Fred D. D. (2007). *Strategic Management: Concepts and Cases*, 11th Edition, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.

Guest, D. E.(1987). Human Resources Management and Industrial Relations” *Journal of Management Studies*, Sayı 24 (5): 503 – 521.

Günbayı, İ. (2000). Örgütlerde İş doyumunu ve Güdüleme, Ankara: Özen Yayıncılık.

Güneş, A. (2016). Bağımsız denetimin KOBİ'lerin kurumsallaşmasındaki rolü üzerine bir araştırma: Manisa ili örneği, Celal Bayar Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü/Yüksek Lisans Tezi

Güzel, A. ve A. R. Okur (1992). *Sosyal Güvenlik Hukuku*, İstanbul: Beta Basım-Yayım.

Hayri Ülgen ve Mirze S. Kadri (2004). İşletmelerde Stratejik Yönetim, 1. Basım, Literatür Yayınları, No: 113, İstanbul.

Hendry, Chiris, A. Pettigrew ve P. Parrow (1988). Changing Patterns of Human Resource Managment, *Personnel Review*. Sayı 20(11): 37 – 41.

Hill Charles W. L.; Gareth R. Jones (2008). Strategic Management: An Integrated Approach, 8th Edition, Houghton Mifflin Company, Boston 2008. 105

Hodgetts, R. M. ve K.G. Kroeck (1992). *Personnel and Human Resource Management*, Dryden Press, USA.

İliç, D. ve Keçecioglu, T. (2008). Örgütsel Strateji İle İnsan Kaynakları Uygulamalarının Uyumlaştırılması Üzerine Bir Değerlendirme. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, (11): 1-23.

İşçi, E. (2010). Psikolojik Sözleşme İhlalinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Güvenin Rolü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kara F. (2004). Enderun Üstün Yetenekliler İçin Saray Okulu, “Üstün Yetenekli Çocuklar Seçilmiş Makaleler Kitabı”, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul.

Karacan, E ve Erdoğan, N. Ö (2011). İşçi Sağlığı Ve İş Güvenliğine İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları Açısından Çözümsel Bir Yaklaşım. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1): 102-116.

Kaya, N. ve Kesen, M. (2014). İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ve Örgüt Kültürü Tiplerinin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Ekev Akademi Dergisi*, 18(58):97-122.

Koçel, T. (1999). *İşletme Yöneticiliği: Yönetim ve Organizasyon, Organizasyonlarda Davranış, Klasik-Modern-Çağdaş Yaklaşımlar*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Küçük, F. ve Güzeler, A. (2009). Stratejik Planlama Ve Stratejik Yönetim Açısından Örgütte Uygulana İnsan Kaynakları Stratejileri. *E-Journal Of New World Sciences Academy*, 4(2):143.

Lawrence R. Jauch; Glueck, William F. (1988). Strategic Management and Business Policy, 3th Edition, McGraw-Hill International Editions, New York.

Liu, Y., Combs, J.G., Ketchen, D.J. and Ireland, R.D. (2007). The Value Of Human Resource Management For Organizational Performance. *Business Horizons*, 50, 503-511. 106

- Martell, K., Gupta, A. K. ve Carroll: J. (1996). Human Resource Management Practices and Firm Performance, *Irish Business and Administrative Research*, Sayı:17(1): 18-35.
- Mathis, R. L. ve J. H. Jackson (1991). *Personnel and Human Resource Management*, New York: West Publication Co.
- Miller, P. (1987). Strategic Industrial Relations and Human Resource Management: Distinction, Definition And Recognition, *Journal of Management Studies*, Sayı 24 (4): 347-361
- Mıner, J. B. ve M. G. Mıner (1985). *Personnel and Industrial Relations: A Managerial Approach*, NewYork: McMillan. Inc.
- Ofluoğlu, G. ve Bircan, H. (2007), “Sağlık Hizmetlerinde İş Analizi Etkileri ve Zonguldak Atatürk Devlet Hastanesi Uygulaması”, *Kamu-İş, İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 9(2): 75-118.
- Okakın, N. (2008). *Çalışma Yaşamında İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım.
- Onaran, O. (1981). *Çalışma Yaşamında Güdülenme Kuramları*, Ankara: AÜ SBF Yayınları.
- Özçelik, O. (2009). Eğitim ve Geliştirme İnsan Kaynakları Yönetimi, (4. Basım), İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Özgen, H., Öztürk, A. ve Yalçın, A. (2005), “İnsan Kaynakları Yönetimi”, Adana: Nobel Kitabevi.
- Palmer, M. ve K. T.Winters (1993), “İnsan Kaynakları”, Çeviren: Doğan Şahiner, Rota Yayınları, İstanbul.
- Paşa, M. (2007). Stresin Bireysel Performans Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2007.
- Sabuncuoğlu, Z. (1994). *Personel Yönetimi*, Bursa: Ekin Kitabevi. 107
- Sabuncuoğlu, Z. (2000), “İnsan Kaynakları Yönetimi”, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Schuler, R.S. (1992), Strategic Human Resource Management: Linking the People With The Strategic Needs of The Business”, *Organizational Dynamics*, Sayı 21(1): 18-33.
- Steers, M. R. (1996). *Motivation and Leadership at Work*, (6.Basım), New York: McGraw Hill Companies.
- Şimşek, M. Ş. (1999). *Yönetim ve Organizasyon*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tabancalı, E. & Korumaz, M. (2014). Eğitim Örgütlerinde Yetenek Yönetimi. *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS*, (251), 139-156.
- Timurlenk, B. (2009). *Kilit Çalışanların Örgütsel Yeteneklere ve Firma Performansına Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze.
- Truss, C ve Gratton, L (1994). Strategic Human Resource Management: A Conceptual Approach, *International Journal of Human Resource Management*, Sayı:5(3): 663-686 108
- Tunçer, P. (2013). Örgütlerde Performans Değerlendirme ve Motivasyon. *Sayıştay Dergisi*, (88), 87-108.

Werther, W. ve K. Davis (1985). *Personnel Management and Human Resources*, New York: McGraw-Hill Inc.

Yazıcıoğlu: (2006). *Yetenek Yönetiminde Bir Uygulama: Üst Düzey Yönetici Yedekleme Amaçlı Geliştirme Programı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul.

دور المرأة في العصر النبوي والعصر الحديث

Dr.ASMAA YOUNIS

ORCID ID: 0000-0002-2005-372X

Atatürk Üniversitesi

دور المرأة في العصر النبوي والعصر الحديث

المخلص:

تهدف هذه الدراسة إلى بيان دور المرأة منذ عهد النبوة إلى عهدنا الحالي , فقد تناولت هذه الدراسة تعريف المرأة في مفهوم المفسرين وكذلك في مفهوم القرآن الكريم, وقد أشار القرآن الكريم للمرأة في كثير من آياته , وقد سميت سورة في القرآن الكريم بسورة النساء , مما يدل ذلك على أهمية ومكانة المرأة في القرآن , فالمرأة ذكرت في القرآن على عدة صور متنوعة, فجاءت المرأة مرة بصورة الأم, ومرة بصورة الزوجة, ومرة أخرى بصورة الملكة, وعلى جميع الصور كرمها القرآن الكريم ورفع من قدرها وشأنها , بالإضافة إلى بيان دورها في شتى مجالات الحياة , كما هدفت هذه الدراسة إلى بيان الألفاظ التي تتعلق بالمرأة وبيان معانيها في القرآن حسب الآيات الواردة فيها , فقد جاءت لفظة المرأة بعدة صيغ مختلفة كل منها يحمل معنى جديداً, وقد قامت هذه الدراسة أيضاً لتبين آراء المفسرين والعلماء في الآيات التي تخص المرأة, كما تمثلت هذه الدراسة ببيان أهم النماذج العظيمة التي قامت بها المرأة منذ عصر النبوة إلى عصرنا الحالي, فالمرأة تشكل نصف المجتمع , وقد برز دور المرأة في المجالات التعليمية والدعوية فما زالت المرأة المسلمة تتميز وتتفوق لتكون ذخراً عظيماً للمجتمع والوطن , وأكدت هذه الدراسة على بيان دور المرأة الفلسطينية والمرأة التركية في تطوير المجتمع واختتمت هذه الدراسة بأهم التحديات التي تواجه المرأة في العصر الحديث

الكلمات المفتاحية: المرأة, العصر النبوي , نماذج للمرأة, مجالات الحياة , العصر الحديث.

المقدمة

الحمد لله الذي أكرمنا بالإسلام وجعل مرجعنا السنة والقرآن, وأصلى وأسلم على سيدنا محمد سيد الأنبياء الأطهار وبعد:

إنَّ الله سبحانه وتعالى كرم المرأة في جميع الديانات السماوية , وقد جعل لها مكانة عظيمة في الإسلام , فقد احتلت المرأة مكانة مرموقة ومنزلة عالية في المجتمع , وقد ساوى الإسلام بين المرأة والرجل في جميع الحقوق عدا حق القوامة, كما كرمها الإسلام حين جعل لها حق التمكُّك, وحقَّ الإجارة والبيع والشراء ونحو ذلك, وكفل الإسلام حق المرأة في التعلم والتعليم, بل من العلم ما هو فرضٌ على كلِّ مسلمٍ ذكراً كان أم أنثى, كما أنَّ من كمال الكرامة الممنوحة للمرأة في الإسلام, أن شرع الله -تعالى- لها من الأحكام ما يصونها ويحفظها من الألسن البذيئة, والأعين الخائنة, والأيدي التي تريد أن تمتد إلى المرأة بسوءٍ, فأمرها بالحجاب, وتجنب الاختلاط بالرجال, وغير ذلك مما يحفظ عليها عقَّتها, فإن أكبر قضية كانت ولا تزال تعد المدخل الأول لأعداء الإسلام هي قضية المرأة التي أرادوها أن تنزع حجابها بحجة حرَّيتها في الحياة , لكن الإسلام حفظها وصانها , وأعطاهها جميع حقوقها الشرعية , فالإسلام يبيح للمرأة أن تقارق زوجها; إن ظلمها, وبغى عليها, وأساء معاشرتها, فلها أن تصطلح مع زوجها على شيء معين وتفارقه, وإنَّ للمرأة في الشريعة الإسلامية حقَّ في الميراث أيضاً, فلا يملك أحدٌ أن يمنعها إياه, والحاصل من كلِّ ما سبق, أنَّ المرأة المسلمة مكرمةٌ في الإسلام في كلِّ أحوالها, وسائر حياتها, فتعيش في كنف والديها, ورعاية زوجها, وبرِّ أولادها.

لقد هدف الاسلام من تشريع كافة هذه الحقوق وغيرها, ليؤكد على صيانة حقوق المرأة ويدفعها إلى القيام بواجباتها في هذه الحياة, وكذلك دورها اتجاه دينها وبيتها وأسرتها ومجتمعها.

أسباب اختيار الدراسة:

- * المفهوم الخاطئ لمصطلح المرأة عند بعض الشعوب والحضارات التي تخالف الدين الإسلامي.
- * المنافسة الغير عادلة بين الرجل والمرأة على الوظيفة والترقية عند بعض الدول.
- * وجود معيقات وتحديات تواجه المرأة من ممارسة أنشطتها وفعاليتها بحرية.
- * قلة بعض التشريعات والقوانين الخاصة بالحوافز المشجعة لعمل المرأة.
- * الرد على أهل البدع والكفر, وأهل الحضارات الغربية في انقاص الاسلام لحقوق المرأة.
- * رغبة المرأة في العصر الحالي على تولي مناصب جديدة, وترقية عليا في كافة مجالات الحياة.

مشكلة الدراسة:

تتركز مشكلة الدراسة على الأسئلة التالية:

- * ما سبب اختلاف مفهوم المرأة عند أهل اللغة والمفسرين عن مفهوم القرآن؟
- * ما الأسباب والدوافع التي جعلت بعض الدول والحضارات تنقص من حق المرأة؟
- * ماهي أبرز التحديات والمعوقات التي تواجه المرأة في العصر الحالي؟
- * لماذا أصبحت المرأة تهان في بعض الدول المسلمة في عصرنا الحالي؟
- * ماهي الظروف والمؤثرات المحيطة بالمرأة والتي تمنعها من أداء دورها الكامل في المجتمع؟
- * ماهي أهم الحقوق والواجبات التي يجب أن تفعّلها المرأة في بيتها ومجتمعها؟

أهداف الدراسة:

تهدف هذه الدراسة إلى ما يلي:

- * تسليط الضوء على مفهوم المرأة في القرآن الكريم وبيان معانيها ودلالاتها.
- * بيان مكانة المرأة في الإسلام عبر التاريخ إلى عصرنا الحالي.
- * التأكيد على دور المرأة منذ عهد النبي إلى عهدنا الحالي.
- * بيان دور المرأة الفلسطينية والتركية في تطور المجتمعات.
- * ذكر عدة نماذج مختلفة للنساء في مختلف مجالات الحياة.
- * بيان المعوقات التي تواجه المرأة في العصر الحديث.

أهمية الدراسة:

تأتي أهمية هذه الدراسة للوقوف على عدة نقاط هامة وهي:

- * تسليط الضوء على مكانة المرأة وأهميتها في تطوير المجتمعات.
- * التأكيد على دور المرأة الفعال في كافة مجالات الحياة المختلفة.
- * إبراز أهم النماذج العظيمة التي تتميز بها المرأة المسلمة
- * بيان نظرة المجتمعات إلى المرأة في العصر الحديث.
- * إثراء المكتبة العلمية بدراسة جديدة للمقارنة بين المرأة في العصر النبوي والعصر الحالي.

منهج البحث: يتمثل منهج البحث في الآتي:

- * جمع الآيات القرآنية المتعلقة بموضوع البحث , والعمل على تفسيرها.
- * بيان نظرة القرآن الكريم والسنة النبوية لمكانة وأهمية المرأة .
- * ذكر آراء العلماء وأهل التفسير في مفهوم لفظ المرأة ودلالاتها في القرآن الكريم.
- * تسليط الأضواء على آيات الله؛ لإبراز مكانة المرأة الحقيقية في المجتمع الإسلامي، التي بينها الله في كتابه الكريم.
- * بيان دور المرأة منذ عصر النبي إلى عصرنا الحالي في كافة مجالات الحياة المختلفة
- * الاستدلال بالأحاديث النبوية التي تخدم البحث, وعزوها إلى مصادرها , مع بيان الحكم عليها.
- * تفسير الآيات القرآنية من خلال كتب التفسير القديمة والحديثة, وتسليط الضوء على كتب التفسير بالمأثور, كالطبري وابن كثير, وابن عطية وغيرهما.
- * الرجوع إلى المعاجم اللغوية من أجل الوقوف على معاني المفردات الغريبة.
- * وضع المصادر والمراجع المتعلقة بالبحث, وترتيبها حسب الحروف الأبجدية.

خطة البحث:

يتكون البحث من مقدمة, وثلاثة مباحث وخاتمة وذلك على النحو التالي:

أما المقدمة : تتضمن أهمية البحث، وأسباب اختياره، والهدف من البحث، والدراسات السابقة، ومنهج الدراسة، وخطته.

وأما المبحث الأول: تعريف مصطلح المرأة، ومفهومه عند المفسرين، والتعريف بالألفاظ المتعلقة به .

-المطلب الأول: تعريف المرأة لغة واصطلاحاً.

المطلب الثاني: مفهوم المرأة في القرآن.

المطلب الثالث : ألفاظ المرأة ودلالاتها ومعانيها في القرآن.

وأما المبحث الثاني فتضمن: المرأة في العصر النبوي والعصر الحديث من خلال بيان مكانتها ودورها , ويتكون من مطلبين:

المطلب الأول: مكانة المرأة في الإسلام

المطلب الثاني: دور المرأة في العصر النبوي .

وأما المبحث الثالث: يتضمن المرأة في العصر الحديث من خلال ذكر نماذج للمرأة المسلمة وبيان أهم التحديات التي تواجه المرأة في العصر الحديث , وفيه ثلاثة مطالب:

المطلب الأول: المرأة في العصر الحديث.

المطلب الثاني: نماذج للمرأة المسلمة في العصر الحديث .

المطلب الثالث: المعوقات والتحديات التي تواجه المرأة في العصر الحديث.

والخاتمة: فتتضمن أهم النتائج التي توصل إليها الباحث .

1.المبحث الأول: تعريف مصطلح المرأة ، ومفهومه عند المفسرين ، والتعريف بالألفاظ المتعلقة به .

1.1. المطلب الأول: مفهوم المرأة لغة واصطلاحاً.

أولاً: المرأة لغة

المرأة : مُؤنَّثُ الْمَرْءِ وَهُوَ الرَّجُلُ . تَقُولُ: هَذَا مَرْءٌ صَالِحٌ وَضَمُّ الْمِيمِ لُغَةٌ فِيهِ، وَهَمَّا مَرْءَانِ، وَلَا يُجْمَعُ. وَهَذِهِ (مَرْأَةٌ) وَ (مَرَّةٌ) أَيْضًا بِتَرْكِ الْهَمْزَةِ وَفَتْحِ الرَّاءِ فَإِذَا أَدْخَلْتَ أَلِفَ الْوَصْلِ فِي الْمُدَكَّرِ فَثَلَاثُ لُغَاتٍ: فَتُحِ الرَّاءِ فِي كُلِّ حَالٍ. وَضَمُّهَا فِي كُلِّ حَالٍ. وَإِعْرَابُهَا فِي كُلِّ حَالٍ، فَيَكُونُ فِي اللُّغَةِ الثَّلَاثَةِ مُعْرَبًا مِنْ مَكَائِنٍ. وَهَذِهِ امْرَأَةٌ بِفَتْحِ الرَّاءِ فِي كُلِّ حَالٍ¹.

وامرأة، تَأْنِيثُ امْرِئٍ، وَيُقَالُ: مَرْأَةٌ، وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ بْنُ الْأَدْبَارِيِّ: الْأَلْفُ فِي امْرَأَةٍ وَامْرِئٍ أَلْفٌ وَصَلٌّ، وَقَالَ: وَلِلْعَرَبِ فِي الْمَرْأَةِ ثَلَاثُ لُغَاتٍ، يُقَالُ: هِيَ امْرَأَتُهُ، وَهِيَ مَرَأَتُهُ، وَهِيَ مَرْنُهُ². وَقَالَ ابْنُ مَنْظُورٍ: الْمَرْيُئَةُ هِيَ تَصْغِيرُ الْمَرْأَةِ³.

والمرأة مفرد وجمعها نساء أو نسوة، وكذلك جاء في الحديث النبوي عَنْ فَضْلِ الْمَرْأَةِ الصَّالِحَةِ بِأَنَّهَا مَتَاعُ الرَّجُلِ فِي الدُّنْيَا، فَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «الدُّنْيَا مَتَاعٌ، وَخَيْرُ مَتَاعِ الدُّنْيَا الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ»⁴.

ثانياً: المرأة اصطلاحاً

قال ابن كثير : المرأة هي الأنثى ناقصة الظاهر والباطن في الصورة والمعنى⁵

وقال السعدي في تفسيره: المرأة هي الأنثى ناقصة في وصفها وفي منطقتها وبيانها⁶

ويقول الشنقيطي: الأنوثة نقص خلقي طبيعي⁷.

¹ : زين الدين الحنفي. مختار الصحاح. المحقق: يوسف الشيخ محمد. الطبعة: الخامسة. الدار النموذجية، بيروت – صيدا، 1999م. (ص: 292). أبو الحسن علي بن إسماعيل بن سيده المرسي، المحكم والمحيط الأعظم. المحقق: عبد الحميد هندواوي. دار الكتب العلمية – بيروت، الطبعة: الأولى، 1421 هـ - 2000 م (10 / 293).

² محمد بن أحمد بن الأزهر الهروي، أبو منصور، تهذيب اللغة. المحقق: محمد عوض مرعب. دار إحياء التراث العربي – بيروت، الطبعة: الأولى، 2001م (15 / 205).

³ ابن منظور محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل الأنصاري. لسان العرب. الطبعة: الثالثة. دار صادر – بيروت، 1414 هـ. (1 / 156).

⁴ صحيح مسلم. كتاب الرضاع، باب خير متاع الدنيا المرأة الصالحة، حديث رقم (1467) (2 / 1090).

⁵ ابن كثير، تفسير القرآن العظيم، دار الفكر، بيروت، 1401 هـ. (4 / 126).

⁶ السعدي، عبد الرحمن بن ناصر، تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، مؤسسة الرسالة، بيروت، 2000م، (1 / 764).

ولقد روى البغوي في تعريف المرأة خبراً فيه صورة طريفة , حيث روي أنها مولاة لبني عبد المطلب قدمت إلى المدينة فسألها النبي ﷺ: أمسلمة جئت؟ قالت: لا، قال: أمهاجرة؟ قالت: لا، قال: فما جاء بك؟ قالت: كنتم الأهل والعشيرة والموالي وقد ذهبتم فاحتجت حاجة شديدة فقدمت عليكم لتعطوني وتكسوني وتحملوني فقال لها: وأين أنت من شباب مكة- وكانت مغنية نائحة- فقالت: ما طلب مني شيء بعد بدر. فحث النبي ﷺ بني عبد المطلب وبني المطلب فأعطوها وكسوها وحملوها. فاغتمت حاطب عودتها فأعطاهها مبلغاً من المال وحملها الرسالة⁸.

ثالثاً: مفهوم المرأة عند المسلمين :

لقد جاء الإسلام لينصف المرأة بعد أن كانت مهانة في الجاهلية وليس لديها أي حقوق، وجاء كتاب الله ليؤكد على تلك الحقوق ويزيل ما كان سائداً في الجاهلية، فلا وأد للبنات، ولا بغاء، ولا تمييز بين الذكر والأنثى، وقد أكد القرآن الكريم على مساواة الرجل بالمرأة من حن خلال الأعمال الصالحة، يقول تعالى: (مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)⁹ ويقول أيضاً في آية أخرى: (وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظَلَّمُونَ نَقِيرًا)¹⁰

فالأعمال الصالحة لا ترتبط بجنس ذكر أو أنثى، ولكن بعد نور الإسلام وضع الناس تقاليد قدسوها ونسبوها للإسلام زوراً ودرجت الوضع الثقافي والاجتماعي للمرأة، واستيققت في معاملتها ظلمات الجاهلية الأولى، وأبت أعمال التعاليم الإسلامية الجديدة، فكانت النتائج أن هبط مستوى التربية ومال ميزان الأمة كلها مع التجهيل المتعمد للمرأة والانتقاص الشديد لحقوقها¹¹.

يقول ابن رشد: وهو أحد الفلاسفة المسلمين برأي منصف في المرأة، أن المرأة خلقت مثل الرجل لغاية إنسانية واحدة "إن النساء من جهة أنهن والرجال نوع واحد في الغاية الإنسانية فإنهن بالضرورة يشتركن وإياهم في الأفعال الإنسانية، ولكنه يؤكد على مراعاة فارق الاختلافات الجسدية، فينبغي أن يتكفل الرجل بالأعمال التي تتطلب جهداً أكبر؛ لأن الرجال أكثر كداً في الأعمال الإنسانية من النساء ويعمل ذلك قائلاً: "إلا بما أنهن أضعف منهم، فقد ينبغي أن يكلفن من الأعمال بأقلها مشقة، ولكن ذلك لا يمنع من أن النساء أكثر حنقاً في بعض الأعمال " ومثل ذلك ما جبلت عليه بعض النساء من الذكاء وحسن الاستعداد، فلا يمتنع أن يكون لذلك بينهن حكيما أو صاحبات رياسة¹².

2.2. المطلب الثاني: مفهوم المرأة في القرآن الكريم.

يقول الله تعالى: (وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظَلَّمُونَ نَقِيرًا)¹³ (مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)¹⁴ (مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ)¹⁵

تشير الآيات السابقة إلى استواء الرجل والمرأة في محاسبة الله لهما، وفي الأعمال التي يجب عليهم تأديتها، ويرسم القرآن صورة كريمة للمرأة، لذلك سأذكر أبرز هذه الصور من خلال المرأة الأم، والمرأة الملكة، والمرأة المؤمنة المجاهدة.

أولاً: المرأة الأم

قال تعالى: (وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ

⁷ الشنقيطي، محمد الأمين بن محمد بن المختار الجكني، أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن، دار الفكر للطباعة والنشر، بيروت، 1995م، ت. مكتب البحوث والدراسات، (103/1).

⁸ دروزة محمد عزت، التفسير الحديث، دار إحياء الحديث العربية - القاهرة، الطبعة: 1383 هـ، (9/269).

⁹ سورة النحل/97.

¹⁰ سورة النساء/124.

¹¹ الغزالي، محمد، قضايا المرأة بين التقاليد الراكدة والوفاة، مكتبة المصطفى، (ص 13).

¹² ابن رشد، الضروري في السياسة، مختصر السياسة لأفلاطون، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 1997م، ص 62.

¹³ سورة النساء/124.

¹⁴ سورة النحل/97.

¹⁵ سورة غافر/40.

صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ¹⁶، ويسبق هذه الآية ذكر جزاء المؤمنين بالله وأن لهم الجنة ثم يوصي الله عباده بالإحسان للوالدين، ودائماً يأتي الحث على حق الوالدين بعد النهي عن الشرك بالله. قال تعالى: (وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ¹⁷) (وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَلًا فُجُورًا¹⁸) (قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيَّكُمْ إِلَّا تَشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَّحْنُ نَنْزُرُكُمْ وَإِبَائَهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ¹⁹) ويؤكد الله تعالى في آية الأحقاف على حق الأم خصوصاً، لما تتاله من المشقة والعناء في الحمل والولادة والرضاعة، وقد قرن الله تعالى شكره بشكر الوالدين إذ يقول في سورة لقمان: (وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهُنَا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ²⁰)
ثانياً: المرأة الملكة

يذكر لنا القرآن الكريم قصة ملكة سبأ ويذكر لنا أحوالها قبل أن تسلم لرب العالمين، والقصة كما وردت في القرآن بعد أن رآها الهدد في مملكتها، يقول تعالى في سورة النمل:

(إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ⁽²³⁾ وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ⁽²⁴⁾ أَلَا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ⁽²⁵⁾ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ⁽²⁶⁾ قَالَ سَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ⁽²⁷⁾ أَذْهَبَ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْفَهُ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّى عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ⁽²⁸⁾ قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ⁽²⁹⁾ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ⁽³⁰⁾).

والآيات بصورة واضحة تحكي لنا قصة هذه الملكة التي كانت تعبد الشمس من دون الله وقد كانت من قوم كافرين، ولم يذكر الله سبحانه وتعالى عنها أي صفة تدل على حماقتها أو قلة عقلها، بل كانت لبيبة حينما وصفت كتاب سليمان بقولها كريم: (قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ) وحكى لنا حكمتها في مشاورتها لقومها، وقد أثار قومها وهم أولو قوة أن ينتظروا ما تشير وتأمُر به: (قَالُوا نَحْنُ أَوْلُو قُوَّةٍ وَأُولُو بَأْسٍ شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ) فبدلوا لها السمع والطاعة، وأخبروها بما عندهم من الاستطاعة وفوضوا إليها في ذلك الأمر لترى فيه ما هو إلا رشد لها ولهم؛ فكان رأيها أتم وأسد من رأيهم، وعلمت أن صاحب هذا الكتاب لا يغالب، ولا يمانع، ولا يخالف، ولا يخادع، ثم كان رأيها هو الصواب، حينما أكدت أن الملوك إذا دخلوا قرية أفسدوها وأيديها الله بقوله: (وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ) ولا تذكر الآيات أي شيء ينتقص من هذه المرأة كملكة، إلا أنها كانت كافرة ثم أسلمت مع سليمان لله رب العالمين، ولم يذكر القرآن فيها صفة مشينة أو تقلل من شأنها حتى وهي كافرة،

بل كانت كند لسليمان عليه السلام، وقد أيدها الله بقوله، وهداها إلى سواء السبيل، وقد ذكر الثعلبي وغيره؛ أن سليمان لما تزوجها أقرها على مملكة اليمن وردّها إليه، وكان يزورها في كل شهر مرة؛ فيقيم عندها ثلاثة أيام)

21

ثالثاً: المرأة المجاهدة

قال تعالى: (فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَالْيَوْمِئَةِ أَوْ أَنْتُمْ بُغْيَاءٌ فَأَلَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حَسَنُ الثَّوَابِ²²).

¹⁶ الأحقاف/15.

¹⁷ سورة البقرة/83.

¹⁸ سورة النساء/36.

¹⁹ سورة الأنعام/151.

²⁰ سورة لقمان/14.

²¹ انظر ابن كثير، إسماعيل بن عمر، البداية والنهاية، مكتبة المعارف، بيروت، ج، 2، ص 24. وانظر الطبري/ جامع البيان/19/455.

²² سورة آل عمران/195.

في هذه الآية إشارة جلية لتساوي الأنثى مع الذكر في الأعمال؛ إذ لا يضيع عمل عامل منهم، سواء كان ذكراً أو أنثى بعضهم من بعض، فالذين هاجروا من الذكور والإناث، وجاهدوا في سبيل الله، وعدهم الله بتكفير السيئات، ودخولهم الجنات ثواباً من عند الله.

إذا هذه الآية تؤكد أن النساء يجاهدن في سبيل الله ويهاجرن في سبيل الله، ولا نجد في ذلك إشارة لضعفهن أو عدم مقدرتهن على تحمل الأذى أو أنهن مخلوقات ناقصات؛ بل لهن مثل ما للرجل من عظيم الجزاء والأجر والمثوبة، وهم في ذلك سواء.²³

والمرأة في هذه الآية امرأة مؤمنة تجاهد في سبيل الله، وتهاجر في سبيل الله، وتتحمل الأذى والمشقة، وتقاتل وتقتل في سبيل الله، ولا استثناء لها حتى في القتال، ثم ينشدق بعضهم بأن المرأة مخلوق ضعيف ويحقر من شأنها بحجة أنها ضعيفة لا تقدر على شيء، أليس الله خالقها وهو أحكم الحاكمين، ها هي هنا مجاهدة مقاتلة في سبيل الله.

رابعاً: المرأة المؤمنة

يضرب الله لنا مثلاً بالمرأة المؤمنة كمخلوق مستقل لا علاقة له بزواج أو ولي، فهي مخلوق مكلف يخاطبه القرآن كما يخاطب الرجل، وفي قصة امرأة فرعون خير مثال على المرأة المؤمنة التي تقاوم سلطة زوجها واستبداده وطغيانه وظلمه، فتكون مؤمنة بالله وتدعو الله أن يبني لها بيتاً في الجنة وأن ينجبها من فرعون وقومه، فصارت مثلاً للمؤمنين من الرجال والنساء في الصبر وعدم الانقياد للظالمين والإيمان بالله. قال تعالى: (وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِدَّةً مِثْلَ بَيْتِكَ فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ)²⁴

3.3.3. المطلب الثالث: ألفاظ المرأة ودلالاتها ومعانيها في القرآن.

في هذا المطلب سأعرض لدراسة بعض الآيات التي ذكرت لفظة المرأة أو الألفاظ التي تتعلق بالمرأة ودلالاتها كلفظة الأنثى خاصة، أو النساء عامة، وسأتبع في ذلك منهج التفسير الموضوعي من خلال عرض كلام المفسرين ثم تحليله، ومحاولة بيان الرأي الصواب في ذلك، وسأحصر مناقشة تأويل المفسرين للآيات التالية: أولاً قوله تعالى: (فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِدَّةً مِثْلَ بَيْتِكَ فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنَ الظَّالِمِينَ)²⁵

وفي تفسير هذه الآية يذكر الطبري: قصة امرأة عمران إذ كانت عجوزاً عاقراً تسمى حنة، وكانت لا تلد، فجعلت تعبط النساء لأولادهن، فقالت: اللهم إن علي نذراً شكراً؛ إن رزقتني ولداً أن أتصدق به على بيت المقدس، فيكون من سدنته وخدامه، ولكنها حيناً ولدت " قالت رب إنني وضعتها أنثى أي ولدت النذيرة أنثى²⁶

أما السمعاني فيقول في قوله تعالى: (والله أعلم بما وضعت) بسكون التاء أن ذلك "إخبار من الله تعالى عن علمه، وفي قراءة: (والله أعلم بما وضعت) بضم التاء على الخبر وذلك من قول المرأة"

أما قوله تعالى: (وليس الذكر كالأنثى) فالمقصود بها: "أن الذكر أقوم وأقوى لخدمة البيعة من الأنثى، وقيل لأنه أبعد عن الموانع من العبادة، بخلاف الأنثى يمنعها الحيض والنفاس²⁷

"ويقول الزمخشري في تفسير قوله تعالى: (والله أعلم بما وضعت) إن ذلك تعظيماً لموضوعها، وتجهيلاً لها بقدر ما وهب لها منه، ومعناه والله أعلم بالشيء الذي وضعت، وما علق به من عظام الأمور، وأن يجعله وولده آية للعالمين، وهي جاهلة بذلك لا تعلم منه شيئاً؛ فلذلك تحسرت، وفي معنى قوله تعالى: (وليس الذكر كالأنثى)

²³ محمد المكي الناصري، التيسير في أحاديث التفسير، دار الغرب الإسلامي، بيروت - لبنان، الطبعة: الأولى، 1405 هـ - 1985 م.

(300/1).

²⁴ سورة التحريم/11.

²⁵ سورة آل عمران/36.

²⁶ الطبري، محمد بن جرير، تفسير الطبري، دار الفكر، بيروت، 1405 هـ، ج3، ص2.

²⁷ السمعاني، محمد بن عبد الجبار، تفسير السمعاني، ت. ياسر بن إبراهيم، غنيم بن عباس، دار الوطن، الرياض، ط1، 312/1. انظر: أبو حيان، محمد بن يوسف الأندلسي، تفسير البحر المحيط، ت. عادل عبد الموجود وآخرون، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 2001، 457/2.

يقول الزمخشري: إن ذلك من التعظيم للموضوع والرفع منه ومعناه وليس الذكر الذي طلبت كالأنثى التي وهبت أي: أن الأنثى التي وهبت لك هي أفضل من الذكر الذي ترجين²⁸.

في حين يرى ابن عطية: إن امرأة عمران تلهفت لوضع الذكر كي توفي بنذرها، ولأنهم كانوا لا يحررون الإناث لخدمة الكنائس، ولا يجوز ذلك عندهم، وكانت قد رجت أن يكون ما في بطنها ذكراً، فلما وضعت أنثى تلهفت على فوت الأمل، وأفزعا أنها نذرت ما لا يجوز نذره، وقوله: (وليس الذكر كالأنثى) تريد في امتناع نذره، إذ الأنثى تحيض ولا تصلح لصحبة الرهبان²⁹.

أما فخر الدين الشافعي فيقول: إن في هذه الآية قولان:

الأول: أن مرادها تفضيل الولد الذكر على الأنثى، وسبب هذا التفضيل من وجوه؛ لأن في شرعهم لا يجوز تحرير الذكور دون الإناث؛ ولأن الذكر يصح أن يستمر على خدمة موضع العبادة ولا يصح ذلك في الأنثى لمكان الحيض وسائر عوارض النسوان؛ ولأن الذكر يصلح لقوته وشدته للخدمة دون الأنثى فإنها ضعيفة لا تقوى على الخدمة، وأن الذكر لا يلحقه عيب في الخدمة والاختلاط بالناس وليس كذلك الأنثى، وأن الذكر لا يلحقه من التهمة عند الاختلاط ما يلحق الأنثى؛ فهذه الوجوه تقتضي فضل الذكر على الأنثى في هذا المعنى.

والقول الثاني: أن المقصود من هذا الكلام ترجيح هذه الأنثى على الذكر؛ كأنها قالت الذكر مطلوب، وهذه الأنثى موهوبة الله³⁰

بينما السيوطي يتفرد برأيه: في أن عمران قال لزوجته: إن كان الذي في بطنك أنثى – والأنثى عورة - فكيف تصنعين؟ فاعتمت لذلك، فقالت عند ذلك: (رب إني نذرت لك ما في بطني محرراً فتقبل مني إنك أنت السميع العليم) يعني تقبل مني ما نذرت لك (فلما وضعتها قالت رب إني وضعتها أنثى والله أعلم بما وضعت وليس الذكر كالأنثى، والأنثى عورة³¹

وبعد عرض آراء المفسرين نجد منهم من يستدل بهذه الآية على قصور الأنثى وكمال الذكر فقط؛ لأنه ذكر وهي أنثى، وكلام كل مفسر متأثر بزمناه كما هو واضح لدى بعض المفسرين، إذ تأثر تفسيرهم للآية بالأعراف الاجتماعية والعوامل النفسية والمقاصد الاجتماعية، دون الرجوع إلى القواعد والشواهد اللغوية عند العرب. ثانياً: قوله تعالى: (**أَوْ مِنْ يَنْشَأُ فِي الْحُلِيِّ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ**)³².

يجزم كثير من المفسرين أن المقصود بهذه الآية هم الإناث، لأنهن ينشأن على التحلي بالزينة ليكملن النقص الذي فيهن خلقة، ولأن الأنثى إذا خاصمت أو تكلمت لم تقدر أن تبين حجتها لنقص عقلها وقل ما تجد امرأة إلا تقسد الكلام وتخلط المعاني إذ لا تكاد تبين.

إن أهل التأويل اختلفوا في المقصود بمن ينشأ في الحلية منهم من قال: الجواري والنساء، وقال بعضهم: يعني المرأة، ويرجح الطبري أن المقصود بمن ينشأ في الحلية هن الجواري والنساء.³³

أما الشنقيطي فيستطرد في الاستدلال بهذه الآية في مواضع متفرقة من كتابه أضواء البيان في أن المرأة أخس وأنقص وأضعف بالخلقة إذ يقول: " وقد أشار جلّ وعلا إلى ذلك بقوله (**أَوْ مِنْ يَنْشَأُ فِي الْحُلِيِّ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ**) ؛ لأن الله أنكر على المشركين في هذه الآية الكريمة أنهم نسبوا له ما لا يليق به من الولد، ومع ذلك نسبوا له أخس الولدين وأنقصهما وأضعفهما، ولذلك ينشأ في الحلية أي الزينة من أنواع الحلبي والحلي ليجبر

²⁸ انظر: الزمخشري، محمود بن عمرو، الكشف عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل، ت: عبد الرزاق المهدي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ج، ١ ص ٣٨٤.

²⁹ انظر: ابن عطية، عبد الحق بن غالب، المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز، ت: عبد السلام عبد الشافي، دار الكتب العلمية، لبنان، ١٤١٢هـ، ط، ١، ج، ٤٢٥. الجوزي، عبد الرحمن بن علي، زاد المسير، المكتبة الإسلامية، بيروت، ط، ١٤٠٤
٣٠هـ، ج، ١ ص ٣٧٧. وانظر: القرطبي، محمد بن أحمد، الجامع لأحكام القرآن، دار الشعب، القاهرة، ج، ٤ ص ٦٧، انظر: الغرناطي، محمد بن أحمد، التسهيل لعلوم التنزيل، دار الكتاب العربي، لبنان، ١٩٨٣م، ط، ٤، ج، ١ ص ١٠٥، ابن كثير، إسماعيل بن عمر، تفسير القرآن العظيم، دار الفكر، بيروت، ١٤٠١هـ، ج، ١ ص ٣٦.

³⁰ انظر: الشافعي، فخر الدين محمد بن عمر، التفسير الكبير أو مفاتيح الغيب، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٠م، ط، ١، ج، ٨ ص ٢٤. انظر: الشوكاني، محمد بن علي بن محمد، فتح القدير الجامع بين فني الرواية والدراية من علم التفسير، دار الفكر، بيروت، ١/335.

³¹ انظر: السيوطي، جلال الدين، الدر المنثور، دار الفكر، بيروت، ١٩٩٣م، ج، ٢ ص ١٨١.

³² سورة الزخرف/١٨.

³³ الطبري، ج، ٢٥ ص ٥.

نقصه الخلفي، وليس ذلك فقط بل يدعم قوله بدليل آخر يقوي حجته فيقول: "بخلاف الرجل فإن كمال ذكوره وقوتها، وجمالها يكفيه على الحلي"³⁴

ثالثاً: قوله تعالى : (إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِي نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفُنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ)³⁵ .

قد يستغرب بعضكم لم ذكرت هذه الآية في دراسة تخصص المرأة، وما دخل المرأة في النعجة؟ وذلك لأن المفسرين يؤيدون العرب الجاهليين في إطلاق نعجة ونعاج على امرأة ونساء!

(والنعجة): هي أنثى الضأن، وتطلق على المرأة مجازاً، لما هي عليه من السكون، والضعف³⁶.

قال الإمام البيضاوي في تفسير هذه الآية: "إن هذا أخي" بالدين أو بالصحة. "له تسع وتسعون نعجة ولي نعجة واحدة": هي الأنثى من الضأن، وقد يكنى بها عن المرأة، والكناية والتمثيل فيما يساق للتعريض لأبلغ في المقصود،³⁷ ومعلوم أنه لم يكن هناك نعجة، ولكن كناية عن النساء³⁸ قال الشوكاني في تفسيره : أن الْعَرَبَ تُكْنِي عَنِ الْمَرْأَةِ بِالنَّعْجَةِ ، وَتُسَمِّي النِّسَاءَ بِالنَّعَاجِ³⁹

2. المبحث الثاني: المرأة في العصر النبوي والعصر الحديث وبيان مكانتها ودورها ويتكون من مطلبين:

1.1. المطلب الأول: مكانة المرأة في الإسلام

لقد كرم الإسلام المرأة في جميع الديانات السماوية ، فقد احتلت المرأة مكانة كبيرة ومنزلة عظيمة في الإسلام ، وقد جاء الإسلام ليرفع من قدرها وشأنها ، فقد كانت المرأة قبل الإسلام مهضومة الحقوق مسلوقة الكرامة، ومن المعروف أن العرب في الجاهلية كان الكثير منهم لا يرحب بميلاد الأنثى، بل كان الرجل في بعض القبائل إذا ولد له الأنثى عراه الغم الشديد، وأخذ يعالج الأمر في نفسه، أبقئها على مضض ومهانة، أم يتخلص من عبثها وعارها فيقتلها أو يدفنها حية في التراب، وكثيراً ما كان يلجأ إلى الخيار الثاني، وهو مما أشار إليه قوله تعالى في سورة النحل: (وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (58) يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (59) لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السُّوءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (60))

لقد جاء القرآن الكريم ليلغي كل العادات السيئة التي كانت سائدة في الجاهلية، فالإسلام ينظر إلى المرأة بأنها تلعب دوراً أسرياً كبيراً في المجتمع ، وهي أساس المجتمع سواء كانت الأم أو الأخت أو الزوجة فهي شريكة الرجل في تحمل المسؤوليات ، كما أن الإسلام منح للمرأة حقوق كثيرة قبل جميع الحضارات ، وقد ساوى القرآن بين الرجل والمرأة في جميع التكاليف الشرعية ، وكذلك جميع الحقوق ماعدا حق القوامة ، وهذا يدل على أن الإسلام أعطى للمرأة مكانة عالية ومنزلة رفيعة، لتبقى المرأة معززة مكرمة ومرفوعة الرأس دائماً في ظل حماية الإسلام لها .

2.2. المطلب الثاني: دور المرأة في العصر النبوي وفيه عدة نقاط:

³⁴ الشنقيطي: محمد الأمين بن محمد المختار بن عبد القادر ، أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن، دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع بيروت - لبنان، 1415 هـ - 1995 م، 24/3.

³⁵ سورة ص/23.

³⁶ الماتريدي ، محمد بن محمد بن محمود، أبو منصور ، تأويلات أهل السنة المحقق: د. مجدي باسلوم ، دار الكتب العلمية - بيروت، لبنان، الطبعة: الأولى، 1426 هـ - 2005 م (70 /10) .

³⁷ البيضاوي ، ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر ، أنوار التنزيل وأسرار التأويل، تحقيق : محمد عبد الرحمن المرعشلي ، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة: الأولى - 1418 هـ (27 /5).

³⁸ مجمع البحوث ، التفسير الوسيط (8 /490).

³⁹ الشوكاني، محمد بن علي بن محمد بن عبد الله، فتح القدير، دار ابن كثير، دار الكلم الطيب - دمشق، بيروت، الطبعة: الأولى - 1414 هـ ، (489 /4) .

لقد كان للمرأة في العصر النبوي دور فعّال في مختلف مجالات الحياة , كالتعليم والدعوة وكذلك الثقافة والقيادة والطب وغيرها من المجالات المتنوعة؛ لذلك ذكرت في هذا المطلب نماذج عظيمة للنساء في العهد النبوي في جميع المجالات, وهي موزعة كالتالي:

ا. المجال التعليمي.

لقد ساهمت المرأة منذ عهد الرسول إلى عهدنا الحالي في مجال التعليم بشكل فعّال, فكان دورها متميز في تعلم العلوم المختلفة فقد كانت تعلم وتتعلم من أجل إنشاء جيلا صالحا في المجتمع. فالإسلام حث على العلم, منذ أول آية نزلت على نبيينا الكريم عليه الصلاة والسلام في قوله تعالى: (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ)⁴⁰.

وقد ضرب القرآن والسنة أروع النماذج والأمثلة التي تدل على حب المرأة , فقد كانت السيدة عائشة رضي الله عنها, خير دليل على حبها للعلم , حيث تعد أكثر النساء علماً في عهد الرسول وبعده.

قال عروة بن الزبير يصف علم عائشة في شتى المجالات : ما رأيت أحد أعلم بفقه ولا بطب ولا يشعر من عائشة⁴¹ وكان الشعبي يذكرها فيتعجب من فقهها وعلمها, ثم يقول وما ضنكم بأدب النبوة وكان عطاء يقول كانت عائشة من أفضه الناس, و أحسن الناس, رأياً في العامة⁴² وعدّ ابن القيم في اعلام الموقعين⁴³ من المكثرين في الفتوى عائشة , والمتوسطين أم سلمة , والمقلّين صفية بنت حَيي, وحفصة بنت عمر , وزينب بنت جحش , وأسماء بنت أبي بكر الصديق, وأم عطية- رضوان الله عليهم.

ب. المجال الدعوي

لقد كان للمرأة دور فعّال في مجال الدعوة وخير مثال على ذلك زوجات النبي ﷺ, فالسيدة خديجة أول من أسلمت من النساء, وأول امرأة صدقت بنبوّة محمد ﷺ وساندته في ذلك , وسارت على منهجه في الدعوة الإسلامية , وكذلك السيدة عائشة رضي الله عنها كانت فقيهة مجتهدة يؤخذ عنها الدين والقرآن, وشاركت في رواية السنة وتعليمها للناس حيث بلغ مسندها ألفين ومائتين وعشرة أحاديث, واشتركت معها العديد من الصحابيات, وفي أتباع الصحابيات نبغت بنت سيرين, وأم الدرداء الصغرى في علوم الدين, وكتب التاريخ حافلة بالنساء اللاتي نهضن بالعلم والدعوة في ظل حضارة الإسلام⁴⁴.

ومن النماذج العظيمة لمشاركة المرأة في مجال الدعوة أسماء بنت أبي بكر رضي الله عنها, فقد كانت نموذجاً للمرأة المسلمة, التي تأخذ دورها في الدعوة, فلا تتأخر حين تطلب, ولا تتراجع عندما تدعى, تصنع الطعام لقيادة الدعوة وتوصله بنفسها, رغم شدة الخطر. ثم تراها تتكفل بحماية ظهر الدعوة, والحفاظ على الجبهة الداخلية, فترفض مقالة جدها عن أبيها, بأن أبا بكر فجعهم بماله ونفسه, عندما أخذ ماله كله في الهجرة وتحافظ على السرية والكتمان, رغم التهديد والتعذيب, فتقول كما جاء عند الذهبي: "لما خرج رسول الله ﷺ وأبو بكر رضي الله عنه أتانا نفر من قريش فيهم أبو جهل بن هشام فوقفوا على باب أبي بكر فخرجت إليهم فقالوا: أين أبوك يا بنت أبي بكر؟ قالت قلت: لا أدري والله أين أبي, قالت: فرفع أبو جهل يده, وكان فاحشاً خبيثاً, فلطم خدي لكمة طرح منها قرطي"⁴⁵.

⁴⁰ سورة العلق/1.

⁴¹ ابن حجر: الاصابة في تمييز الصحابة, دار الفكر العربي, القاهرة, ج ٤, ص ٣٦.

⁴² ابن حجر: الاصابة في تمييز الصحابة, دار الفكر العربي, القاهرة, ج ٤, ص ٣٦.

⁴³ ابن القيم الجوزية: محمد بن أبي بكر اعلام الموقعين عن رب العالمين, تحقيق: محمد عبد الحميد, المكتبة المصرية, بيروت, ج ١, ص ١٢.

⁴⁴ الذهبي شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد, سير اعلام النبلاء, المحقق: مجموعة من المحققين بإشراف الشيخ شعيب الأرنؤوط.

الناشر: مؤسسة الرسالة, الطبعة: الثالثة, طبعة الرسالة, 1405 هـ / 1985 م. (2/ 139).

⁴⁵ أبو نعيم أحمد بن عبد الله الأصبهاني, حلية الأولياء وطبقات الأصفياء, السعادة - بجوار محافظة مصر, 1394 هـ - 1974 م, (2/ 56). أبو بكر محمد بن عبد الله بن إبراهيم الشافعي الفوائد, حققه: حلمي كامل أسعد عبد الهادي, دار ابن الجوزي - السعودية / الرياض, الطبعة: الأولى, 1417 هـ - 1997 م (2/ 832).

أي فتاة هذه؟ التي تصنع الطعام، فتوصله في ظروف أمنية خطيرة، ثم تحسن كتمان الأمر، فلا تحدث به أحداً حتى أقرب المقربين، ولا حتى عند تهديدات الباطل، وفحشه، واعتدائه. ومن خلال هذه الشخصية الفدائية، أستطيع القول: إن من يتم اختيارها لمثل هذه المهمات، ينبغي أن تتمتع بالصفات التالية: قوة الإيمان: وكذلك رأينا صنع أسماء مع جدها، والجرأة: إيصال الطعام أثناء البحث المكثف عن قيادة الدعوة، والسرية: فلم تنطق بحرف واحد عن مكان النبي ﷺ وصاحبه، ولا عن وجهتهما.

ج. المجال الثقافي .

كان للمرأة المسلمة في المدينة أثراً كبيراً في الحياة الثقافية قدر طاقتها فعرف عنها الاعتناء بالخط والقراءة والكتابة وكان من أوائل من عرفن بالكتابة في ذلك العهد وبرعن فيها إلى حد جعل الرسول يأمرها أن تعلم الكتابة لزوجته حفصة بنت عمر ابن الخطاب تحسين الخط وتزيين الكتابة هي أم سليمان وهي الشفاء بنت عبد الله بن شمس العدوية التي تعد صورة مشرفة للمرأة المتعلمة القارئة الكاتبة التي تولى عنايتها لتعليم نساء المؤمنين القراءة والكتابة تبتغي بذلك الأجر والثواب العظيم من الله⁴⁶

د. المجال الطبي .

امتنت المرأة المسلمة في ذلك العهد مهنة الطب ومداواة الجرحى واكتسبن ذلك من ساحة الجهاد، يداوين الجرحى بالعلاج والسفيا والإطعام، والشواهد التاريخية كثيرة على مشاركة المرأة في الغزوات، فلا نعلم غزوة من الغزوات لم تخرج النساء فيها للتطبيب والتمريض، فعن يزيد بن هرمز أن نجدة بن عامر الحروري أنه كتب إلى ابن عباس يسأله عن خمس خصال: أما بعد، فأخبرني هل كان رسول الله صلى وسلم يغزو بالنساء؟ وهل كان يضرب لهن سهماً؟ وهل كان يقتل الصبيان؟ .. إلى نهاية قوله فكتب إليه ابن عباس: قد كان يغزو بهن فيداوين الجرحى، ويحذين من الغنيمة، وأما بسهم فلم يضرب لهن، وأن رسول الله لم يكن يقتل الصبيان⁴⁷

هـ. المجال القيادي.

لقد ضربت المرأة أروع الأمثلة في مجال القيادة سواء برأيها أو جهدها وكان خير مثال على ذلك خديجة رضي الله عنها، فحين حاصر المشركون رسول الله ﷺ والمسلمين وآل طالب وغيرهم من أقارب الرسول صلى الله عليه وسلم في شعب أبي طالب، بعد أن تحالفوا فيما بينهم ألا يبيعوا للمسلمين وأقارب الرسول شيئاً، ولا يشترتوا منهم شيئاً، ولا يزوجهم ولا يتزوجوا منهم، وأن تقطع كل العلاقات بينهم وبينهم⁴⁸ .. تنجح خديجة في قطع الحصار، وترسل بجمال محملة طعاماً وشراباً للرسول ﷺ ومن معه، وواضح من خلال السياق أن خديجة كان لها من الحماية ما لم يكن لغيرها من الرجال والنساء، وكان الرسول ﷺ دائم الاستشارة لها فيما يخصه من أمور، حتى كلف الله تعالى جهادها وقيادتها بما أعد لها في الجنة من المنزلة العظيمة، بل ينزل جبريل عليه السلام يبلغ الرسول ﷺ أن الله تعالى يقري خديجة السلام، ويبشرها ببيت في الجنة، وكفى بذلك تقديراً لقيادتها، وعملها وجهادها.

و. المجال الجهادي.

لقد كانت المرأة تخرج إلى الجهاد مع رسول الله ولكنها لا تباشر القتال، ولكن تعمل في الخطوط الخلفية- وهو من الجهاد بالمعنى العام للجهاد – ولم تكلف المرأة بمباشرة القتال إلا إذا داهم العدو البلاد ونزل بها، فالإسلام سمح للمرأة أن تشهد المعارك لتداوي الجرحى وتسقي العطشى، وتعد الطعام، والأدوات للمجاهدين، فقد ورد عن عطية الأنصارية حيث تقول: (غزوت مع رسول الله سبع غزوات أخلفهم في رحالهم، فأصنع الطعام وأداوي الجرحى، وأقوم على المرضى)⁴⁹

⁴⁶ ابن عبد البر: 423/4.

⁴⁷ صحيح مسلم: كتاب الجهاد والسير، باب النساء الغازيات يرضح لهن ولا يسهم والنهي عن قتل صبيان أهل الحرب، حديث رقم

1312، ص787.

⁴⁸ أبو عمر، محمد بن حمد الصوياني، السيرة النبوية كما جاءت في الأحاديث الصحيحة، مكتبة العبيكان، الطبعة: الأولى، 1424 هـ -

2004 م، (1/ 169).

⁴⁹ صحيح مسلم: كتاب الجهاد، باب غزو النساء مع الرجال، حديث رقم 1812، ص788.

وهذه نسيبة بنت كعب أم عمارة لم تتوان في ساعات الشدة عن حمل السلاح وخوض غمار الحرب إلى جانب رسول الله وصحبته، والتي خرجت لتسقي المسلمين في غزوة أحد، فلما لحقت الهزيمة النكراء بالمسلمين رمت ما بيدها وأخذت سيفاً وخاضت غمار الحرب حين اشتدت ضراوة القتال تدافع عن النبي، وجرحت فوهبت حياتها للموت؛ لتبقى حياة الرسول عليه أفضل الصلاة والسلام، واستعذبت الموت في إحقاق الحق وإزهاق الباطل، ودعا لها الرسول ولزوجها وولدها وقال عنها قوله: (ما التفت يميناً ولا شمالاً يوم أحد إلا وأنا أراها تقاتل دوني)⁵⁰

ن. المجال السياسي والاجتماعي والاقتصادي.

لقد شاركت المرأة في المجال السياسي في العهد النبوي، وكان لها وجود مؤثر في مجريات الأحداث، واستطاعت أن تعطى دروساً في ذلك حتى أصبحت قدوة للنساء في ذلك العصر، وكانت السيدة خديجة هي أول امرأة اعتنقت الاسلام، وكانت على درجة عالية من الوعي السياسي، وقالت كلماتها المشهورة: "كلا، أبشر، فو الله لا يخزيك الله ابداً، إنك لتصل الرحم، وتصدق الحديث، وتحمل الكل، وتكسب المعدوم، وتقري الضيف، وتعين على نوائب الحق"⁵¹ وكذلك أمهات المؤمنين السيدة عائشة وأم حبيبة اللاتي احسنن الرأي والمشورة، وأم سلمة التي تميزت بفصاحة العقل وسداد الرأي حين استشارها الرسول حينما اختلف مع الصحابة وخالفوه في أمره الذي أمرهم من النحر والهدى والحلق والإحلال. فأشارت عليه أن يخرج هو ولا يكلم أحد ويصنع ذلك بنفسه أولاً، فلما فعل، لم يترددوا وقاموا إلى هديهم فحروه وأخذ بعضهم يحلق لبعض حتى كادوا يلتحمون من شدة الزحام⁵²

كما شاركت المرأة في المجال الاجتماعي، فلم ينكر أحد مكانة المرأة في المجتمع، وأهمية الدور الذي تقوم به، فهي تمثل نصف المجتمع وأكثر، وتساهم في العديد من الأنشطة والفعاليات بصور مختلفة، ومن أهم ما يميز المرأة في المجال الاجتماعي دورها العظيم في الأسرة فهي الأم والمربية التي تقوم بتربية وتنشئة الأطفال على مبادئ الحياة الاجتماعية والعادات السليمة، وتنمية طاقاتهم، وزيادة الوعي لديهم في كل من الأمور الدينية، والفكرية، التي من شأنها ترسيخ القيم والسلوكيات الصحيحة، وكذلك مساندتها لزوجها في الصعاب وخير دليل السيدة خديجة رضي الله عنها التي ساندت رسول الله ﷺ في كل أمور حياته، فقد عرفت المرأة منذ عهد النبوة بتحمل المسؤولية الكاملة من أجل تطوير المجتمع، فقد كانت تخصص جزءاً من وقتها للمشاركة في الأعمال الخيرية، فالمرأة تستطيع أن تتولى إدارة الكثير من المؤسسات والهيئات الرسمية التي تُعنى بالأمور الأسرية، والاجتماعية، والحقوقية، وخير دليل على ذلك ما قامت به السيدة عائشة رضي الله عنها بأن جعلت المسجد مؤسسة تعليمية ناجحة لتعليم النساء دروس الفقه والتفسير لتكون المرأة سبباً لنجاح الأسرة خاصة والمجتمع عامة⁵³.

وكذلك كان للمرأة دور كبير في المجال الاقتصادي وخاصة في مجال التجارة، حيث نجد أم المؤمنين السيدة خديجة بنت خويلد التي كانت ذات شرف ومال، فقد كانت لها تجارة تبعث بها للشام، تستأجر الرجال من مالها وقد عرضت على النبي عليه الصلاة والسلام أن يخرج في مالها لم بلغها من صدق حديثه وعظم أمانته وكرم أخلاقه وقيل رسول الله عليه الصلاة والسلام وخرج الى سوق بصرى وباع سلعته التي خرج بها، واشترى غيرها وربحت ضعف ما كانت تبيع، فأربحت خديجة - النبي ضعف ما كان

⁵⁰ ابن سعد: محمد بن سعد بن منيع الهاشمي البصري، الطبقات الكبرى، تحقيق: محمد عبدالقادر عطاء، دار الكتب العلمية، بيروت، المجلد الثامن، ص 305. ابن حجر: الإصابة في تمييز الصحابة، 4/479.

⁵¹ صحيح مسلم: باب بدء الوحي الى رسول الله، حديث رقم (160)، ص 79.

⁵² ابن حجر: الإصابة في تمييز الصحابة، 4/459.

⁵³ عدنان الطرشة، دليلك إلى المرأة، الرياض، السعودية: العبيكان (2010)، صفحة 51. بتصرف.

عنده يربح قبل زواجه منها⁵⁴ وكذلك أم المؤمنين السيدة زينب بنت جحش كانت تقوم ببعض الصناعات وتبيع وتشتري.⁵⁵

ي. المجال الزراعي والصناعي

أسهمت المرأة في دعم النشاط الزراعي، والذي كان يحتل حيزاً كبيراً من ضمن الأنشطة الاقتصادية الأخرى كون المجتمع المدني يعد مجتمعاً زراعياً منذ قبيل الإسلام كما كانت المرأة عوناً لأسرتها ليس فقط داخل المنزل بل وخارجه أيضاً من خلال قيامها ببعض النشاطات الزراعية إذا احتاجت لذلك فهذه أسماء بنت أبي بكر كانت عوناً لزوجها تؤازره على شطف العيش وقسوة الحياة قامت بكثير من الاعمال داخل المنزل وخارجة. فعن هشام بن عروة عن أبيه عن أسماء بنت أبي بكر قالت: "تزوجني الزبير وماله في الأرض مال ولا مملوك ولا شيء غير فرسه. قالت: فكنت أعلف فرسه وأكفيه مؤنته وأسوسه وأدق النوى الناضحة وأعلفه وأسقيه الماء وأخرز غربه وأعجن ولم أكن أحسن أخبز فكان خبز جارات لي من الأنصار وكن نسوة صدق قالت: (وكننت أنقل النوى من أرض الزبير التي أقطعها رسول الله على رأسي وهي على ثلثي فرسخ"⁵⁶

كما برزت المرأة في النشاط الصناعي الذي رفع الإسلام من شأنه، وكان لها دوراً بارزاً في ردف أوجه نشاطاته المختلفة فكان منهن النساجات والغزالات والديباغات، وكانت أمهات المؤمنين- رضي الله عنهن- القدوة في هذا المجال فقد كانت زينب بنت جحش دابغة ماهرة كانت تعمل في الدباغة في بيتها وتقوم بإنفاق ما يأتيها من واردات الدباغة تلك في أعمال البر والصدقة.⁵⁷ فيما عملت صحابيات أخريات - رضي الله عنهن- في هذه الحرفة أمثال: أسماء بنت عميس التي كان لها خبره في دبغ الجلود، إذا دبغت في ليلة أربعين أهاباً من أدم بالإضافة إلى قيامها بالأعباء المنزلية.⁵⁸

3. المبحث الثالث: المرأة في العصر الحديث و نماذج للمرأة المسلمة و أهم التحديات التي تواجه المرأة في العصر الحديث وفيه ثلاثة مطالب:

1.3. المطلب الأول: المرأة في العصر الحديث.

جاء العصر الحديث وأخرج المرأة من وحل الفقر والظلم، فقد حظيت المرأة في العصر الحالي على حظٍ وثير من الحقوق والحريات، وقد أصبحت قضية المرأة أحد أهم القضايا التي تشغل العالم، فقد أعدت العديد من الدول قوانين تشمل حرية المرأة وحقوقها لتكون مقياساً لتحضُّر الدولة، بل وجعلت لها معاييرًا ضمن اتفاقياتها العالمية، فلم تعد المرأة تعاني كما في السابق من التمييز والحرمان والعنف⁵⁹، وبذلك احتلت المرأة في المجتمعات المعاصرة مراكزًا ذات أهمية كبيرة، كما وأثبتت قدرتها وجدارتها في مختلف المجالات السياسية، الاجتماعية، الاقتصادية، التعليمية، فهي الآن تشغل العديد من الأدوار كرئيسة دولة ورئيسة وزراء ونائب وقاضية وعالمة وطبيبة ومعلمة، بالإضافة إلى دورها الهام بأن تكون أمًا تنتشى جيلاً واعدًا يسهم في بناء المجتمع وتطويره نحو الأفضل.

2.3. المطلب الثاني: نماذج للمرأة المسلمة في العصر الحديث وفيه:

أولاً: دور المرأة الفلسطينية في تطوير المجتمع .

إن الاحتلال الإسرائيلي فرض على المرأة الفلسطينية منذ عام 1948م أن تعيش حياة مختلفة عن بقية النساء في هذا العالم، وليس من المبالغة القول إن التأثيرات السلبية للاحتلال طالت كل جوانب حياة المرأة الفلسطينية،

⁵⁴ ابن سعد، الطبقات الكبرى، ص12، ابن الاثير، أسد الغابة في معرفة الصحابة 80/7.

⁵⁵ ابن عبد البر: أبو عمر يوسف بن محمد بن عبد الله القرطبي، الاستيعاب في معرفة الاصحاب، تحقيق علي محمد معوض، وعادل احمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية، بيروت، 4/406/407.

⁵⁶ ابن سعد، الطبقات الكبرى، ص197.

⁵⁷ ابن سعد، الطبقات الكبرى، ص86.

⁵⁸ ابن سعد، الطبقات الكبرى، 8/220.

⁵⁹ عادل بن حسن الحمد، المرأة بين الإسلام والعصرانية (الطبعة الأولى)، صفحة 7. بتصرف.

الشخصية والاجتماعية والاقتصادية والسياسية، مما جعل حياة هذه المرأة نموذجاً فريداً مختلفاً عن سواه، نموذجاً أشد صعوبة وأكثر قساوة، إلا أن تلك الظروف كلها لم تكسر عزيمة المرأة الفلسطينية، ولم تتمكن من النيل من صمودها، بل على العكس؛ فقد خرجت من رحم تلك الآلام امرأة غير بقية النساء، امرأة سطرت بمواقفها المشرقة وصبرها الجميل أعظم العبر والبطولات؛ ليفوق دور المرأة بذلك نسبة النصف التي تشكلها في المجتمع الفلسطيني، ولتكون مسئولة عن بناء مجتمع بأكمله برجاله ونسائه، فقد كان للمرأة الفلسطينية دوراً كبيراً في تطوير المجتمع الفلسطيني وغيره من المجتمعات الأخرى في شتى مجالاته، ففي مجال التعليم كانت المرأة الفلسطينية نموذجاً قيماً للمجتمع حيث حازت المعلمة الفلسطينية حنان حامد الحروب، على جائزة أفضل معلم في العالم والتي أطلقتها مؤسسة فايركي جيمس التي تختص بتطوير التعليم في دورتها الثانية لعام 2016م، أما على الصعيد الأكاديمي نالت الفلسطينية زينة منير بركات من القدس على شهادة الدكتوراه في تخصص التسامح من جامعة فريدريك شيلر في جينا الألمانية العريقة، وتعتبر زينة بركات أول باحثة من فلسطين والدول العربية التي تحصل على الدكتوراه، كما تفوقت عربياً وفلسطينياً في هذا التخصص⁶⁰

كما شاركت المرأة الفلسطينية في العمل التطوعي والعمل النقابي، وفي المجال الإغاثي، والصحي، والثقافي، والتنمية فهناك العديد من المؤسسات الأهلية النسائية، وهناك الكثير من الجمعيات الأهلية التي تشارك المرأة في إدارتها وعضويتها بجانب الرجل، فالعديد من الجمعيات الأهلية تخصص فيها قسماً نسائياً، كما وسجلت نتائج الانتخابات فوز النساء المرشحات في الانتخابات بنسبة مرتفعة من أصوات الناخبين، فقد فازت "17 امرأة من مقاعد المجلس التشريعي في فلسطين، وهذا يدل على دور المرأة في تطوير المجتمع في المجال السياسي.⁶¹

كما برعت المرأة الفلسطينية في مجال الدعوة والجهاد، والتي كان على رأسها القائدة العظيمة مريم محمد يوسف محيسن، والشهيرة بخنساء⁶² فلسطين أو أم نضال فرحات، وهي داعية إسلامية، ومربية، ومجاهدة، وسياسية فلسطينية، ونائبة في المجلس التشريعي عن كتلة التغيير والإصلاح⁶³. كما قدمت ثلاثة من أبنائها شهداء في فلسطين، حيث قالت عنها: وزيرة شؤون المرأة والنائب في المجلس التشريعي جميلة الشنطي(أم نضال فرحات كانت بمثابة القدوة في الصبر والعطاء والتضحية لكل النساء سواء في القطاع أو خارجه كما كانت صاحبة مؤسسة المدرسة الجهادية التي تخرج من بين جناباتها المجاهدين الأبطال، فكانت تبث فيهم روح الجهاد والمقاومة والقوة، ولقد ضربت خنساء فلسطين مثلاً في غرس ثقافة المقاومة عندما دفعت بفلذة أكبادهما وعلى أن الوطن عقيدة وعلى الإنسان أن يضحي بأعز ما يملك من أجله، وقد كانت تودع أبنائها قبل استشهادهم، وترفع معنوياتهم، وتقدم لهم الدعم النفسي والمعنوي، وكان من أهم مقولاتها الشهيرة(من يحب الله والوطن فلا يتوانى عن تقديم أبنائه فداء له، والأم التي تحب ولدها تطلب له النجاة في الدنيا والآخرة وتدفعه للجهاد ولا تجزع عند فوزه بها، فابني الشهيد هو الذي سيشفع لي بشهادته، فمن كانت تحب ولدها فلتنعطه أعلى ما تستطيع، وأعلى ما يمكن أن تقدمه هو الجنة)⁶⁴ كما سميت مدرسة في فلسطين باسمها؛ وهذا تمجيداً لها لكي تكون نبراساً على مر الأجيال والعصور، وتكون نموذجاً رائعاً لجميع نساء العالم.

ثانياً: دور المرأة التركية في تطوير المجتمع.

تعد المرأة عضواً أساسياً وهاماً جداً في أي مجتمع، ولا يمكن التغاضي عن الدور المهم التي تقوم به، فالمرأة قبل كل شيء هي الأم وهي التي تُنجب وتربي وتنشئ الأجيال التي على سواها ستبنى الأمم، والمرأة هي القادرة

⁶⁰ <https://www.shasha.ps/news/257896.html>

⁶¹ مؤمنة صالح الرقب، معوقات ممارسة المرأة للسلوك القيادي في مؤسسات التعليم العالي بمحافظة غزة وسبل التغلب عليها، رسالة ماجستير إشراف: فؤاد علي العاجز، الجامعة الإسلامية بغزة 2009 م، ص 20.

⁶² أطلق عليها خنساء فلسطين، هو لقب تجسد من سير التاريخ، للصحابة الخنساء، امرأة عربية، قدمت أبنائها في سبيل نشر رسالة الإسلام، ثم عقدت الشعر في فراقهم فرحة باستشهادهم، نديم سائد شراب، شواهد الخنساء في كتب التراث العربي، رسالة

ماجستير، إشراف: عبد الرؤوف خريوش، جامعة القدس المفتوحة، 2019- ص(13).
⁶³ في الذكرى الأولى لرحيلها.. سطور عن خنساء فلسطين أم نضال فرحات، 2016 على موقع واي باك مشين.

⁶⁴ خنساء فلسطين في صفحات التاريخ - وكالة الرأي، 2020 على موقع واي باك مشين.

على العمل خارج المنزل وداخله، حيث إن التجارب الحياتية أثبتت أن المرأة عنصرًا هامًا أسهم في بناء في المجتمع، ولها قدرة على تحمل المسؤوليات التي تُعطى إليها سواء كان على صعيد العمل أو على صعيد المنزل.

إن المرأة التركية عاصرت أنظمة مختلفة وتعايشت مع تيارات مختلفة، وقد شاركت في مجالات مختلفة كان من أهمها المجال السياسي، كما كان لها دوراً كبيراً في تقدم وحضارة الدولة التركية، وقد برز دور المرأة التركية منذ عهد الدولة العثمانية، فقد شاركت المرأة في إدارة أمور الدولة، وتعد والدة سليمان القانوني أول امرأة تركية تحمل لقب السلطنة الوالدة، وهي من أشهر النساء العثمانيات اللاتي شاركن في إدارة أمور الدولة⁶⁵.

كما كانت المرأة التركية نموذجاً رائعاً في المجتمع، وكان من أهم النساء البارزات التي يضرب بهن المثل في القدوة السيدة شعله يوكسل شينلر، والسيدة أمينة أرد وغان زوجة الرئيس التركي رجب طيب أرد وغان، وسأذكر نبذة مختصرة لكل منهما، مع بيان دورهما في المجتمع التركي، وكيفية تأثير هذا المجتمع بسلوكهن وأخلاقهن.

أولاً: شعله يوكسل شينلر

هي شعله يوكسل شينلر، وباللغة التركية (Şule Yüksel Şenler) ولدت في مايو عام 1938 في مدينة قيصري وتوفيت في 29 أغسطس 2019. كاتبة تركية من أبرز رموز الدفاع عن الحجاب في تركيا. حازت شعله يوكسل على شهرة واسعة من خلال مقالاتها و مؤتمراتها في عام 1960. أنشأت شولي يوكسل صفحة للمرأة في جريدة حرية التعبير، و جريدة الاستقلال الجديد و جريدة الصباح وكانت تكتب مقالات بالعمود فيأعوام 1971 – 1967 في صحيفة اليوم. وكانت المؤلفة الرئيسة لمجلة " توقيت الشفق .

وقد ألقت العديد من الكتب والروايات والتي كان من أهم موضوعاتها، المرأة اليوم وفي الإسلام، وكانت من أكثر المدافعات عن المرأة خاصة في قضية الحجاب، كما ألقت كتباً متنوعة ومختلفة في شتى المجالات العلمية، وهذا يدل على شدة حبها للعلم، وكذلك ثقافتها الواسعة وإدراكها لأهمية المرأة ودورها في تطوير المجتمع والتأثير الإيجابي المنعكس عليه، كما شاركت في المؤتمرات والندوات على امتداد بلاد الأناضول، وقد تميزت بالحكمة والذكاء والشجاعة في الدفاع عن مظاهر التدين في المجتمع التركي المسلم، بالإضافة إلى المحاضرات والندوات والدروس القيمة التي أثرت بها يوكسال حياة كثيرين من أبناء تركيا وبناتها، وعلاوة على ما كان يجود به قلمها الواعي في مختلف الصحف والمجلات، تركت شعله شينلر مجموعة من الكتب القيمة والروايات المؤثرة، حيث تحولت روايتها (زقاق السلام) 1970 إلى فيلم سينمائي بعنوان Birleşen Yollar، ومن ثم لمسلسل تلفزيوني يحمل اسم الرواية نفسها، وتم بيع آلاف النسخ من الرواية المكتوبة⁶⁶.

وبعد وفاتها حزنّت بلاد العالم عامة، وتركيا خاصة على هذه المرأة العظيمة، وعلى رأسهم الرئيس التركي رجب طيب أرد وغان قائلاً عبر تغريدة على حسابه في تويتر "تلقيت أسفاً نبأ وفاة الكاتبة شولي يوكسل شينلر، التي كرسّت حياتها لوعي الشباب." وقال رئيس بلدية إسطنبول بن علي يلدرم "شعرت بحزن شديد لوفاة الصحفية شولي يوكسل شينلر، التي كرسّت حياتها للقيم المدافعة عنها"، وكتب مستشار الرئيس التركي رجب طيب أرد وغان البروفيسور ياسين أكتاي مودعاً الراحلة "كرست شولي يوكسل شينلر حياتها للدفاع عن الإسلام، والجمهورية التركية المسلمة." وهذا يدل على أهمية هذه المرأة في المجتمع وتأثيرها الإيجابي على الآخرين.

ثانياً: أمينة جولبران أرد وغان

وهي زوجة الرئيس التركي رجب طيب أرد وغان والتي بدأت قصة زواجهما وذلك عندما ذهبت السيدة أمينة بصحبة الكاتبة الإسلامية شعله يوكسلنر إلى اجتماع حزب السلامة ورأت السيد أر دوغان وتزوجوا بعد ذلك، واستمرت الحياة بينهما حتى وصوله لسدة الحكم مشكّلين ثنائياً إسلامياً جميلاً، فقد كانت السيدة أمينة طوال فترة

⁶⁵ http://www.noonpost.com.

⁶⁶ انظر: مجلة ميم صدرت 30 أغسطس من عام 2019، @MeemMagazine. راجع <https://ar.unionpedia.org/i>.

زواجهما تسعى الى نجاح زوجها , وتسانده وتقف معه في كل أموره. حيث قالت في إحدى الحوارات ما من امرأة إلا وتريد أن تتزوج وتصبح أما, إلا أنني بالإضافة إلى ذلك كنت أرغب في أن أساند زوجي في دعوته ورسالته , وكنت أدعو الله أن أتزوج شخص قلبه متعلق بدعوته و متمسك برسالته.⁶⁷

لقد كان لهذه المرأة دوراً عظيماً في مساندة زوجها فعند دخول السيد أردوغان السجن كانت زوجته تدير أعماله بمفردها فكانت نعم الزوجة المعينة⁶⁸ كما كان لها دور كبير في تطوير المجتمع التركي بشكل كبير فقد شاركت السيدة أمينة بالكثير من النشاطات المختلفة , والتي كان لها اثراً كبيراً في تطور المجتمع ذكرتها على النحو التالي:

- في التربية والتعليم: أطلقت أمينة أردوغان بالتعاون مع وزارة التربية الوطنية حملة كبيرة على الصعيد الوطني من أجل التصدي لمشكلة منع البنات من التعليم والتي كانت جرحاً دامياً في بعض مناطق تركيا. وتم جلب عشرات آلاف البنات إلى المدارس بفضل هذه الحملة التي تحققت تحت شعار " هيا بنات إلى المدرسة". وتواصل في ببذل جهود من أجل مزيد الاستنارة بالتعليم وفتح آفاق مستقبلية على حد تعبيرها، وذلك تحت شعار " الأمهات والبنات كلنا في المدرسة". وتحاول من خلال هذه الحملة إيجاد حل لمشكلة الأمهات الأميات اللواتي لم يسعفن الحظ في تعلم القراءة والكتابة.
 - في محاربة المخدرات: لفتت السيدة أردوغان الانتباه إلى ضرورة نشر الوعي الاجتماعي ومكافحة فعالة إزاء ظاهرة الإدمان وقامت بدعم جميع الحملات المتعلقة بمكافحة المخدرات.
 - لها إسهامات كبيرة في تحقيق مشروع الأسرة الشقيقة التي نالت اهتماماً بالغاً وتأييداً جماهيرياً في تركيا.
 - في دعمها لدور المرأة: تدعم كافة الجهود لتمكين المرأة من لعب دور فعال في عالم الأعمال ولإعداد مؤتمرات دولية تحت عنوان " المرأة في عالم الأعمال"، وذلك بالتعاون مع زوجات قادة دول المنطقة. واحتضنت عام 2006 قمة بمدينة إسطنبول وجهت من خلالها نداء ليس إلى نساء تركيا فحسب بل إلى نساء العالم برمتيه حيث قالت: " إن لدي قناعة بأن الدور الرئيسي في بناء المجتمعات ورفع قيمنا المشتركة يقع على عاتق المرأة. ويجب على المرأة أن تكون رائدة في الحفاظ على القيم الإنسانية من اندثارها في جميع الأماكن والأعمال". وإلى جانب جهود أمينة أردوغان في ضم المرأة إلى عالم الأعمال فإن جهودها لضم المرأة إلى الحياة السياسي لم تكن في الإطار الحزبي فقط بل كانت لها صداؤها لدى الرأي العام التركي.
 - موقفها من فلسطين: وقفت بشدة ضد انتهاكات حقوق الإنسان، ولم تسكت عن الوضع المأسوي في غزة فعقدت اجتماع في مدينة إسطنبول التركية بحضور مجموعة من النساء. تحدثت السيدة أمينة أردوغان في كلمتها التي بنيت على التليفزيون التركي مباشرة قائلة:
- "أمل ان يكون اجتماعنا هذا أداة ضغط ضد إسرائيل كي توقف هجماتها فوراً على غزة". كما وتحدثت عن "الدراما الإنسانية" في غزة، وحثت المجتمع الدولي على وضع نهاية لما أسمته بـ "معاناة النساء والأطفال" في فلسطين. هذا وقد اجتمع كل المشاركين قبيل الاجتماع بممثلي منظمات المساعدات الإنسانية العاملة في غزة. وقد كانت دأمة الاهتمام بأهل غزة وأطفالها. وكانت بذلك مترجمة لمشاعر ملايين الأمهات اللواتي يتألمن في جميع أرجاء العالم بهذا الوضع المأسوي حيث أثارت هذه المشكلة على الصعيد العالمي، كما أنها كانت سببا في إطلاق حملة كبيرة للمساعدات الإنسانية.
- موقفها من الانضمام إلى الاتحاد الأوربي: عبرت أمينة أردوغان في مناسبات عديدة عن رأيها بأن الانضمام إلى الاتحاد الأوروبي أمر مهم لالتحاق تركيا بركب الحضارات المتقدمة وجعل الشعب يعيش في بلد ينعم بكافة الإمكانيات الحديثة مشيرة إلى أن المرأة التركية تدعم هذه المرحلة بروحها التجديدي والتحديثي وستناضل بتضحياتها في طريق الانضمام إلى الاتحاد الأوروبي كما فعلت ذلك في التاريخ. وقامت أمينة أردوغان يومي 29 و 30 أبريل 2010 بزيارة إلى بروكسيل رفقة 200 امرأة تركية شهيرة في عالم الأعمال والفنون والموضة والعلوم والأدب تحت شعار " المرأة التركية في مرحلة الانضمام إلى الاتحاد

⁶⁷ أمير بن محمد المدري, ثلاثون سبب لنجاح أر دوغان , مكتبة النور, مكتبة فكرية, ص20
⁶⁸ نفس المرجع السابق.

الأوروبي. "وكانت هذه الزيارة تعكس بوضوح مدى اهتمام ودعمها لعضوية تركيا حيث أكدت في البرلمان الأوروبي خلال الزيارة على الإسهامات التي ستقوم بها المرأة التركية في مرحلة العضوية وداخل اللوبي النسائي الأوروبي. كما شاركت في ندوة انعقدت في بروكسل حول اللوبي النسائي التركي الأوروبي واجتمعت بعد ذلك في قاعة بالاس فيلاغاي مع نساء الجالية التركية ببروكسيل⁶⁹.

وفي ذلك كله إشارة على بيان دور المرأة المهم في تنمية المجتمع، حيث قدمت السيدة أمينة أردوغان من خلال هذه النشاطات بتقديم الدعم النفسي والاجتماعي، وتوفير التعليم في مجال التغذية والصحة ومحو الأمية وغيره الكثير، وهذا كله يثبت للعالم بأن المرأة تستحق مشاركة الرجل في بناء المجتمع وتطويره، ويعود سبب ذلك إلى النجاحات العديدة التي حققتها النساء في مختلف مجالات العمل.

3.3. المطب الثالث: المعوقات والتحديات التي تواجه المرأة في العصر الحديث.

لقد تعرضت المرأة المسلمة في الآونة الأخيرة إلى مجموعة من التحديات والمعوقات التي تعطل دورها في المجتمع، وسأذكر أهم هذه التحديات على النحو التالي:

1- فقدان الهوية:

إن الناظر في حال المرأة المسلمة - خاصة - مربية الأجيال وحصن الفضيلة يروعه "فقدان المرأة المسلمة لهويتها الإسلامية وتمييز شخصيتها، وسحب قدر كبير من انتماها لدينها". حتى ضم الفارق في الاهتمامات والممارسات في كثير من بلاد المسلمين بين المرأة المسلمة والمرأة الغربية. ولو أردنا أن نعقد مقارنة بين الملامح البارزة لشخصية المرأة المسلمة في ضوء الضوابط الشرعية، وبين ما آل إليه حال المرأة المسلمة في كثير من بلاد المسلمين لهالنا الفرق وبعد الشقة بين المثال والواقع، فشعار المرأة المسلمة الظاهر هو الحجاب بالصفة التي حددها الشرع، يقول الله تعالى: (وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ)⁷⁰. وهذا أمر من الله لنساء المؤمنات أن يلقين بالخمار إلقاء محكماً على المواضع المكشوفة؛ وهي الرأس والوجه والعنق والنحر والصدر، خلافاً لما كان عليه نساء الجاهلية من سدل الخمار من ورائها وتكشف ما هو قدامها. ونهاها تعالى - لكمال الاستتار - عن الضرب بالأرجل حتى لا يصوت ما عليها من حلي فتعلم زينته بذلك فيكون سبباً للفتنة بها⁷¹. قال تعالى: (وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ)⁷². ونهاها الله تعالى عن التبرج فقال سبحانه: (وَلَا تَبْرَجْنَ تَبْرُجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى).⁷³

2- الغزو الفكري:

إن مما يؤسف له أن كثيراً من الدعوات صار يحمل لواءها بعض أبناء المسلمين، وهذا نتيجة للغزو المبكر لبلاد المسلمين، والذي سعى منذ البداية إلى تخريج جيل بعيد عن الدين، قد أشرب الولاء للغرب وقيمه وأنماط حياته، وذلك عن طريق المدارس الأجنبية (التنصيرية) التي تفتح في بلاد المسلمين. حيث جاء في تقرير إحدى اللجان التابعة للمؤتمر التبشيري الذي عقد عام 1910م: "إن معاهد التعليم الثانوية التي أسسها الأوروبيون كان لها تأثيراً على حل المسألة الشرقية يرجح على تأثير العمل المشترك الذي قامت به دول أوروبا كلها". وفي هذه المدارس تخرجت أجيال من أبناء المسلمين أو بالأحرى من متعلميهم ومتفقيهم متأثرة بضرب هذا الغزو المنظم، متطلعة إلى الأفق الغربي تستلهمه الرشد وترى فيه النموذج والمثل الأعلى، وتتسرب في نهم أنماط حياته سلوكاً وفكراً، بلا فحص، ولا بصيرة، ولا رأي سديد".

وإذا أضفنا إلى ذلك البعثات التي كانت تتفاخر على الدول الأوروبية من أبناء المسلمين الذين يستكملون تعليمهم العالي، كانت هذه نهاية المطاف في الإجهاز على بقايا الإسلام في نفوسهم وطباع الشرق وعاداته، حيث لا

⁶⁹ انظر: رئاسة الجمهورية التركية - السيرة الذاتية لأمينة أردوغان. نسخة محفوظة 05 يونيو 2018 على موقع واي باك مشين.

⁷⁰ سورة النور/31.

⁷¹ الشنقيطي، أعضاء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن (6/250).

⁷² سورة النور/31.

⁷³ سورة الأحزاب/33.

يرجعون في الغالب إلا وقد تأثروا بوجهة الغرب وفلسفته، وبذلك أصبحوا رصيماً في حساب أعداء الإسلام بالسلوك والتربية والعادات الجديدة⁷⁴.

ولقد كان لهذا الغزو من الآثار السيئة على المرأة والتي تدعو إلى تحرير المرأة أو أبنائها من خلال زرع عتيم عن دينهم وهذا ما لم يستطعه الغزو العسكري على مدى قرون عديدة. وقال سبحانه: (وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ)⁷⁵.

ومعنى الفتنة في الآية على ما نقل القرطبي عن الجمهور: "فتنة المسلمين عن دينهم حتى يهلكوا". "وكان المشركون يفتنون المسلمين عن دينهم بإلقاء الشبهات وبما علم من الإيذاء والتعذيب". ولهذا عقب تعالى على هذا بقاعدة تمثل قانوناً من قوانين الصراع بين الإسلام والجاهلية على مر العصور فقال تعالى: (وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتِطَاعُوا)⁷⁶. والقتال المذكور هنا عام يراد به ما وقع فعلاً من أساليب المشركين في محاولة صد المسلمين عن دينهم بالتعذيب والإيذاء أو التضييق عليهم في أرزاقهم أو تشريدهم في البلاد أو ضربهم بالشبهات وأنواع التشكيك، وما هو محقق الوقوع في الغد القريب من الحرب المسلحة التي شنّها المشركون على المسلمين بعد نزول الآيات، ثم ما يشابه ذلك ويشاكله إلى يوم القيامة، فهذه التحديات التي يجابه بها المسلمون في هذا العصر طرف من المعركة التي تركت آثار في بلاد المسلمين⁷⁷.

3- نظرة المجتمع إلى المرأة

لقد انقسمت نظرة المجتمع إلى المرأة في العصر الحديث إلى موقفين:

فريق يرى أن المرأة في مجتمعنا قد أدبرت وولت، وذابت وانحرفت، وسقطت وانتهت، ولا أمل في إصلاحها، وفريق آخر يرى أن المرأة قد أنجزت وأبدعت وأنتجت، وكانت سبباً في تطوير المجتمع بشكل فعال وحيوي، وقد واجهت المرأة المسلمة في العصر الحالي تحديات كبيرة بسبب نظرة بعض المجتمعات الغربية لها بشكل خاطئ، حيث يرى بعض الغربيين أنّ حجاب المرأة وعدم اختلاطها بالرجال يعود إلى عدم ثقة الرجل بالمرأة وخوفه منها، الأمر الذي جعلهم يرون أن المرأة مظلومة قد ظلمها الرجل عندما فرض عليها الحجاب وحرّمها من إنسانيتها، ويعتبرون محافظة المرأة على حشمتها مثلاً للرجعية والتخلف. ولكن الغرب يتناسى قصداً أن الرجل ليس هو الذي فرض الحجاب على المرأة، فترفع المرأة قضيتها ضده، لتتخلص من الظلم الذي أوقعه عليها، وإنما الله سبحانه أمرها به صوتاً لعفتها وكرامتها وأن التبرج والسفور والاختلاط بالرجال هو الذي يكون دافعاً لغيرة الرجل عليها فتتعدم الثقة بينها وبينه⁷⁸.

4- الإعلام

كان للإعلام العربي دور في نقشي ظاهرة السفور في المجتمعات الإسلامية حيث تساهم أجهزة الإعلام كلها للدعاية والإعلان للأزياء الغربية، وكافة أدوات التجميل والزينة، وتروج لمصانع أدوات التجميل في الخارج والداخل، ودور الأزياء المنتجة لكل جديد في عالم الموضة، والمرأة تتلقف كل هذا بشغف، وتنفق كل ما لديها لتبدو جميلة جذابة أمام أعين الناظرين عند خروجها من البيت لمشاهدة الحفلات، ولحضور المندييات، والذهاب إلى أماكن عملها، وهي تهدف أن يراها الناس مرتدية الأزياء الحديثة، وأنها امرأة متقدمة متحضرة، وربما يكون ذلك على حساب بيتها وأولادها أو زوجها بل وعلى حساب كرامتها⁷⁹.

إننا نلاحظ في عصرنا الحالي قوة فاعلية التأثير الاعلامي أكثر من غيره، فالتحدي الاعلامي أقوى من التحدي الاقتصادي، والاجتماعي، وإن من أصعب التحديات التي تواجه المرأة في العصر الحديث ما تبثه وسائل الإعلام الغربية في حقها، فمثلاً: العلمانيون ينتظرون قبل هذه السنوات التي نعيشها أن تسن القوانين التي تنزع

⁷⁴ سعد البريك، المرأة المسلمة والتحديات المعاصرة بين حديث القرآن والواقع (1-3).

⁷⁵ سورة البقرة/217.

⁷⁶ سورة البقرة/217.

⁷⁷ تفسير القرطبي (3/46).

⁷⁸ قضايا المرأة المسلمة والغزو الفكري، صفاء عوني حسين عاشور، رسالة ماجستير، كلية العقيدة، إشراف صالح حسين الرقب،

2005، ص94.

⁷⁹ قضايا المرأة المسلمة والغزو الفكري، صفاء عوني حسين عاشور، ص269.

وتخلع ولاية الرجل عن المرأة، وكانوا ينتظرون أن تصرع النظم التي لا تجعل للمرأة مكاناً تحت سيطرة الرجل أو قوامته، وكانوا ينتظرون أن يكون لها ما تريده وتشتهيه مما وصل إليه الغرب من ألوان الفساد والانحراف، وإذ بهم يفاجئون أنهم حتى هذه الساعة لا يجدون أنظمة تحميهم، فكل سعيهم إنما هو نشاطاً واجتهاداً وافق غفلة أو شهوة أو ضعفاً من الأخيار أو بعض الأبرار⁸⁰.

إن المرأة المسلمة ينبغي أن ترتفع إلى مستوى دينها وأخلاقها في ظل هذه التحديات التي تواجهها؛ لترفع إليه أبناءها، ولتحمل الجبل على ذلك، وعندئذ تكون قد ارتفعت إلى مستوى إنسانيتها، وينبغي أن تهيب نفسها لأداء وظيفتها ورسالتها الاجتماعية النبيلة بما يجعل منها امرأة صالحة لتكوين الأسرة والإشراف على شؤون البيت والأولاد، و تربيتهم وتنشئتهم التنشئة الطيبة الصالحة، وفي بث الخير والفضيلة في المجتمع الذي تعيش فيه.

الخاتمة:

تبين من هذه الدراسة المفهوم الحقيقي للمرأة في القرآن الكريم، وكذلك جميع الأدوار التي قامت بها منذ عهد النبوة، وذكر بعض النماذج للمرأة المسلمة في شتى مناحي الحياة، وهو نتاج تعاليم دولة النبوة التي حافظت عليها ورفعت منزلتها وكرمتها، وقد خرجت مدرسة النبوة نساء معلمات لبنات جنسها فهي لم تغفل نصيبها من العلوم والمعارف والأخذ بكل ما هو نافع ومفيد، فهي تتعلم وتعلم، ولا تضن بعلمها على أحد، فكان منهن المحدثات والفتيات والمفسرات، والقائمات على تعليم الكتابة والقراءة، والشاعرات الأدبيات ذوات الفصاحة والبلاغة، كما برز دور المرأة السياسي فاعلاً في الدعوة للإسلام ونصرة نبيه واعلاء كلمته، وابداء آرائهن ومواقفهن في مجريات الاحداث المتعلقة بالحكم والادارة حينذاك، كما ساهمت ايضاً كمجاهدة في حركة الفتوح في البر والبحر وضربت المثل الاعلى في التضحية والفداء لرفع راية التوحيد، كما قامت بدورها كممرضة وطبيبة تسعف الجرحى، وتسقي العطشى وتداوي المرضى، وشاركت في الحياة الاقتصادية فتاجرت وزرعت وصنعت منحشمة في مظهرها وسلوكها، كما ثبت من خلال الدراسة ان تلك المرأة كانت عصب المجتمع وبنائه، من خلال مشاركتها في الحياة الاجتماعية بصورة ايجابية فاعلة تؤدي واجبها في مواقع الحاجة، مسطرة أعمالها بأحرف من نور لتكون مفخرة للمجتمع النسائي الاسلامي، وقدوة ونبراساً يضيء الطريق للمرأة في كل زمان ومكان، وما زالت المرأة المسلمة في العصر الحديث تسير على منهجية الصحابيات في جميع جوانب الحياة.

كما أكدت هذه الدراسة على بيان دور المرأة الفلسطينية، ومشاركتها في المجال السياسي والاجتماعي وبيان دورها في تطوير المجتمع من خلال ذكر أبرز الأمثلة على ذلك.

وأبرزت هذه الدراسة أهم نماذج للنساء التركيات، كالسيدة شعله يوكسل، والسيدة أمينة أر دوغان، والتي كان لهن الدور البارز والمؤثر في تطوير المجتمع.

وفي ختام هذه الدراسة تم ذكر أبرز المعوقات والتحديات التي تواجه المرأة في العصر الحديث، والعمل على مواجهتها.

المصادر والمراجع

ابن القيم الجوزية: محمد بن أبي بكر أعلام الموقعين عن رب العالمين، تحقيق: محمد عبدالحميد، المكتبة المصرية، بيروت.

ابن رشد، الضروري في السياسة، مختصر السياسة لأفلاطون، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت 1997م.
ابن سعد: محمد بن سعد بن منيع الهاشمي البصري، الطبقات الكبرى، تحقيق: محمد عبدالقادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت.

ابن عبد البر: أبو عمر يوسف بن محمد بن عبد الله القرطبي، الاستيعاب في معرفة الاصحاب، تحقيق علي محمد معوض، وعادل احمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية، بيروت.

⁸⁰ قضايا المرأة المسلمة والغزو الفكري، صفاء عوني حسين عاشور، ص138.

ابن عطية، عبد الحق بن غالب، المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز، ت. عبد السلام عبد الشافي محمد، دار الكتب العلمية، لبنان، ١٤١٢ هـ.

ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير البصري، تفسير القرآن العظيم، المحقق: محمد حسين شمس الدين، دار الفكر، بيروت، ١٤٠١ هـ.

ابن منظور محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل الأنصاري، لسان العرب، الطبعة: الثالثة، دار صادر - بيروت، 1414 هـ.

أبو إبراهيم، محمد إلياس عبد الرحمن الفالوذة، الموسوعة في صحيح السيرة النبوية، الناشر: مطابع الصفا - مكة، الطبعة: الأولى، 1423 هـ.

أبو الحسن علي بن إسماعيل بن سيده المرسي، المحكم والمحيط الأعظم، المحقق: عبد الحميد هندراوي، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، 1421 هـ - 2000 م.

أبو الحسين مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله ﷺ، المحقق: مجموعة من المحققين، الناشر: دار الجيل - بيروت.

أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري الدمشقي، البداية والنهاية، مكتبة المعارف، بيروت. أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني، الإصابة في تمييز الصحابة، تحقيق: عادل أحمد عبد الموجود وعلي محمد معوض، دار الفكر العربي، القاهرة.

أبو القاسم، محمد بن أحمد بن محمد، ابن جزي الكلبي الغرناطي، التسهيل لعلوم التنزيل، المحقق: الدكتور عبد الله الخالدي، دار الكتاب العربي، لبنان، 1983 م.

أبو بكر محمد بن عبد الله بن إبراهيم الشافعي الفوائد، حققه: حلمي كامل أسعد عبد الهادي، دار ابن الجوزي - السعودية / الرياض، الطبعة: الأولى، 1417 هـ - 1997 م.

أبو حيان، محمد بن يوسف الأندلسي، تفسير البحر المحيط، ت. عادل عبد الموجود وآخرون، دار الكتب العلمية، بيروت، ط ١، 2001.

أبو زيد شلبي: تاريخ الحضارة الإسلامية والفكر الإسلامي، مكتبة وهبة، ط ٣، 1383 هـ - 1964 م. أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي، الاستيعاب في معرفة الأصحاب، تحقيق: علي محمد معوض، وعادل أحمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية، بيروت.

أبو عمر، محمد بن حمد الصوياني، السيرة النبوية كما جاءت في الأحاديث الصحيحة، مكتبة العبيكان، الطبعة: الأولى، 1424 هـ - 2004 م.

أبو نعيم أحمد بن عبد الله الأصبهاني، حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، السعادة - بجوار محافظة مصر، 1394 هـ - 1974 م.

أحمد بن فارس بن زكرياء القزويني الرازي، مقاييس اللغة، تحقيق: زهير عبد المحسن سلطان، الطبعة الثانية، مؤسسة الرسالة - بيروت.

أحمد بن محمد بن علي الفيومي ثم الحموي، أبو العباس، المصباح المنير في غريب الشرح الكبير المكتبة العلمية - بيروت. محمد بن عبد الرزاق الحسيني أبو الفيض الملقب بمرتضى الزبيدي، تاج العروس، المحقق: مجموعة من المحققين، (دار الهداية).

البهني بن نجا بن إبراهيم الخولي، الإسلام وقضايا المرأة المعاصرة، الطبعة الرابعة، المكتبة الأمنية، دار الفلك، الكويت، 1984 م.

البيضاوي، ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر، أنوار التنزيل وأسرار التأويل، تحقيق: محمد عبد الرحمن المرعشلي، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة: الأولى - 1418 هـ.

التير، مصطفى عمر، أسس البحث الاجتماعي، الطبعة الأولى عدد المجلدات 1، معهد الإنماء العربي، 1989 م.

الجوزي، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي، زاد المسير في علم التفسير، المحقق: عبد الرزاق المهدي، الطبعة: الأولى، دار الكتاب العربي - بيروت - 1422 هـ.

دروزة محمد عزت، التفسير الحديث، دار إحياء الكتب العربية - القاهرة، الطبعة: 1383 هـ.

- الذهبي شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد , سير أعلام النبلاء, المحقق : مجموعة من المحققين بإشراف الشيخ شعيب الأرنؤوط, مؤسسة الرسالة, الطبعة : الثالثة , طبعة الرسالة ، 1405 هـ / 1985 م.
- رئاسة الجمهورية التركية - السيرة الذاتية لأمنية أردوغان. نسخة محفوظة 05 يونيو 2018 على موقع واي باك مشين.
- الزمخشري، محمود بن عمرو، الكشاف عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل ، ت: عبد الرزاق المهدي، دار إحياء التراث العربي، بيروت.
- أمير بن محمد المدري، ثلاثون سبب لنجاح أر دوغان , مكتبة النور, مكتبة فكرية.
- زين الدين الحنفي, مختار الصحاح, المحقق: يوسف الشيخ محمد, الطبعة: الخامسة, دار النموذجية, بيروت - صيدا, 1999م.
- سعد البريك, المرأة المسلمة والتحديات المعاصرة بين حديث القرآن والواقع, موقع إسلام ويب.
- السعدي، عبد الرحمن بن ناصر، تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان ، مؤسسة الرسالة ، بيروت، ٢٠٠٠م.
- السمعاني، محمد بن عبد الجبار، تفسير السمعاني ،ت. ياسر بن إبراهيم ،غنيم بن عباس، دار الوطن، الرياض.
- السيوطي , عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي, الدر المنثور, الناشر: دار الفكر - بيروت, 1993.
- الشافعي، فخر الدين محمد بن عمر، التفسير الكبير أو مفاتيح الغيب ،دار الكتب العلمية ، بيروت، ٢٠٠٠م.
- الشفيطي: محمد الأمين بن محمد المختار بن عبد القادر، أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن، دار الفكر للطباعة والنشر و التوزيع بيروت - لبنان, 1415 هـ - 1995م.
- الشوكاني، محمد بن علي بن محمد بن عبد الله، فتح القدير، دار ابن كثير، دار الكلم الطيب - دمشق، بيروت، الطبعة: الأولى - 1414 هـ .
- صفاء عوني حسين عاشور، قضايا المرأة المسلمة والغزو الفكري، رسالة ماجستير ، كلية العقيدة، إشراف صالح حسين الرقب، 2005م.
- الطبري، محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الأملي، أبو جعفر الطبري ، جامع البيان في تأويل القرآن ، المحقق: أحمد محمد شاكر، دار الفكر، بيروت، 1405هـ.
- عادل بن حسن الحمد، المرأة بين الإسلام والعصرانية ، الطبعة الأولى، المملكة العربية السعودية ، مؤسسة الدرر السنية ، 1433 هـ.
- عدنان الطرشة، دليلك إلى المرأة، الرياض، السعودية: مكتبة العبيكان - الرياض- 2004 ، البخاري ، محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي ، صحيح البخاري، المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر، الطبعة: الأولى، دار طوق النجاة ، 1422هـ.
- علي سعيد الغامدي، دليل المرأة المسلمة، مطابع ااضواء المنتدى، 1428هـ/2007م.
- الغزالي، محمد ، قضايا المرأة بين التقاليد الراكدة والوافدة، دار الشروق، مكتبة المصطفى، 2006م.
- فؤاد عبد الكريم ، قضايا المرأة في المؤتمرات الدولية دراسة نقدية في ضوء الإسلام، رسالة دكتوراه، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، الرياض، السعودية.
- القرطبي ، أبو عبد الله محمد بن أحمد شمس الدين ، الجامع لأحكام القرآن تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، دار الكتب المصرية - القاهرة، 1384هـ - 1964 م.
- الماتريدي ، محمد بن محمد بن محمود، أبو منصور ، تأويلات أهل السنة المحقق: د. مجدي باسلوم ، دار الكتب العلمية - بيروت، لبنان، الطبعة: الأولى، 1426 هـ - 2005 م .
- مجموعة من العلماء بإشراف مجمع البحوث الإسلامية بالأزهر، التفسير الوسيط للقرآن الكريم، الهيئة العامة لشئون المطابع الأميرية، الطبعة: الأولى، - (1414 هـ = 1993 م)، دار الجيل - بيروت.
- محمد المكي الناصري، التيسير في أحاديث التفسير، دار الغرب الإسلامي، بيروت - لبنان، الطبعة: الأولى، 1405 هـ - 1985 .
- محمد بن أحمد بن الأزهر الهروي، أبو منصور ، تهذيب اللغة، المحقق: محمد عوض مرعب، دار إحياء التراث العربي - بيروت ، الطبعة: الأولى، 2001م .

مؤمنة صالح الرقب, معوقات ممارسة المرأة للسلوك القيادي في مؤسسات التعليم العالي بمحافظات غزة وسبل التغلب عليها, رسالة ماجستير إشراف: فؤاد علي العاجز, الجامعة الإسلامية بغزة 2009 م.
نديم سائد شراب, شواهد الخنساء في كتب التراث العربي, رسالة ماجستير, إشراف: عبد الرؤوف خريوش, جامعة القدس المفتوحة, 2019.

وهبي سليمان غاوجي الألباني, المرأة المسلمة, الطبعة الأولى, دار القلم, دمشق- سوريا, 1975 م.
المواقع الإلكترونية:

مجلة ميم صدرت 30 أغسطس من عام 2019, @MeemMagazine.

<https://ar.unionpedia.org/i>

<https://www.shasha.ps/news/257896.html>

<http://www.noonpost.com>.

